

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน
ของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่”

โดย อ.ศรีธรณ์ โรจนสุพจน์ และคณะ

30 พฤศจิกายน 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน
ของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่”

คณะผู้วิจัย

1. อาจารย์ศรียรรณ ไรจนสุพจน์	มหาวิทยาลัยพายัพ
2. อาจารย์ภัทมัย อินทจักร	มหาวิทยาลัยพายัพ
3. อาจารย์นิคม ชัยขุนพล	มหาวิทยาลัยพายัพ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน”

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วกิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว 2) เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว 3) เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว 4) เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับป่าอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือความเชื่อ ในยุคนี้ชาวบ้านใช้ป่าและรักษาป่าควบคู่กันไป เป็นการจัดการป่าตามวิถีชีวิตดั้งเดิม ต่อมาเมื่อรัฐนำป่าห้วยแก้วให้เอกชนเช่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งขมขื่นเรียกร้องจนได้ป่ากลับคืนมา และได้ชื่อว่าเป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย แต่ก็ต้องแลกมาด้วยชีวิตและสายสัมพันธ์ของชุมชน เมื่อได้ป่ากลับคืนมาชาวบ้านห้วยแก้วจัดการป่าชุมชนโดยจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการวางแผน ตั้งกฎเกณฑ์ และมีการดำเนินงาน แต่ก็มีวาทะถ้อยคำในวงเวลาหนึ่ง ในปัจจุบันการจัดการป่าบ้านห้วยแก้วยังมีปัญหา การจัดการป่าจำกัดอยู่ในวงแคบและไม่สืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่

สำหรับการสื่อสารเพื่อการจัดการป่านั้น พบว่าการสื่อสารภายในชุมชนช่วงเกิดวิกฤตการณ์ชาวบ้านใช้สื่อหลายรูปแบบและเป็นระบบ การสื่อสารมีลักษณะที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง แต่ปัจจุบันการสื่อสารมีเพียงการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มที่ใช้ป่า อีกทั้งสื่อที่มีอยู่เดิมในหมู่บ้านก็มิได้ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการป่า ชาวบ้านห้วยแก้วไม่ค่อยสื่อสารเรื่องป่าเหตุเพราะในอดีตชาวบ้านมีความขัดแย้งกันอันเนื่องมาจากการเช่าป่าของเอกชน ส่วนการสื่อสารกับสังคมภายนอกนั้น พบว่าแกนนำได้ติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชนมาก แกนนำมีบทบาทในเครือข่ายป่าชุมชน แต่ประโยชน์ที่กลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วมีน้อย

ในการผลิตสื่อสมัยใหม่ 3 สื่อของชาวบ้านคือ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และการจัดรายการวิทยุชุมชน พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร ทุกระดับของการมีส่วนร่วม และทุกขั้นตอนของการผลิต เป็นการสื่อสารตามแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

จากการผลิตสื่อสมัยใหม่อีกกล่าว ได้ก่อให้เกิดผล 5 ประการคือ 1) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้ 2) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน 3) สื่อสมัยใหม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก 4) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่า 5) สื่อสมัยใหม่สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร

ผลทั้ง 5 ประการ ล้วนเป็นผลที่สะท้อนให้เห็นว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน

Abstract

Research Title: Communication for the Participation in Community Forest Management of People in Huay Kaew Village, Mae On Sub-district, Chiang Mai Province.

Author:

Sritorn	Rojanasupot
Bhathmai	Intajakra
Nikhom	Chaikhunpol

This research was qualitative study using participatory action research (PAR). The objectives were to 1) explore the history and state of the participation in forest management of the people in Huay Kaew village 2) analyze the communication used in community forest management of the people in Huay Kaew village 3) study and operate participatory communication for community forest management of the people in Huay Kaew village 4) study the effects of participatory communication for community forest management of the people in Huay Kaew village.

The study found that villagers in the past were involved in the forest in several dimensions such as economics, politics and beliefs. Villagers used and conserved the forest at the same time. Forest management was part of the way of life of the people. Later, the government conceded the forest to one capitalist but one group of Huay Kaew people protested. Finally, the government abolished the concession. People brought the forest back but one life and relationships in the community were lost. The Huay Kaew forest became the first community forest of Thailand. After the crisis, people participated in community forest management by organizing a forest committee, planning, setting the rules, and operating various activities. But it all happened in a short time. There were still problems. The management was in a small group and not transferred to the next generation.

In the area of communication for community forest management, the study found that people communicated within the community during the crisis, by using more media and more systematically. Communication was a community-centered approach. But nowadays, it is only informal interpersonal communication (People only talk to each other in person and in the small forest group) The community media is not used for community forest management. Villagers communicated less because of the conflicts due to the forest concession. Besides, the study found that leaders communicated more with people outside the community. Huay Kaew Leaders played an important role in forest networks, but less benefits came to the community.

In the operation of three types of modern media: slides, videotape and radio program production, the study found that villagers participated in the elements of communication, in the levels of communication and in the process of production which was under the concept of participatory communication.

The production of modern media of villagers revealed 5 effects: 1) modern media played the role of creating and transmitting the knowledge 2) modern media could heal the community relationship 3) modern media opened public space for women and children 4) modern media sparked discussion about the community forest 5) modern media could create spokespeople especially the young generation.

These 5 effects showed that participatory communication could empower the community.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับความกรุณาจากบุคคลหลายฝ่าย จึงทำให้สำเร็จลุล่วงไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ หัวหน้าชุดโครงการวิจัยการสื่อสารเพื่อชุมชน ที่ได้ให้ความรู้ ความคิด และคำแนะนำที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่องานวิจัย รวมทั้ง รศ.ดร.ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล ผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยที่ได้ให้คำแนะนำที่มีประโยชน์และติดตามดูแลช่วยเหลือ ตลอดระยะเวลาของการวิจัย คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณทั้งสองท่านมา ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้การสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่าย 4 (ชุมชน) ที่ได้ให้ข้อคิดเห็น

ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยพายัพ ต้นสังกัดของคณะผู้วิจัย ทั้งเพื่อนอาจารย์และผู้บริหารที่ให้การสนับสนุน

ขอขอบคุณ อ.เบญญา เลิศสุวรรณ ที่ช่วยในการจัดพิมพ์และแก้ไขคำผิด

ขอขอบคุณ ชาวบ้านห้วยแก้วทุกคนที่ต้อนรับคณะผู้วิจัยด้วยมิตรภาพและน้ำใจที่งดงาม คณะผู้วิจัยได้มองเห็น “การมีส่วนร่วม” ที่ออกมาจากใจของพี่น้องชาวบ้านและเชื่อมั่นว่าป่าชุมชนแห่งนี้จะดำรงอยู่เป็นป่าที่มีคุณค่าและคุณประโยชน์ต่อทั้งชุมชนบ้านห้วยแก้วและสังคมในวงกว้างตลอดไป

สุดท้ายขอขอบคุณภรรยาและลูกของคณะผู้วิจัยที่เป็นกำลังใจและสนับสนุนอย่างไม่มีเงื่อนไขเสมอมา

ศรีธรรม์ โรจนสุพจน์

ภัทม์ อินทจักร

นิคม ชัยขุนพล

ภาควิชานิเทศศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยพายัพ

พฤศจิกายน 2547

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(ก)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	6
1.3 ปัญหานำการวิจัย	6
1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย	6
1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	8
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	10
2.1 แนวคิดด้านการสื่อสาร	10
2.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน	16
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	18
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	22
3.1 วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วม ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	22
3.2 วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว	23
3.3 วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	23
3.4 วัตถุประสงค์ข้อที่ 4 เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	24
บทที่ 4 สภาพหมู่บ้านห้วยแก้ว	27
4.1 ข้อมูลทั่วไป	27
4.2 การแบ่งโครงสร้างชุมชนหมู่บ้านห้วยแก้ว	30
	(ช)

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 5 ความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	37
5.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและการดูแลรักษาป่า	37
5.2 สภาพการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชาวบ้านห้วยแก้ว	54
บทที่ 6 วิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	65
6.1 การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชน	65
6.2 การสื่อสารกับภายนอกชุมชน	81
บทที่ 7 ปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	89
7.1 เหตุผลของการเลือกใช้สื่อสมัยใหม่	89
7.2 กระบวนการมีส่วนร่วมผลิต เผยแพร่ และเปิดรับสื่อสมัยใหม่แต่ละสื่อ	92
7.3 การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสารและระดับของการมีส่วนร่วม	138
7.4 เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	141
7.5 สรุปบทเรียนการผลิตสื่อสมัยใหม่	142
บทที่ 8 ผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว	146
บทที่ 9 สรุป อภิปราย ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะ	153
9.1 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย	153
9.2 ข้อจำกัดของการวิจัย	165
9.3 ข้อเสนอแนะ	166
บรรณานุกรม	169
ภาคผนวก	171

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การจัดการป่าไม้ในภาคเหนือของประเทศไทยมีปัญหามานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการแบบรวมศูนย์ของรัฐที่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะป่าไม้ยังคงถูกทำลายอยู่เรื่อย ๆ ดังนั้นแนวคิดป่าชุมชนจึงได้ก่อตัวขึ้น โดยมีหลักการสำคัญว่า ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมในการจัดการป่าด้วย มิใช่ปล่อยให้รัฐทำโดยลำพัง และชาวบ้านจะยังคงใช้ประโยชน์จากป่าได้ดังที่เคยปฏิบัติกันมา จึงจะสามารถรักษาป่าให้ยั่งยืนได้

ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว เป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทยตามประกาศของกรมป่าไม้เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2532 มีพื้นที่ 1,600 ไร่ แบ่งเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย เป็นป่าชุมชนรุ่นแรกหรือรุ่นบุกเบิก มีองค์กรชาวบ้านหรือคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดการป่า

ป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของชาวบ้านหมู่บ้านห้วยแก้ว ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศเหนือ 40 กิโลเมตร ชาวบ้านเล่าขานต่อ ๆ กันมาว่า เดิมทีประมาณ 80 ปีมาแล้ว ชาวลัวะเป็นผู้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา มีลำน้ำไหลผ่าน ซึ่งมีต้นน้ำมาจากลำห้วยเล็ก ๆ หลายสายในป่าเหนือหมู่บ้านขึ้นไป น้ำในลำน้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้านใสเหมือนกระจก จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า ห้วยแก้ว มีคนพื้นราบหรือคนเมืองอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ ชาวลัวะก็อพยพย้ายถิ่นฐานไปเหลือแต่คนเมือง ทั้งชาวลัวะและคนเมืองในอดีตต่างก็อาศัยป่าและน้ำเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของตนเอง

ปัจจุบันหมู่บ้านห้วยแก้วมีจำนวนครอบครัว 170 ครอบครัว จำนวนประชากรประมาณ 615 คน ประกอบอาชีพหลักคือเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่า ดิน และน้ำ ที่สืบเนื่องมาจากบรรพบุรุษของชาวบ้านห้วยแก้วเอง

ดังนั้นชุมชนบ้านห้วยแก้วจึงเป็นชุมชนที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับป่ามาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านมีความผูกพันกับป่า จนกระทั่งได้เกิดเหตุการณ์สำคัญ เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อันเป็นที่มาของป่าชุมชนแห่งนี้ที่มีใช้ได้มาด้วยการที่รัฐมอบให้ แต่ได้มาจากการต่อสู้ของชาวบ้านซึ่งต้องแลกด้วยทั้งชีวิตผู้คนและสายสัมพันธ์ของชุมชน

กล่าวคือ ต้นปี พ.ศ. 2532 กรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานเอกชนรายหนึ่งเข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ เอกชนรายนี้ได้ถางพื้นที่ป่าประมาณ 375 ไร่ ทำให้ชาวบ้านที่ใช้ป่าเพื่อดำรงชีวิตไม่สามารถเข้าไปใช้ป่าได้ ชาวบ้านประมาณ 100 กว่าคน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ใช้ป่าโดยตรงจึงรวมตัวกันคัดค้าน จนในที่สุดชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวได้ปิดล้อมป่ามิให้นายทุนเข้าไปแผ้วถาง ขณะนี้นายทุนก็อ้างว่าได้รับสัมปทานถูกต้องตามกฎหมายจึงแจ้งความดำเนินคดีกับผู้นำ

ชาวบ้านที่คัดค้าน ทำให้เกิดความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยผู้นำชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งเป็นครูถูกยิงเสียชีวิต แต่ชาวบ้านยังคงเรียกร้องต่อไปโดยเดินทางไปร้องขอความเป็นธรรมถึงทำเนียบรัฐบาล ในที่สุดก็มีการระงับสัมปทานนั้น ให้ชาวบ้านสามารถดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าได้ ซึ่งอธิบดีกรมป่าไม้ในขณะนั้นกล่าวว่ากับชาวบ้านว่า ป่าห้วยแก้วจะเป็นป่าชุมชนทดลองเป็นแห่งแรกของกรมป่าไม้

เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงนโยบายการจัดการป่าไม้ในอดีต ที่ไม่คำนึงถึงผู้ที่อยู่ใกล้ชิดป่า ไม่ได้ให้ความสำคัญกับจารีตและวิถีชีวิตของท้องถิ่น จนกระทั่งนำไปสู่เหตุการณ์ที่ไม่พึงประสงค์อย่างเช่นที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้วนี้ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์นี้มีผลทำให้มีการทบทวนนโยบายการจัดการป่าไม้ใหม่โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม รัฐไม่อาจจัดการเองแบบรวมศูนย์อำนาจได้อีกต่อไป ดังนั้นชาวบ้านห้วยแก้วจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการป่าซึ่งนับได้ว่าการจัดการป่าโดยที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

ถึงแม้จะได้ปามาดูแลเองแต่ก็มีข้อสังเกตว่า ความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้วนี้ มีจุดเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอกคือสัมปทาน เมื่อสัมปทานเข้าไปในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความเห็นแตกออกหลายฝ่าย บ้างไม่เห็นด้วยเช่นกลุ่มที่คัดค้าน บ้างก็เห็นด้วยกับสัมปทานเพราะจะทำให้ชาวบ้านบางส่วนมีงานทำ บ้างก็ไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ โดยที่ภายในหมู่บ้านขณะนั้น ไม่สามารถจัดการความขัดแย้งได้ บางครอบครัวลูกชายเห็นด้วยกับสัมปทาน แต่พ่อคัดค้าน ในสถาบันโรงเรียน ครูใหญ่คัดค้านแต่ถูกยิงเสียชีวิต ทำให้ในโรงเรียนเกิดความหวาดกลัว ครูไม่กล้าแสดงความเห็นหรือมีบทบาทได้ วัดเป็นเพียงสถานที่ที่ให้เอกชนผู้เช่าปามาชี้แจงกับชาวบ้านที่คัดค้านเท่านั้น ในคริสตจักรแตกออกเป็น 2 ฝ่าย (ชาวบ้านประมาณ 1 ใน 4 ส่วน นับถือศาสนาคริสต์)

ดังนั้นปัจจัยภายนอกคือสัมปทานนี้ นอกจากจะทำลายพื้นที่ป่าแล้วยังมีผลกระทบต่อสถาบันสังคมหมู่บ้านอย่างมาก ทั้งสถาบันครอบครัว สถาบันโรงเรียน สถาบันศาสนา ชาวบ้านห้วยแก้วในขณะนั้นมีแต่ความบอบช้ำแต่ก็ต้องดูแลรักษาป่าแห่งนี้กันต่อไป

ในระยะแรกของการตั้งองค์กรชาวบ้าน คือคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมานั้นมีการประชุมสม่ำเสมอ มีการตั้งกฎเกณฑ์การใช้ป่า มีกิจกรรม เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การทำแนวกันไฟ การตระเวนตรวจป่า ฯลฯ จนเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วมิอาจมองเห็นชัดเจนได้ในเชิงปริมาณว่าทุกคนและทุกกลุ่มในหมู่บ้านเข้าร่วมอย่างแข็งขัน กลุ่มคนที่ร่วมกันจัดการป่าเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่อาศัยป่าโดยตรงซึ่งก็ได้แก่กลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวคัดค้านการให้สัมปทานนั่นเอง

ปัจจุบันการจัดการป่าของกลุ่มคนที่ใช้ป่าซึ่งเป็นชาวบ้านที่ยากจนนี้ ยังมีอุปสรรคหลายประการเช่น เมื่อตั้งองค์กรขึ้นมาแล้วคือคณะกรรมการป่าชุมชน แต่ก็ไม่มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง ไม่มีการสื่อสารอย่างเป็นทางการในการประชุมหมู่บ้าน ขาดงบประมาณ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มิได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการป่าอย่างจริงจัง แต่การจัดการป่ายังคงดำเนินต่อไปในลักษณะอาศัยความรู้และสำนึกดั้งเดิม กล่าวคือ ชาวบ้านกลุ่มที่ใช้ป่ารู้ว่าจะตัดต้นไม้และเก็บของป่าอย่างไรจึงไม่ทำให้ป่าเสียหาย และชาวบ้านกลุ่มนี้มีความสำนึกว่าป่าเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรคและรายได้ ซึ่งจำเป็นต้องหวงแหนรักษาเอาไว้ให้ลูกหลานสืบไป

ดังนั้นการจัดการป่าบ้านห้วยแก้วในปัจจุบัน มิอาจมองเห็นเป็นระบบการจัดการสมัยใหม่ที่ว่า ต้องมีการประชุมคณะกรรมการสม่ำเสมอ มีกิจกรรมการจัดการ เช่น การตรวจป่า การทำแนวกันไฟ มีการใช้กฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดแก่ผู้ละเมิด มีการประเมินผลการจัดการในแต่ละปี แต่จะเป็นไปในลักษณะการจัดการป่าที่แฝงเร้นอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นวิถีที่มีมาตั้งแต่ก่อสร้างหมู่บ้าน และในระยะสิบกว่าปีที่ผ่านมาป่าห้วยแก้วก็ฟื้นตัวขึ้นในระดับหนึ่ง ทุกคนในหมู่บ้านสามารถใช้ป่าได้ หากมีใครใช้ป่าไม่เหมาะสมก็จะมีกรกล่าวเตือนกัน เป็นไปในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยมากกว่าที่จะใช้มาตรการลงโทษ

อย่างไรก็ตามหากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไป ประสิทธิภาพของการจัดการป่าห้วยแก้วในอนาคตอาจจะลดลงไป ลำพังการจัดการป่าโดยอาศัยความรู้และสำนึกดั้งเดิมอาจไม่พอเพียง ดังนั้นปัญหาการจัดการป่าจึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้ชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมจริงจัง คณะกรรมการป่าชุมชนน่าจะมีบุคคลหลายกลุ่มเข้าร่วม มิใช่เพียงกลุ่มผู้ที่คัดค้าน มิเช่นนั้นจะขาดการเคารพกฎเกณฑ์ของป่าชุมชนที่ตั้งขึ้น การสืบทอดอุดมการณ์รักษาป่าไปยังคนรุ่นต่อไปคือคนหนุ่มสาวหรือเยาวชนก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะเยาวชนเหล่านี้มีแนวโน้มจะไม่ผูกพันกับป่า มีวิถีชีวิตแบบคนในเมืองมากขึ้น รวมทั้งต่อไปในอนาคต มีพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีกฎเกณฑ์เงื่อนไขอีกหลายประการ ป่าชุมชนห้วยแก้วซึ่งเป็นป่าชุมชนแห่งแรกก็จะต้องเตรียมความพร้อมเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง

ส่วนการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วนั้น พบว่าในภาวะวิกฤติมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การสื่อสารถูกนำมาใช้หลายรูปแบบและเป็นไปอย่างเข้มข้น เช่น การใช้สื่อบุคคล การยื่นหนังสือเปิดผนึก การใช้สื่อสไลด์ การจัดบรรยายให้ความรู้โดยบุคคลที่น่าเชื่อถือ ไปจนถึงการประชุมหมู่บ้าน แต่พอเข้าสู่ภาวะปกติ การสื่อสารก็มีลักษณะเบาบางลง ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลักในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ คือการสนทนาในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ผู้นำชาวบ้านบางคนยังติดต่อกับสังคมภายนอก เช่น หมู่บ้านอื่น ๆ นักวิชาการ องค์กร

พัฒนาเอกชน เป็นต้น จึงเกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายขึ้น เป็นเครือข่ายการสื่อสารของกลุ่มป่าชุมชน

หากมองลึกลงไปอีกจะพบกับสภาพปัญหาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าที่สำคัญ ๆ อีกหลายประการ ดังนี้

ประการแรก ช่องทางการสื่อสารปกติภายในหมู่บ้านเช่น การประชุมชาวบ้าน การประชุมสมาชิก อบต. ห้วยแก้ว และหอกระจายข่าวหรือประกาศเสียงตามสาย ไม่ถูกนำมาใช้สื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชน สาเหตุมาจากการที่ในอดีตมีความขัดแย้งในหมู่บ้านเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ฝ่ายสัมปทานได้แก่ กำนัน ผู้ช่วยกำนัน สภาตำบล ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจอย่างเป็นทางการกับชาวบ้านยากจนที่หากินกับป่าซึ่งเป็นผู้คัดค้านการเช่าป่า ถึงแม้เหตุการณ์จะคลี่คลายลงไปแต่บุคคลทั้งสองกลุ่มก็ยังคงอยู่ ในหมู่บ้านมีบรรยากาศของความหวาดระแวง ดังนั้นช่องทางการสื่อสารที่เป็นทางการซึ่งคนกลุ่มแรกดูแลอยู่ จึงมิได้ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการป่า

แม้กระทั่งในปัจจุบันการแบ่งเป็นฝ่ายจะสลายไปแล้วเพราะชาวบ้านต่างดำเนินชีวิตตามปกติ ทักทายพูดคุยเรื่องทั่ว ๆ ไป ในชีวิตประจำวันกันได้อย่างทั่วถึง แต่การประชุมชาวบ้าน การประชุม อบต. และหอกระจายข่าวก็ยังคงไม่ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการป่า ประกอบกับอุปกรณ์ประกาศเสียงตามสายเก่าชำรุดเสียหายและขาดงบประมาณซ่อมแซม การประชุมหมู่บ้านมีขึ้นนาน ๆ ครั้งไม่เป็นไปตามวาระ การประชุม อบต. ก็มักเป็นเรื่องอื่น ๆ ชาวบ้านไม่สื่อสารเรื่องป่าผ่านช่องทางสำคัญเหล่านี้

ประการที่สอง การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในกลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาว มีอยู่น้อยมาก เยาวชนไม่สนใจสื่อดั้งเดิม ไม่สนใจสื่อพื้นบ้าน (ซึ่งแทบไม่เหลือร่องรอย) ไม่พูดถึงป่าชุมชนในวิถีชีวิตประจำวัน ไม่เข้าร่วมการประชุมหมู่บ้าน เยาวชนจะเปิดรับสื่อสมัยใหม่เช่น วิทยุกระจายเสียง โทรศัพท์ โทรศัพท์เคลื่อนที่ และสนใจสื่อคอมพิวเตอร์ อาจเป็นไปได้ว่าสื่อดั้งเดิมที่มีในหมู่บ้านเป็นสื่อที่ล้าหลังไม่น่าสนใจในสายตาของเยาวชน แต่การสืบทอดความรู้และสำนึกการรักษาป่าให้ยืนยาวยังคงต้องอาศัยคนรุ่นใหม่ให้สืบทอดต่อไป

ประการที่สาม เป็นเรื่องการสื่อสารออกสู่สังคมภายนอก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่จะทำให้สังคมเข้าใจและยอมรับการจัดการป่าด้วยตัวของชาวบ้านเอง รวมถึงการแก้ไขความสงสัยที่ว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการป่าหรือไม่ หรือเข้าใจผิดว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่า

ในประเด็นนี้แกนนำชาวบ้านห้วยแก้วคิดว่าน่าจะต้องให้ข่าวสารแก่สังคมทั่วไป และเชื่อว่าจะมีผลทางอ้อมนั่นคือ หากสังคมยอมรับและมีกฎหมายรองรับ จะสร้างผลดีให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่จัดการป่าได้ มิใช่เฉพาะป่าบ้านห้วยแก้วแต่เป็นทุกป่าในสังคมไทย โดยคาดว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างและนโยบายได้ แต่การสื่อสารออกสู่ภายนอกจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีช่วย ลำพังเครือข่ายป่าชุมชนก็กระทำอยู่ แต่หากชุมชนที่จัดการป่าใช้สื่อได้เอง ก็จะช่วย

เสริมให้การสื่อสารกับสังคมภายนอกมีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังนั้นชาวบ้านควรมีโอกาสฝึกทักษะการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร

ประการที่สี่ เป็นปัญหาเรื่องการเข้าถึงสื่อสมัยใหม่ของชุมชน ถึงแม้รัฐธรรมนูญจะกล่าวถึงการปฏิรูปสื่อเพื่อให้ชุมชนเข้าถึงสื่อสมัยใหม่ต่าง ๆ ก็ตาม แต่ในความเป็นจริง หาได้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญไม่ โอกาสการเข้าถึงสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้วยังมีอยู่น้อยมาก แต่หากชาวบ้านมีโอกาสและใช้สื่อแบบมีส่วนร่วมก็น่าจะช่วยเสริมสื่อดั้งเดิมและช่วยการจัดการป่าให้สืบทอดต่อไปได้ รวมทั้งยังแสดงนัยถึงสิทธิในการใช้การสื่อสารอย่างทั่วถึงเป็นธรรมของชาวบ้านด้วย

ดังนั้นจากปัญหาที่กล่าวมาจึงมีความจำเป็นที่จะต้องหันกลับมาให้ความสำคัญของการสื่อสาร ทั้งการสื่อสารภายในหมู่บ้านห้วยแก้วเองและการสื่อสารกับสังคมภายนอก โดยอาศัยหลักการสื่อสารที่มีชุมชนเป็นตัวตั้งหรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างความตื่นตัวภายในหมู่บ้านรวมทั้งการสร้างการเข้าใจกับสังคมภายนอก การแสวงหาช่องทางการสื่อสารใหม่ ๆ น่าจะเป็นทางออกของปัญหาเหล่านี้

จากสภาพการจัดการป่าและการใช้การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าที่กล่าวมา คณะผู้วิจัยเห็นว่า กรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมีความน่าสนใจจึงหยิบยกขึ้นมาศึกษาว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมจัดการป่าอย่างไร ชาวบ้านสื่อสารเพื่อจัดการป่าอย่างไร และหากจัดเตรียมให้ชาวบ้านร่วมกันผลิตสื่อสมัยใหม่เช่น วิทยุชุมชน จะก่อให้เกิดผลอะไร

เหตุที่เป็นสื่อสมัยใหม่เนื่องเพราะเป็นสื่อที่มีลักษณะเป็นกลาง ชาวบ้านทุกกลุ่มสามารถเข้ามาสัมผัส หรือมาร่วมกระบวนการการสื่อสารโดยอาศัยสื่อสมัยใหม่ได้ ต่างจากสื่อที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านอยากลืม

ในการผลิตสื่อสมัยใหม่ใช้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั่นคือชาวบ้านเป็นผู้กำหนดเนื้อหา เป็นผู้ส่งสารและเป็นผู้รับสาร กระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมนี้ อาจเป็นสื่อเสริมให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้สื่อสารกัน เป็นอีกช่องทางเลือกหนึ่ง สื่อสมัยใหม่อาจเป็นที่สนใจของเยาวชน กระบวนการผลิตอาจก่อให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้และสานสัมพันธ์ของชุมชน สื่อสมัยใหม่อาจเป็นช่องทางให้ชาวบ้านได้สื่อสารไปยังสังคมภายนอกได้มากขึ้น ซึ่งคณะผู้วิจัยมีความมุ่งหวังว่า ความรู้ความเข้าใจจากการศึกษาวิจัยการสื่อสารครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการป่าโดยชาวบ้าน มิใช่ในแง่ของการเป็นเพียงเครื่องมือถ่ายทอด แต่การสื่อสารจะสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน เมื่อชาวบ้านในอดีตมีส่วนร่วมสื่อสารจนได้ปากกลับคืนมา การมีส่วนร่วมการสื่อสารในปัจจุบันก็น่าจะช่วยรักษาป่าให้ยั่งยืนได้เช่นกัน

1.2 วัตถุประสงค์

- 1.2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
- 1.2.2 เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
- 1.2.3 เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
- 1.2.4 เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

1.3 ปัญหานำการวิจัย

1. ประชาชนบ้านห้วยแก้วมีความเป็นมาอย่างไร และชาวบ้านห้วยแก้ว มีส่วนร่วมในการจัดการประชุมชนอย่างไร
2. ชาวบ้านห้วยแก้วสื่อสารอย่างไร ในการจัดการประชุมชน
3. หากจัดให้มีการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการประชุมชนในหมู่บ้านห้วยแก้วแล้ว ก่อให้เกิดผลอะไร

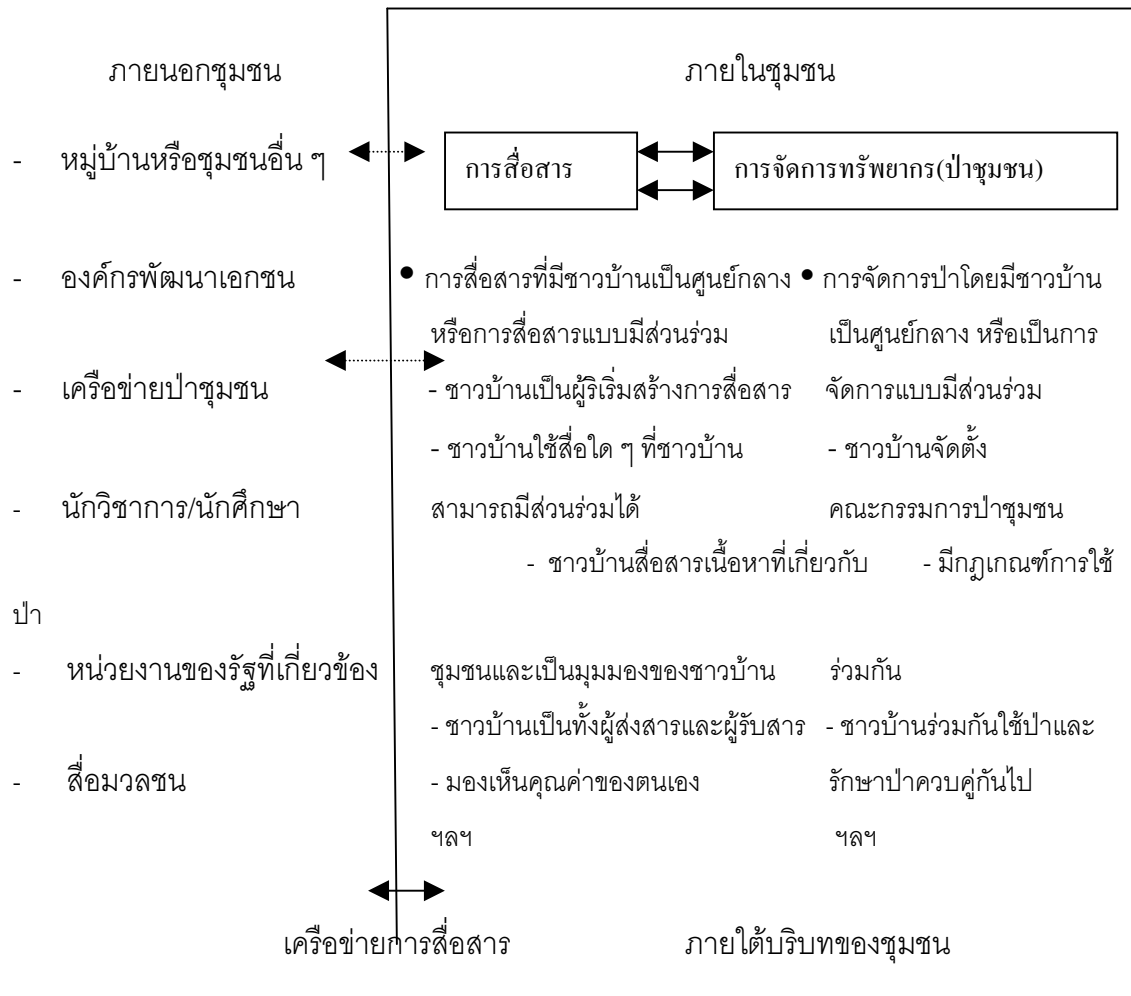
1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ให้ความสนใจกับแนวคิด 2 เรื่องด้วยกัน คือ

แนวคิดที่ 1 การสื่อสาร โดยเน้นที่การสื่อสารภายในชุมชน หรือการใช้สื่อที่ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมได้ นอกจากนี้ชุมชนยังมีการติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก ซึ่งอาจมีเครือข่ายการสื่อสารเกิดขึ้นได้อีก ดังนั้นแม้การสื่อสารภายในชุมชนจะเป็นจุดเน้น แต่ก็มิได้ถึงกับละเลยการสื่อสารกับภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารกับภายนอกชุมชนแนวราบ

แนวคิดที่ 2 การมีส่วนร่วมในการจัดการประชุมชน เป็นประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนในปัจจุบัน โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง สามารถตัดสินใจจัดการทรัพยากรเองได้ ใช้ประโยชน์ได้โดยที่ทรัพยากรมิได้สูญเสียไป ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดทั้ง 2 ประการ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอยู่ และสามารถเขียนเป็นแบบจำลองดังนี้

จากแบบจำลอง ตัวแปรการสื่อสารกับตัวแปรการจัดการป่าชุมชน มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในแง่ที่ว่า หากการจัดการป่าชุมชน เป็นการจัดการที่ชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง และร่วมมือกันแล้ว การสื่อสารที่ใช้ก็ย่อมเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน โดยอาศัยช่องทางทางการสื่อสารง่าย ๆ เป็นธรรมชาติ อย่างไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุยกัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม อาจมีการสื่อสารผ่านการประชุมที่เป็นทางการ เป็นต้น หรืออาศัยช่องทางทางการสื่อสารที่มีความซับซ้อนขึ้น เช่น สื่อสมัยใหม่ก็ได้

ภายใต้กรอบแนวคิดนี้ คณะผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านจัดให้มีปฏิบัติการการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยอาศัยสื่อสมัยใหม่ที่แตกต่างไปจากสื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านคุ้นเคย โดยชาวบ้านกำหนดเนื้อหาเอง ผลิตเอง รวมทั้งเผยแพร่ สร้างการรับสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเท่ากับว่าชาวบ้านเป็นเจ้าของการสื่อสาร

จากแบบจำลองแสดงนัยว่า การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนเกิดขึ้นภายใต้บริบทของชุมชน หรือบรรยากาศของชุมชน และบริบทของชุมชนก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อ การสื่อสาร ดังนั้นกรอบแนวคิดนี้จะคำนึงถึงบริบทดังกล่าวด้วย

นอกจากการสื่อสารภายในชุมชนแล้ว ชุมชนยังติดต่อกับสังคมภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน ก่อให้เกิดเครือข่ายการสื่อสาร ทำให้รู้สึกมีเพื่อนร่วมอุดมการณ์ มีพลัง กระทั่งอาจมีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายระดับประเทศได้ด้วย เช่น การออก พ.ร.บ.ป่าชุมชน (มีแกนนำชาวบ้านห้วยแก้วเป็นกรรมาธิการวิสามัญพิจารณา พ.ร.บ.ป่าชุมชน)

กรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ จึงครอบคลุมการสื่อสารทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน โดยอาศัยแนวทางของทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย (Democratic-Participant Media Theory) และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) ซึ่งเป็นแนวคิดการสื่อสารที่เอาชุมชนเป็นตัวตั้ง เป็นเครื่องชี้นำในการศึกษา

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชน หมายถึง ชุมชนบ้านห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัด เชียงใหม่

ป่าชุมชน หมายถึง ป่าไม้ที่ได้รับการดูแลรักษาโดยชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดป่า เพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง แนวทางการจัดการป่าที่มุ่งเน้นความต้องการของชุมชนทั้งในด้านนิเวศวิทยาชุมชน และเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยที่ประชาชนหรือชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นผู้ใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาป่าชุมชน เป็นผู้เข้ามามีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

การมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง การสื่อสารรูปแบบใด ๆ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบต่าง ๆ ของการสื่อสาร การมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับการเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้นสามารถตอบได้ ระดับของการเป็นผู้ส่งสารหรือเป็นผู้ผลิตเอง หรือระดับของการเป็นผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการสื่อสารนั้นๆ ได้ นอกจากนี้ ยังหมายถึงการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการสื่อสารด้วย

ปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง ปฏิบัติการการสื่อสารที่จัดขึ้นได้แก่ การผลิตสื่อสไลด์ การผลิตสื่อวีดิทัศน์ การจัดรายการวิทยุชุมชน โดยชาวบ้านเป็นกำลังสำคัญในการผลิตสื่อเหล่านี้ เป็นผู้วางแผน กำหนดเนื้อหา ผลิต และบริโภคข่าวสารหรือเปิดรับกันเอง โดยมีสาระเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเป็นหลัก

สื่อสมัยใหม่ หมายถึง สื่อที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยในการสื่อสาร ในงานวิจัยนี้ หมายถึงสื่อ 3 ชนิด ที่ชาวบ้านร่วมกันผลิตได้แก่ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และสื่อวิทยุชุมชน ที่ชาวบ้านเป็นผู้จัดรายการเอง

สื่อดั้งเดิม หมายถึง สื่อที่ชาวบ้านใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน เป็นสื่อที่ไม่ต้องอาศัยเทคโนโลยี และเป็นสื่อที่ชาวบ้านใช้มานาน ได้แก่ การสื่อสารปากต่อปาก หรือการพูดคุยสนทนาซึ่งเป็นการใช้สื่อบุคคล การสื่อสารในกลุ่มต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น การสื่อสารในกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ รวมทั้งการประชุมอย่างเป็นทางการ เช่น ประชุมหมู่บ้าน ประชุม อบต.

ผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการการสื่อสาร ซึ่งในที่นี้คือการผลิตสื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านอาจมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ส่งสาร สร้างสาร ผลิตสื่อ หรือเป็นผู้รับสาร (มีส่วนร่วมในองค์ประกอบใดก็ได้) เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าวแล้วอาจก่อให้เกิดผลใด ๆ ตามมา เช่น ก่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ สานความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งเป็นผลที่ช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชาวบ้านหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของการสื่อสาร

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อทราบข้อมูลและมองเห็นภาพของการจัดการประชุมชุมชน และการสื่อสารที่ใช้ในการจัดการประชุมของชาวบ้านห้วยแก้ว
2. เพื่อเป็นแนวทางสนับสนุนและขยายแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนเป็นหลัก
3. เพื่อเป็นบทเรียนเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการจัดการทรัพยากรแก่ชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ แนวคิดด้านการสื่อสาร แนวคิดการจัดการประชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดด้านการสื่อสาร

2.1.1 แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritual Model of Communication)

การอธิบายการสื่อสารเป็นไปได้หลายมิติ แต่มิติหนึ่งที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้คือการอธิบายว่า การสื่อสารเป็นการแบ่งปัน (Sharing) การมีส่วนร่วม (Participation) การสมาคม (Association) ความเป็นเพื่อน (Fellowship) และการมีความศรัทธาเหมือนกัน (Possession of a Common Faith)

ส่วนใหญ่มิติที่คุ้นเคย คือ กระบวนการสื่อสารที่เรียกว่า $S \rightarrow M \rightarrow C \rightarrow R$ เชิงเส้น หรือทางเดียว (Linear) นั่นคือ ต้องมีผู้ส่งสาร (S) สร้างสาร (M) ส่งผ่านสื่อ (C) ไปถึงผู้รับสาร (R) แต่มีอีกมิติหนึ่งที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้คือการอธิบายว่า การสื่อสารมิใช่เป็นเพียงการส่งและการรับสาร แต่การสื่อสารคือการที่สมาชิกของสังคม/ชุมชน ได้ร่วมกันสร้างการสื่อสาร แบ่งปันการรับรู้ (Share Perception) ไม่ได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษว่าใครคือผู้ส่งสารหรือใครเป็นผู้รับสาร แต่ทั้ง 2 ฝ่าย ผสมผสานเปลี่ยนแปลงกันอยู่เสมอ ทั้ง 2 ฝ่ายมีความสำคัญทัดเทียมกัน ซึ่งการสื่อสารแบบนี้เหมือนกับการประกอบพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเข้าร่วมด้วยใจศรัทธา เข้าร่วมอย่างเท่าเทียมกัน

การสื่อสารแบบนี้ไม่ได้เน้นว่า ใครคือผู้ส่งสาร (S) ใครคือผู้รับสาร (R) แต่ทั้งสองฝ่ายกำลังร่วมกันสร้างความหมาย ซึ่งเปรียบเหมือนกับการประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมทางศาสนา ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเข้าร่วมด้วยใจศรัทธา มีความทัดเทียมกัน ไม่มีใครสำคัญกว่าใคร และผู้เข้าร่วมกำลังสร้างและตกแต่งความหมายแห่งพิธีกรรมนั้น

Denis McQuail (1993: 54-55) ได้เขียนแบบจำลองนี้ขึ้น โดยเขียนเป็นรูปต้นคริสต์มาส ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการตกแต่งร่วมกัน เฉลิมฉลองร่วมกันและแบ่งปันของขวัญซึ่งกันและกัน

หากเปรียบเทียบพิธีกรรมของไทยเช่น การก่อกองทรายในช่วงสงกรานต์ ก็จะเห็นว่า ครอบครัวยุติพน้อง มิตรสหาย ร่วมกันขนทรายเข้าวัด ก่อกองทรายและประดับประดากองทราย ร่วมกัน

การสื่อสารเหมือนกับการทำพิธีกรรม ดังนั้นจึงเรียกแบบจำลองการสื่อสารแบบนี้ ว่าเป็นแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม

แนวคิดที่สำคัญของแบบจำลองนี้จึงอยู่ที่ว่า การสื่อสารมิใช่เป็นเพียงการส่งสาร และการรับสาร แต่การสื่อสารคือการที่สมาชิกสังคม/ชุมชน ได้ร่วมกันสร้างการสื่อสารขึ้น และใน กระบวนการร่วมกันสร้างการสื่อสารนี้ ได้ก่อให้เกิดการแบ่งปันความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก ได้มี การสมาคม ได้มีการตกแต่งความหมาย ได้ร่วมกันบริโภควิถีความหมาย มีความเป็นมิตรสหายกัน และมีความเชื่อมั่นเหมือนกัน มากกว่าที่จะให้ความสำคัญของการใช้ประโยชน์ในเชิงเป้าหมาย

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ให้ความสำคัญแก่กระบวนการสื่อสารมากกว่าผลสุดท้ายที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารนั้น

คณะผู้วิจัย ใช้แนวคิดแบบนี้เป็นเครื่องมือในการศึกษาการสื่อสารเพื่อการจัดการ ปาของชาวบ้านห้วยแก้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมกันผลิตสื่อหรือสร้างการสื่อสารเพื่อจัดการปา ของชาวบ้านห้วยแก้ว เปรียบเหมือนการประกอบพิธีกรรมตามแนวคิดของแบบจำลองนี้ ชาวบ้าน ห้วยแก้วจะสร้างความหมายร่วมกันและตกแต่งความหมายของปาชุมชนร่วมกัน ซึ่งเป็นความ หมายที่เกิดขึ้นจากทัศนะของชุมชน

การผลิตสื่อก็คือการที่ชาวบ้านกำลังแบ่งปันการรับรู้ ความเข้าใจ กำลังตกแต่ง ความหมายของปา กำลังบริโภค กำลังสมาคมและกำลังสร้างความเป็นเพื่อนร่วมอุดมการณ์เดียว กัน

คณะผู้วิจัยคาดหวังว่า กระบวนการผลิตสื่อจะก่อให้เกิดผลอย่างอื่นตามมานอก เหนือจากการทำให้การจัดการปาดำเนินไปได้ ผลที่ได้แก่ สร้างความหมายปา สร้างความรู้ สร้างความสมานฉันท์ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ตามแนวคิด การสื่อสารเชิงพิธีกรรมนี้เอง

2.1.2 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา (Participatory Communication for Development)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นแนวคิดที่เพิ่ง เกิดขึ้นในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ท่ามกลางข้อสงสัยในทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization

Theory) ซึ่งเป็นกระบวนการหลักของการพัฒนา (และการสื่อสารเพื่อการพัฒนา) ที่ทรงอิทธิพลอยู่ก่อนแล้ว

ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยให้ความสำคัญกับการพัฒนาในมิติทางเศรษฐกิจค่อนข้างมาก อันเป็นบุคลิกลักษณะของประเทศตะวันตกที่เจริญแล้ว เน้นที่ความเป็นเมืองและความทันสมัย และทฤษฎีนี้ยังมองการสื่อสารโดยเฉพาะการสื่อสารมวลชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา สามารถถ่ายทอดข่าวสารเพื่อการพัฒนาไปยังกลุ่มเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว กว้างขวาง ซึ่งเป็นการสื่อสารทางเดียว มีลักษณะไหลจากบนลงล่าง มองผู้รับสารเป็นสิ่งของ เป็นผู้ด้อยกว่าเป็นผู้ที่จำเป็นจะต้องถูกพัฒนา

โครงการพัฒนาต่าง ๆ รวมทั้งการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เป็นสิ่งที่ถูกวางแผนไว้แล้วจากศูนย์กลาง จากอำนาจรัฐและจากผู้ที่เหนือกว่า ความหมายของการพัฒนาถูกกำหนดมาจากส่วนกลาง

ณ ปัจจุบัน ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยกำลังถูกท้าทายอย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สาม ต่างเห็นว่านอกจากการพัฒนาไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้แล้ว ยังเป็นการเอาเปรียบประเทศยากจนอีกด้วย ดังนั้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงก่อตัวขึ้นมาเป็นทางเลือกหนึ่ง หรืออาจเรียกว่าเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อพัฒนาก็ว่าได้

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ มีฐานคิดอันเดียวกันกับแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมที่ได้กล่าวมาแล้ว นั่นคือมิได้มองว่าการสื่อสารคือการถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง แล้วทำให้เกิดผลบางอย่างขึ้น แต่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกลับให้ความสำคัญกับผลที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้น (การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก่อตัวขึ้นในชุมชนและแพร่กระจายออกไป สวนทางกับการสื่อสารตามทฤษฎี Modernization ซึ่งเป็นการสื่อสารทางเดียวจากภายนอกเข้าไปในชุมชน) ดังนั้นเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงให้ความสำคัญกับประเด็นที่ กาญจนา แก้วเทพ (2543: 54) ได้เสนอไว้ดังนี้

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม และเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของเขา ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาเผยแพร่ในวงกว้าง และคนทั่วไปให้การยอมรับผ่านการแสดงทัศนะผ่านสื่อ (เป็น Feedback) ก็จะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง
3. เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่เคยคิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้ามาร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่า พวกเขาสามารถจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ หากมีโอกาส

4. เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมองและทัศนะของตนเอง

5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน

6. ผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดจากการริเริ่มของบางส่วนของชุมชน หรือจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เราต้องยอมรับว่า ผลจากการใช้กระบวนการพัฒนาแบบบนลงล่างนั้น ไม่เพียงแต่จะไม่ได้ผลตามที่คาดหวังเอาไว้เท่านั้น หากทว่ายังทิ้งร่องรอยแห่งความสูญเสียในเชิงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเอาไว้ด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านจะเกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพา การรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก และไม่เชื่อมั่นว่าตนเองจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยความสามารถของตนเอง

7. เนื่องจากเนื้อหาของสื่อสารชุมชนนั้น จะเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชนเอง ดังนั้นสื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิง และการหลีกหนีปัญหา (Escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

อาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้น นอกจากสามารถทำให้ชุมชนติดต่อสื่อสารได้แล้ว ยังเป็นการสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ให้กับชุมชนอีกด้วย

ดังนั้นจากเป้าหมายที่กล่าวมา การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านห้วยแก้ว มิได้มุ่งหวังเพียงให้การจัดการป่าเป็นไปได้ แต่มุ่งหวังให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าตนเอง ได้มีโอกาสแสดงความรู้สึก แสดงปัญหา วิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของตนเองและได้มีโอกาสฝึกทักษะการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นเป้าหมายสำคัญที่คณะผู้วิจัยใช้ในการศึกษาการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อของชาวบ้านห้วยแก้ว

ส่วนในแง่ของระดับการมีส่วนร่วมนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 57) แบ่งไว้ 3 ระดับคือ

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (Audience/Receiver/Users)
 2. การมีส่วนร่วมในฐานะ ผู้ส่ง/ ผู้ผลิต/ ผู้ร่วมผลิต/ ผู้ร่วมแสดง (Sender/ Producer/Co-producer/Performance)
 3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย(Policy Maker/Planner)
- ในระดับแรก การมีส่วนร่วมสามารถเป็นไปได้สูง คือการมีส่วนร่วมในการเป็นผู้รับสาร สื่อที่ผลิตหากได้เผยแพร่ในชุมชน ในที่ประชุมหมู่บ้าน ในห้องเรียน ก็สามารถทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้ แต่การมีส่วนร่วมในระดับนี้ จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยและแสดงทัศนะ

ต่าง ๆ เกี่ยวกับสาระที่นำเสนอ มีการถกเถียง อภิปราย เพื่อที่จะแสดงปัญหา ความเห็นต่าง ๆ ที่ชุมชนอาจต้องช่วยกันปรับปรุงต่อไป ขั้นนี้จึงเป็นขั้นของการมีส่วนร่วมบริโภคหรือเปิดรับสื่อร่วมกัน และก็ตกแต่งความหมายร่วมกัน เป็นขั้นที่ระดมความมีส่วนร่วมได้มากที่สุด

ในระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมมีน้อยลงกว่าระดับแรก ในขั้นนี้ถ้าเป็นสื่อสมัยใหม่ ก็ต้องอาศัยผู้ที่สนใจ และมีทักษะพอสมควรในการผลิต เช่นใช้กล้องวิดีโอได้ ใช้คอมพิวเตอร์ได้ ตัดต่อได้ เป็นพิธีกรได้ ในระดับหนึ่ง อาจไม่ถึงขั้นต้องชำนาญมากนัก ขั้นนี้อาจต้องมีการอบรม ฝึกฝนตามสมควร เช่นถ้าเป็นสื่อวิทยุชุมชน ก็ต้องเรียนรู้การควบคุมเครื่องส่ง การตั้งคำถาม การเล่าเรื่องให้กระชับ แบ่งประเด็นต่าง ๆ ได้

ถ้าชุมชนเป็นผู้ร่วมแสดง เช่นเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นผู้สาธิตการล้างหน่อไม้ การจักสาน ผู้ร่วมแสดงก็เข้ามามีส่วนร่วมได้ไม่ยากนัก ขึ้นอยู่กับการออกแบบเนื้อหาด้วยว่าชุมชนจะเข้าร่วมได้มากน้อยระดับใด

ในระดับที่ 3 ระดับสุดท้าย คือการมีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบาย เป็นระดับที่ชุมชนอาจเข้ามามีส่วนร่วมได้น้อยที่สุด ระดับนี้อาศัยผู้ที่มีทักษะทางความคิดสูง อาศัยผู้ที่มีความเป็นผู้นำ อาจเป็นระดับแกนนำของชุมชนที่คิดว่าจะวางแผนผลิตสื่ออะไร ผลิตเนื้อหาอะไร ใครเป็นกลุ่มเป้าหมายผู้รับสาร

แต่ในทั้ง 3 ระดับที่กล่าวมานี้ ก็เป็นการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้มีผู้เข้าร่วมปริมาณมากน้อยเพียงใดในแต่ละระดับ แต่หากเป็นคนในชุมชนเข้าร่วม ก็ถือเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้ในครั้งสองครั้ง แต่ต้องใช้ระยะเวลาให้เกิดความคุ้นเคยชำนาญต่อไป และอาจเกิดขึ้นจากคนกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชน และค่อย ๆ ขยายออกไปในวงกว้าง

การผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว มุ่งหวังให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทั้ง 3 ระดับ ซึ่งแต่ละระดับอาจต้องการเงื่อนไขอื่น ๆ ในการเข้าร่วม มีผู้เข้าร่วมในแต่ละระดับต่างกัน แต่ถือถือว่าเป็นการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม

2.1.3 ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย (Democratic - Participant Media Theory)

Denis McQuail (1987: 121-123) ได้เสนอทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตยนี้ว่า เป็นทฤษฎีบรรทัดฐานของสื่อทฤษฎีหนึ่งที่กล่าวถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างสื่อกับสังคม กล่าวคือสื่อในสังคมแบบเสรีประชาธิปไตยนั้น เมื่อพัฒนาไประดับหนึ่ง มักจะเป็นสื่อขนาดใหญ่ ให้ความสำคัญกับความเป็นมืออาชีพและสื่อก็ดำเนินธุรกิจหวังผลกำไรเป็นสำคัญตามแบบฉบับของทุนนิยม และมีแนวโน้มที่จะผูกขาด ทำให้การมีส่วนร่วมในสื่อของประชา

ชนเป็นไปได้อย่าง โดยมียุคกลุ่มคนในสังคมที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจสูงเท่านั้นที่จะใช้สื่อเหล่านี้ได้

ดังนั้นทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย จึงเป็นทฤษฎีที่คาดหวังว่า ในสังคมควรมีสื่อทางเลือกอื่น ๆ ให้กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้มีโอกาสใช้แสดงความต้องการของตนเอง ได้มีสิทธิสื่อสาร ได้มีสิทธิตอบโต้บ้าง ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีอยู่มากมายในสังคมใหญ่ เช่น ชุมชนชนบท ชนกลุ่มน้อย กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ฯลฯ ทับซ้อนกันอยู่มากมายในสังคมที่กำลังพัฒนาก้าวไปอย่างเช่นในปัจจุบัน แต่กลุ่มเหล่านี้ขาดพลังอำนาจในการใช้สื่อขนาดใหญ่ได้

สื่อตามทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตยนี้ มักจะเป็นสื่อขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นท้องถิ่น ไม่เป็นสถาบัน ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ง่าย การสื่อสารเป็นแบบแนวนอน เกิดปฏิสัมพันธ์ได้สะดวก

สื่อเล็ก ๆ เหล่านี้มีมากมายหลากหลายรูปแบบ เช่น หอกระจายข่าว การประชุมชาวบ้าน สื่อประเพณี ไปสเตอร์ แม้กระทั่งหนังสือพิมพ์ใต้ดิน หรือสื่อใหม่ (New Media) เช่น การสื่อสารในอินเทอร์เน็ต รวมทั้งสื่อมวลชนท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม เช่นวิทยุชุมชน หรือโทรทัศน์ชุมชน

จะเห็นว่าสื่อตามแนวทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย แปรเปลี่ยนได้มาก ผลิตกันเองได้ เพียงแต่ต้องคงคุณลักษณะสำคัญเอาไว้คือ ประชาชนมีส่วนร่วมได้ และสามารถตอบโต้มีปฏิสัมพันธ์กันได้ง่าย

Denis McQuail ยังได้สรุปลักษณะที่สำคัญของทฤษฎีดังนี้

- ประชาชนแต่ละคนและแต่ละกลุ่มในสังคม มีสิทธิในการสื่อสาร มีสิทธิเข้าถึงสื่อ มีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากสื่อตามความต้องการของตนเองได้
- สื่อตามทฤษฎีนี้ต้องมีความเป็นอิสระ ไม่ถูกควบคุมด้วยการเมืองหรืออำนาจรัฐจากส่วนกลาง
- สื่อดำรงอยู่และเป็นไปเพื่อประชาชน มิใช่เพื่อองค์กรสื่อเอง หรือนักการสื่อสารมืออาชีพ หรือลูกค้าของสื่อ
- คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม หรือชุมชนท้องถิ่น ควรมีสื่อเป็นของตนเอง
- สื่อขนาดเล็ก สามารถมีส่วนร่วมได้ง่าย และเป็นการสื่อสารสองทาง
- การสื่อสารมีความสำคัญมากกว่าจะปล่อยให้อยู่ในมือของมืออาชีพเท่านั้น

นับได้ว่าทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย เป็นทฤษฎีการสื่อสารที่มีความสอดคล้องกับกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

หากมองในสังคมไทยปัจจุบัน สังคมได้กล่าวถึงความสำคัญของชุมชนมากขึ้นในแง่ที่ว่า ชุมชนควรมีอำนาจ มีการตัดสินใจ มีการพึ่งตนเอง มีการพัฒนาที่มาจากชุมชนเองได้ ซึ่งก็เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญปัจจุบัน ด้วยสภาพสังคมที่ให้ความสำคัญของการกระจายอำนาจ กระจายความเจริญ และกระจายการพัฒนาเช่นนี้ สื่อตามทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย ก็ถูกคาดหวังว่าจะเป็นสื่อที่รับใช้คนทุกกลุ่มในสังคมด้วย

2.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

“ป่าชุมชน” เป็นคำศัพท์ที่ปรากฏขึ้นมาในสังคมไทยกว่าสิบปีที่ผ่านมา มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนนี้เอาไว้มาก แต่โดยหลักสำคัญแล้ว ป่าชุมชนคือป่าที่ชาวบ้านที่อยู่รายรอบป่ามีสิทธิในการจัดการดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากป่าได้ โดยที่ป่าจะไม่สูญเสียไป

แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นที่กล่าวขานกันมากในช่วงที่ผ่านมา ก็เนื่องจากการจัดการป่าโดยรัฐซึ่งรวมศูนย์การจัดการป่าไว้ที่ส่วนกลางไม่ประสบผลสำเร็จ ป่ายังคงลดลงอยู่เรื่อย ๆ รัฐเองก็ไม่สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดจากปัญหาด้านบุคลากร งบประมาณ และความไม่เข้าใจในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย ประกอบกับรัฐเอง ก็ดำเนินนโยบายมุ่งให้ความสำคัญกับมิติทางเศรษฐกิจเป็นหลักเช่น การให้สัมปทานป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาขัดแย้งตามมาอีกมากมาย แนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงเกิดขึ้น

ก่อนที่จะคำว่าป่าชุมชนจะเป็นที่รู้จักแพร่หลาย ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528: 59-62) ได้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า โดยได้ใช้คำว่า “ป่าไม้สังคม” (ต่อมาภายหลังรู้จักกันในชื่อป่าชุมชน) ในการอธิบายแนวคิดนี้ว่า ป่าไม้สังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมโดยตรงของผู้ได้รับประโยชน์จากป่าไม้นั้น ซึ่งก็คือชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบ ๆ ป่า และพึ่งพิงป่าเพื่อให้มีชีวิตรอด ป่าไม้สังคมให้ความสำคัญต่อภาคเศรษฐกิจที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องเงิน เป็นเศรษฐกิจแบบที่พึ่งตนเองของชาวบ้านในท้องถิ่น ดังนั้นรัฐจัดการป่าเองไม่ได้ ชุมชนต้องร่วมจัดการป่า รัฐไม่ให้อำนาจชาวบ้านยุ่งเกี่ยวแต่นำป่าให้นายทุน เป็นวิธีที่ล้มเหลว ชาวบ้านรอบ ๆ ป่าหาจะมีสภาพดีขึ้นไม่ นอกจากนี้ฉลาดชายยังเคยกล่าวว่า ป่าไม้สังคมเป็นแนวคิดจัดการป่าไม้ที่กำหนดให้นักป่าไม้เปลี่ยนบทบาทจาก“ผู้ปกครองคุ้มครอง”ป่าไม้ของส่วนรวมมารับบทเป็น “เจ้าหน้าที่ส่งเสริมในระดับชุมชน” แทนที่จะเป็นตำรวจคอยเฝ้าป่า ให้มาทำหน้าที่ ชักชวน อุดหนุน แนะนำ ส่งเสริมอำนวยความสะดวกกับประชาชนในชุมชนให้จัดการป่า ให้ถูกหลักวิชาโดยประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง นับว่างานของฉลาดชาย เป็นงานวิชาการรุ่นแรก ๆ ในสังคมไทยที่พยายามอธิบายแนวคิดของป่าชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องป่าชุมชน หรือการจัดการป่าโดยชาวบ้านในท้องถิ่น เป็นเรื่องที่กำลังอยู่แล้วในสังคมไทย ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (อ้างในอนันท์ กาญจนพันธ์ 2543: 101) ได้กล่าวไว้ว่า

“ป่าชุมชนหรือการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ โดยราษฎรในท้องถิ่นมิใช่เรื่องแปลกใหม่ หากแต่มีประวัติความเป็นมายาวนาน และปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบท ชาวบ้านอาจเรียกป่าชุมชนโดยใช้ชื่อที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละภูมิภาค และตามประโยชน์ใช้สอย หรือลักษณะที่ตั้งของป่า เช่น ป่าต้นน้ำในภาคเหนือ หรือป่าโคก ป่าทาม ในภาคอีสาน เป็นต้น แต่ความหมายโดยรวมก็คือ ป่าที่ชาวบ้านถือว่าเป็นของส่วนร่วมหรือ “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ตามคำเรียกขานของชาวบ้านในภาคเหนือ ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน ซึ่งเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ”

สำหรับแนวความคิดในการจัดการป่าชุมชน สัจจวิดา กาญจนพันธ์ (อ้างในอนันท์ กาญจนพันธ์ 2543: 247-248) เห็นว่ามีอยู่สองแนวทางที่ต่างกัน

“แนวความคิดแรก คือ การจัดการป่าชุมชนที่เน้นการดำเนินงานโดยรัฐเป็นหลัก มีการใช้ความรู้ ความชำนาญพิเศษของเจ้าหน้าที่รัฐ ในการส่งเสริมการปลูกต้นไม้ ต่อมารัฐได้หันไปเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นบ้างน้อยบ้าง (People's Participation Approach) สำหรับในประเทศไทย เริ่มมีการพูดถึงแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนประมาณปลายทศวรรษ 2520 แนวความคิดนี้ได้กลายเป็นแนวความคิดกระแสหลักในเวลาต่อมา ลักษณะการจัดการป่าตามแนวความคิดนี้คือ ยึดถือวัตถุประสงค์และโครงการของรัฐเป็นหลัก รัฐเป็นผู้นำโครงการโดยประชาชนเข้ามามีส่วนเป็นผู้ปฏิบัติให้เป็นไปตามเป้าหมายของโครงการรัฐ มีการใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น วนเกษตร การเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อนำต้นไม้ไปปลูกในเรือกลสวนไถนา เพื่อเพิ่มรายได้ และสนองตอบต่อความต้องการใช้ไม้และของป่าเอนกประสงค์ แนวความคิดนี้ เน้นยุทธวิธีที่ง่าย และไม่มีการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนไปจากวิธีการของกรมป่าไม้ทั่วโลก และยังมีลักษณะเป็นการจัดการจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง ที่มุ่งไปยังการดำเนินงานกับประชาชนระดับล่าง ไม่ใช่การจัดการจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน ส่วนอีกแนวคิดหนึ่ง เน้นการจัดการป่า โดยองค์การหรือสถาบันภายในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก (Community – Base Approach) โดยหน่วยงานของรัฐ เป็นเพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น แนวความคิดนี้สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาตามกรอบความคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นที่สนใจในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เน้นการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก จึงเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาการทำลายป่า”

นอกจากนี้ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ได้เสนอเงื่อนไขของชุมชนที่สามารถจัดการป่าชุมชนไว้ 8 ประการ คือ

1. มีความเป็นชุมชนสูง
2. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน
3. มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ได้
4. มีผู้นำเข้มแข็งและมีภูมิปัญญา
5. มีองค์กรชุมชนหมู่บ้าน หรือชุมชนที่รักษาป่าไว้ได้
6. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสมบัติร่วมของชุมชน
7. เป็นชุมชนที่มีความถาวร
8. เป็นชุมชนที่มีเครือข่ายการใช้ทรัพยากรรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่แล้ว

นับว่าแนวคิดการจัดการป่าชุมชนเป็นการพยายามที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา อันเป็นหลักการที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากในปัจจุบัน

จากแนวคิดและทฤษฎีเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแนวใหม่ และการจัดการป่าชุมชนที่กล่าวมาทั้งหมด คณะผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยเห็นว่าหากการพัฒนาต้องมาจากประชาชน การสื่อสารที่ใช้ในการพัฒนามีต้องมาจากประชาชนด้วยเช่นกัน

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการใช้สื่ออย่างมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา พบว่า ในปีพ.ศ. 2542 รุจิรา สุภาษา (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ และคณะ 2543 : 186-189) ได้ศึกษาเรื่อง การสร้างสื่อแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่าประเภทของสื่อที่สามารถนำมาใช้อย่างมีส่วนร่วมมากที่สุดคือ สื่อบุคคล รองลงมาเป็นสื่อเฉพาะกิจ สื่อบุคคลและสื่อเฉพาะกิจเป็นสื่อขนาดเล็กที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมได้สะดวก นอกจากนี้ ผู้วิจัยแบ่งการมีส่วนร่วมในสื่อออกเป็น 3 ระดับ พบว่าการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้มากที่สุด การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิต ประชาชนมีส่วนร่วมลดน้อยลง และการมีส่วนร่วมในระดับเป็นผู้กำหนดนโยบายและวางแผนการใช้สื่อนั้น เป็นระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

พัชรมณี เย็นมั่นคง ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในภาวะความเสี่ยงของผู้รับสารในเขตที่มีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังความร้อนจากขยะ จ.เชียงใหม่ ปีพ.ศ. 2539 (อ้างในกาญจนา แก้วเทพ และคณะ 2543 : 184-185) ให้ข้อสรุปว่า เมื่อประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ไม่มีส่วนร่วมและไม่มีสิทธิด้านข่าวสารอย่างเต็มที่ การตัดสินใจมีส่วนร่วมในแง่การ

สนับสนุนหรือคัดค้านก็ไม่อาจกระทำได้นับหลักเหตุและผล งานของพัชรมณี น่าจะเป็นข้อเตือนใจได้อย่างดีว่า หากเกิดประเด็นปัญหา การมีข่าวสารข้อมูลอย่างเพียงพอจะเป็นปัจจัยที่กำหนดการมีส่วนร่วมในประเด็นนั้น ๆ ของประชาชนได้

สุพัตรา ผาผุย ศึกษาประสิทธิผลของหน่วยงานประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ในการให้ความรู้และทัศนคติด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่ประชาชนในหมู่บ้าน จ.เชียงใหม่ (อ้างอิงใน กาญจนา แก้วเทพ 2540) ในส่วนที่ศึกษาผลของการใช้สื่อของชาวบ้านที่มีต่อความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชาวบ้านชอบสื่อวีดิทัศน์เพราะเป็นสื่อที่น่าสนใจ แต่งานของสุพัตราเป็นการศึกษาการใช้สื่อวีดิทัศน์ที่องค์กรภายนอกเป็นผู้ผลิต

งานวิจัยของไทยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนยังมีปริมาณไม่มากนัก ที่ยกมาพบว่ามีงานของจุริรา ที่ศึกษาไปในแนวดังกล่าวข้างต้น สำหรับงานของพัชรมณีเป็นงานที่ให้ข้อคิดว่า ในภาวะความขัดแย้ง ข่าวสารมีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเด็นสาธารณะ เพราะฉะนั้นหากให้ประชาชนรับรู้ข่าวสารและมากไปกว่านั้น ประชาชนสามารถแสดงออกซึ่งข่าวสารของตนเองได้ด้วยแล้ว การสื่อสารก็น่าจะเป็นปัจจัยที่คลี่คลายความขัดแย้งและแสวงหาความร่วมมือได้ด้วย ส่วนงานของสุพัตรา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการใช้สื่อกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ส่วนหนึ่งของงานวิจัยพบว่า สื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อที่ชาวบ้านชื่นชอบ และหากชาวบ้านได้ผลิตวีดิทัศน์เองด้วยแล้ว ก็อาจจะยิ่งชื่นชอบและภาคภูมิใจได้

มีงานวิจัยเรื่องหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับสื่อ แต่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วโดยตรง คือ งานของ ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ศลิษา แบ่งการศึกษา 3 ประเด็น คือ ศึกษาประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ศึกษาพัฒนาการของการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อให้ได้ป่าชุมชนกลับคืนมา และศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมป่าชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชาวบ้านรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อเรื่องการนับถือผี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่า และชาวบ้านถือว่าป่าเป็นของชุมชนไม่ใช่ของรัฐ ชาวบ้านทุกคนจึงมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านก็พยายามปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการป่าเพื่อให้ชาวบ้านอยู่กับป่าได้ตลอดไป ส่วนพัฒนาการของการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อให้ได้ป่าชุมชนกลับคืนมานั้น พบว่าชาวบ้านใช้วิธีการหลายรูปแบบ มีการร้องเรียนต่ออำนาจรัฐในระดับท้องถิ่นและระดับที่สูงกว่า ร้องขอความเป็นธรรมต่อกลุ่มพลังต่าง ๆ และการใช้พลังมวลชนกดดัน สำหรับกระบวนการการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมป่าชุมชนยัดขึ้นตอนการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ และการ

มีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล พบว่าหากวัดในเชิงปริมาณ ชาวบ้านมีส่วนร่วมน้อย แต่หากวัดในเชิงคุณภาพ ยืนยันได้ว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอนอย่างมาก แต่เพราะชาวบ้านมีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการเป็นส่วนมาก จึงทำให้ไม่สามารถวัดด้วยข้อมูลเชิงปริมาณได้

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายและการจัดการป่าชุมชน ปรากฏในงานของสุภาวดี ทงพรพาณิชย์และคณะ (2546) เรื่องการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเงื่อนไข ปัจจัย และกลไกสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน พบว่า มีเงื่อนไขสำคัญ 5 ประการ ที่จะพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่

1. การกระตุ้น ประสานจากนักวิจัยและวิทยากรภายนอกชุมชนเพื่อปรับแนวคิดและเพิ่มทักษะ
2. การได้รับการเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชน
3. แนวความคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน
4. รูปแบบการถ่ายทอดแนวคิดและวิธีการ
5. การจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน

นอกจากนี้ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนได้แก่ กลไกและโครงสร้างเดิมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนการมีระบบเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินที่ดีของชุมชน และการใช้องค์กรบริหารท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือของเครือข่ายก็เป็นกลไกที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน กล่าวโดยสรุปต้องใช้ทั้งปัจจัยภายนอกชุมชน และปัจจัยภายในชุมชน ผสมผสานกันจึงจะสามารถพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนขึ้นมาได้

การศึกษาในลักษณะนี้ ยังพบในงานของสถาพร สมศักดิ์และคณะ (2545) ซึ่งศึกษาเรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดการและพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดน่าน พบว่ารูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ เป็นการจัดการที่อาศัยผู้นำเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำอย่างเป็นทางการ เช่น กลุ่มผู้นำ อบต. เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดการ อย่างไรก็ตามยังต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นและการกระตุ้นสนับสนุนและความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอก

ที่กล่าวมาเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการป่าของทั้งชุมชน ยังมีงานวิจัยที่เน้นหนักให้ความสำคัญเฉพาะกลุ่ม ได้แก่กลุ่มเยาวชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับป่าชุมชน คืองานของ จเร คำหุ่นและคณะ (2546) เรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มเยาวชนในการจัดการป่าชุมชน บ้านแม่แปง ตำบลนาพูน อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ การศึกษาของจเรพบว่ากลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มหนึ่งในชุมชนที่สามารถเข้ามามีบทบาทจัดการป่า เยาวชนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นมาได้หากได้รับการสนับสนุนชี้แนะ และกลุ่มเยาวชนยังสามารถชักชวนให้ชาวบ้านทั่วไป

มาเป็นแนวร่วมในการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้การที่กลุ่มเยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้นอกพื้นที่ เยาวชนสามารถนำกระบวนการเรียนรู้มาวิเคราะห์ปัญหาและร่วมมือกับชาวบ้านหาทางแก้ไข ปัญหาได้

งานวิจัยที่ศึกษาเฉพาะกลุ่มยังปรากฏในการศึกษาของ วิเศษ สุจินพรัหม (2544) เรื่องการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน เป็นงานวิจัย ที่มองหาความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้หญิงกับป่าชุมชน พื้นที่การวิจัยอยู่ที่หมู่บ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมือง จ.ลำพูน พบว่ากลุ่มผู้หญิงเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการป่า กลุ่มผู้หญิงมีความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า นอกจากนี้กลุ่มผู้หญิงมีการเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ

1. การเคลื่อนไหวภายในชุมชน ผู้หญิงจะเคลื่อนไหวในสถานที่ที่เป็นขอบเขตของตน เช่น ร้านขายของชำ ร้านเสริมสวย และมีการใช้กฎเกณฑ์ตามประเพณีในการควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยผู้ชายด้วย เช่นการวิพากษ์วิจารณ์พิธีบวชป่า นอกจากนี้ผู้หญิงยังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ผู้หญิงให้ความสนใจในกฎระเบียบการเก็บผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้จากป่าชุมชน

2. การเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน โดยการเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ทำให้มีโอกาสแสดงบทบาทและความสามารถ จากประสบการณ์ประชุมเครือข่าย ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยผู้หญิงได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมงบประมาณเครือข่าย การเรียนรู้ป่าชุมชน และแสดงตัวเป็น“แม่บ้านอนุรักษ์” ในชุมชน

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) มีวิธีการศึกษาหลายแบบ เพื่อให้มองเห็นชัดเจน จึงอธิบายรายละเอียดวิธีการศึกษาโดยแบ่งตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมีอยู่ 4 ข้อ ดังนี้

3.1 วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

ในวัตถุประสงค์ข้อนี้ คณะผู้วิจัยต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ตั้งแต่อดีตก่อตั้งหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติความเป็นมาในแง่ที่เกี่ยวข้องกับป่า รวมทั้งต้องการศึกษาสภาพการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชาวบ้านด้วย ดังนั้นจึงเก็บข้อมูล ดังนี้

- สัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ได้แก่ นายบุญช่วย แสนคำ (ลุงช่วย) ประธานคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชาวบ้าน นายสว่าง วิพัฒนาการกุล (พ่อสว่าง) ผู้ที่เคยบันทึกประวัติของหมู่บ้านห้วยแก้ว และเป็นพ่อหลวงเหมืองฝาย นางบัวจัน วิพัฒนาการกุล (แม่จัน) กรรมการอบต. นายทองคำ จันทวรรณ (หมอคำ) ในอดีตเป็นหมอชาวบ้าน สัมภาษณ์ นายสุพล จิโน ผู้ใหญ่บ้าน นายทวีศิลป์ ศรีเรือง (อ้ายซิว) แกนนำชาวบ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน สัมภาษณ์แต่ละคน 2-3 ครั้ง
- สันทนากลุ่มกับชาวบ้าน 7-8 คน ที่บ้านหมอคำ ทั้งหมดเป็นลูกหลาน เครือญาติของหมอคำที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านตั้งแต่เกิด ชาวบ้านกลุ่มนี้เคยเข้าป่าล่าสัตว์ และเล่าเรื่องผีต่าง ๆ ให้คณะผู้วิจัยฟัง
- การเล่าถึงตำนานในอดีต แม่ฮ้อยป้อ อายุ 80 ปี เป็นผู้เล่าเกี่ยวกับตำนานและเกร็ดชีวิต เช่น ป่าช้าพวกลัวะ ผีกะ

- สนทนากับชาวบ้านทั่วไป เช่น ในร้านอาหารในหมู่บ้าน บริเวณอ่างเก็บน้ำในขณะที่ยังชาวบ้านกำลังตกปลา ในคริสตจักร ในศาลาวัด ในไร่นา และในบ้าน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ เพื่อเข้าใจสภาพชีวิตชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน และเพื่อเข้าใจการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน
- ร่วมประชุมหมู่บ้าน 2 ครั้ง เพื่อรับฟังปัญหาของชุมชนและแนะนำคณะผู้วิจัย
- สนทนากลุ่มกับชาวบ้านปางอึกา อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ที่มาเยี่ยมเยียนชาวบ้านห้วยแก้วเกี่ยวกับการจัดการป่า
- การใช้เอกสารของราชการ เกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ ที่ตั้ง ประชากร อาชีพของชาวบ้านห้วยแก้ว
- การเดินสำรวจพื้นที่ เพื่อทำแผนที่หมู่บ้าน และมองให้เห็นที่ตั้งของป่าชุมชน 1,600 ไร่

3.2 วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

- สัมภาษณ์แบบเจาะลึก แกนนำชาวบ้าน กรรมการป่าชุมชนแต่ละคน คือ นายบุญช่วย แสนคำ นายทวีศิลป์ ศรีเรือง นายวีระชัย กัลยาธุมิ นายอุดร มณีวรรณ
- สนทนากลุ่มกับแกนนำชาวบ้าน และชาวบ้านที่ใช้ป่า 3 ครั้ง
- สนทนากับชาวบ้านกลุ่มห้วยดอยทั่วไปอย่างไม่เป็นทางการ ตามแต่โอกาส
- สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน นายสุพล จิโน เกี่ยวกับการสื่อสารอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน
- เข้าร่วมเวทีป่าชุมชนหลายแห่ง โดยเดินทางร่วมไปกับแกนนำ เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการสื่อสารกับสังคมภายนอก เช่น เข้าร่วมเวทีป่าชุมชนของเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) ที่หมู่บ้านปากะญอ อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ร่วมเวทีอบรมแกนนำป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือที่บ้านแม่แก้ว อ.เถิน จ.ลำปาง (คณะผู้วิจัยได้รับเชิญเป็นวิทยากรบรรยายการสื่อสารภายในชุมชน) ร่วมเวทีป่าชุมชนที่บ้านแม่ลานคำ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ เป็นต้น
- สังเกตการชุมนุมของเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) และสหพันธ์เกษตรกรรมภาคเหนือ (สกน.) ที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นการชุมนุมเรียกร้องให้แก้ปัญหาดิน น้ำ ป่า ครั้งที่สองเป็นการชุมนุมประท้วง กรณีร้องประทานเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำปิงตอนบน ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ยิงเสียชีวิต
- คณะผู้วิจัยและชาวบ้านห้วยแก้วเยี่ยมเยียนชาวบ้าน ป่าชุมชนสะมะแก จ.กาญจนบุรี (เดินทางร่วมไปกับคณะผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยการสื่อสารเพื่อชุมชน)
- คณะผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยการสื่อสารเพื่อชุมชนได้เข้ามาเยี่ยมเยียนในพื้นที่ 3 ครั้ง เดินสำรวจป่า แลกเปลี่ยนความเห็นกับแกนนำเกี่ยวกับปัญหาการจัดการป่าและการสื่อสาร

3.3 วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

- สันทนากลุ่มกับแกนนำและเยาวชน เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
- จัดให้มีปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หรือการผลิตสื่อ ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ โดยชาวบ้านได้เข้าร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่ 3 สื่อ ได้แก่ การผลิตสื่อสไลด์ 1 ชุด การผลิตสื่อวีดิทัศน์ 2 ชุด การเข้าร่วมผลิตรายการวิทยุชุมชน 2 ครั้ง ในการผลิตสื่อทั้งหมดคณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ หลายครั้งหลายครา เช่น

- จัดให้มีการพูดคุยทำความเข้าใจก่อนลงมือผลิตโดย คณะผู้วิจัยหรือกับแกนนำก่อน และให้แกนนำเป็นผู้ชักชวน ผู้สนใจเข้าร่วม แกนนำได้ชักชวนชาวบ้านและเยาวชนทั่วไป ไม่จำกัดอยู่แค่เฉพาะในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวบ้านและลูกหลานในกลุ่มที่รักษาป่า คณะผู้วิจัยอธิบายชาวบ้านให้เข้าใจว่า การผลิตสื่ออยู่ในมือของชาวบ้านเองทั้งหมด ชาวบ้านเป็นผู้ผลิตทั้งกระบวนการและเลือกเองว่า ต้องการผลิตเนื้อหาอะไร ผลิตเมื่อไหร่และผลิตให้ใครชม โดยคณะผู้วิจัยเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก และแนะนำในสิ่งที่จำเป็น เช่น การใช้เทคโนโลยีเท่านั้น เครื่องมือต่าง ๆ คณะผู้วิจัยนำมาทิ้งไว้ให้ใช้ที่บ้านของแกนนำและให้ชาวบ้านจัดระบบมาใช้กันเอง

- จัดอบรมการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น การใช้กล้องวีดิทัศน์ การใช้โปรแกรมตัดต่อภาพและเสียง การทำกราฟฟิคคอมพิวเตอร์

- ลงมือปฏิบัติการ เช่น ถ่ายภาพทำสไลด์ ถ่ายทำวีดิทัศน์ในสถานที่ต่าง ๆ บันทึกเสียง ลงมือตัดต่อภาพและเสียง จัดรายการวิทยุชุมชน FM 93.8 Mz ซึ่งตั้งอยู่ในตัวเมืองจ.เชียงใหม่ โดยที่ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดเนื้อหาเองทั้งหมด

- ประชุมเพื่อประเมินผลการทำงาน

3.4 วัตถุประสงค์ข้อที่ 4 เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

การศึกษาผลที่เกิดขึ้นใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ดังนี้

- สังเกตกระบวนการผลิตสื่อต่าง ๆ เช่น การเตรียมบทหรือการเตรียมเนื้อหา การถ่ายทำ การผลิต การตัดต่อ การจัดรายการ การเผยแพร่ การเปิดรับ
- จัดให้มีการเปิดรับหรือการบริโภคสไลด์ที่บ้านของแกนนำ เพื่อสังเกตการตอบรับและสนทนากลุ่มแลกเปลี่ยน

- จัดให้มีการฉายวิดีโอทัศน์ชุดที่ 1 ให้กับนักเรียนในโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้วและสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการเปิดรับสื่อ
- คณะผู้วิจัยร่วมจัดเวทีปาฐกถา กับเครือข่ายปาฐกถาภาคเหนือ ที่โรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว คือ “เวทีพัฒนาความร่วมมือในการสนับสนุนความรู้พื้นบ้านในการจัดการทรัพยากร” มีชาวบ้านจากบ้านทุ่งยาว จ.ลำพูน เข้าร่วม คณะผู้วิจัยและเยาวชนที่ผลิตสื่อ จัดการฉายสไลด์และวิดีโอทัศน์ชุดที่ 1 ให้ชม และเปิดเวทีแสดงความคิดเห็น
- จัดฉายวิดีโอทัศน์ ชุดที่ 2 ในการประชุมหมู่บ้านห้วยแก้วมีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน คณะผู้วิจัยเปิดประเด็นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นและสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- สัมภาษณ์เยาวชนที่ผลิตสื่อว่ามีความรู้สึก มีความคิดเห็นอย่างไร หลังจากที่ได้ร่วมผลิตสื่อ
- สนทนากลุ่ม เพื่อสรุปผลงาน ในกลุ่มแกนนำและเยาวชน

คณะผู้วิจัยยังได้ใช้วิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลต่าง ๆ หลาย ๆ วิธีการ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ คณะผู้วิจัยได้คลุกคลีกับชาวบ้านในกิจกรรมอื่น ๆ อีก เช่น การออกไปร่วมขุดต้นไม้ การไปเยี่ยมดูการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ บางครั้งคณะผู้วิจัยเข้าไปในหมู่บ้านโดยไม่ได้ข้อมูลวิจัยที่ต้องการ แต่ก็ได้รู้จัก เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านในด้านอื่น ๆ มากขึ้น คณะผู้วิจัยสามารถเข้าไปในหมู่บ้านได้บ่อยครั้ง เพราะหมู่บ้านห้วยแก้ว อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่มากนัก เพียง 40 กิโลเมตร สามารถเข้าออกหมู่บ้านได้สะดวก กล่าวโดยสรุปคณะผู้วิจัยได้ใช้ตนเองเป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ในหลาย ๆ วิธีการ

สำหรับการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์โดยตรง คณะผู้วิจัยได้ตั้งแนวคำถามเป็นแบบสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ สรุปได้ดังนี้

การสัมภาษณ์ผู้อาวุโส ได้แก่ ลุงช่วย (กลุ่มหัวดอย) พ่อหว่าง (กลุ่มบ้านใน) แม่จิ้น (กลุ่มบ้านใน) หมอคำ (กลุ่มบ้านเหล่า)

- ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน
- สภาพของหมู่บ้านในอดีต
- การใช้ประโยชน์จากป่าและแหล่งน้ำ
- อาชีพ และการทำมาหากินของชาวบ้าน
- ความเชื่อทางศาสนา
- การปกครอง
- ตำนานเรื่องเล่าในอดีต

การสัมภาษณ์แกนนำปาฐกถา ได้แก่ ลุงช่วย อ้ายซิว อ้ายชัย นานดอน

- ความเป็นมาของปาฐกถา และการต่อสู้
- แนวคิดเกี่ยวกับป่าของชาวบ้าน

- ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่า
- การจัดองค์กร การประชุม การวางแผน การกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการป่า
- ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากน้อยแค่ไหน
- ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่า
- การสื่อสารในการจัดการป่าทั้งในช่วงเกิดวิกฤติการณ์และหลังวิกฤติการณ์
- ชาวบ้านใช้สื่ออะไรบ้าง และใช้อย่างไร
- การสื่อสารภายในชุมชนกับการสื่อสารกับภายนอกชุมชนทำอย่างไร

การสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านสุพล แม่จิ้น (กรรมการอบต.)

- สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน/ประชากร
- การปกครอง อาชีพ ศาสนา
- การรวมกลุ่มของชาวบ้านและกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ
- การสื่อสารที่ใช้ในหมู่บ้าน
- การดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน

การสัมภาษณ์เยาวชน ได้แก่ ดม อ้อย ไก่ นพพร ชชาติ เจียบ แพรว หนึ่ง

- ความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว
- กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในบ้านห้วยแก้ว
- การเรียนและการใช้เวลาว่าง
- การเปิดรับสื่อต่าง ๆ
- ความรู้สึกที่ได้เข้าร่วมการผลิตสื่อ

บทที่ 4

สภาพหมู่บ้านห้วยแก้ว

4.1 ข้อมูลทั่วไป

• ที่ตั้งและอาณาเขต

หมู่บ้านห้วยแก้วเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 5 ของตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ (ตำบลห้วยแก้วประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านป๊อก หมู่ 2 บ้านแม่ลาย หมู่ 3 บ้านแม่กำปอง หมู่ 4 บ้านแม่เตาดิน หมู่ 5 บ้านห้วยแก้ว หมู่ 6 บ้านปางกอง หมู่ 7 บ้านปางจำปี หมู่ 8 บ้านธารทอง) หมู่บ้านห้วยแก้วตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสลับลอนเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง จุดสูงสุดประมาณ 800 เมตร จุดต่ำสุดประมาณ 300 เมตร พิกัดที่ QNA 2920-8470 ของแผนที่ภูมิประเทศ กรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1 : 50,000 ชื่อแผนที่บ้านห้วยแก้ว ระบุว่า 4846 I ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่มาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 39.5 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์ประมาณ 45 นาที สามารถเดินทางเข้าออกได้ 2 เส้นทาง ได้แก่

1. เส้นทางดอยสะเก็ด-เชียงใหม่ กม.ที่ 27 จะมีทางแยกเลี้ยวขวาเข้าไปหมู่บ้าน ณ ป้อมยามตำรวจโป่งกุ่ม (จากปากทางโป่งกุ่มถึงบ้านห้วยแก้วประมาณ 10.5 กิโลเมตร)
2. เส้นทางเชียงใหม่-สันกำแพง (ตัดใหม่) ใช้ระยะทางประมาณ 40 กิโลเมตร จากอำเภอเมืองถึงบ้านห้วยแก้ว

บริเวณกลางหมู่บ้านมีน้ำแม่ลายไหลผ่านในแนวทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก แล้วแยกเป็นลำเหมืองสาธารณะไปทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน ส่วนบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้มีพื้นที่เป็นทุ่งนา

สำหรับอาณาเขตติดต่อของหมู่บ้านห้วยแก้ว มีดังนี้

1. ทิศเหนือ ติดต่อกับ บ้านแม่เตาดิน หมู่ 4 ตำบลห้วยแก้ว
2. ทิศตะวันออก ติดต่อกับ บ้านแม่กำปอง หมู่ 3 ตำบลห้วยแก้ว
และบ้านปางจำปี หมู่ 7 ตำบลห้วยแก้ว

3. ทิศตะวันตก ติดต่อกับ บ้านปางกอง หมู่ 6 ตำบลห้วยแก้ว
4. ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านสหกรณ์ 6 กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

• ลักษณะทั่วไปของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ออน ครอบคลุมพื้นที่ตำบลห้วยแก้ว ตำบลออนใต้ ตำบลห้วยทราย กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ มีเนื้อที่ประมาณ 1,600 ไร่ มีสภาพเป็นป่าเต็งรังผสมป่าเบญจพรรณ มีไม้แดงและแฉะเป็นไม้เด่น ไม้ชั้นล่าง ได้แก่ ไม้ไผ่ ไม้ซาง ป่าแห่งนี้เป็นต้นน้ำของห้วยสายเล็กๆ คือ ห้วยแม่น้ำก่อน ห้วยแม่น้ำห้อย ห้วยเอี้ย และห้วยแม่ลาย ซึ่งทั้งหมดไหลรวมกันเป็นแม่น้ำลาย ไหลลงแม่น้ำกวังและแม่น้ำปิงในที่สุด

สำหรับ “แม่น้ำลาย” เป็นแม่น้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงหมู่บ้าน โดยจัดทำเป็นลำเหมืองชลประทาน มีสภาพน้ำไหลตลอดทั้งปี เพื่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตร ส่วนแม่น้ำสายรอง ได้แก่ ลำห้วยแม่แพม

ป่าชุมชนห้วยแก้วมีชาวบ้าน 2 หมู่บ้าน ที่ได้อาศัยการพึ่งพิงป่าในการดำรงชีพโดยตรง คือ บ้านห้วยแก้ว หมู่ 5 และบ้านแม่เตาดิน หมู่ 4 ซึ่งชาวบ้านจากหมู่บ้านทั้งสองได้ร่วมใจดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้เสริมของหมู่บ้าน เป็นป่าใช้สอยเพื่อหาของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน สมุนไพร ฯลฯ

• จำนวนประชากร / ครัวเรือน

จำนวนประชากรของหมู่บ้านห้วยแก้วมีประมาณ 615 คน เป็นชาย 312 คน และหญิง 303 คน ประกอบด้วย 160-170 ครัวเรือน แต่อาศัยอยู่จริงประมาณ 150 ครัวเรือน เนื่องจากส่วนหนึ่งเป็นราษฎรต่างพื้นที่ซึ่งเข้ามาซื้อที่ดินและสร้างบ้านพักอาศัยเอาไว้ และบางครัวเรือนได้ย้ายออกไปอยู่ที่อื่นโดยยังมิได้ย้ายทะเบียนราษฎรออกไปด้วย

• อาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ (จำนวนกว่าร้อยละ 60) ของหมู่บ้านห้วยแก้วประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลัก รองลงมาคืออาชีพรับจ้างทั่วไป (ทั้งในและนอกพื้นที่)

สำหรับพืชหลักที่นิยมเพาะปลูกกันในหมู่บ้าน ได้แก่ ข้าว ถั่วเขียว มะม่วง และลำไย นอกจากนี้ ยังมีการปลูกพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง ผักสด (ถั่วแระ) และยาสูบ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา อาชีพที่ชาวบ้านสนใจมากขึ้นได้แก่ การปลูกไม้ดอกไม้ประดับเพื่อขายส่ง เช่น ต้นสนมังกร ต้นตีนเป็ด (พญาสัตบรรณ) พุดสามสี หอมหมื่นลี้ ลั่นทม เป็นต้น การประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านซึ่งต้องอาศัยแหล่งน้ำจากป่าชุมชนเป็นอย่างมาก

• ศาสนา

ชาวบ้านห้วยแก้วนับถือสองศาสนาหลักได้แก่ ศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ นิกายโปรเตสแตนต์ โดยคนส่วนใหญ่ประมาณ 100 ครอบครัว นับถือศาสนาพุทธ และอีกประมาณ 40-50 ครอบครัว นับถือศาสนาคริสต์

ผู้ใหญ่บ้านห้วยแก้ว หมู่ 5 กล่าวยืนยันว่าที่ผ่านมาชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างไม่มีข้อขัดแย้ง เนื่องจากทั้งพุทธศาสนิกชนและคริสต์ศาสนิกชนต่างก็มีศรัทธาร่วมจิตใจ คือ วัดห้วยแก้ว และคริสตจักรสุริยะชัยพร (ภายหลังเกิดความขัดแย้งเรื่องป่าชุมชนขึ้นภายในหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ.2532 มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้แยกตัวออกไปดำเนินกิจกรรมทางศาสนาและสร้างคริสตจักรใหม่ชื่อว่า “คริสตจักรร่มพระคุณ” หรือเรียกว่า “โบสถ์ป่าแดง” ในเขตหมู่บ้านแม่เตาดิน หมู่ 4) ที่น่าชื่นชมคือเมื่อแต่ละศาสนามีการทำกิจกรรมตามความเชื่อ ก็มักจะได้รับความร่วมมือจากอีกฝ่ายหนึ่งเสมอโดยไม่ตั้งข้อรังเกียจซึ่งกันและกัน

• การปกครอง

ปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้านห้วยแก้ว คือ นายสุพล จิโน อายุ 50 ปี เข้ารับตำแหน่งตั้งแต่วันที่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2539 จนถึงปัจจุบัน (ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 วาระ) มีหน้าที่ฝ่ายปกครอง คือ ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน การเรียกประชุมชาวบ้าน แจ้งข่าวสารจากทางการให้ชาวบ้านรับทราบและช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

ส่วนหน้าที่ทางการบริหารหมู่บ้านจะเป็นหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว ซึ่งมีที่ทำการอยู่ในหมู่บ้านห้วยแก้ว โดยหากทาง อบต.มีวาระงานพัฒนาที่ต้องการพูดคุยกับชาวบ้านก็จะประสานมาทางผู้ใหญ่บ้านเพื่อช่วยบอกข่าวสารนั้นให้กับชาวบ้าน หรือขอให้ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมเพื่อจะได้ชี้แจงข่าวสารหรือขอความร่วมมือจากประชาชนในหมู่บ้านห้วยแก้ว

สำหรับการสื่อสารภายในหมู่บ้านเพื่อการปกครองและการบริหารงานนั้น ผู้ใหญ่บ้านห้วยแก้ว สมาชิก อบต. และแกนนำในชุมชน จะใช้ช่องทางทางการสื่อสารหลักๆ ดังนี้

1. การสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 3 คน จะทำหน้าที่ประสานงานบอกกล่าวข่าวสารต่าง ๆ ให้กับแต่ละครอบครัว

2. การสื่อสารผ่านสื่อหอกระจายข่าว ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต.ห้วยแก้ว และแกนนำชาวบ้าน จะมาประกาศที่หอกระจายข่าวของหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ที่วัดห้วยแก้ว สัปดาห์ละ 2-3 ครั้ง หรืออาจไปใช้หอกระจายข่าวที่คริสตจักรสุริยะชัยพรในบางกรณี

สำหรับการใช้หอกระจายข่าวของหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ที่วัด อยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นประกาศหรือการประชาสัมพันธ์ให้เข้าร่วมงานต่าง ๆ เช่น งานศพ การทำบุญ ตามแต่วาระโอกาส ไม่ได้กระจายเสียงทุกวัน และไม่ชัดเจน มีวัดมีไม่ครอบคลุมทั้งหมู่บ้าน ส่วนหอกระจายข่าวของคริสตจักร ใช้สำหรับประกาศเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาคริสต์เป็นหลัก แต่ก็สามารถใช้ประกาศทั่ว ๆ ไปได้

ในบ้านห้วยแก้วเคยมีเสียงตามสายและมีลำโพงวางเป็นระยะ ๆ เพื่อให้รับฟังได้ทั่วถึง แต่เสียงตามสายชำรุดเสียหาย มิได้ใช้มานานแล้ว

หอกระจายข่าวเป็นกระบอกเสียงของทางการ ตามหลักการดั้งเดิมของการตั้งหอกระจายข่าว

หอกระจายข่าวไม่เคยถูกนำมาใช้ในการสื่อสารเพื่อจัดการป่า ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการป่าชุมชนเอง

3. การสื่อสารผ่านการประชุมของหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้กำหนดวาระการประชุมไว้ทุก ๆ 3 เดือน แต่หากมีวาระเร่งด่วนก็สามารถเรียกประชุมได้ โดยการประกาศผ่านทางหอกระจายข่าวและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

หากเป็นวาระปกติการประชุมหมู่บ้านจะมีชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่เข้าร่วม ประมาณ 40-50 คน หากมีวาระพิเศษ เช่น มีโครงการปลูกไม้ดอกไม้ประดับจากภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะเข้าร่วมประชุมมากขึ้น

ชาวบ้านทั่วไปไม่ค่อยสนใจเข้าประชุม ในที่ประชุมมักมีระดับผู้นำ ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มป่าชุมชนเข้าร่วมการประชุมบ้างโอกาสตามความสนใจของแต่ละคน ในที่ประชุมหมู่บ้านไม่เคยปรากฏว่ามีการพูดคุยเรื่องป่าชุมชนเป็นวาระเฉพาะ

4.2 การแบ่งโครงสร้างชุมชนหมู่บ้านห้วยแก้ว

เพื่อให้มองเห็นภาพของโครงสร้างหมู่บ้านห้วยแก้วชัดเจนขึ้น คณะผู้วิจัยสามารถแยกแยะกลุ่มต่างๆ ของชุมชนบ้านห้วยแก้วได้ ดังนี้

- การแบ่งกลุ่มตามภูมิศาสตร์

แบ่งได้ 5 กลุ่ม ดังนี้

1. **กลุ่มหัวดอย** (ป่าแะ) อยู่ด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน ติดกับป่า มีประมาณ 30 ครอบครัว เกือบทั้งหมดไม่มีเอกสารสิทธิ์ และตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตป่าสงวน กลุ่มหัวดอย เป็นกลุ่มที่คัดค้านการเข้าป่าและเป็นกลุ่มที่ต่อสู้เรียกร้องช่วงชิงป่าคืนมา

2. **กลุ่มบ้านเหล่า** อยู่ถัดจากกลุ่มหัวดอยเข้ามาในหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ราบ มีผู้นับถือศาสนาคริสต์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเป็นที่ตั้งของคริสตจักรสุริยะชัยพร และบ้านของอดีตกำนันตำบลห้วยแก้ว

3. **กลุ่มบ้านใน** อยู่ติดกับกลุ่มบ้านเหล่า ใจกลางหมู่บ้าน มีครัวเรือนหนาแน่นที่สุด เป็นพื้นที่ราบ เป็นที่ตั้งของโรงเรียนและวัด

4. **กลุ่มริมแม่น้ำลาย** มีบ้านเรือนตั้งอยู่ตลอดริมสองฝั่งแม่น้ำลาย

5. **กลุ่มหัวทุ่ง** อยู่ด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน พื้นที่เป็นทุ่งนา ครัวเรือนตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจาย

การแบ่งตามภูมิศาสตร์ดังกล่าวช่วยให้มองเห็นว่า กลุ่มหัวดอย หรือที่เรียกว่า “ป๊อกหัวดอย” เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการเข้าป่ามากที่สุด เป็นกลุ่มคนค่อนข้างยากจนหาเช้ากินค่ำ อาศัยแหล่งอาหารจากป่า ส่วนใหญ่เป็นผู้คัดค้านการให้เข้าป่า

• การแบ่งกลุ่มตามความสนใจของชาวบ้าน

แบ่งได้ 10 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มเหมืองฝาย
2. กลุ่มออมทรัพย์
3. กลุ่มแม่บ้าน
4. กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ
5. กลุ่มผู้เลี้ยงหมู / วัว
6. กลุ่มสตรีของคริสตจักร
7. กลุ่มฌาปนกิจ
8. กลุ่มเยาวชนหรือกลุ่มหนุ่มสาว
9. กลุ่มสมุนไพร
10. กลุ่มป่าชุมชน

กลุ่มต่างๆ เหล่านี้เกิดขึ้นตามความสนใจหรือตามความต้องการของสมาชิก บางกลุ่มเข้มแข็ง บางกลุ่มมีกิจกรรมเคลื่อนไหวน้อย แต่กิจกรรมของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ก็เป็นพื้นที่สาธารณะและเป็นช่องทางที่ทำให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในชุมชน

ชาวบ้านห้วยแก้วสามารถเข้าออกในกลุ่มต่าง ๆ ได้ตามความสมัครใจ ชาวบ้านบางคนเป็นสมาชิกหลาย ๆ กลุ่ม เช่น เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ และกลุ่ม

สมุนไพร พร้อม ๆ กันไป กลุ่มต่าง ๆ มิได้แบ่งแยกเด็ดขาด ความสัมพันธ์ของสมาชิกจึงมีลักษณะข้ามกลุ่มได้ กลุ่มปทุมชนก็เข้าร่วมกับกลุ่มอื่น ๆ ได้ตามความสนใจ เช่น เป็นสมาชิกกลุ่มสมุนไพร และเป็นสมาชิกกลุ่มสตรีของคริสตจักรด้วย เป็นต้น

การสื่อสารข้ามกลุ่มเป็นช่องทางในการสร้างสัมพันธ์ของชาวบ้าน ชาวบ้านผูกพันต่อกันในเรื่องต่าง ๆ โดยอาศัยกลุ่มเหล่านี้

กลุ่มที่มีมานานได้แก่กลุ่มเหมืองฝาย เปลี่ยนตัวผู้นำซึ่งเรียกว่าแก่เหมืองฝาย หรือพ่อหลวงเหมืองฝายมาหลายคน กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายและเป็นผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส ในอดีตกลุ่มเหมืองฝายมีกิจกรรมขุดลอกคลองส่งน้ำแทบทุกปี ปัจจุบันคลองส่งน้ำของชาวบ้านห้วยแก้วบางส่วนเป็นคอนกรีต มีความถาวรมากขึ้น กลุ่มเหมืองฝายมีหน้าที่จัดสรรปันน้ำ ถ้าเป็นหน้าฝน ชาวบ้านใช้น้ำได้อย่างเต็มที่ทั่วถึง แต่ถ้าเป็นหน้าแล้งก็ต้องทำความเข้าใจกันว่าจะปิด-เปิดน้ำเข้าสวนเข้าไร่นาของใคร ใช้เวลาเท่าไร เพื่อไม่ให้ชาวบ้านที่มีไร่นาทำนายน้ำเดือดร้อน พืชผลการเกษตรเสียหาย ผู้อาวุโสที่มีความรู้และสนใจเรื่องของเหมืองฝายมานานได้แก่ พ่อหว่าง สามารถเล่าให้ฟังถึงอดีตว่า ชาวลัวะที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านก่อนใครเพื่อน มีความรู้เรื่องการทำคูคลองส่งน้ำเป็นอย่างดี ยังเห็นแนวของคูคลองเดิมและในบางส่วนก็ยังใช้มาจนปัจจุบัน สมาชิกกลุ่มเหมืองฝายจะรู้จักกับเจ้าหน้าที่จากศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ เจ้าหน้าที่ของกรมชลประทาน เจ้าหน้าที่เหล่านี้เมื่อเข้ามาในหมู่บ้านก็จะเชื่อมต่อกับกลุ่มเหมืองฝายและผู้ใหญ่บ้าน เช่น เข้ามาประชุมกับกลุ่มเหมืองฝายเกี่ยวกับเรื่องการทำเขื่อน เป็นต้น กลุ่มเหมืองฝายรู้ว่า ป่าเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ กลุ่มเหมืองฝายจะมีสำนักเกี่ยวกับป่า เช่น พ่อหว่างเมื่อพูดถึงป่าก็มักจะโยงมาถึงเรื่องแหล่งน้ำเสมอ และบอกชาวบ้านต้องรักษาป่า แต่พ่อหว่างก็ไม่ใช่มembersกลุ่มปทุมชน

กลุ่มที่มีความสัมพันธ์มาเสมอคือ กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มสตรีของคริสตจักร อันที่จริงทั้งสองกลุ่มแทบจะเป็นกลุ่มเดียวกัน กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มใหญ่ที่มักรวมตัวกันเมื่อมีกิจกรรม เช่น การรวมกลุ่มเย็บผ้าส่งให้กับผู้จ้างจากภายนอกหมู่บ้าน ทำอาหารงานศพ งานปอย งานแต่งงาน ฯลฯ กลุ่มแม่บ้านมักมีบทบาทเสมอ แม่บ้านในกลุ่มนี้มีทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและคริสต์ รวมตัวกันเป็นครั้งคราวเมื่อมีกิจกรรม สำหรับกลุ่มสตรีของคริสตจักร ก็คือกลุ่มแม่บ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ ไปนมัสการทุกวันอาทิตย์และมีบทบาทเกี่ยวกับกิจกรรมของคริสตจักรเสมอ เช่น งานถวายผลหว่าปี หรือการทานข้าวใหม่ งานคริสตมาส การนมัสการภาคบ่าย ซึ่งเวียนไปตามบ้านสมาชิก เป็นต้น แม่บ้านห้วยแก้วมักมีกิจกรรมดังที่กล่าวมาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทั่วไปหรือกิจกรรมทางศาสนา แม่บ้านศาสนาคริสต์คนหนึ่งเคยบอกว่า กิจกรรมต่าง ๆ เราช่วยกัน คราวนี้เราไปช่วยเขา คราวหน้าเขาก็มาช่วยเรา

กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นการรวมตัวของชาวบ้านที่ปลูกไม้ดอกไม้ประดับขาย ซึ่งเป็นอาชีพใหม่ที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านห้วยแก้วหลายครอบครัว ชาว

บ้านปลูกสนมังกร หอมหมื่นลี ลั่นทม ฯลฯ สมาชิกจำนวนไม่น้อยเป็นผู้หญิงที่ทำสวนไม้ดอกไม้ประดับ

กลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มฅาปนกิจ เป็นกลุ่มที่พยายามสร้างหลักประกันด้านการเงินของชาวบ้านเมื่อมีปัญหาเดือดร้อน ชาวบ้านให้ความสนใจพอสมควร กลุ่มออมทรัพย์มีอยู่ 3 กลุ่มในหมู่บ้าน กลุ่มละประมาณ 70-80 คน กลุ่มฅาปนกิจมีสมาชิกมากกว่าครึ่งหนึ่งของครอบครัวชาวบ้านห้วยแก้ว

กลุ่มเยาวชนหรือกลุ่มหนุ่มสาว เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันไม่ค่อยติด ชาติ ๆ หาย ๆ และมีผู้เข้าร่วมน้อย จะมีบทบาทเป็นครั้งคราว เช่น จัดงานกีฬา จัดงานบันเทิงต่าง ๆ ตามแต่ว่าจะชักชวนกันได้อหรือไม่ กลุ่มเยาวชนในคริสตจักร หรือที่เรียกว่า อนุชน เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันได้ดีกว่า เพราะไปนมัสการทุกวันอาทิตย์ กิจกรรมที่อนุชนทำ ได้แก่ การจัดค่ายอบรม ส่วนใหญ่เน้นหนักทางด้านศาสนาคริสต์ คนหนุ่มสาวบ้านห้วยแก้ว ส่วนใหญ่เข้าไปเรียนหนังสือในเมือง จะมีเพื่อนฝูงและกิจกรรมตามสถาบันการศึกษาในเมือง จึงรวมตัวกันไม่ค่อยได้ในหมู่บ้าน คนหนุ่มสาวเหล่านี้ใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ เทียบห้างสรรพสินค้าคล้ายกับหนุ่มสาวในเมืองทั่วไป กิจกรรมในหมู่บ้านจึงมีไม่มากนัก

กลุ่มผู้เลี้ยงหมู/วัว เป็นกลุ่มชาวบ้านไม่ใหญ่นัก เป็นเกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคและการขาย บางครอบครัวเลี้ยงหมู่นับสิบตัว บางครอบครัวเลี้ยงวัว 7-8 ตัว เพื่อการใช้งาน การเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่ เช่น หมู วัว ที่เป็นอุตสาหกรรม ยังไม่ปรากฏ เพราะต้องลงทุนสูง แต่มีชาวบ้านบางครอบครัว เลี้ยงไก่เน้นพันธุ์เป็นฟาร์มขนาดเล็ก

กลุ่มสมุนไพรร เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีผู้หญิงเป็นประธานกลุ่ม มีสมาชิก 35 คน เป็นผู้หญิง 29 คน กลุ่มนี้มีความใกล้ชิดกับป่า เพราะมักมีกิจกรรมปลูกพืชสมุนไพรรในป่า เห็นความสำคัญของพืชสมุนไพรรทั้งที่ขึ้นเองตามธรรมชาติในป่า และปลูกตามบ้าน กลุ่มสมุนไพรรยังเป็นกลุ่มที่ช่วยดูแลผู้ป่วยเอดส์ในหมู่บ้านด้วย

กลุ่มป่าชุมชน เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2532 กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านยากจน อาศัยป่าทำมาหากิน กลุ่มนี้มีความสำคัญต่อการรักษาป่าห้วยแก้ว ปัจจุบันเป็นกลุ่มเล็ก และรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ สมาชิกกลุ่มเข้าไปรวมกลุ่มอื่นๆ ได้ตามความสนใจ แต่สมาชิกกลุ่มอื่น ๆ ไม่ค่อยได้เข้ามาร่วมกับกลุ่มป่าชุมชน กลุ่มป่าชุมชนเองก็ได้มีกิจกรรมความเคลื่อนไหวใด ๆ มากนักในปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นกลุ่มที่มีบทบาทดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ติดกับป่า กลุ่มป่าชุมชนมีลักษณะพิเศษกว่ากลุ่มอื่น ๆ คือ ที่มาของกลุ่มเริ่มจากการรวมตัวของผู้ใช้ป่าที่มีความเดือดร้อนจากการที่รัฐอนุญาตให้เอกชนเช่าป่าห้วยแก้ว ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงคัดค้านและชุมนุมประท้วง เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เมื่อได้ป่ากลับคืนมา กลุ่มป่าชุมชนตั้งองค์กรจัดการป่าขึ้นมา คือ คณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในหมู่

บ้าน และเกือบทั้งหมดของคณะกรรมการเป็นคนในกลุ่มที่คัดค้าน จึงทำให้การเดินเข้าออกของชาวบ้านทั่วไปเพื่อร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มป่าชุมชนตามความสมัครใจไม่ปรากฏมากนัก เหมือนกลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมกิจกรรมบางอย่างของกลุ่มป่าชุมชน เช่น การปลูกป่า บวชป่า แต่กิจกรรมเหล่านี้ก็จัดเพียงครั้งเดียว

พื้นที่ของกลุ่มป่าชุมชนในปัจจุบันจึงไม่เปิดกว้างสาเหตุเพราะความขัดแย้งในอดีต คณะกรรมการป่าชุมชนไม่มีตัวแทนจากคนกลุ่มอื่น ๆ องค์การปกครองท้องถิ่นหรือกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการซึ่งปกติจะเข้าไปมีบทบาทแทรกอยู่ในกิจกรรมหมู่บ้านผ่านกลุ่มต่าง ๆ แต่ไม่มีบทบาทในกลุ่มป่าชุมชน อีกทั้งคณะกรรมการป่าชุมชนในปัจจุบันไม่มีการประชุม จึงเป็นปัญหาทั้งในกลุ่มป่าชุมชนเองและชุมชนทั้งหมด เพราะเรื่องของป่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกคน

• การแบ่งกลุ่มตามเกณฑ์ใช้หรือไม่ใช้ป่า

เพื่อให้มองเห็นการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าของกลุ่มชาวบ้าน (Stakeholders) คณะผู้วิจัยจึงแบ่งกลุ่มชาวบ้านตามเกณฑ์นี้ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

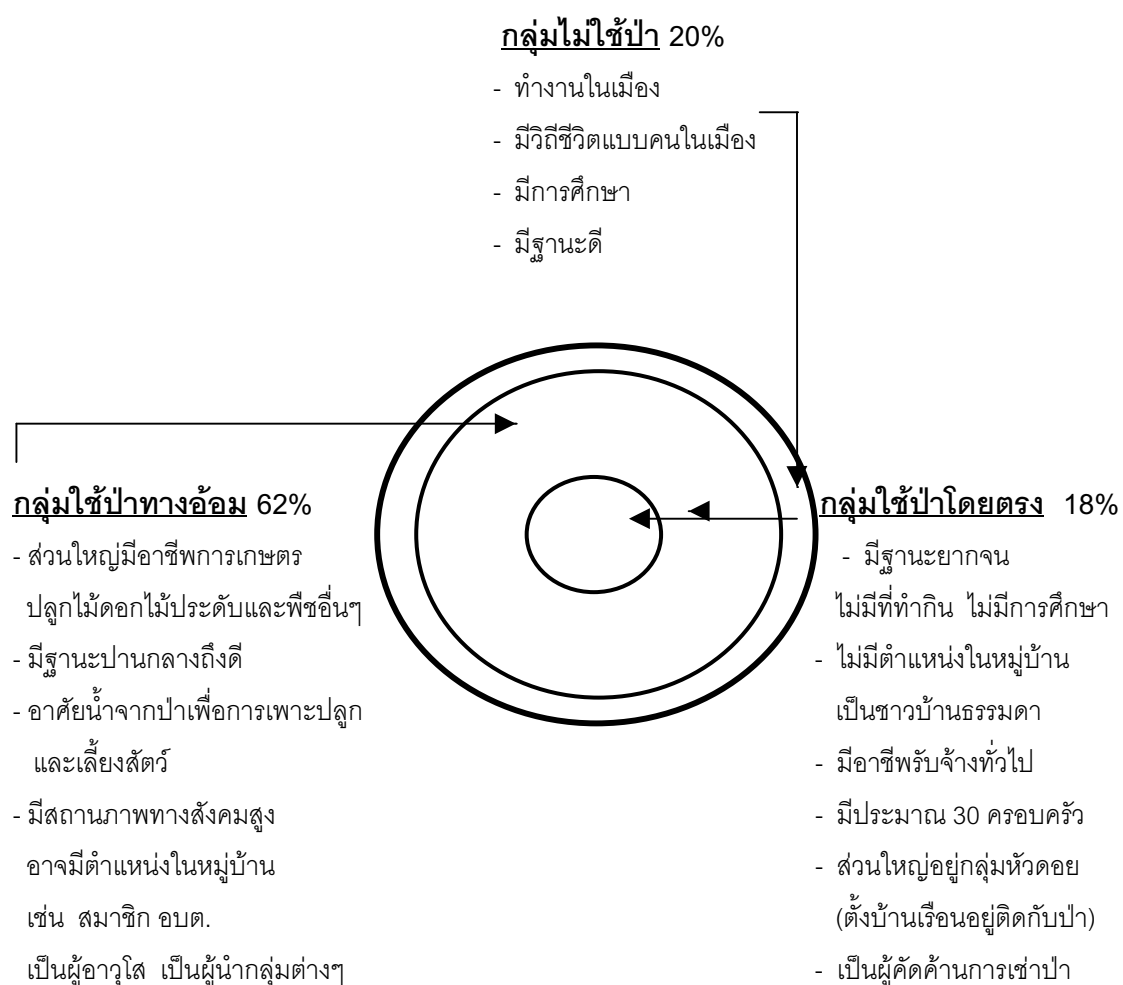
1. **กลุ่มที่ใช้ป่าโดยตรง** มีประมาณ 30 ครอบครัว หรือร้อยละ 18 ของครัวเรือนทั้งหมด ชาวบ้านกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนติดกับป่า คือกลุ่มป่าชุมชนหรือกลุ่มหัวดอย แต่ก็ไม่ทั้งหมด มีบางครอบครัวมาจากกลุ่มอื่นๆ ด้วย

ลักษณะที่สำคัญของชาวบ้านกลุ่มนี้คือ เป็นคนยากจน ไม่มีที่ทำกิน และอาศัยป่าในการยังชีพ เช่น ตัดไม้ไผ่ จักตอก เก็บเห็ดหรือหน่อไม้ และมีอาชีพรับจ้างทั่วไป คนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่คัดค้านการเข้าป่า ไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ มีทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและคริสต์

2. **กลุ่มที่ใช้ป่าทางอ้อม** มีประมาณ 110 ครอบครัว หรือร้อยละ 62 ของครัวเรือนทั้งหมด จัดเป็นคนกลุ่มใหญ่ในหมู่บ้าน มีฐานะปานกลางถึงฐานะดี มีอาชีพการเกษตร ชาวบ้านกลุ่มนี้ใช้น้ำจากป่าเพื่อการเกษตรและซื้อเห็ดหรือหน่อไม้ที่กลุ่มใช้ป่าโดยตรงนำมาขาย กลุ่มนี้เป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ มีสำนักที่ดีต่อป่า

3. **กลุ่มที่ไม่ใช้ป่า** มีประมาณ 30 ครอบครัว หรือร้อยละ 20 ของครัวเรือนทั้งหมด มีอาชีพหลากหลาย เช่น พนักงานบริษัท ครู ค้าขาย รับจ้าง ส่วนใหญ่ทำงานในเมือง มีการศึกษา ไม่ค่อยมีส่วนร่วมในหมู่บ้าน เข้าไปทำงาน เย็นกลับบ้าน บางส่วนเช่าหอพักในเมือง และกลับบ้านเฉพาะวันหยุด กลุ่มนี้ไม่สนใจเรื่องป่าชุมชน

แผนภาพแสดงสัดส่วนของกลุ่มชาวบ้านตามเกณฑ์ความเกี่ยวข้องกับป่า

จากการแบ่งกลุ่มตามความเกี่ยวข้องกับป่านี้ จะพบว่ากลุ่มผู้ใช้ป่า มีจำนวนร้อยละ 18 คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่คัดค้านการเข้าป่าในอดีต และเป็นกลุ่มที่มีส่วนสำคัญในการจัดตั้งองค์กรคือคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาและทำหน้าที่จัดการป่ามาจนถึงปัจจุบันคณะผู้วิจัยได้เข้าถึงคนกลุ่มนี้ผ่านแกนนำ เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาวิจัย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นสภาพของหมู่บ้านห้วยแก้ว หมู่บ้านแห่งนี้ ดำรงความเป็นชุมชนมายาวนานมากกว่า 80 ปี ชาวบ้านส่วนใหญ่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นแหล่งพื้นฐานหล่อเลี้ยงชีวิต ชาวบ้านมีวิถีชีวิตของตนเองผ่านร้อนผ่านหนาวเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เสมอมา ถึงแม้ชาวบ้านห้วยแก้วจะประสบกับเหตุการณ์ที่มีความขัดแย้งรุนแรงเช่นเรื่องป่านี้ แต่ชุมชนก็ยังดำรงอยู่และกำลังปรับตัวกับสิ่งที่เกิดขึ้น ถึงแม้สิ่งที่เกิดขึ้นจะสร้างปัญหาใหญ่หลวง แต่หนทางคลี่คลายก็ยังมีอยู่เสมอ การสื่อสารเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะเข้ามามีบทบาทสำคัญ ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อ ๆ ไป

แผนที่สังเขป บ้านห้วยแก้ว หมู่ 5 ต.ห้วยแก้ว

บทที่ 5 ความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว

ในบทนี้เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความเป็นมาของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของการดูแลป่าตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งเพื่อมองเห็นสภาพการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว มีข้อค้นพบดังนี้

5.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและการดูแลรักษาป่า แบ่งเป็น 3 ยุค

● ยุคบุกเบิก (พ.ศ. 2465 – พ.ศ. 2500)

จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสหลายคนในหมู่บ้านห้วยแก้ว สามารถสรุปความเป็นมาของหมู่บ้านที่เล่าตรงกันดังนี้ หมู่บ้านห้วยแก้วตั้งอยู่บนพื้นที่ราบขนาดเล็ก แวดล้อมไปด้วยภูเขาที่เป็นป่าดิบ เรียงตัวสลับซับซ้อนเป็นอาณาบริเวณประมาณ 1,600 ไร่ มีลำห้วยขนาดใหญ่ไหลผ่านพื้นที่ราบกลางหุบเขา

กว่า 80 ปีมาแล้ว ชาวละโว้เป็นชนเผ่ากลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณดังกล่าว ยังชีพด้วยการปลูกข้าวไร่หมุนเวียนกันไปตามที่ราบเชิงเขา และหาของป่า ต่อมาชาวพื้นราบ ซึ่งเรียกว่า “คนเมือง” อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ด และอำเภอสันกำแพง เข้ามาอยู่ร่วมกับชาวละโว้ คนเมืองเหล่านี้ปลูกข้าวไร่ ปลูกผักสวนครัวไว้ในป่า และหาของป่าเช่นเดียวกับชาวละโว้

ชุมชนบ้านห้วยแก้วในยุคแรกนี้เป็นชุมชนเล็ก ๆ มีไม่กี่ครัวเรือน ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาเรื่องที่ทำกิน ใครต้องการปลูกข้าวไร่ตรงไหนหรือต้องการจับจองที่ดินมากน้อยเพียงใด ก็สามารถทำได้ ต่อมาชาวละโว้ก็ได้อพยพย้ายถิ่นออกไป เนื่องจากเป็นชนเผ่าที่ไม่ชอบสูงส่งกับชนเผ่าอื่นและชอบการเร่ร่อน คงเหลือแต่ “คนเมือง” อาศัยอยู่และสืบทอดลูกหลานมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ผู้อาวุโสคนหนึ่งจากกลุ่มบ้านในเล่าว่า ในอดีตบ้านห้วยแก้วไม่มีถนน ไม่มีไฟฟ้า บ้านห้วยแก้วเป็น“บ้านป่า”อย่างแท้จริง ชาวบ้านมีชีวิตอยู่กับป่า อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าเช่น เสือ หมี กวาง หมูป่า ในลำห้วยมี หอย ปู ปลา ผู้อาวุโสคนนี้กล่าวว่า “อดีตหากินกับป่า ถึงทุกข์ยากแต่ก็มีกิน”

ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกมีดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ ป่ามีความสำคัญต่อชาวบ้านในเชิงเศรษฐกิจอย่างมาก เนื่องจากป่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้สอยมาตั้งแต่แรกเริ่มตั้งหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านที่เป็นชาวลัวะ หรือคนเมือง ชาวบ้านอยู่กับป่า ป่าจึงเป็นเรื่องปากท้องของชาวบ้าน

ชาวบ้านใช้ไม้จากป่าเพื่อสร้างบ้านเรือน ถางป่าทำนา ทำไร่ ปลูกผักสวนครัวในป่า เลี้ยงสัตว์ เก็บของป่า หาไม้ฟืน ล่าสัตว์ หาพืชสมุนไพรสำหรับทำยารักษาโรค ป่าเป็นแหล่งน้ำใช้น้ำดื่ม ทำการเกษตร และเป็นแหล่งอาหาร

ด้านการเมือง หากจะมองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านห้วยแก้วกับป่าในเชิงการเมือง พบว่า ชาวบ้านต่างมีส่วนใช้อำนาจดูแลรักษาป่าร่วมกัน กล่าวคือ ในยุคของการก่อตั้งบ้านเรือน บ้านห้วยแก้วเป็นชุมชนเล็กๆไม่เกิน 20 ครอบครัว ไม่มีผู้ใหญ่บ้าน ไม่มีกำนัน ไม่มีผู้ใช้อำนาจสูงสุดในการจัดการ แต่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชาวบ้านในการดูแลป่า มีลักษณะที่เสมอภาคกัน

ผู้อาวุโสหลายคนในหมู่บ้านเล่าว่า ชาวบ้านต่างรู้สึกมีความเป็นเจ้าของป่า ป่ามิได้เป็นของใคร หรือ กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นของส่วนรวม เป็นสาธารณสมบัติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของทุกคน เพราะฉะนั้นทุกคนมีสิทธิ มีอำนาจอย่างเสมอภาคในการใช้และดูแลรักษาป่าร่วมกัน ไม่มีองค์กรอย่างเป็นทางการดูแลเป็นพิเศษ ต่อมาถึงแม้จะมีกำนัน ซึ่งถือเป็นตัวแทนรัฐ แต่กำนัน ก็เหมือนกับชาวบ้านคนหนึ่งที่ใช้ป่าเหมือนคนอื่นๆ

ดังนั้น การใช้อำนาจในการรักษาป่าจึงมีลักษณะร่วมกัน อาศัยสำนึกของคนส่วนใหญ่ ชาวบ้านในยุคบุกเบิกรักป่า เพราะเขาต้องใช้ทรัพยากรจากป่า หากทรัพยากรหมดไปพวกเขา ก็จะเดือดร้อน

ด้านความเชื่อ ด้านความเชื่อหรือศาสนาของชาวบ้าน พบว่าชาวลัวะนับถือผี คนเมืงนับถือศาสนาพุทธและคริสต์ มีคนเมืองเป็นส่วนน้อยที่นับถือผี

ชาวบ้านห้วยแก้วมีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกัน มีพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆกัน แต่ก็ดำรงอยู่ร่วมกันได้สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เหตุที่ทั้งชาวพุทธและชาวคริสต์ อยู่ร่วมกัน

ได้เนื่องเพราะชาวบ้านต่างเคารพในความเชื่อของกันและกัน อีกทั้งศาสนาคริสต์ เป็นศาสนาที่เข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วตั้งแต่ยุคบุกเบิก กำนันคนแรกของตำบลห้วยแก้วคือพ่ออุ้ยเหล่านับถือศาสนาคริสต์และเป็นผู้นำของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงยอมรับคุ้นเคยกับการมีความเชื่อที่ต่างกั นมานาน บางครอบครัว สมาชิกถือศาสนาต่างกัน

ในแง่ของการใช้ศาสนาดูแลรักษาป่านั้น ชาวคริสต์เชื่อว่าป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างให้มนุษย์ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ สำหรับชาวพุทธเชื่อในเรื่องของการไม่เบียดเบียน ใช้ประโยชน์แต่พอดี

หลักข้อเชื่อของทั้งสองศาสนา นับว่าเอื้อต่อการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาป่าในเรื่องความเชื่อนี้ยังพบว่า เฉพาะชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธบางส่วน มีความเชื่อเรื่องเจ้าป่าเจ้าที่ ผีขุนน้ำ ทำให้ชาวบ้านที่ใช้ป่า มีความยำเกรงต่อป่า เพราะเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองความยำเกรงทำให้ชาวบ้านในยุคบุกเบิกใช้ป่าด้วยความเคารพ ไม่ตัดไม้ทำลายป่าตามอำเภอใจ ยิ่งต้นไม้ขนาดใหญ่ชาวบ้านจะไม่แตะต้อง ซึ่งนับเป็นกลไกควบคุมสังคมแบบหนึ่งที่สามารถรักษาป่าให้ยั่งยืนได้ ความเชื่อเรื่องเจ้าป่า เจ้าที่ ผีขุนน้ำ เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการป่ามาตั้งแต่ดั้งเดิมของชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกนี้ ซึ่งตรงกับที่ศลิษา (2537) ได้เคยศึกษาเอาไว้

ดังนั้นการดูแลป่าในยุคบุกเบิกจึงไม่มีกฎระเบียบเป็นข้อ ๆ อย่างเด่นชัด มีเพียงธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น ไม่ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่เพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง ไม่ทำลายแหล่งต้นน้ำ เพราะมีผีขุนน้ำ หากไม่เคารพยำเกรง อาจทำให้ลำธารเหือดแห้งส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำใช้ในหมู่บ้าน การเก็บพืชผักต่าง ๆ ต้องรู้วิธีเก็บเพื่อให้มีการแตกกิ่งก้านต่อไป ชาวบ้านยุคบุกเบิกรู้ธรรมเนียมเหล่านี้ และสืบทอดไปยังลูกหลานด้วยการปฏิบัติจริง พ่อกับลูกเข้าป่าด้วยกัน ลูกสามารถเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง

จะเห็นว่าชาวบ้านมีการจัดการป่าตามจารีตประเพณีดั้งเดิม การใช้ป่าและการอนุรักษ์ป่าเป็นสิ่งที่เกิดควบคู่กันไปในชุมชนบ้านห้วยแก้ว

มีข้อสังเกตว่า ในยุคเริ่มต้นนี้ ไม่มีคำว่าป่าชุมชน ไม่มีคำว่าป่าอนุรักษ์ ชาวบ้านทราบแต่เพียงว่า พวกเขายู่กับป่า ชาวบ้านกับป่ามีความสัมพันธ์ซึ่ง ชาวบ้านพึ่งพิงป่า ใช้ป่าได้ปัจจัยสี่จากป่า หวงเหวนป่า และรักษาป่า อันเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกนี้

ยุคแย่งชิงทรัพยากร (พ.ศ.2500 – พ.ศ.2532)

ต่อมาสภาพของหมู่บ้านห้วยแก้วเริ่มเปลี่ยนแปลง มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ทั้งจากขยายตัวจากภายในชุมชนเอง และอพยพย้ายถิ่นมาจากภายนอก เมื่อปี พ.ศ.2520 มีมากกว่า 100 ครอบครัว รายได้หลักของชาวบ้านมาจากการเกษตร พืชหลักที่ปลูกได้แก่ ข้าว ถั่ว ข้าวโพด มันสำปะหลัง ชาวบ้านห้วยแก้วลงหลักปักฐานมั่นคง มีที่ทำกินของตนเอง

มีการขุดลำเหมืองระบายน้ำจากลำห้วยเข้าสู่ไร่นา เกิดระบบการจัดสรรปันน้ำ การอาศัยแหล่งน้ำจากป่าเพื่อการเกษตรถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านห้วยแก้ว

สภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนไป จากที่ผลิตไม่มากพอกินพอใช้ มาเป็นการผลิตเพื่อขาย มีบางช่วงเวลาที่นายทุนจากภายนอกมาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกหญ้าหวาน และเข้ามาจับซื้อถึงในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านห้วยแก้วมีรายได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามการใช้สอยป่าก็ยังคงมีอยู่ เมื่อชาวบ้านเว้นว่างจากการทำไร่ทำนา ก็จะเก็บของป่า ตัดไม้ไผ่เพื่อทำตอก หาไม้ฟืนและเลื่อยสัตว์ กล่าวได้ว่า ป่ายังคงมีความสำคัญต่อชาวบ้านห้วยแก้วในเชิงเศรษฐกิจอยู่ ชาวบ้านใช้สอยป่าทั้งทางอ้อมและทางตรง

ปัจจัยสำคัญซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชนบ้านห้วยแก้วในยุคนี้ คือนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้และนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้มีการตัดไม้ทำลายป่าอย่างมาก

ชาวบ้านเล่าว่าประมาณปี พ.ศ.2510-2520 มีการตัดไม้กันมาก ทำให้ป่าห้วยแก้ว และป่าบริเวณใกล้เคียงร่อยหรอลงไป มีนายทุนจากภายนอกหมู่บ้านเข้ามาตัดไม้ และชาวบ้านส่วนหนึ่งก็รับจ้างเลื่อยไม้ ลำเลียงออกจากป่า ทั้งโดยจักรยาน จักรยานยนต์ ไปจนถึงรถลากซุง

การตัดไม้เหล่านี้ถือเป็นไม้เถื่อน ลำพังชาวบ้านเองมิได้มีความต้องการใช้ไม้มากมายขนาดนั้น แต่เป็นเพราะปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น เป็นแรงผลักดันทำให้มีการตัดไม้ขนาดใหญ่กันมาก ประกอบกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ก็ได้เอาใจใส่ ทำให้ป่าห้วยแก้วถูกทำลายลงไปไม่น้อย

การจัดการป่าไม้จึงมิได้อยู่ในมือของชาวบ้านดังอดีตอีกต่อไป ป่าไม้ในอดีตที่มีความอุดมสมบูรณ์ก็เริ่มลดน้อยถอยลง ชาวบ้านที่ยังใช้สอยป่าเริ่มมีความวิตกกังวลว่าป่าอาจหมดไป กล่าวได้ว่าเกิดกระแสการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้แรงขึ้นเป็นลำดับ และจุดแตกหักครั้งสำคัญของประวัติศาสตร์บ้านห้วยแก้วเกิดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2532

ด้วยนโยบายการให้สัมปทานป่าดังที่กล่าวมาข้างต้น กรมป่าไม้ได้ให้เอกชนคือนางประเมิน ชินวัตร เข้าพื้นที่ป่าห้วยแก้ว ประมาณ 235 ไร่ เพื่อปลูกผลไม้ ตามแนวนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ ต่อมา มีการนำรถแทรกเตอร์ พร้อมคนงานกว่า 200 คน เข้ามาถางป่า และถางป่าเกินพื้นที่เช่าไปถึง 140 ไร่ หรือมากกว่า จึงทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่พอใจ เพราะได้รับผลกระทบโดยตรง

ชาวบ้านแม่เตาดิน หมู่ 4 ซึ่งอยู่ติดกับบ้านห้วยแก้ว ได้รับผลกระทบเรื่องแหล่งน้ำทันที ลำห้วยที่ระบายน้ำเข้าที่นาชาวบ้านเต็มไปด้วยดิน โคลน ทราบ ที่เกิดจากการพังทลาย สัตว์เลี้ยงไม่สามารถเข้าไปหากินในป่าได้ ชาวบ้านห้วยแก้ว ก็ไม่สามารถเข้าไปเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ได้

ทั้งชาวบ้านแม่เตาดินและชาวบ้านห้วยแก้ว ประมาณ 100 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านห้วยแก้ว จึงรวมตัวกันคัดค้านการเช่าป่า กลุ่มคัดค้านได้ร้องเรียนตามลำดับชั้น ตั้งแต่

ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ป่าไม้เขต แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ชาวบ้านจึงตัดสินใจเข้ายึดป่าคืนจากผู้เช่ามิให้คนงานเข้าไปถางป่า ในช่วงนี้นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เข้าร่วมต่อสู้เรียกร้องด้วย ทางฝ่ายผู้เช่าก็ได้ฟ้องแกนนำชาวบ้านข้อหาบุกรุก ในที่สุดก็มีการออกหมายจับแกนนำชาวบ้าน 8 คน

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2532 นายนิธ ไชยวันณะ ครูใหญ่โรงเรียนวัดห้วยแก้ว ซึ่งเป็นแกนนำคนหนึ่งที่ถูกดำเนินคดีการเข้าป่าถูกยิงเสียชีวิต ขณะขับรถจักรยานยนต์ออกจากบ้านห้วยแก้ว เข้าไปยังอำเภอสันกำแพง

เหตุการณ์ดังกล่าวได้รับความสนใจจากสังคมภายนอกมากขึ้น มีสถานีโทรทัศน์หลายแห่งได้เสนอข่าวนี้ ชาวบ้านห้วยแก้วเกือบ 100 คน ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อคัดค้านการเข้าป่า ในที่สุดอธิบดีกรมป่าไม้ในขณะนั้นก็ได้เพิกถอนการเข้าป่าเพราะผู้เช่าได้ใช้พื้นที่เกินกว่าที่ขออนุญาต อีกทั้งยังพบว่าป่าห้วยแก้วมิใช่ป่าเสื่อมโทรมดังเช่นที่กล่าวอ้างกัน และยังได้ประกาศให้ป่าห้วยแก้วเป็นป่าชุมชนทดลองแห่งแรกของประเทศด้วย

เกี่ยวกับการต่อสู้แย่งชิงป่ากลับคืนมาของชาวบ้านห้วยแก้ว คณะผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นเป็นลำดับดังต่อไปนี้

จากการบอกเล่าของชาวบ้านในการสนทนากลุ่มพบว่า เหตุการณ์เริ่มขึ้นราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 ชาวบ้านที่เข้าไปเก็บของป่าในบริเวณป่าที่ชาวบ้านใช้สอยอยู่เป็นประจำ สังเกตเห็นว่า มีป้ายประกาศติดไว้ตามต้นไม้ต่าง ๆ ข้อความว่า “นางประเมิน ชินวัตร ได้รับอนุญาตให้ใช้พื้นที่แห่งนี้ตามกฎหมายว่าด้วยการป่าไม้”

ชาวบ้านที่เข้าป่ารู้สึกแปลกใจ เริ่มพูดคุยสอบถามกันว่าใครเป็นคนติดป้ายประกาศนี้ ก็ไม่มีใครทราบ จึงจับกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์กันในกลุ่มที่ใช้ป่า

ต่อมาผู้เช่าได้ให้คนงานนำรถแทรกเตอร์เข้ามาไถป่า ทำทางขึ้นไปและสร้างบ้านพักคนงาน

ชาวบ้านที่มีบุคลิกเป็นผู้นำ เช่น ลุงช่วย (นายบุญช่วย แสนคำ) ลุงแดง (นายแดง วงศ์ตาคำ- ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ซึ่งเป็นผู้อาวุโส อ้ายชีว (นายทวีศิลป์ ศรีเรือง) หนานดอน (นายอุดร มณีวรรณ) จากแม่เตาติน เริ่มจับกลุ่มกันเป็นแกนนำ โดยมีครูนิธ (นายนิธ ไชยวันณะ) ซึ่งเป็นครูใหญ่และมีตำแหน่งเป็นเลขานุการสภาตำบล มาร่วมด้วยในภายหลัง

แกนนำ 4-5 คน ซึ่งมีฐานะเป็นชาวบ้าน พบปะคุยกันและพยายามวิเคราะห์ว่าเกิดอะไรขึ้น ปัญหาคืออะไร และพวกตนจะอย่างไร ในที่สุดจึงตัดสินใจทำหนังสือเปิดผนึกถึงสภาตำบลเพื่อให้มีการชี้แจง โดยมีครูนิธเป็นผู้ร่างหนังสือ กำนันตำบลห้วยแก้วให้คำตอบว่า กรมป่าไม้อนุญาตให้เอกชนเข้าป่า ตัวกำนันเองไม่มีอำนาจหน้าที่อะไร แต่ก็จะช่วยให้ผู้เช่ามาชี้แจง ต่อมาจึงทำหนังสือถึง นายอำเภอสันกำแพง นายอำเภอรับปากว่า จะให้ผู้เช่ากับชาวบ้านเจรจากัน

ต่อมาราวปลายเดือนมีนาคม 2532 นายสุรพันธ์ ชินวัตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัด เชียงใหม่ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม สามีผู้เช่าเข้ามาชี้แจงกับชาวบ้านในพื้นที่ มีชาวบ้านกว่า 100 คนเข้ารับฟัง นายสุรพันธ์ชี้แจงว่า ป่าบริเวณดังกล่าวเป็นป่าเสื่อมโทรมและการเข้ามา เข้าทำประโยชน์ทำถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าชาวบ้านไม่ยอมก็ให้ไปฟ้องร้องเอาเอง

ต้นเดือนเมษายน 2532 ชาวบ้านได้ยกขบวนเข้าร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัด เชียงใหม่ ผู้ว่าฯ รับปากจะสอบสวนเรื่องดังกล่าวในเร็ววัน แต่ก็ไม่มีผลสืบหน้า คนงานยังคงไถ เกรดบริเวณป่าต่อไป

ชาวบ้านจึงทำหนังสือถึงกองทัพภาคที่ 3 เรื่องไปถึงพลเอกสุนทร คงสมพงษ์ และได้เรียกชาวบ้านไปพบสอบถามความเป็นมาต่าง ๆ ที่สมาคม วายเอ็มซีเอ จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมา กองทัพภาคที่ 3 จัดรถบัสเข้ามาดูป่า

ปลายเดือนเมษายนปีเดียวกัน ชาวบ้านทำหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง เกษตรและสหกรณ์

หลังจากนั้นราวเดือนพฤษภาคม 2532 ชาวบ้านยื่นเรื่องร้องเรียนต่อพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี ในการประชุมคณะรัฐมนตรีสัญจรที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยประสานงานผ่านนายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ นายกฯ มาพบกับชาวบ้านที่วัดศรีดอนไชย ในตัวเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และรับปากจะตรวจสอบเรื่องให้

การทำหนังสือร้องเรียนของชาวบ้านถึงผู้มีอำนาจระดับต่าง ๆ นั้น มีเนื้อหาสาระสำคัญอยู่ที่ว่า ป่าผืนนี้เป็นป่าที่ชาวบ้านใช้หาเลี้ยงชีพมานาน ชาวบ้านจึงมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะดูแลรักษาไว้ มิใช่ยกให้เอกชนรายใดหาประโยชน์เข้าตนเองฝ่ายเดียว ซึ่งเป็นความเห็นแก่ตัว ป่าเป็นของส่วนรวมของหมู่บ้าน เป็นแหล่งยังชีพ หากสูญเสียไป ชาวบ้านที่ยากจนจะเดือดร้อนหนัก เหตุผลของชาวบ้านในการเรียกร้องเป็นเหตุผลที่เข้าใจง่ายชัดเจน ตรงไปตรงมา

ดังนั้นจะเห็นว่าหลังจากชาวบ้านเห็นป้ายประกาศที่ติดไว้ในป่าแล้ว ชาวบ้านพยายามอย่างมากที่จะสื่อสารร้องเรียนไปยังข้าราชการผู้มีอำนาจทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด กระทรวง หน่วยงานทหารเรื่อยไปจนถึงระดับสูงสุดคือ นายกรัฐมนตรีและยื่นหนังสือต่อหน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้หลายครั้งหลายครา โดยที่ชาวบ้านคิดว่าข้าราชการระดับสูง จะสามารถช่วยเหลือพวกตนให้ยุติการเข้าป่าได้ แต่ก็ไม่เป็นผล ในป่าบ้านห้วยแก้วยังคงมีการใช้รถแทรกเตอร์ถางป่าต่อไป คนงานทำงานตามปกติ

การร้องเรียนไปยังทุกระดับของชาวบ้าน จะมีผลอยู่บ้างตรงที่มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เขต ป่าไม้อำเภอ เจ้าหน้าที่อำเภอสั่งกำแพง และตัวแทนผู้เช่า เข้ามาชี้แจงกับชาวบ้าน แต่ก็เป็น การขอให้ชาวบ้านยุติการคัดค้าน เพราะผู้เช่าได้ทำถูกต้องตามกฎหมายทุกประการ แต่ชาวบ้านก็ ได้เดินหนีไปก่อนการประชุมชี้แจงจะเสร็จ และก็ไม่มีข้อตกลงอะไร

ชาวบ้านใช้เวลากว่าสามเดือน จึงรู้แล้วว่า การสื่อสารไปยังเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่มีประโยชน์ อีกทั้งยังมีการอ้างข้อกฎหมายต่าง ๆ ยืนยันความถูกต้องของการเข้าป่า และชาวบ้านยังมารู้ภายหลังว่า การขอเข้าป่านั้นมีข้ออ้างว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรม แต่ชาวบ้านก็ไม่ว่าเถกิงการวัดป่าเสื่อมโทรมเป็นอย่างไร ชาวบ้านเองก็ไม่เชื่อว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรม ชาวบ้านจึงหันไปหาขบวนการนักศึกษา โดยคำแนะนำขององค์กรพัฒนาเอกชน (หมู่บ้านห้วยแก้ว มีนักพัฒนาจากภายนอกชุมชนเข้ามาส่งเสริมงานพัฒนาในหมู่บ้านอยู่ก่อนแล้ว เช่น ส่งเสริมให้ชาวบ้านตั้งธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มออมทรัพย์ เมื่อชาวบ้านลุกขึ้นคัดค้านต่อต้านการเข้าป่านักพัฒนาเหล่านี้จึงเข้ามาช่วยเหลือและแนะนำชาวบ้าน) ชาวบ้านไปพบนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไปเล่าเรื่องราวให้ฟังและยื่นหนังสือถึงองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (อมช.) นักศึกษาจึงเข้ามาในหมู่บ้าน และนักศึกษายังได้ติดต่อประสานงานกับสโมสรนักศึกษาคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ให้มาสำรวจพื้นที่ป่าว่าเป็นป่าเสื่อมโทรมดังที่ผู้เขากล่าวอ้างจริงหรือไม่ ซึ่งผลการสำรวจป่าของสโมสรนักศึกษาคณะวนศาสตร์ออกมาว่า ป่าผืนนี้มีใช้ป่าเสื่อมโทรม สอดคล้องกับที่อธิบดีกรมป่าไม้กล่าวในภายหลังว่า อนุญาตให้เข้าป่าแบบนี้ได้อย่างไร เพราะยังไม่เข้าข่ายเป็นป่าเสื่อมโทรม

หลังจากนักศึกษาได้เข้าร่วมเรียกร้องกับชาวบ้านห้วยแก้ว สื่อมวลชนทั้งในจังหวัดเชียงใหม่และจากส่วนกลาง เริ่มให้ความสนใจเข้ามาทำข่าวในพื้นที่ สถานีโทรทัศน์เกือบทุกช่อง คือ ช่อง 3 ช่อง 5 ช่อง 7 และช่อง 8 ลำปาง ส่งนักข่าวเข้ามาติดตามเหตุการณ์ ชาวบ้านให้ข่าวกับสื่อมวลชน ซึ่งเท่ากับว่าชาวบ้านมีช่องทางการสื่อสารมากขึ้น คือสามารถใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการเรียกร้องความเป็นธรรมได้ด้วย

นอกจากการสื่อสารที่กล่าวมา ภายในหมู่บ้านห้วยแก้วเองก็มีการใช้การสื่อสารอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ในกลุ่มที่คัดค้านการเข้าป่า ได้จับกลุ่มพูดคุยกันอย่างมาก รวมไปถึงจัดให้มีการอบรมชาวบ้าน มีการฉายสไลด์เกี่ยวกับเรื่องป่าไม้และการอนุรักษ์ โดยเชิญบุคคลภายนอกคือ พระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ เตชะธรรมโม มาเป็นวิทยากรบรรยาย ซึ่งเป็นกลยุทธ์การสื่อสารอย่างหนึ่งที่บุคคลที่น่าเชื่อถือมาเป็นผู้ส่งสารเพื่อเสริมกำลังใจ ผนึกกลุ่มให้เหนียวแน่นเพื่อปักหลักต่อสู้ รวมไปถึงการตั้งชมรมอนุรักษ์ป่าตำบลห้วยแก้ว เพื่อแสดงถึงความเป็นองค์กรที่มีความแน่วแน่ในการรักษาป่า

เกี่ยวกับการใช้สไลด์นี้ มีบุคคลภายนอกคือ นายศรชัย เขียวอ้าย เจ้าหน้าที่โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้เข้ามาในหมู่บ้านและผลิตสไลด์มีเนื้อหาเกี่ยวกับป่าห้วยแก้ว โดยแสดงให้เห็นภาพของป่าที่อุดมสมบูรณ์ เปรียบเทียบกับภาพของป่าห้วยแก้วที่ถูกโค่นราบ เกิดการทำลายป่าและการพังทลายของหน้าดิน แหล่งน้ำเต็มไปด้วยดินทรายที่ถูกชะล้างลงมา สไลด์เป็นสื่อที่บุคคลภายนอกทำขึ้น เพื่อเปิดฉายให้ชาวบ้านเห็นถึงความเสียหายที่เกิดจาก

สัมปทาน การสื่อสารของชาวบ้านแปรเปลี่ยนไป มีรูปแบบการสื่อสารหลากหลายมากขึ้น ก็เนื่องเพราะได้รับคำแนะนำและแรงสนับสนุนกว้างขวางขึ้น ทั้งจากนักศึกษา อาจารย์มหาวิทยาลัยและองค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าจำเป็นต้องมีกิจกรรมสื่อสารต่อเนื่องเพื่อไม่ให้เรื่องเงียบไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในชุมชน และต้องเสริมความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าไม้และการอนุรักษ์ให้กับชาวบ้านด้วย การสื่อสารจึงมีช่องทางอย่างเดียวย (เพราะไม่ตอบสนอง) แต่ต้องแผ่ออกด้านข้างเพื่อหาพันธมิตรจึงจะทำให้มีพลังได้ ชาวบ้านจึงมีได้ต่อสู้อย่างโดดเดี่ยวแต่ได้รับแรงสนับสนุนจากภายนอกชุมชนด้วย

ในส่วนของผู้เช่า ก็มีการใช้การสื่อสารภายในหมู่บ้านเพื่อตอบโต้เช่นเดียวกัน คือมีการใช้เครือข่ายเสียงในหมู่บ้าน ประกาศรับสมัครคนงานเข้าทำงานในไร่ และกล่าวอ้างถึงผลดีของการเช่าป่า จะทำให้ชาวบ้านมีงานทำ

ชาวบ้านห้วยแก้วในขณะนั้นจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น กลุ่มหนึ่งต้องการรักษาป่าไว้เอง อีกกลุ่มหนึ่งต้องการทำงานไม่ต้องการคัดค้านการเช่าป่า ครอบครัวยุติธรรม มีความคิดต่างกัน นับเป็นวิกฤติการณ์ทางความคิดที่สำคัญ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์บ้านห้วยแก้ว และต่างฝ่ายต่างจับกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมาก กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านมีประมาณ 1 ใน 4 ของชาวบ้านห้วยแก้ว

ประมาณกลางเดือนกรกฎาคม 2532 กลุ่มคนงานในพื้นที่กับกลุ่มที่คัดค้าน ได้เผชิญหน้ากัน ต่างตอบโต้กันบริเวณบ้านพักคนงานในป่า โดยมีผู้สื่อข่าวโทรทัศน์สังเกตการณ์อยู่ด้วย แต่ก็ไม่มีเหตุการณ์รุนแรงอะไร นอกจากโต้เถียงกัน

กลุ่มที่คัดค้านเห็นว่า ได้ร้องเรียนไปยังหน่วยงานราชการทุกแห่งแล้ว มีความล่าช้ามากและไม่เป็นผล ขึ้นปล่อยไว้ป่าจะถูกทำลายไปเรื่อย ๆ จึงตัดสินใจเข้ายึดพื้นที่วันที่ 18 กรกฎาคม 2532 โดยใช้โทรโข่งประกาศขอให้คนงานยุติการถางป่า ป่านี้จะเก็บไว้ให้ลูกหลานต่อไป ฝ่ายคนงานก็ถอยกลับออกจากพื้นที่โดยดี ไม่มีเหตุการณ์รุนแรง เพราะคนส่วนใหญ่ก็รู้จักกันอยู่

ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้าน อยู่เวรยามเฝ้าป่าทั้งวันทั้งคืนตั้งแต่ 18 กรกฎาคม ถึง 12 สิงหาคม 2532 กลุ่มผู้ชายจะเฝ้าระวังป่า กลุ่มผู้หญิงจะคอยส่งอาหารให้ ชาวบ้านจัดให้มีการส่งสัญญาณตีกะโหลก (เคาะเกราะ) หากมีเหตุการณ์ใด ๆ เกิดขึ้น หรือมีคนแปลกหน้าเข้ามา

ช่วงนี้กลุ่มแกนนำ มีหนังสือขอให้ชาวบ้านห้วยแก้วลงประชามติให้ยกเลิกการเช่าป่า มีผู้ลงชื่อทั้งหมู่บ้านห้วยแก้วและหมู่บ้านแม่เตาดินจำนวน 100 กว่าคน ซึ่งก็คือกลุ่มที่คัดค้านนั่นเอง การลงประชามติเป็นสัญลักษณ์ของการผนึกกำลังกันของผู้ที่คัดค้าน เป็นการสร้างกระแสของการสื่อสารให้มีความต่อเนื่อง เพราะรายชื่อผู้ลงมติ ก็มีได้นำไปใช้ประโยชน์อะไร

การเข้ายึดป่าของชาวบ้าน เป็นข่าวโทรทัศน์แทบทุกช่อง ติดต่อกันหลายวัน ส่งผลทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเพิกเฉยไม่ได้ ต้องเร่งคลี่คลายเหตุการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้ซึ่งเป็นผู้ให้สัมปทาน

แกนนำเล่าถึงรายละเอียดการบุกยึดป่าของชาวบ้านว่า สื่อมวลชนก็มีส่วนสนับสนุนให้ชาวบ้านบุกยึดป่า สื่อมวลชนได้เข้ามาติดตามทำข่าวหลายวัน สร้างความไม่พอใจให้กับกลุ่มผู้เช่า มีการกลั่นแกล้งสื่อมวลชนโดยนำรถแทรกเตอร์ปิดขวางทางเข้า สื่อมวลชนที่เริ่มคุ้นเคยกับชาวบ้านจึงยุให้ชาวบ้านบุกยึดป่า ซึ่งเรื่องนี้อธิบายได้ไม่ยากว่า โดยปกติสื่อมวลชนสนใจข่าวหรือเหตุการณ์ที่มีองค์ประกอบของความขัดแย้ง ยิ่งครั้งนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านยากจนกับนายทุนที่มีอิทธิพลทางการเมือง และความขัดแย้งได้ดำเนินไปถึงจุดสำคัญ เช่น การบุกยึดป่าของชาวบ้านนี้ สื่อมวลชนเข้าใจดีว่า ชาวแบบนี้สามารถเรียกร้องความสนใจได้อย่างมาก

หลังจากนี้จึงมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้และตำรวจกองปราบปรามเข้ามารังวัดพื้นที่ พบว่าพื้นที่ทั้งหมดที่ถางไป 375 ไร่ จากที่ขอเช่าไว้ 235 ไร่ ดังนั้นมีพื้นที่เกิน 140 ไร่

ต่อมาสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ แจ้งดำเนินคดี นางประเมิน ชินวัตร ชื้อหาบุกรุกป่าสงวน 140 ไร่

เดือนพฤศจิกายน 2532 มีหมายจับแกนนำชาวบ้าน 7 คนและนักศึกษา 1 คน ชื้อหาบุกรุก ตำรวจจับทั้ง 8 คน เข้ามอบตัว แต่ชาวบ้านรวมตัวกันที่วัดห้วยแก้วยืนยันว่า หากจะจับทั้ง 8 คน ก็ต้องจับชาวบ้านทั้งหมดด้วย เพราะทุกคนได้ร่วมกันบุกรุกเหมือนกัน ตำรวจไม่กล้าจับกุมเพราะเกรงพลังมวลชน

วันที่ 14 ธันวาคม 2532 ตำรวจจับกุมชาวบ้าน 2 คน คือ นายทวีศิลป์ ศรีเรือง และนายบุญช่วย แสนคำ และนักศึกษา 1 คน คือ นายวิเชียร อันประเสริฐ อีกวันถัดมา ชาวบ้านและนักศึกษาพันกว่าคนชุมนุมประท้วงที่ศาลจังหวัดเชียงใหม่เรียกร้องให้ปล่อยตัว เย็นวันเดียวกันนี้ นายนิธ ไซวันนะ ครูใหญ่โรงเรียนวัดห้วยแก้วถูกยิงเสียชีวิตขณะเดินทางกลับจากการประชุมสภาตำบล

18 ธันวาคม 2532 นักศึกษาและชาวบ้านพันกว่าคนชุมนุมประท้วงที่อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ในตัวเมืองเชียงใหม่ เปิดเวทีวิพากษ์วิจารณ์และเผ่าหุ่่นนายสุรพันธ์ ชินวัตร มีกลุ่มพลังต่าง ๆ ในเชียงใหม่เข้าร่วม ขณะเดียวกันกรมป่าไม้ประกาศจะเพิกถอนการเช่าป่า ด้านนายสุรพันธ์ ชินวัตร ก็ประกาศว่าหากถอนใบอนุญาตจะฟ้องกลับทันที

19 ธันวาคม 2532 ชาวบ้านและนักศึกษาเข้ากรุงเทพฯ ชุมนุมประท้วงหน้าทำเนียบรัฐบาล ได้พบกับพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ชาวบ้านเรียกร้องให้จัดตั้งป่าชุมชนหลังจากยกเลิกการเช่าป่าแล้ว

เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องป่าชุมชนนี้ ชาวบ้านทราบแนวคิดนี้ตั้งแต่การเข้าบุกยึดพื้นที่ป่าแล้ว ซึ่งในช่วงนั้นมีทั้งนักพัฒนาองค์กรเอกชนและนักศึกษาได้เข้ามาเคลื่อนไหวช่วยเหลือชาวบ้าน และได้พูดคุยกับชาวบ้านเรื่องป่าชุมชน แทนที่เล่าว่าก่อนหน้านี้ชาวบ้านไม่เคยได้ยินคำว่าป่าชุมชน ในความคิดของชาวบ้าน ป่าคือแหล่งทำมาหากินที่มีมาเนิ่นนาน ชาวบ้านใช้ประโยชน์และดูแลรักษาตลอดมา เมื่อมีคนภายนอกเข้ามายึดป่าไป ชาวบ้านเดือดร้อนจึงต้องต่อสู้ แต่คำว่า ป่าชุมชนก็มีความหมายที่ใกล้เคียงกับความคิดของชาวบ้าน ประกอบกับในระยเวลานั้นมีนักวิชาการได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าของชาวบ้านอยู่บ้างแล้ว มีคำศัพท์เช่นคำว่า “ป่าไม้สังคม” ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) นักวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือคำว่า “ป่าชุมชน” เป็นคำที่ใช้ในเวลาต่อมาปรากฏอยู่แล้ว รวมทั้งมีชุมชนที่จัดการป่าในแบบของป่าชุมชนนี้ คือ ชุมชนบ้านทุ่งยาว จ.ลำพูน ดังนั้นชาวบ้านห้วยแก้วจึงใช้แนวคิดนี้เป็นข้อเรียกร้องจัดตั้งป่าชุมชนจากอำนาจรัฐ

23 ธันวาคม 2532 นายไพโรจน์ สุวรรณกร อธิบดีกรมป่าไม้ เดินทางมาบ้านห้วยแก้ว และประกาศให้ป่าห้วยแก้ว 1,600 ไร่ เป็นป่าชุมชนทดลองตามที่ชาวบ้านเสนอ นายไพโรจน์ยังกล่าวด้วยว่า ป่าแบบนี้ อนุญาตให้เข้าได้อย่างไร

หลังจากนี้เหตุการณ์ได้คลี่คลาย การดำเนินการตามกฎหมายยังมีต่อมาอีกหลายปี ในที่สุด กรณีบุกรุกป่าสงวน 140 ไร่ ของนางประเมทินัน ศาลสั่งยกฟ้อง เพราะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ชี้แนวเขตพื้นที่เข้าให้ชัดเจน ส่วนกรณีจับแกนนำชาวบ้าน 8 คน ศาลสั่งยกฟ้อง 2 คน อีก 6 คน รอลงอาญา 2 ปี และให้ปรับคนละ 5,000 บาท ข้อหาบุกรุก

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าในช่วงวิกฤติชาวบ้านได้ใช้การสื่อสารอย่างหลากหลายเพื่อเรียกร้องเอาป่ากลับคืนมา เช่น การจับกลุ่มพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์และการแสวงหาข่าวสารในเบื้องต้น การทำหนังสือถึงหน่วยงานราชการ การติดต่อกับกลุ่มพลังภายนอกหมู่บ้านเช่น กลุ่มนักศึกษา การใช้สื่อมวลชน การอบรมและให้ความรู้เรื่องป่าไม้ภายในหมู่บ้าน การฉายสไลด์ การก่อตั้งชมรมอนุรักษ์เพื่อดำเนินกิจกรรม รวมไปถึงการชุมนุมประท้วง และในที่สุดชาวบ้านก็ได้ป่ากลับคืนมา เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นบทเรียนสำคัญ ถึงแม้จะได้ป่ากลับคืนมาแต่ในชุมชนเองมีความบอบช้ำ การสื่อสารเรื่องป่าในเวลาต่อมาอาจทำให้คนหลายคนสับสนใจ แต่ชาวบ้านบางคนพูดว่าเวลาที่ผ่านไปจะช่วยรักษาแผลได้ ชาวบ้านได้สร้างอนุสาวรีย์ครุฑ (หรือกู่ครุฑ) ในเขตป่าชุมชน เพื่อเป็นที่ระลึกถึงว่า ป่าแห่งนี้เป็นของชุมชนและต้องแลกมาด้วยชีวิต ดังนั้นทุกคนควรช่วยกันรักษาไว้ให้ลูกหลานสืบไป อนุสาวรีย์ครุฑจึงเป็นสัญลักษณ์ที่จะสื่อสารถึงคนรุ่นหลังเกี่ยวกับที่มาของป่าชุมชนห้วยแก้ว

ยุคแห่งชิงทรัพยากรจบลงด้วยความเศร้า แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงการรักษาป่าในอีกรูปแบบหนึ่งของชาวบ้าน

ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2532 – ปัจจุบัน)

หลังจากการต่อสู้ของชาวบ้านห้วยแก้ว แนวคิดเรื่องป่าชุมชนก็เป็นที่ถูกกล่าวขานในช่วงนี้ มีงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ เกี่ยวกับป่าชุมชนเกิดขึ้นมากพอสมควร มีการศึกษากันมากทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดแนวทางในการจัดการป่าแนวใหม่ขึ้นมา นั่นคือเริ่มจากการยอมรับว่าป่าในประเทศไทยเป็นป่าที่มีคนอยู่อาศัย และการจัดการป่านั้นไม่สามารถกระทำโดยรัฐฝ่ายเดียว ที่มักจะมีความคิดเชิงอนุรักษ์นิยม ที่มีให้คนเข้าไปอยู่ในป่า

การจัดการป่าแนวใหม่ที่เรียกว่าป่าชุมชนนั้น จำเป็นต้องให้ทั้งชุมชนและรัฐ เข้ามาดูแลป่าร่วมกัน โดยเน้นการจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพป่าของแต่ละพื้นที่ ป่าชุมชนจึงเป็นป่าที่ใช้ประโยชน์ได้ แต่ก็ต้องคงสภาพเดิมไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้ใช้อย่างยั่งยืนด้วย

การจัดการป่าห้วยแก้วโดยประชาชน เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างการใช้สัมปทานของรัฐกับชาวบ้านที่อยู่รอบบริเวณป่า เมื่อยกเลิกสัมปทานแล้วชาวบ้านที่ร่วมกันต่อสู้เรียกร้องปากปลาคืน รวมกลุ่มกันได้ และจัดตั้งองค์กรของตนเองขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม ในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในหมู่บ้านห้วยแก้ว

คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การจัดการป่าของชาวบ้านห้วยแก้วมีมาแต่ดั้งเดิม โดยอาศัยจารีตประเพณี อาศัยความรู้และประสบการณ์ในการใช้ชีวิตกับป่ามาหลายชั่วอายุคน เป็นพื้นฐานของการใช้ประโยชน์และดูแลป่า ไม่มีองค์กรที่ตั้งขึ้นเพื่อจัดการป่าโดยเฉพาะ ไม่มีกฎระเบียบชัดเจน จวบจนเกิดวิกฤติการณ์ ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้การจัดการป่าเปลี่ยนไป กล่าวคือมีความรู้เรื่องการจัดการป่าอีกรูปแบบหนึ่ง เข้ามาผสมผสานกับการจัดการป่าในสมัยดั้งเดิม ความรู้รูปแบบใหม่นี้ ถูกนำเข้ามาโดยนักพัฒนาองค์กรเอกชน และนักศึกษา ดังที่กล่าวไปแล้ว อย่างน้อยชาวบ้านก็ได้เรียนรู้คำว่า “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นคำที่ชาวบ้านไม่เคยใช้ และตามมาด้วยการจัดการที่ต้องตั้งองค์กรชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม คือ คณะกรรมการป่าชุมชน มีกฎเกณฑ์ชัดเจน มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าเช่น การปลูกป่า ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่มาบรรจบกันกับความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านและไปด้วยกันได้ เพราะมีฐานคิดอันเดียวกัน แต่ในรายละเอียดคงต้องปรับใช้ต่อไป

ยุคป่าชุมชนของบ้านห้วยแก้ว เป็นยุคที่เกิดขึ้นและดำเนินต่อเนื่องมาได้ มิใช่เป็นเพราะกรมป่าไม้มอบให้เป็นป่าชุมชนแล้วชาวบ้านก็สามารถจัดการป่ากันได้อย่างราบรื่น ชาวบ้านยังต้องเรียนรู้และพัฒนาต่อไปอีก แต่ที่ดำเนินมาได้ (ถึงแม้จะมีอุปสรรคปัญหา) ก็เนื่องเพราะมีเงื่อนไขของสภาพชุมชนโดยรวม ที่เอื้อต่อการจัดการป่าชุมชนหลายประการ สอดคล้องกับที่ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ได้เสนอไว้คือ

1. หมู่บ้านห้วยแก้วมีความเป็นชุมชนสูง หมู่บ้านห้วยแก้วก่อตั้งมานานกว่า 80 ปี ชาวบ้านมีสายสัมพันธ์ผ่านระบบเครือญาติ ศาสนา อาชีพการเกษตร ฯลฯ ชาวบ้านห้วยแก้ว อยู่ร่วมกันมาอย่างร่มเย็นเป็นสุข มีความขัดแย้งใด ๆ ก็สามารถแก้ไขกันมาได้ ความขัดแย้งที่รุนแรงที่

สุดที่เกิดขึ้นในยุคการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะในเรื่องของสัมปทาน ทำให้ชุมชนเกิดความรำว
 วน แต่ก็มิได้ถึงกับแตกสลายไปอย่างสิ้นเชิง ความเป็นชุมชนยังคงมีอยู่ สายสัมพันธ์ที่เป็นทุนเดิม
 ยังไม่ถึงกับขาดสะบั้นลงไป

สิ่งที่เป็นตัวบ่งชี้ว่าชุมชนยังมีสายใยสัมพันธ์กันอยู่นั้น มาจากการสังเกตของคณะ
 ผู้วิจัยที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมภายในหมู่บ้านในพื้นที่ทางศาสนา กล่าวคือในคริสตจักรของชาวบ้าน
 ห้วยแก้วที่นับถือศาสนาคริสต์ ได้แตกแยกออกเป็นสองคริสตจักร อันเนื่องมาจากความขัดแย้งใน
 เรื่องสัมปทานโดยตรง เดิมทีในหมู่บ้านห้วยแก้วมีคริสตจักรเพียงแห่งเดียว คือ คริสตจักรสุริยะชัย
 พร เป็นคริสตจักรที่เก่าแก่ ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ในยุคแรก ๆ ของการสร้างหมู่บ้าน มีกำนันเป็นผู้นำที่
 สำคัญ เพราะกำนันบ้านห้วยแก้วนับถือศาสนาคริสต์ เมื่อสมาชิกมีความขัดแย้งเรื่องสัมปทานป่า
 สมาชิกคริสตจักรส่วนหนึ่งที่คัดค้านสัมปทาน ได้แยกตัวไปตั้งคริสตจักรใหม่ ชื่อว่า คริสตจักรร่ม
 พระคุณ การแตกแยกของคริสตจักรถือเป็นเรื่องที่สั่นสะเทือนความเชื่อของชาวคริสต์อย่างใหญ่
 หลวง เพราะในคริสตจักรจะมีคำสอนที่มุ่งให้คนปรองดองและรู้จักอภัย แต่ความขัดแย้งเรื่องป่าที่
 เป็นผลประโยชน์ทางโลก กลับมีผลทำให้คริสตจักรต้องแตกแยก อย่างไรก็ตามในปัจจุบันถึงแม้ทั้ง
 สองคริสตจักรจะมีกิจกรรมของตนเองอยู่ก็ตาม แต่สมาชิกทั้งสองคริสตจักรก็ยังไปมาหาสู่กัน
 เมื่อคริสตจักรใดจัดกิจกรรมพิเศษ เช่น ถวายผลหว่าปี คริสตมาส สมาชิกอีกคริสตจักรก็จะไปร่วม
 หรือบางครั้งก็จัดกิจกรรมร่วมกันทั้งสองคริสตจักร เช่น การทำความสะอาดป่าช้า กลุ่มที่มีบทบาท
 มากในการเชื่อมสัมพันธ์ คือ กลุ่มสตรีของทั้งสองแห่ง มักช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้าจะว่าไปก็ไม่ใช่
 ใครที่โหด รุ้จักเกียวกอง เป็นญาติพี่น้องกันอยู่หลายครอบครัว เป็นเพื่อนที่เติบโตมาด้วยกันก็
 หลายคน

ในการเข้าร่วมนมัสการภาคบ่ายของคริสตจักรร่มพระคุณ ซึ่งจัดทุกวันอาทิตย์
 เวียนไปตามบ้านสมาชิก คณะผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และมีผู้หญิงจาก
 กลุ่มต่าง ๆ มาร่วมด้วย มิใช่เฉพาะผู้หญิงจากกลุ่มห้วยดอย

สายสัมพันธ์ของชุมชนในปัจจุบันยังคงมีอยู่ คณะผู้วิจัยถามแกนนำตรง ๆ ว่า
 ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ โดยเฉพาะคนที่มีความคิดตรงกันข้ามเมื่อเกิดวิกฤติการณ์แย่งชิงป่าเป็น
 อย่างไร แกนนำบอกว่า พุดคุยหักทลายกันได้ ซึ่งคณะผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า แกนนำได้พาคณะผู้วิจัย
 ไปพบกับบุคคลหลายกลุ่มในหมู่บ้าน เช่น ไปพบผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส ผู้นำของหมู่บ้าน รวมทั้งชาว
 บ้านทั่วไป เห็นว่ารู้จักคุ้นเคยกันดีเหมือนไม่เคยบาดหมางกันมาก่อน แกนนำบอกว่าปัจจุบันติดต่อกัน
 ได้ แต่จะหลีกเลี่ยงไม่พุดคุยถึงเรื่องอดีต ดังนั้นหมู่บ้านห้วยแก้วยังมีความเป็นชุมชน ยังมีเยื่อใย
 กันอยู่ โดยเฉพาะในกลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มผู้หญิง

2. ชาวบ้านห้วยแก้วมีผลประโยชน์ร่วมกันในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผล
 ประโยชน์จากการใช้ป่าร่วมกันมาตั้งแต่อดีต ปัจจัยผลประโยชน์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนร่วม

กันจัดการป่า หากชาวบ้านไม่มีผลประโยชน์จากป่า ชาวบ้านจะไม่สนใจ ไม่รู้สึกเป็นเจ้าของ ไม่เดือดร้อน การมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการก็จะไม่เกิดขึ้น

การใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันมองเห็นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงคือ ชาวบ้านใช้ป่าเป็นแหล่งอุปโภคบริโภค เก็บของป่าเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและขายหารายได้ ทำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ไว้ใช้ เช่น ตะกร้า ช้อนใส่ปลา โดยอาศัยดอกที่ทำมาจากไม้ไผ่ เก็บใบตองตึง จากป่าเพื่อมุงหลังคาบ้าน ฯลฯ ในทางอ้อมคือการใช้ทรัพยากรน้ำที่มาจากป่า กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ รวมทั้งชาวบ้านทั่วไปที่ทำไร่ ทำสวน ทำนา ซึ่งรวมกันประมาณร้อยละ 62 ยังคงใช้แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ดังนั้นชาวบ้านจึงมีผลประโยชน์จากป่าร่วมกันในหลาย ๆ ด้าน

3. หมู่บ้านห้วยแก้วมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ได้ สภาพดิน น้ำ ป่า เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่หล่อเลี้ยงชุมชนห้วยแก้ว ในอดีต ดิน น้ำ ป่า มีความอุดมสมบูรณ์มาก ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วในยุคบุกเบิก

แม่ฮ้อยป้อ เล่าให้คณะผู้วิจัยฟังว่า ในอดีตเมื่อมีคนมาเยี่ยม มาเห็นสวนหลังบ้านมี น้ำไหลผ่านตลอดปี ผู้มาเยี่ยมมักจะเชื่อว่าบ้านห้วยแก้วน้ำทำอุดมสมบูรณ์ อยากยกน้ำหลังบ้านฮ้อยป้อไปจ้ะ แม่ฮ้อยป้อบอกว่าเอาไปเลยไม่หวงหรอก แม่ฮ้อยป้อเล่าให้ฟังอย่างอารมณ์ดี แม่ฮ้อยป้อบอกว่า ทุกวันนี้ น้ำลดลงโดยเฉพาะในหน้าแล้ง แต่โดยปกติแล้วน้ำทำยังใช้ได้ดี สวนหลังบ้านยังปลูกผักผลไม้ให้ผลดีเสมอมา

สภาพดินของหมู่บ้านห้วยแก้ว ยังคงใช้ได้มาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่การเกษตรของ หมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบเชิงเขามีแม่น้ำไหลผ่านจึงเป็นดินดี ชาวบ้านปลูกพืชหลายชนิดมาตั้งแต่อดีต ไม่ว่าจะเป็น ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่ว ยาสูบ พืชสวนครัว ผลไม้ หน่อหวาน ปัจจุบันนิยม ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ หมู่บ้านห้วยแก้วจึงมีทรัพยากรที่อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ได้

4. มีผู้นำที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญา ในประเด็นนี้แกนนำชาวบ้านที่เรียกร้องจนได้ ปากลับคืนมา เป็นข้อพิสูจน์ที่ดี ผู้นำกลุ่มป่าชุมชนมีความกล้าหาญ ทั้ง ๆ ที่เป็นเพียงชาวบ้านยากจนธรรมดา แต่ก็กล้าที่จะท้าทายกับอำนาจรัฐ เมื่อเห็นว่ามีความไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น

กลุ่มแกนนำป่าชุมชนไม่ว่าจะเป็นลุงช่วย อ้ายซิว หนานดอน อ้ายซัย ล้วนเป็นบุคคลที่มีความรู้เรื่องป่าเป็นอย่างดี ใช้ชีวิตผูกพันกับป่า ดิน น้ำ มาตลอดและยังเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญ ทุกคนรู้ดีว่าการต่อสู้ช่วงชิงป่าเป็นการต่อสู้กับผู้มีอิทธิพล กับอำนาจรัฐ แต่หากไม่ทำอะไรเลย ความเดือดร้อนจะตกอยู่กับชาวบ้าน นอกจากนี้ในกลุ่มแกนนำซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดา มาก่อน ยังเรียนรู้ต่อมาอีกมาก เช่น อ้ายซิวได้เข้าไปอยู่ในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ได้พัฒนาความรู้ความสามารถจนกระทั่งเป็นแกนนำของเครือข่าย และเป็นตัวแทนของชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมพิจารณา ร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน

เกี่ยวกับผู้นำที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญานี้ ในอดีตหมู่บ้านห้วยแก้วมีกำนันเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ไม่มีผู้ใหญ่บ้าน (หากหมู่บ้านใดมีกำนันอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้นก็จะไม่มีผู้ใหญ่บ้าน) กำนันจึงทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย ดูแลทั้งงานด้านการปกครอง และการพัฒนาของหมู่บ้านห้วยแก้ว กำนันได้สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ ไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นด้านสาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ กำนันเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงให้ความเคารพนับถือ กำนันสืบทอดตำแหน่งนี้มาจากบรรพบุรุษ ปู่ของกำนันเป็นกำนันคนแรกของตำบลห้วยแก้ว บิดาของกำนันก็เป็นกำนันเช่นกัน กำนันจึงมีบทบาทในทุกเรื่อง แม้กระทั่งเรื่องการจัดงานจับผู้ลักลอบตัดไม้ในอดีต แต่ทว่ากำนันไม่คัดค้านสัมปทาน เนื่องเพราะการให้สัมปทานมีเส้นทางเดินมาจากอำนาจรัฐจากบนลงล่าง กำนันเป็นคนของรัฐต้องไม่ขัดขวางอำนาจรัฐ

หมู่บ้านห้วยแก้วในอดีตมีผู้นำที่เข้มแข็ง เช่น กำนันเป็นผู้มีส่วนทำให้ชุมชนเป็นปึกแผ่นตั้งอยู่ได้ เพียงแต่ในเรื่องของสัมปทานป่านี้ ได้สร้างผู้นำที่เป็นชาวบ้านขึ้นมา นั่นคือกลุ่มแกนนำป่าชุมชนในปัจจุบัน

5. เมืองคือการชุมชนหมู่บ้านหรือชุมชนที่รักษาป่าไว้ได้ ในอดีตบ้านห้วยแก้วไม่มีองค์กรรักษาป่าอย่างเป็นทางการ ทั้งชุมชนจะช่วยกันดูแลและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม โดยอาศัยภูมิปัญญาและจารีตของตนเอง แต่พอมาถึงยุคแย่งชิงทรัพยากร อำนาจการจัดการป่าตกอยู่ในมือของรัฐ มีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า แต่ชาวบ้านยังคงปรับตัวรักษาป่า จนกระทั่งสัมปทานเข้ามาถึงหมู่บ้าน องค์กรปกครองท้องถิ่นซึ่งเป็นองค์กรทางการที่มีอยู่ไม่อาจคัดค้าน คงมีเพียงกลุ่มชาวบ้านยากจนที่รวมตัวต่อสู้จนได้ป่ากลับคืนมาดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเข้าสู่ยุคป่าชุมชนจึงมีองค์กรชุมชนที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมเกิดขึ้น คือ คณะกรรมการป่าชุมชน มีหน้าที่จัดการดูแลป่า แต่องค์กรชุมชนนี้เป็นองค์กรนอกภาครัฐที่ชาวบ้านสถาปนาขึ้นมาเอง

จากประวัติศาสตร์ เห็นได้ว่าชุมชนบ้านห้วยแก้วสามารถรักษาป่าไว้ได้เสมอมา ถึงแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงมีเหตุการณ์ที่มีผลกระทบรุนแรงต่อชุมชน มีอุปสรรคปัญหานานาประการ แต่ชุมชนก็ยังรักษาป่ามาจนถึงปัจจุบัน

6. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสมบัติร่วมของชุมชน ชาวบ้านห้วยแก้วใช้ป่าร่วมกัน เห็นว่าป่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน เป็นสาธารณสมบัติที่ต้องหวงแหน ดูแลรักษา เป็นฐานคิดสำคัญตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

สำนึกต่อส่วนรวมนี้อย่างปรากฏให้เห็นในกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์และสังเกตของคณะผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านมีกิจกรรมเพื่อส่วนรวมเสมอ เช่น การปลูกพืชสมุนไพรของกลุ่มสมุนไพร ซึ่งคณะผู้วิจัยมีส่วนร่วมในการสนับสนุนอาหารกลางวันเด็ก ๆ ที่เข้าร่วมการขุดลอกคูคลองส่งน้ำของกลุ่มเหมืองฝายที่พ่อหวางเล่าให้ฟัง การทำความสะอาดป่าช้าของกลุ่มคริสเตียนซึ่งเป็นกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยประสบเมื่อเข้าไปในชุมชนช่วงแรก และได้พบกับลุงช่วย

ประธานกรรมการป่าชุมชน การลงแขกเก็บเกี่ยวข้าวของชาวบ้านที่ทำนา ยังคงมีอยู่เป็นคำบอกเล่าของแกนนำป่า

ดังนั้นความสำคัญว่าป่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน จึงมีอยู่ในตัวของชาวบ้าน เป็นจารีตที่สืบทอดมานาน และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่า

7. หมู่บ้านห้วยแก้วเป็นชุมชนที่มีความถาวร ชาวบ้านลงหลักปักฐานมั่นคง ก่อร่างสร้างตัวเป็นหมู่บ้านมากกว่าสามชั่วอายุคน

ปัจจุบันหมู่บ้านห้วยแก้วเป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญมากขึ้น มีถนนลาดยาง มีไฟฟ้า ชาวบ้านมียานพาหนะเช่นจักรยานยนต์เป็นอย่างน้อยแทบทุกครอบครัว การคมนาคมสะดวก มีประชากรเพิ่มขึ้นมากกว่า 600 คน มีสถาบันทางสังคม เช่น วัด คริสตจักร โรงเรียน มีกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเหมืองฝาย มีจารีตประเพณีของตัวเอง จึงเป็นหมู่บ้านที่มีความถาวร

8. เป็นชุมชนที่มีเครือข่ายการใช้ทรัพยากรรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่แล้ว หมู่บ้านห้วยแก้วในอดีต เป็นหมู่บ้านที่ดำรงอยู่ได้โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตและชุมชน ชาวบ้านใช้ทรัพยากรและมีการจัดการทรัพยากรเหล่านี้ในรูปแบบของตนเอง จนสะสมเป็นองค์ความรู้ของชุมชนและสืบทอดต่อกันมา เช่น การใช้และการจัดการทรัพยากรน้ำ มีมาตั้งแต่ชนกลุ่มแรกคือชาวลัวะที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่แถบนี้ การจัดการทรัพยากรน้ำยังมีต่อเนื่องมาจวบจนปัจจุบันดังที่ปรากฏในกลุ่มเหมืองฝาย ในการจัดการทรัพยากรป่าก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านรู้จักป่าและใช้ป่าเสมอมาในรูปแบบต่าง ๆ ถึงแม้จะมีอุปสรรคปัญหา แต่ชาวบ้านก็ปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าเรื่อยมา และอาจแปรเปลี่ยนต่อไปได้อีกในอนาคต ดังนั้นในหมู่บ้านห้วยแก้วจึงมีเครือข่ายการใช้ทรัพยากรดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ทั้ง 8 ประการ เป็นสภาพของชุมชนโดยรวมที่เอื้อต่อการจัดการป่าชุมชน (แต่ในรายละเอียดปัญหายังคงมีอยู่ เช่น การจัดการป่าอยู่ในกลุ่มเล็ก ๆ เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเท่านั้น และกลุ่มเล็ก ๆ นี้ ก็มิได้มีความเคลื่อนไหวในปัจจุบัน คนส่วนใหญ่ไม่เข้าร่วม ขาดการสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับป่า เป็นต้น)

การจัดการป่าในช่วงแรกของยุคป่าชุมชนมีความคึกคัก ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านรวมกลุ่มกัน ประชุมกัน เลือกตัวแทนขึ้นมาเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ความกระตือรือร้นนี้ เกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มที่ร่วมกันคัดค้านสัมปทาน โดยที่องค์กรบริหารในท้องถิ่นมิได้เข้าร่วม แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในหมู่บ้านว่าเกิดองค์กรที่รับผิดชอบจัดการป่าอย่างเด่นชัด มีตัวตน ชาวบ้านกลุ่มที่เข้าร่วมมีความเข้าใจแนวคิดป่าชุมชนเหมือนกันว่า ป่าเป็นสมบัติสาธารณะที่พวกเขามีสิทธิเข้ามาใช้ประโยชน์และดูแลรักษาให้คงอยู่ตลอดไป

คณะผู้วิจัยอยากเสนอการวิเคราะห์เปรียบเทียบ การจัดการป่าแบบดั้งเดิมในยุคนุกเบิกกับการจัดการป่าในยุคป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว ซึ่งมีทั้งส่วนที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ดังนี้

ประเด็น	การจัดการป่ายุคนุกเบิก	การจัดการป่ายุคป่าชุมชน	
ฐานคิด/อุดมการณ์ในการจัดการป่า	ป่าเป็นของส่วนรวม	ป่าเป็นของส่วนรวม	<u>เหมือน</u>
เป้าหมาย	เพื่อให้ประโยชน์และรักษาให้ยั่งยืน	เพื่อให้ประโยชน์และรักษาให้ยั่งยืน	<u>เหมือน</u>
สิทธิและอำนาจการจัดการ	เป็นของชุมชน	เป็นของชุมชน	<u>เหมือน</u>
กฎเกณฑ์	ไม่เด่นชัด	มีกฎเกณฑ์ชัดเจน มีบทลงโทษ	<u>แตกต่าง</u>
การดำเนินงาน	ไม่มีแบบแผนชัดเจนอาศัยความเคยชิน	มีระบบแบบแผนชัดเจน เช่น มีองค์กรดูแล มีการวางแผน	<u>แตกต่าง</u>
การมีส่วนร่วมจัดการ	ทั้งชุมชน	เฉพาะกลุ่มป่าชุมชน	<u>แตกต่าง</u>

จากตารางเปรียบเทียบประเด็นเกี่ยวกับป่าชุมชนในเรื่องของฐานคิด/อุดมการณ์ เป้าหมายของการจัดการป่า สิทธิและอำนาจ เป็นเรื่องที่ชาวบ้านปัจจุบันรับรู้สืบทอดมาตั้งแต่อดีต เป็นแนวคิดเดียวกับในยุคนุกเบิก ชาวบ้านรับได้ง่าย

ส่วนประเด็นการตั้งกฎเกณฑ์และการดำเนินงาน มีความแตกต่างกัน ในอดีตไม่มีแบบแผนชัดเจน กฎเกณฑ์และบทลงโทษไม่มี กฎเกณฑ์อาจอยู่ในรูปของความเชื่อ เช่น ไม่ตัดต้นไม้ใหญ่เพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่การจัดการป่าในยุคป่าชุมชนมีระบบแบบแผน มีกฎเกณฑ์มีบทลงโทษชัดเจน ชาวบ้านห้วยแก้วยังไม่คุ้นเคยกับความแตกต่างนี้ ยังจะต้องปรับตัวและเรียนรู้ต่อไป

คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า สิ่งที่ชาวบ้านรับรู้ความหมายเกี่ยวกับป่าชุมชนร่วมกัน ก็คือฐานคิดที่ฝังรากลึกมาตั้งแต่อดีตดังได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ แต่สิ่งที่ชาวบ้านยังไม่คุ้นเคยคือการดำเนินงานตามกฎระเบียบที่ตนเองตั้งขึ้นมา แม้ว่าในความเป็นจริงชาวบ้านร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์เหล่านี้ขึ้นมาในการประชุมของชาวบ้านกลุ่มนี้เอง โดยนำตัวอย่างกฎเกณฑ์มาจากองค์กรพัฒนาเอกชนมาใช้ แต่พอลงมือปฏิบัติ ยังมีหลายข้อที่ปฏิบัติไม่ได้ เช่น การเก็บค่าธรรมเนียม

จากการเก็บของป่า การปรับบุคคลที่กระทำผิด จึงไม่มีรายได้เข้ากองทุน คณะผู้วิจัยสอบถามแกนนำหลายคนว่าทำไมไม่ทำตามกฎเกณฑ์ที่ตนเองสร้างขึ้น แกนนำกล่าวว่า ก็ต้องยืดหยุ่นกันไป คนที่เข้าไปเก็บเห็ดเก็บหน่อไม่เป็นคนยากจน ก็เลยไม่เก็บค่าธรรมเนียม ส่วนการละเมิดกฎก็ตักเตือนกันไป คณะผู้วิจัยถามอีกว่า ทำไมไม่เปลี่ยนกฎ แกนนำตอบว่าปัจจุบันไม่มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน จึงทำให้ไม่มีการพูดคุยถึงประเด็นนี้ แกนนำกล่าวต่อไปว่า กฎเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่มีความสำคัญมากนัก เช่น เรื่องการเก็บค่าธรรมเนียม ไม่ต้องเคร่งครัด แต่กฎที่สำคัญที่ปฏิบัติมาตั้งแต่ประกาศเป็นป่าชุมชนคือ ไม่มีการตัดต้นไม้

ดังนั้นในยุคของป่าชุมชนนี้ ช่วงแรกที่เรียกร้องป่ากลับคืนมาได้ มีความเข้มแข็งกระตือรือร้น หลังจากนั้นจึงผ่อนคลาย คณะกรรมการป่าชุมชนไม่ได้ประชุม ไม่ได้ทบทวนกฎเกณฑ์ ไม่มีรายได้สำหรับดำเนินการ การจัดการป่าดูเนือยลงไป

การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วมีใช้ของง่าย หรือมีความราบรื่น ไร้อุปสรรค การจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วยังคงต้องมีการปรับตัวและเรียนรู้ต่อไป เพราะความเป็นป่าชุมชนแห่งแรก ชาวบ้านอาจขาดประสบการณ์และยังไม่คุ้นเคย เช่น เรื่องของการบริหารจัดการในองค์กร การระดมทรัพยากร และการดำเนินการตามกฎหมาย เป็นต้น

นอกจากนี้ การจัดการป่าชุมชนยังลำบากเพราะชุมชนมีรอยร้าว ซึ่งเป็นปัญหาที่ยังตกค้างทิ้งร่องรอยเอาไว้ อันเนื่องมาจากสัมปทาน ที่มาของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมาจากความขัดแย้งและความรุนแรง จึงต้องใช้เวลา ต้องหาช่องทางสมานบาดแผล และแสวงหาความร่วมมือจากทั้งชุมชนมากขึ้น

คณะผู้วิจัยคิดว่า ที่มาของป่าชุมชนของแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน และจะส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าของแต่ละแห่งแตกต่างกันด้วย

คณะผู้วิจัยอยากยกตัวอย่างเปรียบเทียบกับป่าชุมชนสะมะแก อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี ที่คณะผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยการสื่อสารเพื่อชุมชน คณะผู้วิจัยและชาวบ้านห้วยแก้ว ได้ไปเยี่ยมเยียนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ พบว่าป่าชุมชนสะมะแก มีที่มาจากทั้งลูกบ้าน ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชุมชน ต่างตกลงปลงใจว่าจะจัดตั้งองค์กรดูแลรักษาป่า เพราะเกรงว่าในอนาคตอาจมีการเข้ามากว้านซื้อที่ดิน ทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียป่าที่ใช้ประโยชน์และดูแลร่วมกันมา อีกทั้งยังมีสถาบันศาสนาคือวัดในชุมชนสะมะแกเข้ามาร่วมด้วย วัดมีความเข้มแข็ง มีชาวบ้านเคารพนับถือมากและเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมชุมชนหลายด้าน จึงทำให้มีโอกาสสูงที่จะมีชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางต่อไป ชาวบ้านเองก็ได้ขัดแย้งกันในเรื่องของป่า ไม่มีความบาดหมาง ชาวบ้านในป่าชุมชนสะมะแกจึงมีโอกาสที่จะปรับตัว เรียนรู้และพัฒนาการจัดการป่าของตนเองต่อไปได้สะดวกต่างจากการจัดการป่าชุมชนห้วยแก้ว ที่อยู่ในกลุ่มเล็ก ๆ และไม่มีองค์กรทางการหรือกลุ่มใดในหมู่บ้านเข้ามามีบทบาทจัดการป่าร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม ยุคป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วยังคงดำเนินต่อไป อย่างน้อยที่สุดในปัจจุบันป่าห้วยแก้วในส่วนที่เคยถูกไถจนราบได้ฟื้นฟูดังเดิมขึ้นมา ชาวบ้านห้วยแก้วทุกคนมีสิทธิเข้าไปใช้ป่า การจัดการป่าก็ยังดำเนินต่อไปตามวิถีของชาวบ้าน และคณะผู้วิจัยเชื่อว่าการสื่อสารจะเข้ามามีบทบาทเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต่อไป

5.2 สภาพการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชาวบ้านห้วยแก้ว

ภาพรวมของการมีส่วนร่วมจัดการป่า

ในช่วงแรกของการจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วคือปลายปี พ.ศ.2532 – ปี พ.ศ.2533 นับว่ามีความกระตือรือร้นอย่างมาก เพราะการต่อสู้ที่ยาวนานแต่ก็ได้ประสบผลสำเร็จในบัดนี้ปลาย ทำให้ชาวบ้านห้วยแก้วกลุ่มที่เรียกร้องมีความเข้มแข็งขึ้นในการดูแลทรัพยากรป่า

การตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้านห้วยแก้วตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนชุดแรกขึ้นมาเมื่อมีการทวงคืน 15 คน มีวาระ 3 ปี (พ.ศ.2533-พ.ศ.2535) ประกอบด้วย

1. นายทวีศิลป์	ศรีเรือง	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
2. นายสุเทพ	กัลยาณูณี	ป่าแดง บ้านแม่เตาหิน
3. นายวิรัชชัย	กัลยาณูณี	ป่าแดง บ้านแม่เตาหิน
4. นายสุทัศน์	กันแก้ว	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
5. นายแดง	วงศ์ตาคำ	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
6. นายวิโรจน์	เทระสะ	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
7. นายสมศักดิ์	ใจทอง	ป่าแดง บ้านแม่เตาหิน
8. นายสุพรรณ	อุ่มบุญตัน	ป่าแดง บ้านแม่เตาหิน
9. นายบัด	มหาไม้	กลุ่มบ้านใน บ้านห้วยแก้ว
10. นายสุชาติ	ขาวสว	บ้านแม่เตาหิน
11. นายอุดร	มณีวรรณ	บ้านแม่เตาหิน
12. นายจีระศักดิ์	กัลยาณูณี	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
13. นายสุพล	วงศ์ตาคำ	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
14. นายทวี	ทากาด	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว
15. นายมนัส	แสนปัญญา	กลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว

คณะกรรมการชุดนี้ไม่มีประธาน เพราะชาวบ้านเกรงว่าตัวประธานอาจเป็นเป้าหมายซึ่งไม่ปลอดภัย จึงมีเพียงคณะกรรมการประสานงานเรียกประชุมกันเองและตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในการดูแลรักษาป่า

คณะกรรมการป่าชุมชนส่วนใหญ่ มาจากกลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว อีกส่วนมาจากป่าแดง อยู่ในเขตบ้านแม่เตาดิน ป่าแดงเป็นชื่อเรียกบริเวณชุมชนที่อยู่ห่างจากบริเวณกลุ่มห้วยดอยขึ้นไปทางทิศเหนือประมาณ 500 เมตร เป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่อาศัยป่าเช่นเดียวกับกลุ่มห้วยดอย

ทั้ง 15 คนเป็นกลุ่มที่คัดค้านการเช่าป่า และเป็นแกนนำในการประสานงานกับชาวบ้านในช่วงของการต่อสู้เรียกร้อง

คณะกรรมการชุดต่อมาคือชุดที่ 2 (พ.ศ.2536-2538) มีนายวีระชัย กัลยาวิม เป็นประธาน มีนายถาวร มณีวรรณ เข้าร่วมเป็นกรรมการอีก 1 คน

ในปี พ.ศ. 2539 มีนายบุญช่วย แสนคำ เป็นประธาน เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนชุดที่ 3 แต่คณะกรรมการก็ยังคงเป็นคนเดิม และดำรงตำแหน่งมาจนถึงปัจจุบัน

ในการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนใช้วิธีเลือกตั้ง โดยมีชาวบ้านเข้าร่วมมากกว่า 100 คน ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับที่ต่อสู้เรียกร้อง ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวในกลุ่มห้วยดอย บ้านห้วยแก้ว อีกส่วนมาจาก ป่าแดง บ้านแม่เตาดิน ทั้งสองกลุ่มอยู่ใกล้ชิดป่า มีชาวบ้านส่วนน้อยมาจากกลุ่มบ้านโน กลุ่มห้วยทุ่ง ซึ่งมีความเกี่ยวพันเป็นเครือญาติกับกลุ่มห้วยดอย

สถานที่ใช้ในการเลือกตั้งคือ บ้านลุงแดง (นายแดง วงศ์ตาคำ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ลุงแดงเป็นผู้อาวุโสในกลุ่มห้วยดอย มีลูกหลานหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในละแวกห้วยดอย ลุงแดงเป็นผู้ที่ชาวบ้านกลุ่มนี้เคารพนับถือ เช่นเดียวกับลุงช่วย (นายบุญช่วย แสนคำ)

ชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม เสนอชื่อกรรมการหลายคนเป็นตัวแทน ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นแกนนำที่ร่วมกันต่อสู้เรียกร้องมาด้วยกัน คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว จึงมาจากกลุ่มที่คัดค้านการเช่าป่าทั้งหมด เป็นองค์กรชาวบ้านที่ตั้งขึ้นเอง โดยมีหน้าที่เป็นผู้นำในการดูแลรักษาป่าต่อไป

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว เป็นผู้ชายทั้งหมด ส่วนใหญ่อายุ 30 – 45 ปี นับถือศาสนาพุทธ และคริสต์ ปนกัน มีอาชีพทำไร่ ทำนา รับจ้างทั่วไป และเก็บของป่า การประชุมคณะกรรมการไม่ได้กำหนดเป็นวาระ ตัวประธานหรือแกนนำบางคนจะเป็นผู้เรียกประชุมเป็นครั้ง ๆ ไป

สำหรับทรัพยากรที่เข้ามาจากการรับบริจาคเพื่อใช้ในการปลูกป่า บวชป่า ทำแนวกันไฟ การตรวจป่า และมีการจัดทอดผ้าป่าเพื่อนำเงินมาชดเชยค่าปรับแกนนำที่ถูกฟ้องดำเนินคดี

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อาจมีใช้องค์กรที่มีกฎหมายรองรับ เป็นองค์กรชาวบ้านที่ตั้งขึ้นโดยกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่า ไม่ใช่องค์กรที่มีชาวบ้านทุกกลุ่มเข้าร่วม แต่ก็เป็นที่ยอมรับว่ามีกลุ่มป่าชุมชนดำรงอยู่ ซึ่งก็คล้ายกับกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอ้อมทรัพย์ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านห้วยแก้ว

การวางแผนจัดการป่า ในการวางแผนจัดการป่า เริ่มจากการแสวงหาข้อมูลซึ่งชาวบ้านห้วยแก้วทราบดีว่า ป่าไม้ถูกทำลายเพราะชาวบ้านบางส่วนตัดขายแก่นายทุน และส่วนที่ถูกทำลายมากเกิดจากสัมปทาน ดังนั้นการจัดการป่าจึงมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่อรักษาป่าไม้มิให้ถูกทำลาย ทั้งจากการบุกรุกของชาวบ้าน นายทุน และบุคคลภายนอก รวมทั้งเพื่อรักษาแหล่งต้นน้ำ แหล่งไม้ใช้สอย ไม้ฟืน แหล่งอาหารและสมุนไพร

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วได้สร้างกฎระเบียบการจัดการป่าหลายประการ เช่น ห้ามมิให้นำไม้ในป่าไปขาย แต่สามารถเก็บไม้ขอนนอนไพรมาเป็นไม้ฟืนได้ ห้ามคนต่างตำบลมาเก็บหน่อไม้ ไม้ไผ่ ยกเว้นมาซื้อจากชาวบ้านและต้องเสียค่าธรรมเนียม ห้ามจุดไฟเผาป่า ฯลฯ

สำหรับบทลงโทษก็จะแจ้งไว้อย่างชัดเจน เช่น บุคคลต่างตำบลที่เข้ามาเก็บหน่อไม้ ตัดไม้ไผ่ จะถูกปรับครั้งละไม่เกิน 1,000 บาท บุคคลที่เผาป่าปรับครั้งละ 2,000 บาท และนำส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังวางแผนกำหนดแนวป่าชุมชน ปักป้ายแสดงแนวเขต และปักป้ายกฎระเบียบและบทลงโทษ รวมทั้งมีกิจกรรมเป็นครั้งคราวเช่นการปลูกป่า การทำแนวกันไฟ เป็นต้น

มีข้อสังเกตว่า การวางแผนจัดการเกิดจากการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการเป็นส่วนใหญ่ แล้วจึงนำเข้ามาสรุปพูดคุยกันในคณะกรรมการป่าชุมชนที่ตั้งขึ้น

ในการสร้างกฎระเบียบการจัดการป่า เป็นสิ่งที่ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านพูดคุยกันมาตั้งแต่การเข้าบุกยึดป่าจากผู้เช่า โดยมีบุคคลภายนอกคือนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา และนักวิชาการ มาหารือให้คำแนะนำอยู่บ้างแล้ว มีตัวอย่างการสร้างกฎเกณฑ์จากหมู่บ้านอื่น เช่น บ้านทุ่งยาว ที่องค์กรพัฒนาเอกชนนำมาให้ชาวบ้านห้วยแก้วดูเป็นตัวอย่าง ชาวบ้านพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ รวมทั้งประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน ทุกระยะหนึ่งจึงสร้างกฎเกณฑ์ของตนเองขึ้นมา มีปรับเปลี่ยนบ้างตามความเหมาะสม เช่น ประเด็นการเลี้ยงสัตว์ และการล่าสัตว์ ในเขตป่าใช้สอย ชาวบ้านห้วยแก้วมิได้มีข้อห้ามในเรื่องนี้ เพราะชาวบ้านในอดีตก็เลี้ยงสัตว์ในเขตป่าและล่าสัตว์ด้วย อีกทั้งในความเป็นจริง สัตว์ป่าขนาดใหญ่หมดไปจากป่าบ้านห้วยแก้วนานแล้ว คงมีสัตว์เล็ก ๆ เช่น งู ตะกวด กบ ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชาวบ้านยากจนสามารถจับมาประกอบอาหารได้

ในการสร้างกฎเกณฑ์ มีการโต้แย้งในกลุ่มชาวบ้านพอสมควร เพราะกฎระเบียบที่ใช้เป็นตัวอย่างอาจไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม เช่น การล่าสัตว์ ถ้าจะว่าไปแล้วการสร้างกฎเกณฑ์ที่รัดกุม ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย ยังถือว่าเป็นข้อมูลใหม่ที่องค์กรพัฒนาเอกชนนำเข้ามาจากภายนอก ดังนั้นจึงต้องมีการปรับความคิดเพื่อการยอมรับกันไป

สำหรับกฎเกณฑ์ในข้ออื่น ๆ ชาวบ้านยอมรับได้ง่าย โดยเฉพาะ การห้ามตัดต้นไม้ เพราะป่าห้วยแก้วต้องการการฟื้นฟูอย่างเร่งด่วน การห้ามตัดต้นไม้ถือเป็นเรื่องเคร่งครัด

สำหรับกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชนโดยละเอียดมีดังนี้

กฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน

1. ห้ามมิให้มีการนำไม้ในป่าไปขายแต่สามารถเก็บไม้ขอนนอนโพมาเป็นไม้ฟืน และเชื้อเพลิงได้
2. ในระยะเวลา 5 ปี นับตั้งแต่มีระเบียบนี้เป็นต้นไป ห้ามมิให้ตัดไม้ยืนต้นใน บริเวณป่าชุมชนเพื่อให้ป่าฟื้นคืนสภาพ ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องได้รับการ อนุมัติจากคณะกรรมการป่าชุมชนระดับท้องถิ่น กรณีจำเป็นมีดังนี้ คือ สร้าง บ้านใหม่เนื่องจากไฟไหม้บ้าน แยกครอบครัวใหม่ บ้านที่มีอยู่มีสภาพไม่มั่นคงถาวร
3. ห้ามคนต่างตำบลมาเก็บหน่อไม้ ไม้ไผ่ ทุกชนิด บริเวณป่าชุมชน ยกเว้นมาซื้อ จากชาวบ้านและต้องเสียค่าธรรมเนียมเข้ากองทุนหมู่บ้านที่วละ 30 บาท สำหรับรถยนต์ รถจักรยานยนต์ ที่ยวละ 5 บาท
4. สำหรับบุคคลภายในตำบล การเอาหน่อไม้ขายและการเก็บของป่าขายจะ ต้องเสียค่าธรรมเนียมเข้ากองทุนหมู่บ้าน ร้อยละ 2 บาท หน่อไม้ ให้เก็บได้ คนละไม่เกิน 50 กิโลกรัมต่อวัน
5. การใช้ไม้ไผ่ บริเวณป่าชุมชน ไม้ไผ่ซางไม่เกินครอบครัวละ 50 เล่ม/ปี ไผ่บง 100 เล่ม/ปี และไม้ไผ่ไร่ 500 เล่ม/ปี
6. ห้ามจุดไฟเผาป่า
7. ห้าม กาน พั่น หรือถากเปลือกไม้หรือทำการอื่น ๆ ที่จะเป็นสาเหตุให้ต้นไม้ ตาย
8. ห้ามเผาถ่าน และทำไม้ฟืนจากป่าชุมชน

บทลงโทษ

1. ผู้กระทำผิดด้วยการตัดไม้ให้ลงโทษ ดังนี้คือ กระทำผิดครั้งแรก ให้ปรับไหม ตามเส้นผ่าศูนย์กลางของต้นไม้ที่ตัดโดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการ ป่าชุมชนระดับท้องถิ่น อัตราค่าปรับนี้วละ 100 บาท และยึดของกลางเข้า กองทุน ซึ่งอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชนระดับท้องถิ่นเพื่อใช้

ในส่วนรวมต่อไป กระทำผิดครั้งที่ 2 ให้ปรับไหมเหมือนครั้งแรก ยึดของกลาง และนำส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2. บุคคลต่างตำบลที่เข้ามาเอาหน่อไม้ตัดไม้ไฟและเก็บของป่า ให้ปรับครั้งละไม่เกิน 1,000 บาท พร้อมยึดของกลางเข้ากองทุนหมู่บ้าน
3. บุคคลภายในตำบลที่ตัดไม้ไฟ และเอาหน่อไม้ เกินกว่าที่กำหนดไว้ให้ปรับครั้งละ 500 บาท
4. บุคคลที่เผาป่าปรับครั้งละ 2,000 บาทและนำส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ

กฎเกณฑ์เหล่านี้ คณะกรรมการป่าชุมชนได้สรุปข้อที่สำคัญเขียนประกาศไว้ให้ชาวบ้านที่จะใช้ป่าได้รับรู้ รวมทั้งมีการสื่อสารปากต่อปากบอกต่อกันไป การเผยแพร่เพื่อให้ชาวบ้านรับรู้เป็นไปไม่ยาก เพราะในชุมชนเล็ก ๆ หากมีข้อมูลอะไร สามารถรู้กันได้อย่างทั่วถึงรวดเร็ว แต่การยอมรับกฎเกณฑ์เหล่านี้ ยังมีปัญหาอยู่บ้างในช่วงแรก เกณฑ์เหล่านี้มีชาวบ้านบางคนอาจอยาก “ลองของ” ดูสิว่าถ้าเข้าไปตัดไม้แล้ว คณะกรรมการป่าชุมชนจะอย่างไร

การ “ลองของ” ที่ว่านี้ เกิดขึ้นหลังจากที่มีการประกาศใช้กฎเกณฑ์ในปี พ.ศ. 2533 แล้ว มีชาวบ้านจากบ้านปางกอง หมู่ 6 ตำบลห้วยแก้ว เป็นชาวบ้านที่เคย “เลื่อยไม้” หรือเคยตัดไม้ขายมาก่อน ได้เข้าไปตัดไม้ในเขตป่าชุมชน มีคนเห็นและได้มาบอกกับคณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการจึงไปเตือน 2 ครั้ง และแจ้งให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปจับกุมในข้อหาตัดไม้ในเขตป่าสงวน แต่ก็ไม่ได้มีการจับกุมเพราะชาวบ้านที่ลักลอบตัดไม้ได้หลบไปเสียก่อน

ปัจจุบันชาวบ้านห้วยแก้วทั้งหมดรับรู้และยอมรับกฎเกณฑ์นี้ เป็นคำพูดของผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน แต่คณะผู้วิจัยสอบถามชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วรับรู้เฉพาะกฎหลัก ๆ เช่น ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามจุดไฟเผา ห้ามคนนอกตำบลมาเก็บของป่า ส่วนรายละเอียดปลีกย่อย เช่น การปรับ การเสียค่าธรรมเนียม ชาวบ้านส่วนใหญ่ลืมเลือนไปแล้ว เพราะไม่เคยมีการเก็บค่าธรรมเนียมเก็บของป่าหรือเก็บค่าปรับ ปัจจุบันไม่สามารถสืบเสาะหากฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้ ที่ยังจำกฎเกณฑ์เหล่านี้ได้ก็มีเฉพาะแต่แกนนำ

การดำเนินการ การดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปตามกฎนั้น มีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัย ส่วนใหญ่เป็นการตักเตือนหากมีการกระทำผิดเพราะผู้ที่ทำผิดก็รู้จักกันอยู่ หากพบว่ามีคนแปลกหน้าเข้ามาตัดไม้ ก็จะแจ้งเจ้าหน้าที่ของรัฐให้ดำเนินการ ซึ่งเกิดขึ้นน้อยมาก

การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในช่วงแรก มีค่อนข้างมากในกลุ่มชาวบ้านที่ต่อสู้เรียกร้อง มีการพูดคุยกันมาก มีการแสวงหาข้อมูลแลกเปลี่ยนกันอย่างไม่เป็นทางการ ร่วมวางแผนและดำเนินการ โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนประชุมกันเดือนละ 1-2 ครั้ง เนื้อหาการประชุมเป็นเรื่องเกี่ยวกับคดีที่แกนนำถูกจับ เรื่องคนภายนอกชุมชนลักลอบตัดไม้ เรื่องการแบ่งหน้าที่กันออกตรวจป่า รวมทั้งเรื่องการช่วยเหลือดูแลกันในกลุ่ม เช่น การซ่อมแซมที่อยู่อาศัย

การปฏิบัติตามกฎที่สำคัญในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่า ไม่ค่อยมีปัญหาเนื่องเพราะกฎระเบียบเหล่านี้ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นมาจึงพร้อมใจกันปฏิบัติเพื่อให้เป็นตัวอย่างกับชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ

การใช้ประโยชน์ร่วมกัน ชาวบ้านห้วยแก้วทุกคนมีสิทธิใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเสมอภาค เช่น การเก็บหน่อไม้ เห็ด ตัวด้วง ผลไม้ป่า ไม้ฟืน เลี้ยงสัตว์ ในบริเวณป่าใช้สอย รวมถึงการใช้ทรัพยากรน้ำจากป่าในการเกษตร การใช้ประโยชน์เป็นสิ่งที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนในปัจจุบัน

การประเมินผล การประเมินผลยังมองไม่เห็นชัดเจน แต่หากถามว่าการดำเนินการที่ผ่านมา ได้รับผลเป็นที่น่าพอใจหรือไม่ ชาวบ้านกลุ่มที่ใช้ป่าตอบว่าพอใจ สภาพป่ากำลังฟื้นตัว การใช้สอยป่าก็สามารถกระทำได้เป็นปกติเหมือนอดีต ไม่มีผู้มานุกรุก ทำลายป่า คณะผู้วิจัยได้สนทนากับแกนนำเพื่อมองถึงการประเมินผลของชาวบ้านสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

- การฟื้นตัวของป่า ชาวบ้านกลุ่มห้วยแก้วพอใจกับการฟื้นตัวของป่า แกนนำคนหนึ่งที่มาจากบ้านแม่เตาดินเล่าว่า ในช่วงฤดูฝน มีเห็ดชนิดหนึ่งเรียกว่าเห็ดถอบ เห็ดชนิดนี้ไม่สามารถเพาะปลูกได้ จะขึ้นตามธรรมชาติในป่า เป็นเห็ดที่มีราคาแพง เห็ดถอบหนึ่งลิตร อาจขายได้ถึง 50 บาท ชาวบ้าน 1 คน เก็บเห็ดได้วันละ 2 ลิตร มีรายได้ 100 บาท ถ้ามีชาวบ้าน 30 คนเก็บเห็ดถอบขาย จะมีรายได้ทั้งหมด 3,000 บาท หากเก็บเป็นเวลาหนึ่งเดือน จะมีรายได้เข้าหมู่บ้าน 90,000 บาท ชาวบ้านมีวิธีประเมินผลการใช้ประโยชน์จากป่าง่าย ๆ แบบนี้ จึงรู้สึกพอใจว่า ป่าห้วยแก้วเป็นป่าที่สมบูรณ์ขึ้นมาได้ก็เพราะช่วยกันรักษาไว้

- การบริหารจัดการทั่ว ๆ ไป พบว่าในปัจจุบัน การจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วไม่กระตือรือร้นเหมือนช่วงแรก เป็นเพราะเมื่อเข้าสู่ภาวะปกติ ไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าขนาดใหญ่ดังเช่นอดีต ทุกคนทราบดีว่าป่าห้วยแก้วเคยมีปัญหารุนแรงเพราะฉะนั้นไม่มีใครกล้าเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า ความเข้มข้นในการดูแลก็เป็นสิ่งไม่จำเป็น อีกทั้งมีปัญหาเรื่องงบประมาณ เนื่องจากไม่มีรายได้เข้ากองทุนมากนัก คณะกรรมการแต่ละคนก็ต้องมีภาระการงานและครอบครัว การประชุมก็ขาดหายไประดับการพึงพิงป่าของชาวบ้านก็ลดลง ปัจจุบันมีชาวบ้านที่ใช้ป่าประมาณ 30 ครอบครัวเป็นชาวบ้านกลุ่มห้วยแก้ว และป่าแดง เนื่องจากชาวบ้านหลายครอบครัวประกอบอาชีพอื่น เข้าไปทำงานในเมือง มีฐานะดีขึ้น วิถีชีวิตเปลี่ยนไปเป็นแบบคนเมือง จึงมิได้พึงพิงป่าโดยตรง ในส่วนของกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนชาวบ้านจัดขึ้นบ้าง เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ พิธีบวชป่า แต่ปัจจุบันกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้จัดแล้ว กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

มีอยู่ในระดับสูงในกลุ่มชาวบ้านที่เรียกร้องภายหลังจากเหตุการณ์ร้ายแรงผ่านพ้นไป ชาวบ้านมีส่วนร่วมทั้งการหาข้อมูล สาเหตุ วางแผน สร้างกฎเกณฑ์ ดำเนินการ และการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ชาวบ้านในรุ่นที่เรียกร้องเชื่อว่า ป่าห้วยแก้วจะยังคงเป็นป่าที่สมบูรณ์ต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ชาวบ้านพอใจที่ป่าฟื้นฟูก้าวขึ้นมาได้ในระดับหนึ่ง และจะเป็นที่พึงพิงสุดท้ายของผู้ที่ยากจนจริง ๆ แต่ปัจจุบันการบริหารจัดการมองไม่เห็นเป็นรูปธรรม ไม่มีการประชุม ไม่มีกิจกรรม ไม่มีงบประมาณ ชาวบ้านจัดการป่าตามวิถีดั้งเดิม

- จำนวนผู้เข้าร่วม ประเด็นเรื่องของปริมาณการมีส่วนร่วมจัดการป่า แกนนำบอกว่า บ้านห้วยแก้วมีประชากร 170 ครอบครัว จะมีประมาณ 30 ครอบครัวที่มีส่วนร่วมจัดการป่าอย่างเข้มข้น ทั้ง 30 ครอบครัวจะมีระดับการใช้ทรัพยากรป่ามากกว่าที่เหลือ บางครอบครัวก็มีบ้านเรือนตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน คนเหล่านี้มีความรู้เรื่องการใช้สอยและกระบวนการฟื้นฟูป่าเป็นอย่างดี ส่วนครอบครัวที่เหลือ ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้สอยป่ามากนัก ต่างประกอบอาชีพอื่น ๆ ลูกหลานเข้าไปเรียนในเมือง มีวิถีชีวิตแบบคนในเมือง แต่จากการสัมภาษณ์และศึกษาของคณะผู้วิจัยในกลุ่มชาวบ้านที่พึงพิงป่าน้อยหรือไม่พึงพิงป่า พบว่ายังคงมีสำนึกในการรักษาป่าไว้ เช่น ครอบครัวของพ่อหวางและแม่จิ้น มิได้ใช้ป่า แต่ก็มีแนวความคิดในเชิงอนุรักษ์ป่าไว้ให้ลูกหลาน หรือครอบครัวของหมอคำ ลูกหลานที่ร่วมวงคุยกับคณะผู้วิจัย ต่างมีทัศนคติที่ดีต่อป่า อยากให้รักษาไว้ให้เหมือนเดิม

คณะผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตว่า หากจะมองดูสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าในเชิงปริมาณว่าชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมกับป่ามากน้อยเพียงใด อาจพบว่ามีจำนวนน้อย ซึ่งสอดคล้องกับที่ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) เคยศึกษาไว้ แต่หากมองว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงมีสำนึกที่ดีต่อป่าไหม พบว่ามี เพียงแต่มิได้เข้าร่วมอย่างเข้มข้นกับคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งการไม่ได้เข้าร่วมเป็นผลจากความขัดแย้งในอดีตที่ยังทิ้งร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน และนี่เป็นปัญหาการจัดการป่าบ้านห้วยแก้ว

สภาพการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่า

จากเอกสาร ภาพถ่ายและการสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยพบว่า ในปี พ.ศ. 2532 ป่าบ้านห้วยแก้วส่วนหนึ่งประมาณ 300 ไร่ กลายเป็นดอยหัวโล้น เป็นพื้นที่โล่งเตียน เพราะผู้เข้าป่าได้ตัดและใช้รถแทรกเตอร์ไถ เพื่อเตรียมพื้นที่ปลูกสวนป่า และนำไปสู่การต่อสู้ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่หลังจากที่ชาวบ้านห้วยแก้วได้ป่าผืนนี้กลับคืนมา ก็มีการจัดการฟื้นฟูสภาพป่าจากพื้นที่โล่งเตียนให้เป็นป่าที่สมบูรณ์ต่อไป

การมีส่วนร่วมของชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูป่า อาศัยปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการคือ การใช้ความรู้พื้นบ้านในการฟื้นฟู การใช้พิธีกรรมหรือสัญลักษณ์เพื่อสร้างความร่วมมือ และการใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อการฟื้นฟู

1. การใช้ความรู้พื้นบ้านในการฟื้นฟู

ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับป่าเป็นความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่าทราบดีว่า ป่าสามารถฟื้นฟูตัวเองโดยธรรมชาติได้ และเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะก่อให้เกิดความหลากหลายของพืชพันธุ์และสัตว์ป่า

ป่าห้วยแก้วเป็นป่าเบญจพรรณ มีไม้หลายชนิด เช่น ไม้ก่อ ไม้เฒ่า ไม้ระ ไม้เป่า ต้นอ่อนและรากไม้เหล่านี้ยังมีหลงเหลืออยู่จำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่า ไม้เหล่านี้สามารถแตกหน่อขึ้นมาเองได้ เมื่อเวลาผ่านไป ก็จะมีพืชที่ขึ้นเร็ว เช่น หญ้าสาบเสือ มะระขึ้นงอก ดอกค่าง ใบหนาด เป็นพืชคลุมดินที่จะรักษาความชุ่มชื้น ร่วนซุย และปรับสภาพดิน ทำให้มีแร่ธาตุและปุ๋ย สำหรับการเจริญเติบโตของพืชอื่น ๆ ตามมา ชาวบ้านกล่าวว่าไม้เฒ่าก็เป็นพืชที่โตเร็วและทำให้พื้นดินมีความชุ่มชื้น ทำให้เมล็ดพันธุ์ไม้อื่น ๆ สามารถเติบโตขึ้นได้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการแพร่พันธุ์ การแตกหน่อ กิ่งก้านของต้นไม้หลายชนิด จึงช่วยกันระมัดระวังให้พืชพันธุ์เหล่านี้ได้มีโอกาสฟื้นตัวขึ้นมา

ปัจจุบันป่าห้วยแก้วในส่วนที่เคยถูกไถจนราบ กลายเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดโคนขาขึ้นอยู่หนาแน่นพอสมควร มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ ซึ่งถือว่าป่าฟื้นฟูกลับคืนสู่สภาพค่อนข้างเร็วในระยะเวลา 10 ปี แต่ความรู้ในการฟื้นฟูด้วยวิธีธรรมชาติ เป็นความรู้ที่ติดอยู่กับผู้ใหญ่ที่ใช้ป่า สำหรับคนที่ไม่ใช้ป่าหรือเยาวชนคนหนุ่มสาวแทบจะไม่มีรู้เรื่องเหล่านี้เลย ดังนั้นการฟื้นฟูป่าห้วยแก้วต้องใช้วิธีอื่น ๆ ด้วย มีข้อสังเกตว่าการใช้ความรู้เพื่อฟื้นฟูป่าแม้จะเป็นจุดเด่นของป่าห้วยแก้ว ความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่สามารถฟื้นฟูรักษาป่าห้วยแก้วไว้ได้ แต่หากความรู้เหล่านี้หมดตัวอยู่ในกลุ่มผู้ใหญ่ไม่มีการถ่ายทอด จะส่งผลกระทบต่อการทำงานบำรุงป่าต่อไปในอนาคต คนอยู่ร่วมกับป่าได้ แต่คนก็ต้องมีความรู้ ถ้าไม่มีความรู้ จะทำให้ไม่รักษาป่า ดังนั้นคำถามข้อใหญ่ของหมู่บ้านห้วยแก้วปัจจุบันคือ ทำอย่างไรที่จะให้ความรู้ถ่ายทอดไปยังคนกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มเยาวชนได้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะเป็นคำตอบที่สำคัญที่จะกล่าวถึงต่อไป

2. การใช้พิธีกรรมหรือสัญลักษณ์เพื่อสร้างความร่วมมือ

ชาวบ้านห้วยแก้วร่วมกันปลูกป่ากว่า 7,000 ต้น ในพื้นที่ที่ถูกทำลาย เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการรักษาป่า ต้นไม้ที่ปลูกเหล่านี้มาจากนอกพื้นที่ บางก็ไม่สามารถเติบโตได้ ชาวบ้านกล่าวว่า ไม้ที่นำมาปลูกอาจไม่เหมาะกับพื้นที่ ถ้าจะให้ดีต้องเป็นไม้ที่อยู่ในพื้นที่ดั้งเดิม แต่การปลูกป่าก็เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้กันทั่วไปเพื่อสร้างความร่วมมือ

การปลูกป่า เป็นกิจกรรมหนึ่งที่คณะกรรมการป่าชุมชนจัดให้มีขึ้นในปี พ.ศ. 2535 โดยได้ประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ หลายแห่ง คือ ป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีต้นไม้หลายชนิดที่ป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ นำมามอบให้ และยังมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าร่วมกันปลูกป่าด้วย รวมทั้งนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ชาวบ้านห้วยแก้วและบุคคลภายนอกเหล่านี้ กว่า 100 คน ช่วยกันปลูกป่า

ในส่วนที่ถูกทำลาย การปลูกป่าโดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นเจ้าภาพนี้ กระทำเพียงครั้งเดียว แต่ก็สามารถระดมการมีส่วนร่วมจากกลุ่มภายนอกและกลุ่มคนภายในหมู่บ้านได้

การปลูกป่ายังมีอีกหลายครั้ง แต่เป็นครั้งเล็ก ๆ ที่ชาวบ้านช่วยแกวกลุ่มอื่น ๆ ได้ จัดขึ้น เช่น กลุ่มสมุนไพรร่วมปลูกกันหลายครั้ง แต่ก็จะเป็นการปลูกพืชสมุนไพร หรือกลุ่มนักเรียนในโรงเรียนวัดห้วยแก้ว ที่ครูพามาปลูกป่าเพื่อปลูกฝังสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ชาวบ้านห้วยแก้วก็มีการทำพิธีบวชป่า ซึ่งก็เป็นพิธีกรรมที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงการดูแลรักษาป่าและไม่มีใครกล้าเข้าไปตัดไม้

พิธีบวชป่าเป็นสื่อกิจกรรมหนึ่งที่คณะกรรมการป่าชุมชนจัดขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประกาศให้ทราบกันทั่วไปว่า ป่าชุมชนห้วยแก้ว เป็นป่าที่จะอนุรักษ์เอาไว้ จะไม่มีการตัดต้นไม้ทำลายป่าอีกต่อไป อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์ให้ชุมชนช่วยกัน โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาเข้ามาผูกพันกับการรักษาป่า มีการทำพิธีสองศาสนาควบคู่กันไป พิธีทางพุทธศาสนาได้เชิญเจ้าอาวาสวัดห้วยแก้วเป็นผู้ทำพิธีสวดก่อน ต่อมาในพิธีทางคริสต์ศาสนาเชิญศิษยาภิบาล ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา เป็นผู้จัดการนมัสการ หลังจากนั้นชาวพุทธจึงนำผ้าเหลืองพันรอบต้นไม้ใหญ่ ทางชาวคริสต์ได้ใช้ไม้กางเขนติดไว้กับต้นไม้ มีชาวบ้านทั้งสองศาสนาเข้าร่วม 100 กว่าคน การบวชป่าจัดขึ้นในปี พ.ศ. 2540 และทำพิธีเพียงครั้งเดียว

กิจกรรมการทำแนวกันไฟ เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่คณะกรรมการป่าชุมชนเคยจัดทำขึ้นมาในช่วงฤดูแล้ง การทำกิจกรรมแนวกันไฟ เป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งที่ทำขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม แสดงถึงการรักษาป่า และยังช่วยป้องกันไฟป่ามิให้ลุกลามเข้าไปในเขตป่าชุมชนได้ด้วย ถึงแม้ว่าปัญหาไฟป่าในบริเวณป่าห้วยแก้วมิใช่ปัญหาใหญ่ก็ตาม

กิจกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมา เป็นกิจกรรมการสื่อสารอย่างหนึ่งที่เรียกว่า สื่อกิจกรรม เป็นสื่อที่ใช้เพื่อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม เกิดการรวมตัวเป็นครั้งคราว เพื่อย้ำถึงสำนึกในการรักษาป่า แกนนำบอกว่า ตัวกิจกรรมที่ทำไม่ได้มีผลต่อการฟื้นฟูป่าโดยตรง เช่น การปลูกป่า ปลูกหลายพันต้น แต่ไม่ว่าจะมาปลูกตายเกือบหมด หรือพิธีบวชป่า ก็ไม่ได้ทำให้มีต้นไม้เพิ่มขึ้น แต่พิธีบวชป่าเป็นพิธีกรรมที่ทำให้ชาวบ้านมาร่วมและยำเกรงต่อป่า จะมีผลทางจิตใจ มีผลทางอ้อมทำให้ป่าถูกฟื้นฟู ถ้าจะว่าไปแล้วกิจกรรมเหล่านี้ชาวบ้านไม่เคยทำมาก่อน เป็นกิจกรรมที่มาจากภายนอกชุมชน พิธีกรรมที่มีในอดีตนานมาแล้ว เป็นการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งกระทำในกลุ่มเล็ก ๆ ในป่าลึกของคนที่มีความเชื่อ มิได้กระทำทั้งชุมชน แต่สื่อกิจกรรมใหม่ในยุคป่าชุมชนก็เป็นสื่อที่เข้ามาแทนที่การเลี้ยงผีขุนน้ำ

3. การใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อการฟื้นฟู

การสร้างกฎกติกาในการใช้ป่า เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ป่าฟื้นตัวได้เร็วขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าที่ถูกทำลายอย่างมากเช่นป่าห้วยแก้ว การเข้มงวดในการรักษาป่า

โดยใช้กฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมสร้างขึ้นทำให้เกิดการยอมรับได้ง่าย และร่วมกันปฏิบัติก็จะส่งผลต่อการฟื้นฟูต่อไป

การใช้กฎเกณฑ์รักษาป่าของบ้านห้วยแก้ว ในช่วงแรกมีความเคร่งครัด เพราะป่าถูกทำลายอย่างมาก หากไม่เคร่งครัด การฟื้นฟูอาจเป็นไปได้ยาก แม้ว่ากฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นเป็นของใหม่ในแง่ที่ว่าถ้าทำผิดต้องถูกปรับเป็นตัวเงิน ซึ่งกฎเช่นนี้ไม่เคยมีมาก่อน แต่ชาวบ้านก็ยอมรับได้ กฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านห้วยแก้วเคร่งครัดมากคือ ห้ามตัดต้นไม้

การใช้กฎเกณฑ์เหล่านี้ เป็นไปก็เพื่อต้องการให้ป่าซึ่งเป็นของส่วนรวมได้ฟื้นตัวขึ้นจากการถูกทำลาย การคำนึงถึงของส่วนรวมและต้องช่วยกันรักษา เป็นจารีตสำคัญของชาวบ้านห้วยแก้วในยุคบุกเบิกดังที่ได้กล่าวไปแล้ว นั่นคือ ป่าเป็นสาธารณสมบัติหรือเป็นของหน้าหมู่บ้าน ต้องช่วยกันดูแลรักษา

ปัจจัยทั้ง 3 ประการเป็นสิ่งที่เกิดควบคู่กันไปในการดูแลป่าห้วยแก้ว ทั้งการใช้ความรู้ดั้งเดิมซึ่งสำคัญมาก ผสมกับการใช้พิธีกรรม รวมทั้งการใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนอย่างเข้มงวดในช่วงแรก เช่น ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามใช้ป่า จึงเป็นพลังที่ทำให้ป่าฟื้นตัวได้

จากการเดินสำรวจป่า และการสังเกตของคณะผู้วิจัย พบชาวบ้านกลุ่มหัวดอยใช้ป่าอย่างระมัดระวัง ไม่มีการตัดต้นไม้ขนาดใหญ่อย่างเด็ดขาด ตัดเฉพาะไม้ไผ่ซึ่งมีอยู่จำนวนมากเพื่อนำมาเป็นตอก เก็บผลไม้ป่าที่เรียกว่ามะเ็น ขายเป็นลิตรละ 20 บาท จับตัวหนอนไม้ไผ่ ที่เรียกว่าแ่นหรือรด่วน ขายได้กิโลกรัมละ 100 กว่าบาท เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ รวมไปถึงพืชที่รับประทานได้อีกหลายชนิด

นอกจากนี้จากการสังเกต ยังพบว่า ลำห้วยสายเล็ก ๆ หลายสายยังคงมีน้ำไหลออกมา ชาวบ้านรู้จักวิธีระบายน้ำห้วยเหล่านี้เข้าที่นาของตนเองบริเวณรอบ ๆ ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว มีพื้นที่ราบระหว่างภูเขาประมาณ 200 ไร่ ประมาณกันว่า พื้นที่ 5 ไร่ สามารถทำนาได้ข้าวเปลือกประมาณ 200 – 300 ถัง

ในระยะ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวบ้านร่วมกันดูแลป่า จากที่ถูกทำลายก็สามารถฟื้นตัวขึ้นมาได้ในระดับที่ชาวบ้านเองพอใจ ก็ถือว่าเป็นผลจากการมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนของชาวบ้านเอง

คณะผู้วิจัย สอบถามชาวบ้านหัวดอยและกลุ่มแกนนำเสมอว่า มีความพึงพอใจกับสภาพป่าในปัจจุบันไหม คุ่มค่าต่อการรักษาไหม ชาวบ้านจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าพอใจ ความพอใจมาจาก 2 เหตุผล เหตุผลแรกคือ พอใจที่ป่ากำลังกลับคืนสู่สภาพเดิม เป็นสภาพที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ เหตุผลที่สองคือ พอใจที่ไม่มีการตัดไม้ ไม่ค่อยมีการละเมิดกฎเกณฑ์ ชาวบ้านที่ใช้ป่ารู้จักวิธีใช้และทำให้มีการทดแทน ถ้าเป็นเช่นนี้ต่อไป ป่าห้วยแก้วจะยั่งยืนตลอดไป อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบัน ป่าได้ฟื้นตัวแล้วโดยอาศัยปัจจัยทั้งสามที่กล่าวมา ชาวบ้าน

เข้าไปใช้ป่าได้ แต่การบำรุงรักษาป่าก็ต้องดำเนินต่อไป การใช้ปัจจัยทั้งสามก็ต้องปรับเปลี่ยน เช่น การใช้ความรู้พื้นบ้าน อาจต้องปรับให้อยู่ในรูปแบบการนำเสนอที่คนรุ่นใหม่จะสนใจ สื่อกิจกรรมเช่น การปลูกป่า อาจปรับเป็นการใช้สื่ออย่างอื่นที่ชาวบ้านจะเข้ามาร่วมได้ การใช้กฎเกณฑ์อย่างเข้มงวด (ซึ่งเข้มงวดบางข้อ อีกหลายข้อไม่ปฏิบัติเพราะเห็นว่าไม่ค่อยสำคัญ) อาจทดแทนด้วยการใช้การสื่อสารแบบใหม่ ให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าเพื่อให้ชาวบ้านทั้งหมดทั้งหมู่บ้านเกิดความตระหนักรักษาป่าอยู่เสมอ ดังนั้นการสื่อสารแบบใหม่ ๆ จะเป็นปัจจัยที่จะเพิ่มเข้ามาเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชาวบ้านห้วยแก้ว

อุปสรรคปัญหาการจัดการป่าในปัจจุบัน

แม้ว่าสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าจะมีระบบระเบียบเช่น มีองค์กรชาวบ้าน มีกฎเกณฑ์ และการฟื้นฟูป่าก็ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งดังที่กล่าวมา แต่นั่นก็เป็นความขยันขันแข็งของชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ซึ่งกระทำในช่วงเวลาสั้น ๆ ช่วงหนึ่ง อันเป็นช่วงที่เกิดภาวะวิกฤติ

เมื่อเข้าสู่ภาวะปกติเช่นในปัจจุบัน การมีส่วนร่วมจัดการป่าแลดูอ่อนล้าลงไป คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตของปัญหาดังนี้

1. คณะกรรมการป่าชุมชนมี 3 ชุด แต่ละชุดเป็นคนเดิม อาจมีเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย และส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านจากกลุ่มห้วยดอย อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่คณะกรรมการป่าชุมชน มิได้เป็นตัวแทนจากชาวบ้านทุกกลุ่มในชุมชน ทำให้การมีส่วนร่วมจัดการป่าจำกัดอยู่ในวงของผู้ใช้ป่าเท่านั้น อีกทั้งปัจจุบันไม่มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน ทำให้การดำเนินงานหยุดชะงักไป
2. องค์กรบริหารท้องถิ่น คือ อบต. ไม่มีบทบาทเข้าร่วมจัดการป่ากับกลุ่มป่าชุมชน
3. การถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้และการดูแลป่าในอดีต ถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติจริง (ลูกหลานเก็บของป่ากับพ่อแม่) และการสนทนาสั่งสอน แต่ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ มิได้ใช้ป่าหรือใช้น้อย การถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าลดน้อยถอยลง
4. กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับป่ามิได้ถูกจัดขึ้นมาอีก
5. ขาดการเชื่อมโยงถึงกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่ยังมีกิจกรรมเกี่ยวกับป่า เช่น กลุ่มแกนนำ (มีบทบาทหลักคือ เฝ้าระวังป่าเมื่อบุคคลภายนอกเข้ามาใช้ป่า กลุ่มแกนนำจะเข้าไปตรวจสอบว่าสร้างความเสียหายหรือไม่) กลุ่มสมุนไพร (ซึ่งมีผู้หญิงเป็นผู้นำ มีบทบาทปลูกสมุนไพรในป่า รักษาเยียวยาผู้ป่วยเอชไอวีในหมู่บ้านด้วยสมุนไพร เป็นกลุ่มเล็ก) กลุ่มครู-เด็กนักเรียน (มีกิจกรรมปลูกป่า ครูสร้างสำนึกให้เด็กนักเรียน) อบต.ห้วยแก้ว (มีกิจกรรมทำแนวกันไฟ มีงบประมาณร้อยละ 20 สำหรับการรักษาสิ่งแวดล้อม แต่ก็ไม่ได้ประสานกับกลุ่มป่าชุมชน) แต่ละกลุ่มต่างคนต่างทำ

ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุใหญ่มาจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอดีตที่ทำให้ชุมชนมีความร้าวฉาน ถึงแม้ชุมชนยังมีสำนึกที่ดีต่อป่าแต่ชุมชนก็ยังไม่เข้ามาร่วมกันจัดการป่าอย่างมีเอกภาพ มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ดังนั้นต้องมี “สื่อกลาง” ที่จะเข้ามามีบทบาทแก้ไขบรรเทาปัญหาโอกาสการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชุมชนจึงจะเกิดขึ้นต่อไป

บทที่ 6 วิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว

การสื่อสารในที่นี้แบ่งเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นในชุมชน และการสื่อสารกับภายนอกชุมชน วิเคราะห์การสื่อสารทั้งสองประเภทได้ดังนี้

6.1 การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชน

การวิเคราะห์การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงก่อนวิกฤติการณ์ ช่วงเกิดวิกฤติการณ์ และช่วงหลังวิกฤติการณ์

• การสื่อสารช่วงก่อนวิกฤติการณ์ (ก่อน พ.ศ. 2532)

ก่อนเกิดวิกฤติการณ์ต่อสู้แย่งชิงป่า ชาวบ้านไม่รู้จักคำว่า ป่าชุมชน ไม่มีองค์กรจัดการป่าโดยตรง ไม่มีกฎเกณฑ์ ชาวบ้านใช้สอยและดูแลป่าตามปกติในชีวิตประจำวันดังที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวบ้านในกลุ่มห้วยดอยที่เป็นคนยากจน ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อ 20 ปีที่แล้ว ป่าห้วยแก้วสมบูรณ์กว่านี้ แต่ต่อมามีการตัดไม้ทำลายป่า มีการลักลอบล่าเลี้ยงไม้ออกมาตอนกลางคืน มีทั้งคนภายนอกที่เข้ามาตัดไม้ และชาวบ้านก็ยอมรับว่า คนภายในบ้านห้วยแก้วบางส่วนเคยรับจ้างนายทุนตัดไม้เช่นกัน ป่าห้วยแก้วเริ่มทรุดโทรมลงไป

ในยุคนี้เป็นยุคของการให้สัมปทาน รัฐเข้ามามีบทบาทในการใช้อำนาจจัดการป่ามากกว่ายุคบุกเบิก มีการให้สัมปทานทำไม้ทั่วไปและตามมาด้วยการลักลอบตัดไม้ แต่ชาวบ้านก็ปรับตัว มีการจัดการป่าด้วยตนเองมีการดูแลกันเอง เช่น แม่จิ้นเล่าว่าตนเองเคยมีส่วนร่วมในการปิดถนนในตอนกลางคืนเมื่อชาวบ้านพบว่ามีบุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้และลักลอบขนไม้ออกจากป่า และมีการไปแจ้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้เข้ามาดูแล เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน เกี่ยวกับการสื่อสารที่ใช้ในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2532 นั้น ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า การสื่อสารภายในหมู่บ้านโดยทั่วไปนั้น เวลาที่มีเรื่องสำคัญ กำนัน (ซึ่งเป็นชาวบ้านห้วยแก้ว) จะเป็นผู้เรียกประชุมชาวบ้านและในสมัยนั้นมีสภาตำบล จะมีการประชุมเป็นครั้งคราว เกี่ยวกับเรื่องการเกษตรบ้าง เช่น การปลูกหญ้าหวานที่มีบริษัทญี่ปุ่นเข้ามาให้ชาวบ้านปลูกและมารับซื้อไป หรือเป็นเรื่องเกี่ยวกับการตัดถนน เรื่องเกี่ยวกับป่าก็มีเช่น

ให้มีการดูแลป่าไม้กัน การสื่อสารภายในอย่างเป็นทางการเช่น การประชุมชาวบ้าน การประชุมสภาตำบล เป็นศูนย์กลางของการสื่อสารที่สำคัญในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนรวม

นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านยังกล่าวว่า ในบ้านห้วยแก้วจะมีกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มโบสถ์ (คริสตจักรสุริยะชัยพร ซึ่งในเวลานั้นมีคริสตจักรเดียวในหมู่บ้านห้วยแก้ว) กลุ่มวัด กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน กิจกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้านจัดโดยกลุ่มชาวบ้านเหล่านี้ ชาวบ้านห้วยแก้วมีไม่มากนักเหมือนปัจจุบัน เมื่อมีเหตุการณ์อะไรจะบอกผ่านกันไป ทำให้ชุมชนสื่อสารกันได้โดยอาศัยกลุ่มต่าง ๆ และบอกปากต่อปากกันไป

จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้มองเห็นภาพการสื่อสารภายในชุมชนของบ้านห้วยแก้วในอดีตว่า มีแหล่งศูนย์กลางการสื่อสารที่สำคัญสามแหล่ง แหล่งที่หนึ่งคือ การประชุมหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านทุกคนมีสิทธิ์เข้าร่วมได้ การประชุมแบบนี้ค่อนข้างเป็นทางการ มีผู้นำคือ กำนัน เป็นผู้กำหนดวาระ แหล่งที่สองคือ กลุ่มต่าง ๆ ที่สำคัญคือ กลุ่มศาสนา เช่น คริสตจักรหรือวัด เป็นแหล่งที่ชาวบ้านมารวมกันได้บ่อย มาจัดกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เช่น ถ้าเป็นศาสนาคริสต์ ก็จะมีงานทานข้าวใหม่ ถ้าเป็นศาสนาพุทธจะมีงานเข้าพรรษา นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมรื่นเริงต่าง ๆ เช่น งานคริสต์มาสของคริสตจักร งานลอยกระทงของวัด เป็นต้น การสื่อสารภายในที่สำคัญแหล่งที่สาม คือการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ใช้เป็นประจำ เช่น การพูดคุยในหมู่เครือญาติ เพื่อนบ้าน เป็นช่องทางการสื่อสารที่ใช้เสมอมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การสื่อสารเกี่ยวกับป่าจึงเกิดขึ้นในแหล่งต่าง ๆ ที่กล่าวมา ในช่วงก่อนวิกฤติการณ์ ชาวบ้านมิได้ขัดแย้งเรื่องป่า ไม่มีองค์กรที่จัดการป่าโดยตรง ไม่มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ป่า เรื่องราวของป่าแฝงอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ดังนั้นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับป่า จึงสื่อสารไหลอยู่ในช่องทางต่าง ๆ ที่กล่าวมาเป็นปกติ เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้สอยป่า การเก็บเห็ด ขุดหน่อไม้ การเดือนกันไม่ให้ตัดไม้มากเกินไป ตัดเพียงเพื่อนำมาใช้ การเป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เมื่อมีบุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้ ฯลฯ

• การสื่อสารในช่วงเกิดวิกฤติการณ์ (พ.ศ. 2532)

เมื่อเกิดการต่อสู้แย่งชิงป่าในปีพ.ศ. 2532 นั้น การสื่อสารในช่องทางปกติ คือ การประชุมหมู่บ้าน การประชุมสภาตำบล รวมไปถึงการสื่อสารในกลุ่ม เช่น กลุ่มศาสนา หรือแม้แต่กลุ่มโรงเรียน ไม่สามารถทำได้ คงใช้แต่เพียงการสื่อสารระหว่างบุคคลในกลุ่มคนที่เรียกร้องต่อสู้เป็นจุดเริ่มต้นขยายไปสู่การใช้การสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นในภาวะปกติ อาจกล่าวได้ว่าวิกฤติการณ์ นำไปสู่การใช้รูปแบบการสื่อสารแบบใหม่และหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวิกฤติการณ์ที่ไม่อาจใช้ช่องทางการสื่อสารเดิม ๆ ได้

เดิมทีการสื่อสารในเรื่องที่เกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้าน จะสื่อสารผ่านการประชุมหมู่บ้าน การประชุมสภาตำบล ผ่านผู้นำ เช่น กำนัน ผู้อาวุโส หรือ ผู้นำทางศาสนา แต่

ในวิกฤติการณ์ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วนั้น ช่องทางการสื่อสารเดิม ๆ ใช้ไม่ได้ เนื่องจากเป็นช่องทางของฝ่ายบ้านเมือง การประชุมสภาตำบลหรือการประชุมหมู่บ้าน มีผู้นำประชุมและผู้นำกำหนดวาระ เช่น กำนัน ผู้ช่วยกำนัน ซึ่งไม่คัดค้านการเข้าป่า ในวัดมีพระเพียงรูปเดียวไม่สามารถเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ย ในคริสตจักรมีกำนันเป็นประธานคริสตจักร แต่ศิษยาภิบาลไปเข้ากับกลุ่มผู้คัดค้าน มีความขัดแย้งเกิดขึ้น

ดังนั้นการสื่อสารของกลุ่มผู้คัดค้านจึงต้องหาช่องทางใหม่ มีลักษณะหลากหลาย และต่างไปจากการสื่อสารในภาวะปกติก่อนเกิดวิกฤติการณ์ สรุปได้ดังนี้

การสื่อสารโดยใช้สื่อบุคคล การก่อตัวขึ้นของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านการเข้าป่า เกิดจากชาวบ้านไม่กี่คนที่เข้าป่าเป็นประจำ สังเกตเห็นความผิดปกติจึงจับกลุ่มสอบถามกัน จนกระทั่งเกิดแกนนำขึ้นมา 4-5 คน กลุ่มแกนนำเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญ เป็นศูนย์กลางของการสื่อสารที่ขยายขอบเขตออกไปในภายหลัง ในระยะแรก ๆ กลุ่มแกนนำ หรือกันอย่างหลบ ๆ ช่อน ๆ เช่น นัดประชุมกันนอกหมู่บ้านที่ถ้ำเมืองออน เพราะไม่แน่ใจว่าชาวบ้านรอบตัวคิดอย่างไร การคัดค้านจะก่อให้เกิดอันตรายกับตนเองอย่างไร เพราะผู้เข้าป่าเป็นผู้มีอิทธิพล มีชาวบ้านบางคนกล่าวว่า จะเอาไม้ซีกไปจุดไม้ซุงทำไม หรือบางคนก็กล่าวว่าถ้าคัดค้านสำเร็จจะเอาหัวเดินต่างเท้า ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการคัดค้านจะประสบผลสำเร็จได้ยาก เพราะการให้เข้าป่าเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจ ชาวบ้านธรรมดาจะเอาพลังที่ไหนไปเรียกร้อง แต่ต่อมาด้วยการสื่อสารปากต่อปากในหมู่เครือญาติ เพื่อนฝูง ก็สามารถเกิดกลุ่มที่มีแนวคิดคัดค้านเกือบ 100 คน

การทำหนังสือเปิดผนึก เป็นวิธีการสื่อสารอีกลักษณะหนึ่งที่กลุ่มแกนนำใช้ การทำหนังสือเปิดผนึก ได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่องค์การพัฒนาเอกชน ที่เข้าไปทำงานเกี่ยวกับธนาคารข้าว ธนาคารควายอยู่ก่อนแล้ว และยังมีครูนิตซึ่งเป็นข้าราชการ และเป็นพี่น้าของชาวบ้านเป็นผู้ช่วยร่างหนังสือ กลุ่มแกนนำรู้ว่าการทำหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษร มีประเด็นชัดเจน เช่นหนังสือร้องเรียนนี้ จะทำให้การสื่อสารออกนอกหมู่บ้านไปถึงผู้เกี่ยวข้องโดยตรง จะมีน้ำหนักให้ผู้เกี่ยวข้องดำเนินการ มากกว่าที่จะจับกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์กันเฉพาะในหมู่บ้าน

การทำหนังสือให้ชาวบ้านลงประชามติ กลุ่มแกนนำคัดค้านการเข้าป่า ยังมีรูปแบบการสื่อสารภายในหมู่บ้านอีกแบบ (นอกเหนือจากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ) นั่นคือ ทำหนังสือขอเชิญชาวบ้านลงประชามติ การทำหนังสือลงประชามติกระทำในระหว่างที่ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านเข้ายึดป่าแล้ว การลงประชามติเป็นกลยุทธ์การสื่อสารที่นอกจากต้องการทราบปริมาณชาวบ้านที่คัดค้านแล้ว ยังเป็นการโน้มน้าวชาวบ้านที่ยังไม่ตัดสินใจ ให้มองเห็นประโยชน์และเข้าร่วมการคัดค้านการเข้าป่าของบุคคลภายนอก

การฉายสไลด์และการเชิญวิทยากรบรรยาย การผลิตสไลด์เกี่ยวกับป่าห้วยแก้ว เป็นความร่วมมือขององค์การพัฒนาเอกชนที่เข้ามาถ่ายรูปภาพต่าง ๆ ที่ถูกทำลาย ฉายให้ชาว

บ้านดู และยังได้ประสานงานเชิญพระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ เตชะธรรมโม มาบรรยายที่วัดห้วยแก้ว เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและเสริมกำลังใจให้กับชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีการตั้งชมรมอนุรักษ์ป่าตำบลห้วยแก้ว เพื่อแสดงความเป็นพวกพ้องและเพื่อที่ชาวบ้านจะได้มีองค์กรดำเนินกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ต่าง ๆ ในเวลาต่อมา กลยุทธ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่มาจากภายนอกหมู่บ้าน

การติดต่อกลุ่มพลังต่าง ๆ กลุ่มแกนนำคัดค้านการเช่าป่า ได้คิดถึงกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่อาจช่วยพวกเขาได้ จึงติดต่อกับองค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยที่กลุ่มแกนนำได้เข้าไปพบกับนักศึกษาเอง เล่าเรื่องราวความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ให้ฟัง ซึ่งนักศึกษาก็เต็มใจเข้ามาต่อสู้เรียกร้องด้วย และนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ยังมีเครือข่ายติดต่อกับสโมสรนักศึกษา คณะวนศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เข้ามาสำรวจป่าและสามารถตอบได้ด้วยข้อมูลข่าวสารว่าป่าที่ถูกเช่ามีใช้ป่าเสื่อมโทรมดังที่ฝ่ายผู้เช่ากล่าวอ้าง

นอกจากนี้ นักศึกษายังมีส่วนสำคัญในการชุมนุมประท้วง กล่าวคือ สามารถระดมผู้ประท้วงได้เป็นจำนวนมาก นับพันคนในการชุมนุมที่ศาลจังหวัดเชียงใหม่ และที่อนุสาวรีย์สามกษัตริย์

สำหรับการติดต่อกับกองทัพภาคที่ 3 นั้น กลุ่มแกนนำได้ประสานกับชาวบ้านห้วยแก้วคนหนึ่งที่เป็นทหารชั้นผู้น้อย รับราชการอยู่ที่กองทัพภาคที่ 3 กลุ่มแกนนำได้ร่างหนังสือ ขับริดไปยื่นหนังสือเองถึงกองทัพภาคที่ 3 มีนายทหารมารับหนังสือ และได้เข้ามาดูสภาพป่าในภายหลัง

การติดต่อสื่อมวลชน สื่อมวลชนได้แก่ นักข่าวสถานีโทรทัศน์ ได้เข้ามาทำข่าวในช่วงที่ชาวบ้านบุกยึดป่า มีนักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ประสานงาน ชาวบ้านไม่รู้จักสื่อมวลชนเลย

การชุมนุมประท้วง การชุมนุมประท้วงเกิดขึ้นเพราะแกนนำถูกจับและครุฑถูกยิงเสียชีวิต ถือเป็นจุดสำคัญที่ชาวบ้านต้องแสดงออก การชุมนุมกระทำที่จังหวัดเชียงใหม่ และที่ทำเนียบรัฐบาล

การชุมนุมประท้วงเป็นความร่วมมือของชาวบ้าน นักศึกษา นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน การระดมทรัพยากร เช่น ค่ารถเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ค่าอาหาร ใช้วิธีลงขัน หรือรับบริจาค

จากกลยุทธ์การสื่อสารในการต่อสู้แย่งชิงป่ากลับคืนมาในช่วงเกิดวิกฤตการณ์คณะผู้วิจยวิเคราะห์ดังนี้

1. เนื้อหาสาระ หรือ ตัวสาร ที่ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านสื่อสารกันเองและใช้เป็นเนื้อหาสำหรับการเรียกร้องตอบโต้อำนาจรัฐหรือฝ่ายสัมปทาน มาจากฐานคิดดั้งเดิมของชาวบ้าน ที่ว่าป่าเป็นสมบัติส่วนรวม ชาวบ้านใช้ป่าร่วมกันมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน ไม่สมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะมี

คนภายนอกมายึดเป็นเจ้าของคนเดียว และยังทำลายป่าไม้ ทำลายหน้าดิน ทำลายแหล่งอาหาร และสมุนไพร ทำให้ปริมาณน้ำในลำห้วยลดลง ป่าควรเป็นของชุมชน และชุมชนช่วยกันรักษา

ฐานคิดเรื่องนี้ เป็นเนื้อหาหลักที่ชาวบ้านใช้ร่างหนังสือถึงหน่วยงานของรัฐตั้งแต่ระดับตำบล จนถึงนายกรัฐมนตรี และยังปรากฏในหนังสือลงประชามติของชาวบ้านเองด้วย ชาวบ้านเรียนรู้ร่วมกันว่า เหตุผลที่ตนเองยกขึ้นมาเป็นเหตุผลที่ชอบธรรม ดังนั้นจึงเรียกร้องจนถึงที่สุด ให้ยกเลิกสัมปทาน

การจับกลุ่มคุยกันในหมู่บ้านที่คัดค้านมีการย้ำเตือนถึงฐานคิดแบบนี้ ส่วนการเขียนหนังสือร้องเรียน มีครูนิคเป็นผู้เขียน แต่สาระสำคัญนั้นมาจากกลุ่ม หนังสือที่ชาวบ้านยื่นถึงหน่วยงานของรัฐสุญหาย แต่ยังมีหนังสือลงประชามติของชาวบ้านที่คัดลอกมาเป็นตัวอย่างเพื่อแสดงฐานคิดของชาวบ้านดังนี้

ต.ห้วยแก้ว อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่

1 สิงหาคม 2532

เรื่อง ขอเชิญชวนลงประชามติ

เรียน ชาวบ้าน ต.ห้วยแก้ว อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่

ตามที่กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้นางประเมิน ชินวัตร ภรรยาของนายสุรพันธ์ ชินวัตร ส.ส.จังหวัดเชียงใหม่ เช่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮอน เพื่อปลูกไม้ยืนต้นจำนวน 235 ไร่ โดยอ้างว่าสภาพพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าเสื่อมโทรม ทั้งที่ในสภาพความเป็นจริง พื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นพื้นที่ซึ่งให้ผลผลิตด้านอาหาร (หน่อไม้ เห็ด สัตว์ป่า ฯลฯ) สมุนไพร เลี้ยงสัตว์และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้มีการทำงานในพื้นที่ป่าสงวนดังกล่าว ป่าได้ถูกเปลี่ยนสภาพไปจากเดิม ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ เช่น

1. ทำลายป่าไม้ที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์และเป็นป่าไม้ต้นน้ำลำธาร
2. ได้ทำลายหน้าดิน ซึ่งทำให้เศษดิน หิน ซากไม้และเศษสวะต่าง ๆ ถูกน้ำพัดพาไปในลำห้วย ทำให้ลำห้วยตื้นเขินและเกิดตะกอน ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำจากแหล่งน้ำได้เต็มที่เหมือนแต่ก่อน
3. ได้ทำลายแหล่งอาหารธรรมชาติและสมุนไพรของหมู่บ้าน

4. ได้แย่งน้ำจากลำห้วยไปใช้ในพื้นที่ของโครงการและได้สร้างอ่างเก็บน้ำซึ่งเป็นการกักเก็บน้ำใช้ประโยชน์แต่ในพื้นที่ต้นเท่านั้น มีผลทำให้ปริมาณน้ำในลำห้วยลดลง

5. พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านหลังฤดูทำนาแต่เมื่อมีการเช่าเกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านไม่สามารถนำสัตว์ไปเลี้ยงในพื้นที่นั้นได้อีก

ตัวอย่างเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหาที่ยกขึ้นมาเท่านั้น และผู้เช่าได้ทำการบุกรุกพื้นที่ป่าเกินกว่าจำนวนที่ขอเช่าเป็นจำนวนมาก ซึ่งก่อให้เกิดผลทางระบบนิเวศวิทยา

กลุ่มผู้คัดค้านฯ เห็นว่าป่าไม่ควรเป็นสมบัติของชุมชน และให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์รวมถึงการช่วยกันรักษาป่าไม้ มิใช่ตกเป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่จะมากอบโกยผลประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อความเดือดร้อนของชาวบ้าน

ในการณ์นี้ กลุ่มผู้คัดค้านฯ จึงใคร่ขอเชิญชวนพ่อ แม่ พี่น้องชาวต.ห้วยแก้ว ร่วมกันทำประชาคมติ เพื่อเรียกร้องให้มีการเพิกถอนสัญญาการเช่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮอนของนางประเมิน ชินวัตร และช่วยกันรักษาป่าไม้อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่เฮาต่อไป

ขอแสดงความนับถือ

กลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านการทำลายป่า ต.ห้วยแก้ว

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะมีข้อมูลเพื่อหักล้างข้ออ้างของฝ่ายสัมปทาน เดิมทีชาวบ้านไม่ทราบที่มาของสัมปทาน ไม่ทราบว่ากรยื่นขอสัมปทานทำอะไร มีเหตุผลอะไร แต่ชาวบ้านก็ทราบในเวลาต่อมาว่าน้ำหนักสำคัญของการอนุญาตสัมปทานคือข้ออ้างที่ว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรม และชาวบ้านก็ไม่ทราบอีกว่าป่าเสื่อมโทรมมีเกณฑ์อย่างไร ในการรับรู้ของชาวบ้านนั้นชาวบ้านเชื่อว่าป่าห้วยแก้วไม่ใช่ป่าเสื่อมโทรม และนี่ก็เป็นที่มาของการติดต่อพันธมิตรคือนักศึกษา ให้มาช่วยพิสูจน์ว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรมหรือไม่ แกนนำคนหนึ่งบอกว่านักศึกษาจาก ม.เกษตร มาวัดต้นไม้และบอกกับเราว่า ป่าห้วยแก้วไม่ใช่ป่าเสื่อมโทรม

แกนนำเล่าว่าชาวบ้านทราบเรื่องการขออนุญาตสัมปทานจากกำนันและชาวบ้านได้เห็นสำเนาเอกสารใบอนุญาตพร้อมภาพป่าประกอบการอนุญาตด้วย ซึ่งภาพถ่ายที่ปรากฏเป็นภาพป่าที่ไม่มีต้นไม้ใหญ่ เป็นภาพที่ขัดแย้งกับความเป็นจริงที่ชาวบ้านสัมผัสอยู่ทุกวัน ชาวบ้านบอกว่าภาพประกอบการขออนุญาตของผู้เช่าไม่ใช่ภาพป่าห้วยแก้วที่แท้จริง

เกี่ยวกับตัวสารที่ชาวบ้านใช้นี้ คณะผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตอีกกว่าเป็นตัวสารที่ “เป็นของชาวบ้าน” หรือเป็นตัวสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน เป็นตัวสารที่มีลักษณะเฉพาะ ลักษณะ

ของตัวสารแบบนี้จึงเป็นตัวสารของกระบวนการการสื่อสารที่เรียกว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมต่างจากตัวสารของฝ่ายรัฐ หรือฐานคิดเกี่ยวกับป่าของรัฐที่มองว่าป่าเป็นสมบัติของรัฐ รัฐสามารถจัดการหาผลประโยชน์ในรูปแบบสัมปทานได้ ให้เอกชนเช่าเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ตามแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเป็นตัวสารคนละชุดกับที่ชาวบ้านใช้

จากที่กล่าวมาแม้ว่าตัวสารหรือเนื้อหาจะเป็นของชาวบ้าน แต่ช่องทางการสื่อสารเป็นแบบใหม่ ที่ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยไม่เคยใช้มาก่อนนั่นคือ การยื่นหนังสือ หรือการทำหนังสือลงประชนชาติ

2. การขยายแนวร่วมของกลุ่มผู้คัดค้าน การก่อตัวของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านสัมปทานเกิดขึ้นในหมู่บ้านยากจนที่ใช้ป่าเป็นประจำ เดิมทีไม่มีผู้นำ ทุกคนเป็นชาวบ้านธรรมดาที่ต่างพูดคุยสอบถามกันไปมา ต่างมีบทบาทเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารสลับกัน ชาวสารการสัมปทานป่าไหลผ่านในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่าอย่างรวดเร็ว ในที่สุดก็มีแกนนำซึ่งก็เป็นชาวบ้านเกิดขึ้น 4-5 คน ชาวบ้านที่เป็นแกนนำเหล่านี้มีความกล้าหาญ ไม่กลัวอำนาจรัฐ จึงถูกตั้งขึ้นเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ แกนนำเหล่านี้กระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ในกลุ่มหัวดอย ป่าแดง และแม่เตาดิน (ป่าแดงและแม่เตาดินอยู่ใน หมู่ 4 แต่มีพื้นที่อยู่ติด ๆ กับกลุ่มหัวดอย หมู่ 5)

ดังนั้นการขยายแนวร่วมจึงไม่มีเทคนิคพิเศษอะไร กลุ่มคัดค้านจำนวน 100 กว่าคน เข้าร่วมด้วยความสมัครใจ แกนนำมีหน้าที่ประสานส่งข่าวเช่นก่อนการเข้ายึดป่า แกนนำแต่ละพื้นที่เพียงแค่ไปบอกเพื่อนบ้านในละแวกใกล้เคียง ชาวบ้านกว่า 100 ก็เข้ามารวมตัวกันด้วยความเต็มใจ

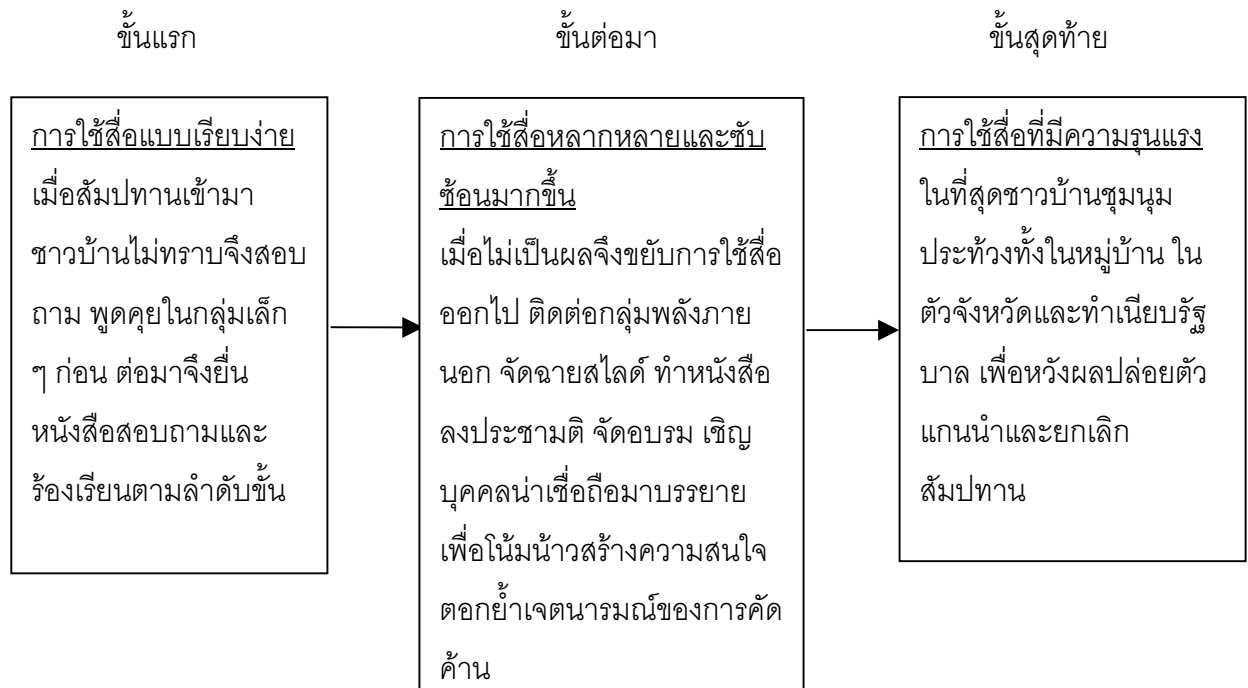
ลักษณะที่กล่าวข้างต้น เกิดขึ้นเพราะชาวบ้านกว่า 100 คน มีฐานคิดที่กล่าวมาร่วมกันอยู่แล้วในเรื่องของป่า จึงง่ายที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการการสื่อสาร

3. ลำดับของการใช้สื่อในการเรียกร้องปากลับคืน หากเรียงลำดับการใช้สื่อรูปแบบต่าง ๆ ของชาวบ้านหัวดอยแล้ว จะพบว่าเป็นลำดับดังนี้

เริ่มต้นเป็นการใช้สื่อแบบเรียบง่าย (เพื่อการถาม) ระยะเวลาจึงมีความซับซ้อนขึ้น (เพื่อให้ความรู้และตอกย้ำเจตนารมณ์) และท้ายสุดเป็นแบบรุนแรง (เพื่อหวังผล)

แรกเริ่ม ชาวบ้านใช้สื่อเรียบง่ายเช่น การพูดคุย การทำหนังสือเปิดผนึก เพื่อที่จะถามสัมปทานมีที่มาอย่างไร ในเวลาต่อมาชาวบ้านใช้สื่อหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นเช่น การอบรม การฉายสไลด์ การทำหนังสือลงประชนชาติในชุมชน รวมไปถึงหาพันธมิตรภายนอกชุมชน ก็เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและตอกย้ำเจตนารมณ์ของการคัดค้าน และสุดท้ายเป็นการใช้สื่อที่มีความรุนแรงคือ การชุมนุมประท้วงเพื่อหวังผลสุดท้ายคือการยกเลิกสัมปทาน

ลำดับขั้นการใช้สื่อในการเรียกร้องปากลับคืนของชาวบ้านเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

คณะผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ชาวบ้านใช้สื่อได้อย่างมีเหตุผลและมีระบบ จากระดับอ่อนไปจนถึงเข้มที่สุด จากข้อมูลการต่อสู้ในบทที่ 5 แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านไม่ได้ข้ามขั้นหรือก้าวข้ามแต่แรก ชาวบ้านรู้จักการเจรจาต่อรองโดยอาศัยช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ หนานดอน แกนนำคนหนึ่งบอกกับคณะผู้วิจัยว่า ตอนแรกพวกเรา 4-5 คน เดินไปบ้านกำนัน ไปนั่งคุยและบอกกำนันว่า “พ่อกำนัน ชาวบ้านเขาเดือดร้อนหนัก เข้าไปเก็บเห็ดเก็บหน่อไม้ไม่ได้ เศษดินเศษทรายตกมากองในไร่ นา ไม่สามารถนำวัวควายเข้าไปกินผักกินหญ้าในป่าได้ ขอพ่อกำนันช่วยด้วยเถิด” ซึ่งต่อมากำนันได้ติดต่อให้ผู้เช่าเข้ามาชี้แจงกับชาวบ้าน แต่ไม่เป็นผล ผู้เช่ายืนยันทำถูกต้องตามกฎหมาย ระดับของการต่อรองจึงเข้มข้นดังที่กล่าวไปแล้วว่ามีการใช้สื่ออย่างหลากหลายตามลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นความรุนแรง คือบุกยึดป่าและชุมนุมประท้วง

• การสื่อสารในช่วงหลังวิกฤติการณ์ (พ.ศ. 2533 จนถึงปัจจุบัน)

ในระยะแรกของการจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว (พ.ศ.2533 – พ.ศ. 2534)ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทยนั้น ชาวบ้านที่เรียกร้อง ประมาณ 100 คน รวมกลุ่มกันค่อนข้างเหนียวแน่น มีความภาคภูมิใจมากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีบ้านเรือน

อยู่ในเขตป่า ที่เรียกว่า “ปึกหัวดอย” หรือกลุ่มหัวดอย การสื่อสารของคนกลุ่มนี้เป็นไปอย่างเข้มข้น มีการพบปะพูดคุยกันเสมอเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน การแลกเปลี่ยนข่าวสารและระดับของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารมีค่อนข้างมาก

กล่าวได้ว่า มีความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมบ้านห้วยแก้ว มีการรวมกลุ่มกันเพื่อจัดการทรัพยากร มีการกิจกรรมร่วมกัน มีประเด็นที่ต้องกล่าวถึงเหมือนกัน จึงส่งผลให้มีกระบวนการสื่อสารเกิดขึ้น ซึ่งการสื่อสารในลักษณะนี้เป็นการสื่อสารที่มีชุมชนเป็นตัวตั้ง หรือมีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง และเป็นไปเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

ในด้าน “สื่อ” ที่ใช้นั้น เป็นสื่อบุคคล การพบปะพูดคุยกันในกลุ่มรวมทั้งการพูดคุยในครอบครัว ญาติพี่น้องเกี่ยวกับป่าชุมชน เป็นสื่อที่ใช้มากที่สุด

ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนเล่าว่า “การกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่า อาศัยการคุยกันอย่างไม่เป็นทางการ คนนั้นก็พูดว่าควรเป็นอย่างนี้คนนั้นก็พูดว่าควรเป็นอย่างนั้น ทำยที่สุดก็มาคุยกันในคณะกรรมการป่าชุมชนและก็กำหนดออกมาใช้ร่วมกัน”

หรืออย่างกิจกรรมการบวชป่า กับออกต่อ ๆ กันไป ใครที่ถือศาสนาคริสต์ก็ไปเตรียมไม้กางเขนสำหรับติดไว้กับต้นไม้ เชิญศิษยาภิบาลไปประกอบพิธี ใครที่ถือศาสนาพุทธ ก็ไปขอผ้าเหลืองและนิมนต์พระมาทำพิธี ถึงเวลานัดก็เข้าไปในป่าด้วยกัน

หรือการใช้สอยป่าก็พูดกันว่าต่อไปต้องระมัดระวัง จะเอาหน่อไม้ก็ไม่ใช่เอามาทั้งหมด ให้เหลือเอาไว้สำหรับปีหน้าด้วย

การพูดคุยสนทนาอย่างไม่เป็นทางการนี้ เกิดขึ้นในครอบครัว ในหมู่เครือญาติ และเพื่อนฝูงของชาวบ้านกลุ่มหัวดอย ชาวบ้านป่าแดง และชาวบ้านแม่เตาดิน โดยมีแกนนำชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร กล่าวคือเป็นผู้เปิดประเด็นการสื่อสารเช่น การใช้กฎเกณฑ์ การทำกิจกรรมปลูกป่า บวชป่า และแกนนำได้สัมผัสกับบุคคลภายนอกเช่น เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ จึงมีข้อมูลข่าวสารเป็นประเด็นให้ชาวบ้านในกลุ่มเรียกร้องได้สนทนาพูดคุยกัน การสื่อสารระหว่างบุคคลจึงเป็นช่องทางที่ใช้มากในการร่วมกันทำกิจกรรมทางสังคม เช่นการจัดการป่าชุมชนนี้

การสื่อสารอีกลักษณะหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ในการจัดการป่าคือการประชุม เมื่อมีองค์กรชาวบ้านเกิดขึ้น การประชุมก็เป็นช่องทางการสื่อสารที่สำคัญที่จะทำให้ภารกิจดำเนินไปได้ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ซึ่งชาวบ้านตั้งขึ้นเอง ได้ประชุมกันสม่ำเสมอในช่วงแรก การประชุมกันอย่างเป็นทางการทำให้ตกลงกันได้เร็วขึ้นในเรื่องที่สำคัญ เช่น การกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าการจัดกิจกรรมเช่นการปลูกป่า การกำหนดค่าใช้จ่าย เป็นต้น

เนื้อหาสาระจึงเป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ การจัดระบบการแบ่งหน้าที่การทำงานรวมถึงกิจกรรมการจัดการป่าต่าง ๆ เช่น การบวชป่า การทำแนวกันไฟ

เนื้อหาสาระที่ประชุมกันยังมีประเด็นอื่น ๆ อีก เช่น มีการปรึกษากันเกี่ยวกับการลักลอบตัดไม้ให้คณะกรรมการไปเตือน มีการหารือเกี่ยวกับการดำเนินคดีของแกนนำ หรือเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้การจัดการป่าจากชุมชนอื่น ๆ ที่แกนนำมีโอกาสเข้าร่วมในเวทีต่าง ๆ จึงนำมาพูดคุยแบ่งปันในกลุ่มแกนนำด้วยกัน

การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน ใช้สถานที่เวียนกันไปตามบ้านของแกนนำ เช่น บ้านลุงช่วย บ้านลุงแดง บ้านอ้ายชีว การบันทึกการประชุมไม่มี การไม่บันทึกการประชุมทำให้ขาดหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรในประเด็นที่ตกลงกัน อาจทำให้หลงลืมในเวลาต่อมา

ในระยะต่อมาเมื่อเหตุการณ์เข้าสู่ภาวะปกติ (ประมาณ พ.ศ.2535 – ปัจจุบัน) ชาวบ้านมีกฎกติกาและมีคณะกรรมการแล้ว ระดับการสื่อสารจึงลดลง จำนวนผู้มีส่วนร่วมในการสื่อสารก็ลดลง เหลือแต่ผู้ที่สนใจจริง ๆ

ในด้านสื่อที่ใช้ ชาวบ้านยังคงใช้สื่อบุคคลเป็นหลักในการสื่อสารภายในชุมชน และเป็นการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ ใช้การสนทนา ซึ่งก็เอื้อต่อการมีส่วนร่วมในแง่ของการแลกเปลี่ยน มีบทบาทเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารได้

สำหรับหอกระจายข่าว ไม่ได้ใช้มานานแล้ว เนื่องจากชำรุด สื่อประเพณีก็ไม่ได้ได้รับความสนใจ ถึงแม้ในกลุ่มผู้อาวุโสจะคุ้นเคยกับสื่อประเพณีนี้ แต่คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านไม่ได้ให้ความสำคัญ

เนื้อหาหรือตัวสาร เป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้ชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับป่า เช่น ถามว่าวันนี้ไปเก็บตัวหนอนได้มากไหม มีเหลือให้ซื้อบ้างหรือเปล่า มีคนไปเก็บเยอะหรือไม่ มีให้เก็บอยู่หรือไม่ ซึ่งเป็นเรื่องของการจัดการป่าในแง่ของประโยชน์ใช้สอย

นอกจากนี้ก็ยังมีการพูดคุยกันถึงเรื่องเขตอุทยาน เนื่องจากทางการกำลังพยายามประกาศเขตอุทยานให้ชัดเจน ก็จะส่งเจ้าหน้าที่มาที่ อบต. ชาวบ้านบางส่วนก็จะไปพบปะพูดคุยด้วย แต่ก็ยังไม่มีการตกลงชัดเจน แต่เจ้าหน้าที่ก็บอกว่า จะกันพื้นที่ป่าชุมชน

ในระดับชาวบ้านจริง ๆ ไม่ค่อยเข้าใจเรื่องกฎหมาย และนโยบายเกี่ยวกับป่ามากนัก และเห็นว่าเป็นเรื่องเครียด เพราะฉะนั้นประเด็นนี้จะไม่พูดคุยกันในหมู่ชาวบ้านจริง ๆ มากนัก นอกจากระดับแกนนำที่ศึกษา ติดตามเรื่องเหล่านี้ และพูดคุยกันประปราย

ในประเด็นเรื่องข้อกฎหมายนี้ มีการสื่อสารกันน้อยมากและสื่อสารเพียงในวงแคบ เฉพาะแกนนำบางคน จากการสนทนากลุ่มแกนนำ คณะผู้วิจัยเปิดประเด็นเรื่องข้อกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่อง พ.ร.บ.ป่าชุมชน แกนนำมีความเห็นว่า กฎหมายป่าชุมชนมีความสำคัญ เพราะจะเป็นการรับรองสิทธิในการจัดการป่าอย่างถูกต้องของชาวบ้าน จะได้ไม่ขัดแย้งซึ่งกันอีกเหมือนในอดีตและเมื่อมีพ.ร.บ.ป่าชุมชนแล้ว อบต.ก็ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการป่า เพราะ อบต. มีอำนาจ และมีงบประมาณ ดังนั้นกลุ่มป่าชุมชนกับ อบต. จะต้องเข้าใจและร่วมมือ

กัน ปัจจุบันมีแกนนำคนหนึ่งเข้าไปเป็นสมาชิก อบต. เชื่อว่าแนวโน้มการขยายแนวร่วมจัดการป่าในชุมชนจะดีขึ้น

ดังนั้นเนื้อหาสาระส่วนใหญ่ที่ใช้สื่อสารกันในหมู่บ้าน จึงเป็นเรื่องใช้สอยป่าซึ่งเป็นเนื้อหาที่สื่อสารกันได้เรื่อย ๆ ในชีวิตประจำวัน ในกลุ่มคนที่ฟังฟังป่า

ประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชน ที่ไม่อาจมองข้ามไปได้ก็คือ ศักยภาพในการสื่อสารของแกนนำ

แกนนำที่ยังมีบทบาทในการนำ และเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่

1. ลุงช่วย (นายบุญช่วย แสนคำ) อายุ 77 ปี ศาสนาคริสต์ ปัจจุบันเป็นประธานคณะกรรมการป่าชุมชน ลุงช่วยอายุมากแล้ว บอกว่าให้คนหนุ่ม ๆ มาดูแลเรื่องป่าต่อไป แต่ลุงช่วยก็ยังเป็นคนที่พูดถึงป่าเสมอ เป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านนับถือและเคยเป็นประธานคริสต์จักรร่วมพระคุณ (คริสต์จักรที่ตั้งขึ้นใหม่ เมื่อการเรียกร่องป่ายุติลง)

2. อ้ายซิว (นายทวีศิลป์ ศรีเรือง) อายุ 49 ปี ศาสนาคริสต์ เป็นแกนนำที่เคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนเสมอมา เป็นผู้เดียวที่เข้าไปอยู่ในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เป็นกรรมาธิการวิสามัญพิจารณา พ.ร.บ. ป่าชุมชน

3. หนานดอน (นายอุดร มณีวรรณ) อายุ 47 ปี ศาสนาพุทธ อาชีพเกษตรกร เป็นแกนนำชาวบ้านแม่เตาดิน เป็นผู้ที่คอยระแวดระวังป่าเสมอ หากมีการละเมิดก็จะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาดำเนินการ

4. อ้ายชัย (นายวิระชัย กัลยาวุฒิ) อายุ 46 ปี ศาสนาคริสต์ อาชีพเกษตรกร เป็นชาวบ้านป่าแดง เป็นแกนนำที่ยังคงมีบทบาทจัดการป่า

5. อ้ายเทพ (นายสุเทพ กัลยาวุฒิ) อายุ 45 ปี ศาสนาคริสต์ อาชีพค้าขาย เป็นลูกพี่ลูกน้องอ้ายชัย เป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าสม่ำเสมอ เช่น ชื้อเห็ด หน่อไม้ จากชาวบ้านไปขายนอกหมู่บ้าน เป็นแกนนำที่ร่วมจัดการป่ามาตั้งแต่ต้น

กลุ่มแกนนำเหล่านี้ไม่ได้ประชุมกัน ต่างใช้ชีวิตตามวิถีของตนเอง แต่ก็ยังเป็นกลุ่มที่ยังมีบทบาทในการสื่อสารเกี่ยวกับป่าเสมอ หากมีผู้มาเยี่ยม ก็จะแนะนำมาหาแกนนำเหล่านี้

ลุงช่วยเป็นผู้อาวุโสที่มีความน่าเชื่อถือ เป็นเหมือนที่ปรึกษา อ้ายซิวเป็นผู้ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนมาก มักเคลื่อนไหวในเครือข่ายป่าชุมชน และมีทักษะในการพูดเพราะมีโอกาสพูดในเวทีต่าง ๆ มากมาย หนานดอนเป็นผู้ใกล้ชิดป่า มีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำไร่และใช้ประโยชน์จากป่า จึงเป็นแกนนำที่มีความเด่นในแง่เฝ้าระวังป่า สำหรับอ้ายชัยและอ้ายเทพก็เป็นแกนนำที่ยังเชื่อมั่นในการดูแลป่าด้วยตัวของชาวบ้านเอง

แกนนำเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการคัดค้านการเข้าป่าและการจัดการป่าในช่วงแรก แต่ปัจจุบันจะมีบทบาทตามแต่สถานการณ์

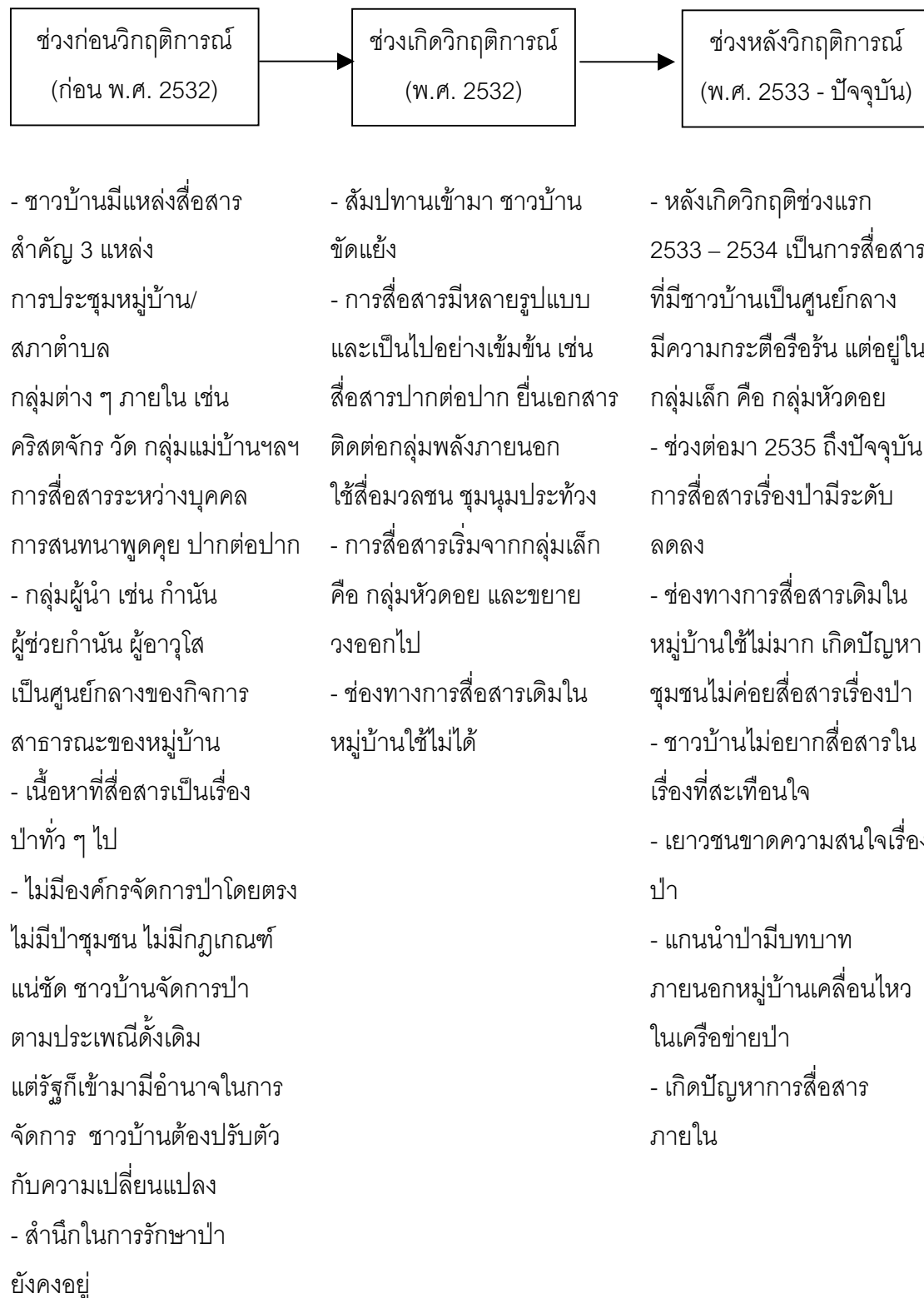
มีข้อนำสังเกตคือแกนนำชาวบ้านบางคนคืออ้ายซิว เป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอกอย่างสม่ำเสมอ เช่นแลกเปลี่ยนข่าวสารกับกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่อื่น พบปะกับนักพัฒนาเอกชน หรือเข้าร่วมเสวนากับนักวิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำให้มีข้อมูลข่าวสารมากกว่าคนอื่น และได้มาถ่ายทอดชักจูงคนในหมู่บ้านห้วยแก้วได้ตระหนักและมองเห็นวิธีการจัดการป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเอง

ดังนั้นแกนนำจึงเป็นเหมือนศูนย์กลางที่กระตุ้นให้เกิดการสื่อสารเสมอ หากแกนนำไม่มีเวลา ออกนอกหมู่บ้านบ่อย ๆ หรือต่างคนต่างทำมาหากิน การสื่อสารก็จะเบาบาง หากแกนนำกระตุ้น นัดพบปะ กินข้าว พูดคุย ก็จะมีชีวิตชีวาตามมา ดังนั้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ก็ยังต้องมีเงื่อนไข คือ มีแกนนำที่กระตือรือร้นคอยกระตุ้นอยู่เสมอ

สรุปได้ว่าชาวบ้านมีวัฒนธรรมการสื่อสารที่อาศัยการสนทนาพูดคุย เป็นสื่อหลัก เป็นสื่อดั้งเดิมที่ใช้มาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน เป็นสื่อที่ใช้ในการดำเนินชีวิตทางสังคมทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการป่า การจัดการทรัพยากรน้ำ การเกษตร กิจกรรมทางศาสนา สันทนาการ ฯลฯ ถึงแม้ว่าปัจจุบัน ชาวบ้านห้วยแก้วสามารถใช้สื่อสมัยใหม่ได้อย่างเท่าเทียมกับคนในเมือง ไม่ว่าจะเป็น สื่อโทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียง โทรศัพท์บ้าน โทรศัพท์เคลื่อนที่ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ แต่สื่อดั้งเดิมที่ใช้การสนทนาทั้งที่เป็นทางการ (ประชุม) และไม่เป็นทางการ (พูดคุยในชีวิตประจำวัน) นี้ ก็เป็นสื่อที่ใช้อยู่เสมอ ในการดำเนินกิจกรรมทางสังคม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การสื่อสารเพื่อการจัดการป่า กระจุกวัดอยู่ในกลุ่มห้วยดอย และมีความกระตือรือร้นในช่วงแรก (พ.ศ. 2533 – พ.ศ. 2534) แต่หลังจากนั้นการสื่อสารก็เบาบางลง ปัญหาเรื่องการสื่อสารภายในชุมชนก็ยังคงมีอยู่

แผนภาพการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในหมู่บ้านห้วยแก้ว

หากเปรียบเทียบการสื่อสารภายในชุมชนที่ใช้ในการจัดการป่า ในช่วงต่าง ๆ ที่ผ่านมา สรุปสิ่งที่สำคัญได้ดังนี้

ในช่วงก่อนวิกฤติการณ์ ชาวบ้านสื่อสารโดยใช้สื่อพื้นฐานดั้งเดิม แบ่งเป็นแหล่งที่เกิดการสื่อสารได้ 3 แหล่ง คือ

1. การประชุม เช่น ประชุมหมู่บ้าน/ประชุมสภาตำบล (โดยมีการใช้หอกระจายข่าวที่อยู่ในความดูแลของกำนัน ผู้ช่วยกำนัน เป็นเครื่องมือเสริม)
2. การสื่อสารผ่านกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มศาสนา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มโรงเรียน กลุ่มหนุ่มสาว (และยังมีการสื่อสารข้ามกลุ่มเพราะชาวบ้านแต่ละคนเป็นสมาชิกหลายกลุ่มได้)
3. การสื่อสารระหว่างบุคคล การพูดคุยสนทนาในหมู่เครือญาติและเพื่อนฝูง

ชาวบ้านใช้การสื่อสารทั้งสามแหล่งเป็นสื่อหลัก สื่อสารในทุกเรื่องราวที่เกิดขึ้น ซึ่งรวมทั้งเรื่องของการใช้สอยและดูแลป่า การสื่อสารที่วุ่นวายกระจายทั่วไปทั้งหมู่บ้าน

ในช่วงเกิดวิกฤติการณ์ ช่องทางการสื่อสารเดิมใช้ไม่ได้ ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันใช้การสื่อสารหลากหลาย มีสื่อใหม่ ๆ เพิ่มเข้ามา เช่น การยื่นหนังสือหรือเอกสาร การใช้สื่อสไลด์ การใช้สื่อมวลชน การชุมนุม การสื่อสารนี้เข้มข้นอยู่ในกลุ่มชาวบ้านประมาณ 100 กว่าคน เป็นทั้งการสื่อสารที่ชาวบ้านร่วมสร้างขึ้นมาเอง และการสื่อสารที่บุคคลภายนอกเข้าไปช่วยสนับสนุน

ต่อมาในช่วงหลังวิกฤติการณ์ ช่วงแรก (พ.ศ. 2533 – พ.ศ. 2534) การสื่อสารยังมีความกระตือรือร้นแต่สื่อที่ใช้ลดปริมาณลง เหลือแค่ การประชุมภายในกลุ่ม การสนทนาพูดคุย แต่ยังคงมีความเข้มข้นที่จำกัดแคบอยู่ในกลุ่มหัวดอย ช่วงต่อมา (พ.ศ. 2535 ถึงปัจจุบัน) การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าเริ่มเบาบางลง และยังคงอยู่ในกลุ่มหัวดอยเช่นเดิม ในขณะที่แหล่งสื่อสารดั้งเดิมของหมู่บ้านก็ยังคงมีอยู่ แต่ไม่สื่อสารกันในเรื่องของป่าชุมชน ชาวบ้านหลีกเลี่ยงที่จะสื่อสารในเรื่องที่ละเอียดอ่อน

ทั้งหมดเป็นภาพของการสื่อสารภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่า ซึ่งในปัจจุบันเป็นปัญหา ชุมชนสื่อสารกันน้อย ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดการป่าในอนาคตได้

คณะผู้วิจัยใคร่เสนอการวิเคราะห์การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในหมู่บ้าน ห้วยแก้ว โดยอาศัยปัจจัยด้านองค์ประกอบของการสื่อสาร (S-M-C-R) สามารถมองเห็นเป็นแบบแผนการสื่อสารดังนี้

ก่อนวิกฤติการณ์	ระหว่างเกิดวิกฤติการณ์	หลังวิกฤติการณ์
<u>ผู้ส่งสาร (S)</u> – เป็นระดับผู้นำของหมู่บ้าน เช่น กำนัน <u>สาร (M)</u> – เรื่องของป่าเป็นเนื้อหาที่สื่อสารได้ทั่วไป เช่น เรื่องการใช้สอยป่า การป้องกันไม่ให้บุคคลภายนอกลักลอบตัดไม้ <u>สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร (C)</u> – ใช้ช่องทาง 3 แห่ง เป็นหลัก คือ การประชุมหมู่บ้าน การสื่อสารในกลุ่มต่าง ๆ การสื่อสารระหว่างบุคคล <u>ผู้รับสาร (R)</u> – เป็นชาวบ้าน น้ำหนัการสื่อสารเป็นแบบ <u>บนลงล่าง</u> ศูนย์กลางของการสื่อสารยังอยู่ในกลุ่มผู้ปกครอง คือ กำนัน ซึ่งเป็นผู้นำที่มีบารมี ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ กำนันมีบทบาทมากในทุกเรื่อง ไม่ว่าเรื่องการปกครองหรือการพัฒนา มีภารกิจอะไรเกี่ยวกับส่วนรวม กำนันจะเป็นผู้นำ เช่น การตัดถนน ไฟฟ้า การประสานงานกับบุคคลภายนอกที่เข้ามามีโครงการในหมู่บ้าน และรวมทั้งเรื่องของสัมปทานป่า	- เป็นชาวบ้านยากจน ส่วนใหญ่คือ กลุ่มหัวดอย - มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิในการใช้และดูแลป่า การต่อสู้ - ช่องทางหลักคือการประชุมหมู่บ้านใช้ไม่ได้ กลุ่มชาวบ้านใช้สื่อหลากหลาย เช่น ปากต่อปาก หนังสือร้องเรียน สไลด์ การอบรม สื่อบุคคลที่น่าเชื่อถือ สื่อมวลชน การชุมนุมประท้วง - ระดับผู้นำและเจ้าหน้าที่รัฐ น้ำหนัการสื่อสารเป็นแบบ <u>ล่างขึ้นบน</u> ศูนย์กลางการสื่อสารเปลี่ยนไปอยู่กับชาวบ้าน ยากจนที่อาศัยป่า ชาวบ้านรวมตัวต่อสู้ใช้การสื่อสารทุกอย่างที่ทำได้ร้องเรียนกับผู้มีอำนาจตามลำดับชั้น ตั้งแต่ระดับล่างคือระดับตำบลจนถึงระดับบนคือรัฐบาล	- เป็นชาวบ้านกลุ่มหัวดอย - มีเนื้อหาการใช้สอยป่า เป็นเนื้อหาหลัก - ช่องทางหลัก ของหมู่บ้าน ใช้ปริมาณน้อย - เฉพาะในกลุ่มหัวดอย ใช้การประชุมและการสนทนา ใช้สื่อกิจกรรมบ้าง เช่น บวชป่า ปลูกป่า ไม่มีสื่อหลากหลาย - เป็นชาวบ้านกลุ่มหัวดอย น้ำหนัการสื่อสารเป็นแบบ <u>แนวนอน</u> ศูนย์กลางการสื่อสารยังอยู่กับชาวบ้าน เป็นการสื่อสารแนวนอนระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน แต่ทว่าจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้ที่ใช้ป่าโดยตรงคือกลุ่มหัวดอย เท่านั้น และปริมาณการสื่อสารมีแนวโน้มลดลง ชาวบ้านโดยทั่วไปสื่อสารกันน้อยในเรื่องของการจัดการป่า

● อุปสรรคปัญหาของการสื่อสารภายในชุมชนในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน อุปสรรคปัญหาในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่ามีอยู่หลายประการ ดังที่คณะผู้วิจัยกับแกนนำชาวบ้านได้วิเคราะห์ร่วมกัน สรุปได้คือ

1. ระดับการพูดคุยสนทนาเรื่องป่าชุมชนในชีวิตประจำวันมีปริมาณลดลง เนื่องจากเข้าสู่ภาวะปกติ ชาวบ้านต่างทำมาหากิน เรื่องราวของป่าถ้าหากจะมีการพูดคุยกันก็จะเป็นเรื่องการใช้สอยป่าเป็นหลัก ชาวบ้านที่พึ่งพิงป่าโดยตรงลดน้อยลง ต่างไปมีอาชีพรับจ้าง คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านสนใจเรื่องป่าน้อย การพูดคุยสนทนาจะมีในหมู่คนที่เข้าไปใช้ป่า เช่น เลี้ยงสัตว์ การเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ การตัดไม้ไผ่
2. ปัจจุบันไม่มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน ไม่มีกิจกรรมที่คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันทำ เนื่องจากไม่มีงบประมาณ ไม่มีปัญหาสำคัญที่จะต้องเรียกประชุม ชาวบ้านใช้ป่าตามปกติ ไม่มีข้อพิพาทที่ร้ายแรง ตัวประธานกรรมการป่าชุมชนมีอายุมาก สุขภาพไม่ดี จึงปลงเรื่องของป่าให้คนอื่น เพราะตนเองต่อสู้มามากแล้ว ดังนั้นการสื่อสารอย่างเป็นทางการจึงขาดหายไป
3. สื่อกิจกรรมที่เคยใช้ เช่น พิธีกรรมบวชป่า การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ มิได้จัดขึ้นอีกอย่างต่อเนื่อง ความเชื่อถือเรื่องผีป่า ผีขุนน้ำในอดีต เสื่อมคลาย ดังนั้นกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการรักษาป่า จึงแผ่วลงไป
4. แกนนำชาวบ้าน ออกไปทำงานเคลื่อนไหวในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือมากกว่าที่จะดำเนินงานพื้นที่ ทำให้ไม่ค่อยมีเวลา ไม่ค่อยอยู่บ้าน หรือถ้าอยู่ก็ต้องทำสวนทำไร่ด้วย การรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมจัดการป่าจึงมีไม่มากนัก
5. กลุ่มที่เคยเคลื่อนไหวเรียกร้องป่าชุมชน อาจถูกมองว่าเป็นพวกหัวรุนแรง ปัจจุบันนี้อาจทำให้ชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ไม่ค่อยกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วม
6. การประชุมหมู่บ้าน ซึ่งเป็นช่องทางการสื่อสารหลักที่เป็นทางการ มีผู้เข้าร่วมประชุมไม่มากนัก ประมาณ 60-70 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส การประชุมมิได้เป็นไปตามวาระ เช่น บางที 6 เดือนก็มีการประชุมครั้งหนึ่ง เรื่องที่ประชุมมีมาก ส่วนใหญ่เป็นปัญหาเฉพาะหน้า เช่น ปัญหาไฟฟ้า ถนน เครื่องสูบน้ำ มีการพูดถึงการจัดการป่าชุมชนน้อยมาก เช่น มีการบ่นว่าเห็นชาวบ้านจากที่อื่นมาตัดไม้ไผ่กันมากนะ ช่วยกันดูแลหน่อย การประชุมอย่างเป็นทางการนี้ รวมถึงการประชุม อบต. ห้วยแก้ว ด้วย ที่กล่าวถึงป่าชุมชนไม่มากนัก อาจเป็นไปได้ว่า ไม่มีประเด็นสำคัญอะไรเกิดขึ้นเกี่ยวกับป่า จึงมิได้มีวาระที่ต้องสื่อสารกัน
7. สื่อหอกระจายข่าว หรือเสียงตามสาย ขาดเสียหาย ยังไม่มีงบประมาณซ่อมแซม จากการสอบถามชาวบ้าน หอกระจายข่าวในอดีตจะถูกนำมาใช้เป็นการประกาศหรือการ

ประชาสัมพันธ์ เป็นครั้งคราว เช่น เชิญร่วมงานศพ เชิญประชุม ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลและใช้สื่อนี้อยู่

8. สื่อประเพณี เช่น คำว ซอ นิทาน ตำนาน เรื่องเล่าในอดีต ได้รับความสนใจน้อย ขาดการสืบทอด จะถูกนำมาใช้เป็นครั้งคราวในงานรื่นเริง ส่วนที่จะนำมาใช้เสริมการจัดการป่านั้น ยังไม่ปรากฏ

9. การจัดการป่าเป็นเรื่องเครียดและเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ การสื่อสารที่ใช้เป็นการพูดคุยในกลุ่มคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ใช้ป่าเป็นหลัก ในหมู่บ้านยังไม่มีการใช้สื่ออื่น ๆ ในการจัดการป่า

จากที่สรุปมา เป็นภาพรวมของอุปสรรคปัญหาในการสื่อสารของหมู่บ้านห้วยแก้ว ในช่วงเวลาปัจจุบัน ถึงแม้การจัดการป่าชุมชนยังคงดำเนินต่อไป ด้วยวิถีของชาวบ้านเอง การใช้ป่าและการบำรุงรักษาก็ยังคงมีควบคู่กันไป แต่การสื่อสารภายในมีน้อยและอ่อนล้า ช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่ก็ยังใช้ไม่ครบถ้วน ดังนั้นคณะผู้วิจัยกับชาวบ้านในกลุ่มห้วยดอยจึงตกลงที่จะทดลองใช้สื่ออื่น ๆ เข้ามาเสริมสื่อดั้งเดิมเพื่อให้การมีส่วนร่วมจัดการป่าขยายวงกว้างออกไป แทนที่สื่อจะเป็นสะพานข้ามไปหากลุ่มคนต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับผู้นำหมู่บ้าน หรือ อบต. รวมทั้งหากสามารถสื่อสารออกภายนอกชุมชนให้สังคมเข้าใจมากขึ้น จะเป็นผลดีต่อการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน สื่อที่ร่วมกันทำนี้เป็นทั้งสื่อที่ใช้ในชุมชนและสื่อที่ใช้สื่อสารออกนอกชุมชน ด้วย ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

6.2 การสื่อสารกับภายนอกชุมชน

นอกเหนือจากการสื่อสารภายในชุมชนบ้านห้วยแก้วเองแล้ว ยังมีการสื่อสารอีกลักษณะหนึ่งเกิดขึ้นในการจัดการป่า เป็นการสื่อสารระหว่างชุมชนบ้านห้วยแก้วกับสังคมภายนอก หรือเกิดเครือข่ายการสื่อสารกับภายนอกชุมชน เป็นการสื่อสารอีกแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นหลังวิกฤติการณ์

● จุดเริ่มต้นของการสื่อสารกับภายนอกชุมชนและเครือข่ายป่าชุมชน

เหตุการณ์รุนแรงที่บ้านห้วยแก้ว ทำให้สังคมมีความตื่นตัวเรื่องการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ (สังคมไทยยังไม่เข้าใจแนวคิดป่าชุมชน คนส่วนใหญ่ยังเข้าใจว่าป่าเป็นที่ที่ควรอนุรักษ์โดยห้ามมิให้มีคนอยู่ในป่า) ชุมชนต่าง ๆ ในภาคเหนือที่อาศัยป่าและมีการจัดการป่าตั้งแต่ดั้งเดิมมาเริ่มต้นตัว นักวิชาการบางกลุ่มเริ่มศึกษาวิจัยเรื่องป่าชุมชนอย่างจริงจัง องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาเรียนรู้และสนับสนุนชาวบ้าน จึงทำให้เกิดการประสานสัมพันธ์กันขึ้นเป็นเครือข่ายป่าชุมชน

กลุ่มแกนนำบ้านห้วยแก้วได้ติดต่อกับสังคมภายนอกมาตลอดในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา สรุปเป็น 3 ช่วงเวลาคือ

ช่วงแรก (พ.ศ. 2532 – พ.ศ. 2536) เป็นช่วงออกไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในระดับพื้นที่หมู่บ้าน อำเภอ จังหวัดในเขตพื้นที่ภาคเหนือ ได้รู้จักสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่มีการจัดการป่า เช่น อำเภอแม่วาง อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งในช่วงนี้มีกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ประสานงานกับชุมชนต่าง ๆ และเริ่มรวมกลุ่มกันได้ จัดตั้งเป็นองค์กร คือ เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.)

ช่วงที่สอง (พ.ศ. 2536 – พ.ศ. 2539) เป็นช่วงที่มีองค์กร มีการรวมตัวกันชัดเจน ระหว่างชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ที่ประสบปัญหาเดือดร้อน ไม่ใช่เฉพาะเรื่องป่า แต่มีเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น เรื่องที่ดิน แหล่งน้ำ ในช่วงนี้เป็นช่วงของการรวมกลุ่มเรียกร้องต่อภาครัฐ หรือเรียกร้องต่อฝ่ายบ้านเมืองเพื่อให้ชาวบ้านที่อยู่กับป่ามายาวนานได้รับการรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน และการจัดการป่า

ช่วงที่สาม (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) เป็นช่วงการเคลื่อนไหวระดับนโยบาย เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือได้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจน เดินทางไปชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลนาน 99 วัน ในช่วงนี้แกนนำบ้านห้วยแก้วมีกิจกรรมนอกหมู่บ้านถึงขั้น ต้องออกไปเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายต่าง ๆ เฉลี่ยแล้วในเดือนหนึ่ง ๆ อยู่บ้านเพียง 15 วัน ประกอบกับการตั้งเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ โดยที่แกนนำบ้านห้วยแก้วเป็นกรรมการคนหนึ่งของเครือข่ายจึงมีภารกิจเพิ่มขึ้น

ทั้งสามช่วงเวลาที่ผ่านมา กลุ่มแกนนำบ้านห้วยแก้วได้เข้าไปร่วมกับสังคมภายนอก ได้ติดต่อสื่อสารกับบุคคลมากมายหลายระดับ เช่น แกนนำชาวบ้านด้วยตนเอง นักพัฒนา นักวิชาการ นักศึกษา เจ้าหน้าที่ของรัฐระดับต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่แกนนำบ้านห้วยแก้วไม่เคยทำเช่นนี้มาก่อน

เกี่ยวกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ซึ่งเป็นองค์กรเกี่ยวกับป่าโดยเฉพาะ ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2542 แต่เดิมการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนกระทำในนามของเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ หรือ คกน. ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2536 คกน. สนใจปัญหาของเกษตรกรหลายด้าน เช่น ปัญหาเรื่องดิน น้ำ ป่า ราคาพืชผล หนี้สินเกษตรกร เป็นต้น ต่อมากลุ่มป่าชุมชนได้แยกตัวออกมาตั้งเป็นเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ มีเป้าหมายชัดเจนสองประการคือ ประการแรกต้องการรวบรวม รวมชุมชนที่มีการจัดการป่าในพื้นที่ต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากรต่าง ๆ เช่น แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในการจัดการป่าซึ่งมีอยู่หลากหลาย แลกเปลี่ยนวิธีแก้ไขปัญหาที่ชุมชนต่าง ๆ เผชิญอยู่ และแลกเปลี่ยนวิทยากรชาวบ้าน เป็นต้น ประการที่สองต้องการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายการจัดการป่า ให้มีกฎหมายรองรับการจัดการป่าของชาวบ้าน ดังจะเห็นได้จากขบวนการผลักดันให้มีพ.ร.บ.ป่าชุมชน เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและยังเคลื่อนไหวมาจวบจนปัจจุบัน

กลุ่มแกนนำบ้านห้วยแก้วได้เข้าไปร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ และมีโอกาสออกไปพบปะกับบุคคลและกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน เช่น ไปเล่าประสบการณ์ให้กับชุมชนอื่น ได้เข้าร่วมเวทีเสวนาหลายแห่ง หรือเป็นวิทยากรชาวบ้านแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และยังมีโอกาสได้เข้าร่วมการผลักดันเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแนวคิดการจัดการป่า ในระดับนโยบายของประเทศ โดยอาศัยการสื่อสารในลักษณะเครือข่ายนี้เป็นช่องทางที่สำคัญ

แกนนำคนสำคัญของบ้านห้วยแก้ว ที่ได้ออกไปสื่อสารกับภายนอกชุมชนเสมอมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2532 จนถึงปัจจุบัน คือ นายทวีศิลป์ ศรีเรือง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าอ้ายชิว เป็นแกนนำของการคัดค้านการเข้าพื้นที่ป่าตั้งแต่แรก และยังเป็นบุคคลสำคัญของเครือข่ายป่า เคยดำรงตำแหน่งประธาน คณ. กรรมการป่าชุมชนภาคเหนือ และกรรมการวิสามัญพิจารณา พ.ร.บ.ป่าชุมชน

อ้ายชิว อายุ 49 ปี จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนอนุกุล อ.สารภี จ.เชียงใหม่ เข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านห้วยแก้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 แต่งงานกับชาวบ้านห้วยแก้ว มีบุตร 2 คน อาชีพทำนาทำไร่ และรับจ้างทั่วไป อ้ายชิวมีบุคลิกที่ชอบแสดงความคิดเห็น สนใจเรื่องราวที่เป็นปัญหาของส่วนรวม เมื่อถามว่า ทำไมถึงคัดค้านการเข้าป่า ทั้ง ๆ ที่อยู่เฉย ๆ ก็ได้ อ้ายชิวตอบว่า เมื่อเห็นชาวบ้านที่ทำนาทำไร่ด้วยกันเดือดร้อนก็อดไม่ได้ โดยส่วนตัวไม่ชอบการเอาัดเอาเปรียบ ไม่ยุติธรรม อ้ายชิวเล่าว่าเมื่อเป็นเด็ก พ่อแม่แยกทางกัน พ่อแม่ต่างแต่งงานใหม่มีลูกอีกหลายคน ตัวอ้ายชิวเองก็เห็นว่าพ่อแม่รักลูกไม่เท่ากัน จึงฝังใจเรื่องนี้ ตัวเองไปอาศัยญาติบ้าง เรียนหนังสือจนจบ ม.ศ.3 ได้ก็ตีเหลื่อเกินแล้ว เมื่ออพยพมาอยู่บ้านห้วยแก้วก็ทำงานทุกอย่าง ได้มีโอกาสช่วยเหลืองานสภาตำบลด้วย เห็นปัญหาต่าง ๆ มากมายในขณะนั้น ชาวบ้านยากจน เมื่อมีนายทุนมาเอาเปรียบ จึงไม่ลังเลที่จะเข้าร่วมคัดค้านซึ่งพวกคัดค้านก็เป็นพวกยากจน อาศัยป่าเพื่อยังชีพ บ้านที่อาศัยอยู่ทุกวันนี้ก็เป็นบ้านที่ชาวบ้านช่วยสร้างให้ พื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวน ไม่มีโฉนดที่ดิน และยังคงทำไร่อยู่เพื่อเลี้ยงชีพ แต่ก็มีภรรยาเป็นคนที่ยังรับจ้างเย็บเสื้อผ้าสามารถส่งเสียลูกทั้งสองคนได้ จึงทำให้ตนเองมีโอกาที่จะทำงานให้กับเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่าตนเองจะเดินมาถึงจุดนี้ของชีวิตได้ หลังเหตุการณ์คัดค้านเข้าป่าห้วยแก้วสงบลง อ้ายชิวจึงเป็นที่รู้จักมากขึ้น เดินทางบ่อยและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายมากมายดังที่กล่าวมาแล้วกว่า 10 ปี

● การแลกเปลี่ยนเนื้อหาสาร (Message) ระหว่างหมู่บ้านห้วยแก้วกับสังคมภายนอก

ข้อมูลที่คณะผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์ในประเด็นการแลกเปลี่ยนเนื้อหาสารนี้ มาจากการสัมภาษณ์แกนนำที่ได้ออกไปติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชน และจากการที่คณะผู้วิจัยได้ติดตามแกนนำชาวบ้านห้วยแก้วเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายป่าชุมชน คือ

1. การเข้าร่วมเวทีประชุมชนของเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือที่หมู่บ้านปากะญอ อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ เมื่อเดือนตุลาคม 2545 มีผู้เข้าร่วมเกือบ 100 คน เป็นแกนนำประชุมชนและชาวบ้านจากเครือข่ายประชุมชนต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการจัดการป่าของแต่ละชุมชน และรับทราบข่าวความคืบหน้าของ พ.ร.บ.ป่าชุมชน

2. การอบรมแกนนำประชุมชนของเครือข่ายประชุมชนภาคเหนือ เมื่อวันที่ 25-29 มกราคม 2546 ที่บ้านแม่แก่ง อ.เถิน จ.ลำปาง มีผู้เข้าร่วม 50 คน เป็นผู้นำชาวบ้านจากเครือข่ายประชุมชนในภาคเหนือตอนบนหลายแหล่ง เช่นจาก จ.เชียงใหม่ จ.พะเยา จ.ลำปาง จ.พิษณุโลก จ.เพชรบูรณ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการวางแผนจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการใช้การสื่อสารเพื่อจัดการป่าของแต่ละชุมชน

3. เวทีพัฒนาความร่วมมือในการศึกษาและนำความรู้ท้องถิ่นมาปรับประยุกต์ใช้ เมื่อวันที่ 4-5 กรกฎาคม 2546 ที่บ้านแม่ลานคำ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ มีทั้งแกนนำประชุมชน ครูจากโรงเรียนละแวกใกล้เคียง เจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำอำเภอ อบต. ผู้นำชาวบ้านในพื้นที่ เข้าร่วม 80 คน เป็นเวทีนำเสนอความรู้พื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการดูแลสุขภาพ เพื่อให้กลุ่มท้องถิ่นได้ร่วมเรียนรู้ มีการนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียนของชาวปากะญอ

4. เข้าร่วมสังเกตการณ์กับแกนนำบ้านห้วยแก้วในการชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชาวบ้าน เมื่อเดือน เมษายน 2545 ที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ การชุมนุมจัดขึ้นในนามของสหพันธ์เกษตรกรรมภาคเหนือ (สกน.) ซึ่งเครือข่ายประชุมชนภาคเหนือเป็นสมาชิกเข้าร่วมเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาป่าไม้ด้วย

5. การชุมนุมประท้วงของเครือข่ายประชุมชนภาคเหนือ ที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเดือนมีนาคม 2546 กรณีนายคำปัน สุกใส ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ รองประธานเครือข่ายประชุมชนลุ่มน้ำปิงตอนบน ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาวยิงเสียชีวิต

คณะผู้วิจัยประมวลเนื้อหาสาระที่สื่อสารในเครือข่ายโดยสกัดออกมาเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวกับป่าชุมชนโดยตรง สรุปได้ 4 ประเด็นใหญ่ ดังนี้

1. เนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้การใช้สอยและรักษาป่า เป็นเนื้อหาที่มีความหลากหลายมากในแต่ละชุมชนที่อาศัยป่า ตั้งแต่การเก็บพืชผักเพื่อให้มีการตกกิ่งก้านต่อไป การขุดหน่อไม้ การเก็บเห็ด การใช้พืชสมุนไพร การเลี้ยงสัตว์ การเก็บของป่า การหาไม้ฟืน ฯลฯ รวมไปถึงความรู้การใช้ป่าของชาวปากะญอ เช่น เรื่องการทำไร่หมุนเวียน (สังคมรู้จักในนาม ไร่เลื่อนลอย ซึ่งเป็นการทำลายพื้นที่ป่า) ชาวปากะญอที่บ้านแม่ลานคำ หมุนเวียนมาใช้พื้นที่ป่าเพื่อเพาะปลูกในทุก ๆ 7 ปี แต่ละปี ป่าจะมีการฟื้นตัวเป็นลำดับ ชาวปากะญอ จะมีชื่อเรียกป่าที่ฟื้นตัวแต่ละลำดับ

ต่างกันไป ชาวปากะญอเชื่อว่า การทำไร่หมุนเวียนไม่ใช่การทำลายพื้นที่ป่า เป็นต้น หรืออีกตัวอย่างเช่น การจัดการไฟฟ้า มีองค์ความรู้เรื่องนี้หลายแบบ บางพื้นที่จัดการไฟฟ้าด้วยการเผาเอง บางแห่งทำแนวกันไฟและมีการตรวจลาดตระเวนป่า บางแห่งปล่อยให้เกิดไฟในเขตป่าได้บ้าง ไฟมีทั้งด้านที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษ ชาวบ้านชุมชนต่าง ๆ จะมีการจัดการไฟด้วยวิธีการหลาย ๆ แบบ

2. เนื้อหาสาระเกี่ยวกับการจัดการป่า เช่น การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ การวางแผนจัดการป่า การปฏิบัติ การประเมินผล เป็นเรื่องของการบริหารจัดการขององค์กรชาวบ้าน เป็นเนื้อหาที่แกนนำแลกเปลี่ยนกันและเป็นความรู้ที่จำเป็นต้องมีการอบรมด้วย โดยมีนักพัฒนาและนักวิชาการเป็นวิทยากร

3. เนื้อหาเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่า เช่น การปลูกป่า การตรวจป่า การทำพิธีกรรม เช่น บวชป่า เลี้ยงผีขุนน้ำ และการทำแนวกันไฟ เป็นต้น ในเวทีต่าง ๆ จะสื่อสารแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

4. เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับสิทธิและอำนาจในการจัดการป่าของชาวบ้าน สมาชิกในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ยืนยันสิทธิในการจัดการทรัพยากรตามรัฐธรรมนูญ มีการเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาการประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกินชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังสื่อสารกันถึงเรื่องความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ เช่น การข่มเหงรังแก แม้กระทั่งการลอบทำร้ายถึงชีวิต เนื้อหาสาระเหล่านี้จะปรากฏในการชุมนุมของชาวบ้าน เนื้อหาสาระอีกแบบได้แก่การเคลื่อนไหวให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการป่าในระดับประเทศ ให้มีการรับรองสิทธิของชาวบ้านดังที่ปรากฏในการร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม เป็นผลงานชิ้นโบว์แดงของเครือข่ายป่าชุมชนทุกภาคทั่วประเทศที่รวบรวมสมาชิก 50,000 คน เสนอร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนได้ตามรัฐธรรมนูญ

ในการจัดเวทีต่าง ๆ ของเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือจะมีเนื้อหาที่กล่าวมาทั้ง 4 ประเด็น เป็นหลัก

แกนนำบ้านห้วยแก้วได้เข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งอ้ายชีว ได้มีโอกาสสื่อสารถึงเรื่องป่าห้วยแก้ว ไปยังสังคมภายนอกโดยอาศัยเครือข่ายป่าชุมชน เนื้อหาสาระที่อ้ายชีวมักสื่อสารกับสังคมภายนอกสรุปเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเด็น คือ

1. ความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ในฐานะที่หมู่บ้านห้วยแก้วเป็นหมู่บ้านประวัติศาสตร์ที่จุดประกายสร้างความตื่นตัวเรื่องสิทธิในการจัดการป่าของชาวบ้าน หรือเรื่องป่าชุมชน แกนนำบ้านห้วยแก้วจึงพูดถึงเรื่องการต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อให้ได้ป่ากลับคืนมา แกนนำจะเล่าถึงประสบการณ์ของตนเอง เล่าถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน อ้ายชีวเล่าถึงเรื่องนี้ในการไปเยี่ยมชาวบ้านที่ป่าชุมชนสะมะแก อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

2. สิทธิและอำนาจในการจัดการป่า ในประเด็นนี้เกี่ยวเนื่องมาจากประเด็นแรก แกนนำจะสื่อสารในทำนองว่า ป่าเป็นของชุมชน ไม่ใช่ของรัฐ แต่ชุมชนกลับไม่มีสิทธิไม่มีอำนาจ เจ้าหน้าที่ของรัฐเองกลับใช้อำนาจไม่ชอบธรรม เนื้อหาสาระที่แกนนำใช้จึงเป็นเรื่องของสิทธิและอำนาจในการจัดการป่า ดังคำพูดของอ้ายซิวที่ว่า

“ จากประสบการณ์ชาวบ้านที่โดนมีดฟันของกรมป่าไม้ ป่าไม้จะถูกทำลายมากที่สุด เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อำนาจหน้าที่โดยมิชอบ ชาวบ้านไม่มีสิทธิในการจับกุมคนลักลอบตัดต้นไม้ ไม่สามารถป้องกันป่าไว้ได้ ถ้าป่านี้เป็นป่านุรักษ์แต่ชาวบ้านไม่มีสิทธิแตะต้อง ป่าเป็นของรัฐชาวบ้านก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐเอาไม้ออกมา หรือคนภายนอกเข้ามาลักลอบตัดต้นไม้ ชาวบ้านก็ไม่มีอำนาจจับกุม เหมือนกับห้วยแก้วที่ผ่านมา เวลาเจ้าหน้าที่ลากไม้ลงมา พอชาวบ้านจับได้แต่ก็ไม่สามารถเอาความผิดได้ เพราะไม่มีสิทธิไม่มีอำนาจ”

ประเด็นนี้ต่อเนื่องไปถึงเนื้อหาในร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนที่กำหนดให้ชุมชนดูแลป่าเอง ในฐานะที่เป็นตัวแทนชาวบ้าน เป็นกรรมาธิการวิสามัญพิจารณา พ.ร.บ.ป่าชุมชน อ้ายซิวจึงเป็นผู้คอยให้ข้อมูลเกี่ยวกับความคืบหน้าของ พ.ร.บ.ด้วย เช่น ไปพูดที่หมู่บ้านปากะญอ อ.แม่วาง เป็นต้น

3. การฟื้นฟูป่าด้วยวิถีทางธรรมชาติ เนื้อหานี้เป็นอีกเนื้อหาหนึ่งที่แกนนำบ้านห้วยแก้วมีโอกาสได้สื่อสารในเวทีต่าง ๆ หมู่บ้านห้วยแก้วเคยปลูกป่า 7,000 ต้น ทดแทนต้นไม้ที่ถูกทำลาย แต่ไม่เป็นผล ป่าห้วยแก้วฟื้นตัวด้วยวิถีธรรมชาติ อาศัยความรู้พื้นบ้านซึ่งเป็นจุดเด่นข้อหนึ่งของหมู่บ้านห้วยแก้ว

ทั้ง 3 ประเด็น เป็นเนื้อหาที่สื่อสารกับสังคมภายนอก เป็นเนื้อหาที่มาจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้ว

สำหรับเนื้อหาสาระที่กลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วเพื่อเอามาปรับใช้นั้น พบว่ามีน้อย ที่มีอยู่บ้างคือในช่วงแรกของการจัดการป่า แกนนำได้รับความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ เช่น การวางแผน การตั้งกฎเกณฑ์ ซึ่งเป็นความรู้ที่เอามาจากภายนอก แต่ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชนไม่ได้ใช้ความรู้เหล่านี้แล้ว เพราะไม่มีการประชุม ความรู้เกี่ยวกับการทำแนวกันไฟก็เป็นความรู้ใหม่ แต่แกนนำบอกว่ากิจกรรมการทำแนวกันไฟมีผลดีตรงที่เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมาร่วมกัน

● จุดเด่นและจุดด้อยของการสื่อสารกับภายนอกชุมชน

การที่แกนนำชาวบ้านห้วยแก้วได้ติดต่อสื่อสารกับภายนอกนั้น มีจุดเด่นน่าสนใจหลายประการดังนี้

1. การสื่อสารกับชุมชนภายนอกทำให้กลุ่มชาวบ้านห้วยแก้วรู้สึกมีเพื่อนนอกหมู่บ้าน มีเพื่อนที่ประสบปัญหาล้ำๆ กัน ไม่โดดเดี่ยว

2. ชาวบ้านที่เข้าร่วม ได้มีโอกาสเดินทางเป็นครั้งคราว ได้รับความรู้และมีประสบการณ์ในการจัดการป่าเพิ่มขึ้น เช่น การทำแนวกันไฟ การตั้งกฎเกณฑ์ป่าชุมชน
3. ได้มีโอกาสแบ่งปันประสบการณ์ มีโอกาสเจอจันทรรพยากรความคิดแก่เพื่อนร่วมอุดมการณ์ เช่น การฟื้นฟูป่าด้วยวิธีธรรมชาติของบ้านห้วยแก้ว
4. ชาวบ้านที่เข้าร่วมรู้สึกถึงพลังอำนาจ มีพลังอำนาจภายในที่เรียกร้องต่อสู้กับนายทุน แต่เป็นพลังอำนาจที่จะต่อรอง ที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบาย ที่จะมีความหมายรับรองสิทธิในการจัดการป่าของตนเอง ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะยังไม่ได้รับการรับรองก็ตาม
5. การร่วมต่อสู้เพื่อเปลี่ยนนโยบาย ทำให้รู้สึกภูมิใจ รู้สึกมีคุณค่าที่ต่อสู้เพื่อส่วนรวม

สำหรับจุดด้อยที่เกิดขึ้น จากการสังเกตและวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้าน พบว่า

1. การที่แกนนำสื่อสารกับภายนอกในปริมาณมาก เดินทางบ่อย ๆ ทำให้ไม่มีเวลาให้กับชุมชน แกนนำหรือผู้นำยังคงมีความสำคัญต่อชุมชนไม่น้อย ผู้นำเป็นสื่อบุคคลที่เปรียบเหมือนศูนย์กลางของการจัดการป่า ในกรณีบ้านห้วยแก้ว มีแกนนำสำคัญคือ อ้ายซิว

ปัจจุบันอ้ายซิวรู้สึกว่า การรื้อผู้นำทำให้การมีส่วนร่วมจัดการป่าในพื้นที่ขาดความเข้มแข็ง ปัญหานี้เป็นปัญหาร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ด้วย เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2545 มีชาวบ้าน ปางอีกา อ.แมริม มาเยี่ยมพื้นที่ป่าชุมชนห้วยแก้ว ต่างก็คุยกันถึงประเด็นผู้นำนี้ว่า หากปล่อยไว้ให้เป็นเช่นนี้ เมื่อผู้นำอ่อนล้าการจัดการทรัพยากรในพื้นที่จะเป็นอย่างไร ซึ่งแกนนำบ้านปางอีกาก็มีความเป็นห่วงเช่นกัน เยาวชนคนหนุ่มสาวไม่ค่อยสนใจปัญหาของส่วนรวม ชอบเข้าไปอยู่ในเมือง มีวิถีชีวิตเหมือนคนเมืองมากขึ้นทุกวัน และเหล่าบรรดาแกนนำทั้งหลาย มักไปเคลื่อนไหวภายนอกหมู่บ้านกันมากทำให้ภายในชุมชนดูกลวง ๆ ไป ขาดการสืบทอดไปยังคนรุ่นต่อไป จึงควรหาวิธีที่จะทำให้การจัดการทรัพยากรในพื้นที่มีความเข้มแข็งและมีคนรุ่นใหม่เข้าร่วม โดยที่ไม่ต้องรื้อผู้นำ

กลุ่มแกนนำและชาวบ้านทั้งสอง ยังได้แลกเปลี่ยนกันต่อไปว่า ควรจะมีการปรับฐานภายในชุมชนให้เข้มแข็ง ให้มีการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ แกนนำคนหนึ่งของปางอีกา กล่าวว่า พูดถึงเรื่องป่าชุมชนเมื่อไหร่ ก็มีแต่คนหน้าเดิม การออกไปข้างนอกเป็นเรื่องดีแต่ก็ต้องหันมาสนใจในชุมชนให้มีการพูดคุยกันมากขึ้น คณะกรรมการป่าชุมชนควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในประเด็นนี้ แกนนำบ้านห้วยแก้วกล่าวเสริมว่า การต่อสู้ผลักดันของเครือข่ายป่าชุมชนเพื่อให้สังคมยอมรับการจัดการป่าของชาวบ้านนั้นทำมานานเป็นสิบปี ได้ผลในระดับหนึ่ง ยังไม่สำเร็จ แต่ก็เห็นด้วยว่าในระดับพื้นที่ก็ต้องรวมกลุ่มกันให้แน่นพอและสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ๆ ด้วย

จากการสังเกตการพูดคุยกันของคนสองกลุ่ม คณะผู้วิจัยเห็นว่าการมีเครือข่ายมีประโยชน์อย่างมากและการสื่อสารกับภายนอกก็ยังเป็นสิ่งจำเป็น แต่ก็พบข้อจำกัดของการสื่อสารกับ

ภายนอกด้วยว่าผู้นำไม่มีเวลาให้กับชุมชนของตนเอง หากผู้นำมีบทบาทน้อย การสื่อสารภายในก็จะมีปัญหา การจัดการป่าจะไม่เข้มแข็ง กลุ่มแกนนำของทั้งสองหมู่บ้านจึงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ การสื่อสาร และการจัดการป่าภายในชุมชนของตนเอง และมีความต้องการปรับปรุงการสื่อสารภายในชุมชนอยู่แล้ว

2. ประโยชน์ที่จะสะท้อนกลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วมีไม่มากนัก เฉพาะกลุ่มคนที่เข้าร่วมเครือข่ายจะรู้สึกได้รับ และหากมีได้มาสื่อสารเผยแพร่ต่อก็จะมีประโยชน์ต่อชุมชนน้อย เฉพาะผู้เข้าร่วมเท่านั้นที่ได้รับ ดังที่อ้ายซิวเคยเล่าว่า บางครั้งพวกเราชาวบ้าน 5-6 คน ก็ไปร่วมในเวทีต่าง ๆ แต่พอกลับมา ก็ไม่ได้ทำอะไรก็จบเพียงแค่นั้น

บทที่ 7 ปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว

จากการวิเคราะห์โครงสร้างการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าบ้านห้วยแก้วในบทที่ผ่านมาพบว่า การสื่อสารหลักที่ใช้คือการสื่อสารระหว่างบุคคลโดยอาศัยการพูดคุยและสนทนาเป็นหลัก ส่วนการสื่อสารด้วยการประชุม การจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบวชป่า การปลูกป่าในอดีต ก็ได้กระทำกันแล้ว ปัจจุบันจึงคงมีเพียงการพูดคุยกันในประเด็นการใช้สอยป่าเป็นหลักในกลุ่มคนที่พึงพิงป่า

ช่องทางการสื่อสารอื่น ๆ ในหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้เอื้ออำนวยและอยู่ติดเนืองกับชุมชน เช่น การประชุมหมู่บ้าน การประชุม อบต. และสื่อหอกระจายข่าวนั้น ก็ได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการป่ามากขึ้น ประกอบกับแกนนำป่าชุมชนมีภารกิจในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ จึงทำให้มีเวลาน้อยลง

ด้วยเหตุดังกล่าว คณะผู้วิจัย จึงร่วมกับชาวบ้านตกลงทดลองปฏิบัติการการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการป่า เป็นสื่อที่ส่งเสริมสื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านใช้ สื่อที่ร่วมกันจัดทำนี้มีลักษณะเฉพาะกิจ ประกอบไปด้วย

1. การผลิตสื่อสไลด์
2. การผลิตสื่อวีดิทัศน์
3. การจัดรายการวิทยุชุมชน

7.1 เหตุผลของการเลือกใช้สื่อสมัยใหม่

การเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อ มีที่มาและเหตุผลที่สำคัญ 3 ประการดังนี้

ประการแรก จากการสำรวจชุมชนบ้านห้วยแก้วในเบื้องต้นก่อนลงมือทำวิจัย คณะผู้วิจัยพบว่า การสื่อสารภายในชุมชนเพื่อการจัดการป่านั้น อยู่ในวงแคบเฉพาะกลุ่มที่ใช้ป่าโดยตรงและเป็นการสื่อสารเกี่ยวกับการใช้สอยป่าในชีวิตประจำวัน การสื่อสารแบบนี้ไม่ได้เข้าไปอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ เช่น การประชุมหมู่บ้าน จากการสังเกตของคณะผู้วิจัย ในการเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน 2 ครั้งแรก ไม่มีวาระเกี่ยวกับการจัดการป่า ไม่มีแกนนำหรือคณะกรรมการป่าชุมชนเข้าประชุม

คณะผู้วิจัยจึงสอบถามแกนนำป่าชุมชน ได้คำตอบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนเป็นกลุ่มที่มีอยู่จริงเคยทำงานอย่างแข็งขัน แต่ปัจจุบันไม่มีการประชุมกันแล้ว ในการประชุมหมู่บ้านก็ไม่เคยมีการพูดคุยกันอย่างเป็นเรื่องเป็นราว จริงจัง เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องเพราะในอดีตชาวบ้านห้วยแก้วก็ขัดแย้งกันมากในเรื่องการเช่าป่า ชาวบ้านแตกเป็นฝ่าย ๆ ในครอบครัวพอกับลูกขัด

แย้งกัน ในคริสตจักรก็ยังคงออกเป็น 2 คริสตจักร ในสถาบันโรงเรียนไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งได้ ทางฝ่ายผู้ปกครอง เช่น กำนัน ผู้ช่วยกำนัน ก็ขัดแย้งกับกลุ่มที่ต่อต้านสัมปทาน ดังนั้นประเด็นเรื่องการจัดการป่าจึงพูดกันน้อยและก็เป็นเรื่องที่สนใจหากจะต้องพูดถึงเรื่องนี้ ดังนั้นในการประชุมหมู่บ้านจึงไม่มีการปรึกษากันอย่างจริงจังในเรื่องการจัดการป่า ต่างคนก็ต่างอยู่ ใช้ป่าร่วมกันอยู่ก็จริง แต่ก็ไม่มีใครคิดจะปรับปรุงองค์กรจัดการป่าให้เป็นองค์กรที่เข้มแข็ง

อย่างไรก็ตามแกนนำป่าชุมชนบอกว่า ปัจจุบันนี้ชาวบ้านไม่ขัดแย้งกันแล้ว ไม่มีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย ต่างคนต่างก็รู้จักกันดี พูดคุยกันได้ ร่วมมือกันได้ในเรื่องต่าง ๆ เช่น การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ เรื่องกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ แต่เรื่องป่าชุมชนไม่คุยกัน อาจเป็นเพราะความขัดแย้งกันเองของชาวบ้านในอดีตมีความรุนแรงมาก

จากการบอกเล่าของแกนนำป่าชุมชน คณะผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่า เหตุการณ์ในอดีตที่ชาวบ้านมีความขัดแย้งกันเรื่องป่า ทำให้ชาวบ้านรุ่นนี้ไม่อยากสื่อสารถึงเรื่องในอดีตที่มีความบาดหมางกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่องทางการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เช่นการประชุมหมู่บ้าน การประชุม อบต. หรือแม้กระทั่งในคริสตจักร ซึ่งเป็นช่องทางการสื่อสารที่เป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ของหมู่บ้าน และหากเป็นเช่นนี้ต่อไป การระดมความร่วมมือของชาวบ้านห้วยแก้วทั้งหมู่บ้านเพื่อร่วมกันจัดการป่าให้เป็นตัวอย่างที่ดีสมกับเป็นป่าชุมชนทดลองแห่งแรกของประเทศไทยก็จะเป็นไปได้ยาก

ดังนั้นคณะผู้วิจัยและแกนนำ จึงปรึกษากันว่าน่าจะมีช่องทางการสื่อสารใหม่ ๆ ให้ชาวบ้านได้ใช้ เพื่อยกระดับการพูดคุยเรื่องป่าชุมชน จึงตกลงกันที่จะใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น วิดีทัศน์ เพราะเป็นสื่อที่น่าจะเรียกร้องความสนใจได้ ทั้งในแง่การผลิต และการรับชม ดังที่งานวิจัยบางเรื่อง เช่น งานวิจัยของสุพัตรา ผาสุย(อ้างในกาญจนา แก้วเทพ :2540) ได้กล่าวว่า สื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อที่ชาวบ้านสนใจชื่นชอบ

หลังจากที่ได้หารือกับแกนนำแล้ว คณะผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดการผลิตสื่อสมัยใหม่นี้ไปเผยแพร่เพื่อหยั่งความคิดเห็นของบรรดาผู้นำในหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำอบต. ประธานกลุ่มเหมืองฝาย และผู้อาวุโส ก็ได้รับการสนับสนุนว่าเป็นเรื่องที่ดี ให้ดำเนินการต่อไป

คณะผู้วิจัยจึงเสนอสื่อสมัยใหม่ คือ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และสื่อวิทยุชุมชน โดยที่ชาวบ้านมีความเห็นชอบและเลือกใช้สื่อดังกล่าวร่วมกับคณะผู้วิจัย

คณะผู้วิจัยยังมีความเห็นร่วมกับแกนนำอีกว่า หากชาวบ้านที่เป็นระดับผู้นำ ไม่แสวงหาโอกาสคุยกันเรื่องป่าชุมชนในที่ประชุมหมู่บ้าน สื่อสมัยใหม่ เช่น สื่อวีดิทัศน์สามารถทำให้นักกลุ่มต่าง ๆ พูดถึงเรื่องป่าชุมชนได้ในวีดิทัศน์ โดยสัมภาษณ์ทัศนะต่าง ๆ จากคนเหล่านั้นและนำมาเปิดชมร่วมกันในที่ประชุมก็จะเป็นการสร้างโอกาสให้มีการไหลของข่าวสารได้ โดยมีสื่อวีดิทัศน์เป็นช่องทางใหม่ให้เลือกใช้แทนสื่อหลักดั้งเดิมที่ไม่ค่อยได้ผล (กรณีป่าชุมชน)

ประการที่สอง สื่อดั้งเดิมที่ใช้มานานอาจมีความอ่อนล้า ไม่น่าสนใจ เช่นการประชุมหมู่บ้านหากเป็นวาระปกติ มีผู้เข้าร่วมประมาณ 50-60 คน การประชุมอาจขาดหายไปนานถึง 6 เดือน เพราะไม่มีวาระสำคัญ การใช้หอกระจายข่าวไม่น่าสนใจ ส่วนใหญ่เป็นประกาศต่าง ๆ เพื่อการประชาสัมพันธ์ เช่น งานศพ และหากช่องทางการสื่อสารเหล่านี้มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับป่าชุมชนซึ่งเป็นเรื่องที่เคยขัดแย้งแสดงใจดังที่กล่าวมาแล้ว และอีกทั้งยังเป็นเรื่องเคร่งเครียด จึงทำให้สื่อดั้งเดิมไม่เป็นที่เรียกร้องความสนใจได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนหนุ่มสาว ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่จะสืบทอดอุดมการณ์ป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วต่อไป

ในประเด็นนี้ คณะผู้วิจัยและแกนนำมีความเห็นว่าหากช่องทางการสื่อสารเดิมหรือสื่อดั้งเดิมไม่อาจดึงดูดชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมได้แล้ว ต่อไปการสืบทอดการจัดการป่าก็จะมีปัญหา

เยาวชนคนหนุ่มสาวมีแนวโน้มสนใจสื่อสมัยใหม่เช่น โทรศัพท์เคลื่อนที่ คอมพิวเตอร์ วิดีโอ ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งว่า ในการสื่อสารเรื่องป่าชุมชน ควรมีสื่อใหม่ ๆ เข้ามาช่วยเสริม ใช้เป็นครั้งคราว ก็จะช่วยให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วม เพราะสื่อสมัยใหม่มีความน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะสอดคล้องกับกลุ่มเยาวชนที่มีแนวโน้มเปิดรับสื่อสมัยใหม่ได้ง่ายอยู่แล้ว

เกี่ยวกับเรื่องความอ่อนล้าของสื่อดั้งเดิม เยาวชนขาดความสนใจนี้ ได้มีผู้เข้าร่วมการอบรมแกนนำป่าชุมชนที่เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือจัดขึ้นที่บ้านแม่แก่ง อ.เถิน จ.ลำปาง เสนอประเด็นปัญหาว่า ในการตั้งวงสนทนา หรือประชุมคุยกันเรื่องป่าชุมชนที่ไร มีผู้เข้าร่วมน้อย และคุยกันได้ไม่นานก็จะเบื่อหน่าย การสื่อสารภายในชุมชนก็มีปัญหา จะทำอย่างไรจึงจะสร้างความสนใจในชุมชนขึ้นมาได้ มีผู้อภิปรายประเด็นนี้หลากหลายแต่ก็มีข้อสรุปว่า จะต้องหาช่องทางใหม่ที่ไม่ว้ากับของเดิม เช่น ผลิตสื่อสมัยใหม่ หรือการจัดกิจกรรมที่ชุมชนสนใจ แล้วถึงจะแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับป่าชุมชน ก็จะช่วยยกระดับความสนใจขึ้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม การเลือกใช้สื่อใด ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในชุมชนนั้น ๆ

กรณีบ้านห้วยแก้ว คณะผู้วิจัย แกนนำ และเยาวชนกลุ่มหนึ่ง ตกลงที่จะใช้สื่อสไลด์ วิดีทัศน์ และวิทยุชุมชน เป็นช่องทางสื่อสารป่าชุมชน โดยที่สื่อเหล่านี้เป็นสื่อที่ชาวบ้านไม่เคยผลิต จึงเป็น “ของใหม่” ที่ดึงดูดใจให้อยากทดลอง และการมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่ จึงเปรียบเหมือนใช้วิธีการใหม่ในการกล่าวถึงเนื้อหาเดิม (ป่าชุมชน) แทนวิธีการเดิม (สื่อเดิม) ที่อาจคุ้นเคยแต่ขาดความน่าสนใจ

ดังนั้น ประเด็นการใช้สื่อสมัยใหม่ จึงเป็นการเลือกวิธีการใหม่ ๆ ที่คณะผู้วิจัยและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งตกลงร่วมกัน

ประการที่สาม การเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อ มีเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สื่อสมัยใหม่ เช่น สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และการจัดรายการวิทยุชุมชน เป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดออกภายนอกหมู่บ้าน ให้สังคมภายนอกได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนได้

ประเด็นการสื่อสารออกภายนอกชุมชน เป็นประเด็นที่แกนนำชาวบ้านเห็นว่ามี ความสำคัญ เพื่อว่าสังคมภายนอกจะได้เข้าใจและยอมรับการจัดการป่าด้วยตัวของชาวบ้านเอง เพื่อให้สังคมเข้าใจว่า ชาวบ้านมิใช่ผู้ทำลายป่า แต่เป็นผู้รักษาป่า

สื่อสไลด์หรือสื่อวีดิทัศน์ สามารถพกพาไปใช้นอกชุมชนได้ และ การจัดรายการวิทยุชุมชนในตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ก็เป็นการสื่อสารออกภายนอกชุมชนด้วยตัวของชาวบ้านเอง ดังนั้นแกนนำและชาวบ้านจึงเต็มใจและเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ เพื่อว่าตนเองจะมีโอกาสนำไปใช้สื่อสารสร้างความเข้าใจกับสังคมภายนอกได้สะดวกขึ้น

ทั้ง 3 ประการที่กล่าวมา เป็นเหตุผลสำคัญที่เลือกใช้สื่อสมัยใหม่ ประกอบกับว่า แกนนำป่าชุมชนและชาวบ้านบางส่วนมีแนวคิดที่จะใช้สื่อสมัยใหม่เป็นทุนเดิม แต่มีโอกาสน้อยที่จะเข้าถึงสื่อเหล่านี้ เมื่อคณะผู้วิจัยได้หารือเรื่องการผลิตสื่อ แกนนำและชาวบ้านจึงเลือกที่จะผลิตสื่อสมัยใหม่

คณะผู้วิจัยมีข้อตกลงเบื้องต้นกับแกนนำและชาวบ้านว่า สื่อทั้ง 3 ที่ร่วมกันผลิตนี้ อยู่ภายใต้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

ในบพนี้ จึงเป็นการทดลองผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยผลิตเองในทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็นสื่อใด ชาวบ้านต้องร่วมคิด ร่วมสร้างสาร และร่วมกันทำเอง ให้องค์ความรู้และทักษะเรื่องการจัดการป่านั้น เป็นสิ่งที่ถูกบอกกล่าวด้วยตัวชาวบ้านเอง ใช้ภาษาของตัวเอง เพื่อสื่อสารภายในชุมชนหรือออกนอกชุมชนสู่สาธารณะชนก็ได้ คณะผู้วิจัยเป็นเพียงผู้แนะนำ และให้การสนับสนุนเท่านั้น

7.2 กระบวนการมีส่วนร่วมผลิต เผยแพร่ และเปิดรับสื่อสมัยใหม่แต่ละสื่อ

การวิเคราะห์ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมผลิต เผยแพร่ และเปิดรับสื่อแต่ละสื่อ โดยนำเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์ในแง่มุมต่าง ๆ ควบคู่กันไป

• สื่อสไลด์

สื่อสไลด์เป็นสื่อแรกที่คณะผู้วิจัยร่วมผลิตกับชาวบ้าน ด้วยเป็นสื่อที่ผลิตง่าย อาศัยการเล่าเรื่องด้วยภาพนิ่งและการบรรยาย จึงเป็นสื่อที่ง่ายเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความคุ้นเคย ชาวบ้านสามารถผลิตสไลด์ได้ 1 ชุด โดยมีผู้เข้าร่วม 15 คนเป็นทั้งเด็กและผู้ใหญ่

ก่อนการผลิตสื่อบล็อก คณะผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนกับแกนนำว่า สื่อบล็อกที่ผลิตขึ้นเป็นสื่อบล็อกที่จะเล่าเรื่องของปทุมชนในแง่ใด ๆ ก็ได้ ขึ้นอยู่กับชาวบ้านเอง ให้เป็นมุมมองของชาวบ้าน โดยให้เลือกถ่ายภาพที่ตนเองต้องการเล่าเรื่อง แล้วค่อยนำภาพต่าง ๆ มาคัดเลือกเพื่อเขียนเป็นบทสื่อบล็อกภายหลัง เพื่อไม่ให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกว่าเป็นเรื่องยาก การผลิตสื่อบล็อกเป็นการทำงานร่วมกันครั้งแรก จึงน่าจะให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย และสร้างความรู้สึกร่วมกันให้ผู้เข้าร่วมรู้สึกถึงการเรียนรู้ร่วมกันในการเข้าร่วมกระบวนการผลิต ไม่มีสิ่งใดผิดถูก เป็นการร่วมกันให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง หรือทัศนะเกี่ยวกับป่า และสื่อบล็อกนี้จะถูกเก็บไว้ หากมีบุคคลภายนอกเข้ามาเยี่ยมจะได้นำไปเปิดให้ชม และยังใช้สำหรับดูกันเองเพราะว่าคนภายในชุมชนเอง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ก็อาจลืมเลือนไปแล้วว่า ปทุมชนช่วยแก้วมีที่มาอย่างไร รวมทั้งประโยชน์จากป่ามีคุณค่าต่อชาวบ้านและสังคมอย่างไร อีกทั้งยังเป็นการดีที่คนภายในชุมชนจะได้มีเรื่องพูดคุยกันเกี่ยวกับปทุมชน โดยอาศัยกระบวนการผลิตสื่อบล็อกเป็นสื่อกลาง เพราะโดยปกติ การพูดคุยกันเรื่องป่ามีอยู่น้อยดังที่ได้กล่าวถึงปัญหานี้ไปแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นแนวคิดเบื้องต้นที่คณะผู้วิจัยหารือร่วมกับแกนนำและนำไปสู่การชักชวนผู้สนใจเข้าร่วมกระบวนการผลิตสื่อบล็อกนี้

คณะผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการพูดคุยชักชวนชาวบ้านที่อยู่รอบ ๆ บริเวณบ้านของแกนนำ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยเกริ่นนำว่า ปทุมชนบ้านช่วยแก้ว เป็นปทุมชนที่ใคร ๆ ก็รู้จัก ในหมู่บ้านมีของดีมีป่าที่สมบูรณ์ เรามาร่วมกันผลิตสื่อบล็อกเกี่ยวกับป่ากันใหม่ เพื่อว่ามีใครมาเยี่ยมหมู่บ้านจะได้เปิดให้ดูได้ พี่น้องชาวบ้านทำกันเองนะ คณะผู้วิจัยจะเอากล้องถ่ายภาพ และเครื่องฉายสื่อบล็อกเข้ามา ปรากฏว่าชาวบ้านที่คณะผู้วิจัยชักชวนมีความสนใจ ชาวบ้านเข้าใจแล้วว่า จะผลิตสื่อบล็อกเพื่ออะไร แต่ยังไม่รู้ว่า จะผลิตเนื้อหาอะไรและมีวิธีเล่าถึงเนื้อหาเหล่านั้นอย่างไร ซึ่งคณะผู้วิจัยจะปล่อยให้ชาวบ้านค่อย ๆ สร้างความคิดขึ้นเองในขั้นของการลงมือปฏิบัติ หลังจากนั้น คณะผู้วิจัยจึงนัดชาวบ้านมาเจอกันที่บ้านของแกนนำ ผู้ที่มาตามนัดในวันนั้น ประกอบด้วยเด็กนักเรียนในละแวกนั้น 5 คน เยาวชนหญิง 2 คน เยาวชนชาย 5 คน ผู้ใหญ่อีก 3 คน ส่วนใหญ่มาจากกลุ่มหัวดอย มีอยู่ 4 คน ที่มาจากกลุ่มบ้านเหล่า และบ้านใน

ผู้เข้าร่วมกระบวนการผลิตมีความแตกต่างกัน ผู้ใหญ่คือ อ้ายซิว อายุ 49 ปี แกนนำปทุมชน (หัวดอย) ลุงทอง อายุ 53 ปี อาชีพรับจ้าง หาของป่า (หัวดอย) อ้ายทอง อายุ 45 ปี อาชีพทำนา รับจ้าง หาของป่า (บ้านใน) เยาวชนหญิง คือ ไก่ อายุ 22 ปี เป็นนักศึกษาวิชาชีพเย็บไหม (บ้านเหล่า) อ้อย อายุ 20 ปี เรียนชั้น ม.6 โรงเรียนดอยสะเก็ดวิทยาคม (หัวดอย) เยาวชนชาย ได้แก่ นพพร (บ้านเหล่า) ดม (บ้านใน) ซาดิ (หัวดอย) เยาวชนชายไม่ได้เรียนหนังสือ มีอาชีพรับจ้าง ชุดต้นไม้ เด็ก ได้แก่ จักรกฤษ แพรว เจี๊ยบ หนึ่งใน ก่อ เรียนอยู่โรงเรียนรวมศูนย์วัดหัวแก้ว อายุระหว่าง 9-13 ปี (เป็นเด็ก ๆ ละแวกหัวดอย)

ผู้ใหญ่ทั้ง 3 คน เป็นสมาชิกกลุ่มป่าชุมชน เป็นผู้เข้าร่วมคัดค้านการเข้าป่า ส่วนเยาวชนยังมีอายุน้อยไม่เกี้ยวขวเมื่อตอนเกิดเหตุการณ์ ไม่มีประสบการณ์ร่วมในการต่อสู้เรียกร้องสำหรับเด็ก ๆ ยังไม่เกิด เคยได้ยินแต่เฉพาะเรื่องราวที่ผู้ใหญ่พูดคุยกัน ทั้ง 15 คนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ใน ป่าหวัดดอย

เยาวชนและเด็ก ๆ ไม่ค่อยได้เข้าไปเดินป่าแถบนี้ มีเฉพาะเยาวชนชาย ซึ่งไม่เรียนหนังสือแล้ว อาจเข้าป่าเพื่อหาของป่าบ้าง เยาวชนหญิงยังไม่สัมผัสป่าเลย ส่วนเด็ก ๆ อาจเข้าไปวิ่งเล่นตามชายป่า หรือลำห้วยบ้าง

เยาวชนหญิงรู้จักกันก็จริง แต่ไม่ถึงกับเป็นเพื่อนกลุ่มเดียวกัน โดยปกติต่างก็มีชีวิตตามวิถีของตนเอง เช่น ไก่ มักไม่ค่อยอยู่ในหมู่บ้าน ต้องไปเรียนในเมือง มีกลุ่มเพื่อนของตนเอง อ้อย ก็เช่นเดียวกัน กลุ่มเยาวชนชายค่อนข้างสนิทสนมกัน เทียวด้วยกัน รับจ้างชุดต้นไม้ด้วยกัน

เยาวชนหญิงเรียนชั้นสูงกว่า และมีความต้องการเรียนต่อไปจนจบปริญญาตรี เยาวชนชายทั้ง 5 คน ไม่เรียนหนังสือแล้ว จบชั้น ป.6 บ้าง ม.3 บ้าง บางคน เช่น ดม ก็ไปเรียนฝึกอาชีพ

เยาวชนหญิงมีความมั่นใจกว่าเยาวชนชาย พูดคุยเก่ง เคยใช้กล้องถ่ายภาพมาแล้ว เยาวชนชายบางคนไม่เคยถ่ายภาพเลย และไม่ขอจับกล้องถ่ายภาพด้วย

ทั้งหมดยังไม่คุ้นเคยกับคณะผู้วิจัย ยกเว้นอ้ายซิว แต่ทุกคนก็สนใจที่จะเข้าร่วมผลิตสื่อ และในช่วงเวลาเริ่มผลิตเป็นช่วงปิดเทอม มีเวลาว่าง จึงเข้าร่วม

คณะผู้วิจัยตั้งเป้าหมายของการผลิตสื่อสไลด์เอาไว้ในใจว่า ขอให้การผลิตสื่อสไลด์นี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตสื่อใหม่อื่น ๆ ให้ผู้เข้าร่วมในครั้งแรกได้มีบทบาทเต็มที่ และคาดหวังว่าจะสร้างความมั่นใจ ภูมิใจว่าตนเองทำได้ และที่สำคัญต้องให้มีความสนุกสนาน มีความสนิทสนมกัน จึงจะเกาะกลุ่มกันได้

ในวันแรกของการลงมือผลิตนั้นคณะผู้วิจัยแนะนำกลไกการใช้กล้องถ่ายภาพ เช่น การเปิดรูรับแสง การปรับความเร็วชัตเตอร์ ขนาดภาพ มุมกล้อง เป็นต้น หลังจากนั้นชาวบ้านพาคณะผู้วิจัยเดินสำรวจป่า แถมนำชาวบ้านอธิบายถึงความเป็นมาของป่าชุมชนและการใช้สอยป่า ในระหว่างนี้มีชาวบ้าน 2 คน คือ ไก่และนพพร เป็นผู้ถ่ายภาพสไลด์ในขณะที่สำรวจป่า โดยชาวบ้านเป็นผู้บันทึกภาพต่าง ๆ เอง

ในการเดินป่าเพื่อถ่ายภาพสำหรับผลิตสื่อสไลด์ มีผู้ใหญ่เป็นผู้นำ อ้ายซิวกับอ้ายทอง มีมิดดาบยาวสำหรับตัดพวงหนามหรือกิ่งไม้ที่ยื่นออกมาตามทางที่เดินผ่าน ในขณะที่เดินก็จะอธิบายเล่าเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องการถางป่าของนายทุน ชี้ให้ดูต้นไม้ที่ถูกตัด บริเวณที่ชาวบ้านเคยบุกยึด เป็นต้น นอกจากนี้ยังอธิบายถึงพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเข้ามาเก็บไปปรุงอาหาร หรือทำ

สมุนไพร อ้ายทองเดินป่าคล่องแคล่ว รู้จักต้นไม้และการใช้สอยต่าง ๆ เป็นอย่างดี สาธิตวิธีตัดไม้ไผ่ผ่าลูกไม้ ในขณะที่เดินป่านี้เยาวชนจะเตือนกันให้ถ่ายภาพหน่อยบ้าง ไม้รวกบ้าง ลูกไม้ที่อ้ายทองสอนวิธีผ่าบ้าง ไก่ ถ่ายภาพได้ดี มีทั้งถ่ายไกล ถ่ายใกล้ นพพร จะถ่ายรูปสาว ๆ จึงถูกแซวว่าให้ถ่ายภาพป่า อยากเล่าเรื่องอะไรที่มีอยู่ในป่า ก็ให้ถ่ายภาพนั้น

ทั้งหมดเดินไปถึงอนุสาวรีย์ครุฑ อ้ายซิวจึงเล่าให้ฟังว่าครุฑมีนิสัยใจคออย่างไร เป็นครูที่เสียสละ เห็นใจชาวบ้านที่ยากจน แต่ก็ถูกยิงเสียชีวิต ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยรักและอาลัยครุฑ จึงนำกระดูกครุฑมาฝังไว้ที่ป่าชุมชน เพื่อให้เป็นที่ระลึกถึง และให้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าแห่งนี้เอาไว้ เยาวชนต่างพูดคุยถึงครุฑพอสมควร และถ่ายภาพเอาไว้เพื่อนำไปเล่าในสไลด์ต่อไป

กลุ่มผู้ถ่ายภาพเดินป่าต่อไป พบฝูงวัวที่ชาวบ้านนำมาเลี้ยงไว้ ไก่ถามว่า วัวของใคร มีคนตอบว่า เป็นวัวของพ่อเธอนะสิ แล้วทุกคนก็หัวเราะ ไก่ไม่รู้ว่าเป็นฝูงวัวของพ่อตนเอง เพราะไม่เคยสนใจ อ้ายซิวจึงอธิบายว่าการเลี้ยงสัตว์ในเขตป่าใช้สอยป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วนั้นมีมานาน ฝูงวัว ควาย ไม่ได้ทำลายป่าหรือทำให้ป่าเสียหายน้อยมาก บางครั้งมีประโยชน์เสียอีก เพราะการที่วัว ควาย แทะเล็มใบไม้ หรือเหยียบย่ำกิ่งไม้หัก ก็จะทำให้เกิดการแตกหน่อ แตกกอในเวลาต่อมาได้ อ้ายซิวยังบอกถึงวิธีเลี้ยงวัวเหล่านี้ว่า ต้องผูกเชือกตัวจำฝูงเข้ากับต้นไม้ ให้หากินบริเวณหนึ่งและลูกฝูงก็จะอยู่รอบ ๆ บริเวณนั้นไม่ไปไหน หากไม่ผูกจำฝูงไว้ ฝูงวัวอาจเดินหายเข้าป่าลึกไป

กลุ่มผู้เดินป่า ยังเดินต่อไปอีก ตลอดเวลาผู้ใหญ่จะอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพืชผัก สมุนไพร ลำห้วย แหล่งน้ำซับ นก แมลง ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เด็ก ๆ และเยาวชนอาจรู้แล้วบ้าง ไม่รู้บ้าง หรือรู้ไม่ลึกซึ้งพอ ต่างก็สนทนากันผสมผสานกับการหยอกล้อ

คณะผู้วิจัยกับชาวบ้านใช้เวลาหนึ่งวันเต็ม ๆ สำหรับการถ่ายภาพสำรวจป่ากับชาวบ้าน ซึ่งต่างก็สร้างความคุ้นเคยซึ่งกันและกัน รู้จักกันมากขึ้น เพราะต้องปิ่นเขา ลุยลำธาร และชาวบ้านเองก็สนุกร่วมกับการถ่ายภาพต้นไม้ ลูกไม้ หน่อไม้ ลำธาร ภูเขา ฯลฯ ซึ่งต่างก็ชี้ชวนให้ถ่ายภาพนั้นภาพนี้ตามที่ต้องการ

หลังจากนั้นหนึ่งสัปดาห์ คณะผู้วิจัยได้นำภาพสไลด์ที่ล้างเสร็จแล้วจำนวน 2 ม้วน ประมาณ 70 ภาพ พร้อมทั้งเครื่องฉายเข้าไปในหมู่บ้าน และร่วมกันดูสไลด์ด้วยกันเพื่อเลือกภาพต่าง ๆ

ในการนั่งดูภาพสไลด์ร่วมกันนี้ กลุ่มที่เดินป่าได้ชักชวน พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง มาดูสไลด์ รวมทั้งได้เชิญผู้อาวุโสมาร่วมชมด้วย เช่น พ่อหว่าง ซึ่งเป็นพ่อหลวงเหมืองฝาย แม่จัน กรรมกรอบต. ยายจันทร์ ประธานชมรมสมุนไพร เป็นต้น การนัดหมายล่วงหน้าทำให้มีผู้เข้าร่วมชมสไลด์ประมาณ 30 คน ใช้สถานที่บ้านอ้ายซิว

คณะผู้วิจัย เปิดภาพสไลด์ทั้ง 70 ภาพ ชาวบ้านที่นั่งชมรู้สึกสนุกสนาน มีการกระเข้าเข้าแย่งกัน เพราะเป็นภาพที่ร่วมกันถ่ายมาเอง บางภาพเสีย บางภาพผู้ถ่ายก็ไม่แน่ใจว่าถ่ายภาพอะไรมา

อย่างไรก็ตามสิ่งที่สำคัญในการดูภาพและเลือกภาพต่าง ๆ นี้ ก่อให้เกิดการสนทนากันมาก เช่นผู้เฒ่าผู้แก่เมื่อเห็น ภาพชน ก็จะได้เล่าว่า เกิดขึ้นจากตัวแมลงชนิดหนึ่งทำรัง เมื่อคนไปเก็บชน แมลงเหล่านี้จะตอบได้อย่างไร ชนมีประโยชน์อะไรบ้าง เช่น ใช้เป็นเชื้อเพลิง ใช้เป็นยา เด็ก ๆ ก็จะถามว่าใช้ทำเชื้อเพลิงอย่างไร หลังจากนั้นก็จะมึบสนทนาต่าง ๆ ตามมาระหว่างคนสองรุ่น

เมื่อเลือกภาพเสร็จ ก็มาถึงขั้นบรรยายสไลด์และบันทึกเสียง ซึ่งคำบรรยายก็มาจากการสนทนาแลกเปลี่ยน และมอบหมายให้หนึ่งคนเป็นผู้อ่าน อย่างไรก็ตามคำบรรยายและภาพที่เลือกก็ยังไม่มีความสอดคล้องกัน การบรรยายจะเน้นไปที่ความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

คำบรรยายสไลด์มีดังต่อไปนี้

“ในปี 2532 ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ของบ้านห้วยแก้ว ต.ห้วยแก้ว กิ่งอ.แม่ออน จ. เชียงใหม่ ส่วนหนึ่งถูกทำลายเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวในเชิงธุรกิจของนายทุน โดยได้รื้อกล้าพื้นที่ป่าที่ได้ขอเช่าพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้น ต่อมาได้มีการรวมกันของชาวบ้านห้วยแก้ว เพื่อเรียกร้องป่าที่อุดมสมบูรณ์คืนมาดังเดิม โดยการนำของนายนิธ ไชยวันณะ ครูใหญ่ของโรงเรียนห้วยแก้ว แต่ความตั้งใจดังกล่าวกลับส่งผลสะท้อนให้เขาต้องเสียชีวิต อย่างไรก็ตามชาวบ้านทุกคนยังคงระลึกถึงท่านและจัดสร้างอนุสรณ์ไว้กลางป่าผืนนี้ ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วได้ใช้ระยะเวลาในการฟื้นตัวอยู่ 14 ปี ต้นไม้ที่ถูกทำลายได้ฟื้นตัวขึ้นมาโดยความร่วมมือในการปลูกของชาวบ้านห้วยแก้ว ขณะนี้สภาพป่าดีขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ใช้ผลประโยชน์จากป่าแห่งนี้ คือ ไม้ไผ่ หน่อไม้ และการเลี้ยงสัตว์ อีกทั้งยังเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ เมื่อป่าอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้วงจรชีวิตของป่าอุดมสมบูรณ์ขึ้น การที่ป่าจะสมบูรณ์อยู่ได้ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจและการหวงแหนของเราทุกคน เพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์และได้ใช้ประโยชน์สืบต่อไป”

ส่วนภาพที่ชาวบ้านเลือกใช้เล่าเรื่องมีอยู่ 43 ภาพ เช่น ภาพป้ายชื่อหมู่บ้านห้วยแก้ว ภาพต้นไม้ที่ถูกทำลาย คนที่ใช้ป่า อนุสาวรีย์ครูนิธ ภาพป่ามุกกว้าง ไม้ไผ่ หน่อไม้ สัตว์เลี้ยงแหล่งน้ำ ชน ดอก ลูกไม้ สมุนไพร เป็นต้น ซึ่งเป็นภาพที่เล่าเรื่องป่าห้วยแก้วค่อนข้างหลากหลาย สไลด์มีความยาวประมาณ 2 นาที

จากสไลด์จะพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วกลุ่มที่ผลิตเล่าเรื่องป่าในหลายมิติ ตั้งแต่การต่อสู้เรียกร้องจนมีผู้เสียชีวิต ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญ เป็นประวัติศาสตร์ของป่าชุมชน ที่ไม่อาจ

ลืมได้ และควรระลึกถึงเพื่อให้ช่วยกันปกป้องรักษาผืนป่าที่มีค่ามากมายนี้ต่อไป ไปจนถึงเล่าเรื่อง
ส่วนประกอบของป่าและการใช้ประโยชน์ของป่าผืนนี้

คำบรรยายให้น้ำหนักกับการต่อสู้เรียกร้องจากนายทุน แต่หาภาพประกอบ
ลำบาก ฉะนั้นภาพสไลด์จึงเป็นภาพเกี่ยวกับส่วนประกอบของป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า

แต่ทั้งหมดนี้ เป็นการเลือกและสร้างเนื้อหาเกี่ยวกับป่าจากมุมมองของกลุ่มชาว
บ้านผู้ผลิตเอง

หลังจากนั้นทั้งหมดก็นั่งชมสไลด์ที่เสร็จสมบูรณ์ เป็นผลงานที่ร่วมทำกันมา มี
เสียงหนึ่งพูดว่า สไลด์ไม่มีเสียงเพลงเลย ใช่แล้วไม่มีใครคิดถึงเพลงประกอบเลย

คณะผู้วิจัยให้ชาวบ้านผลิตสื่ออย่างเป็นธรรมชาติมากที่สุด มิได้แนะนำอะไรเป็น
พิเศษ นอกจากการใช้กล้องถ่ายภาพ การบันทึกเสียง และการเปิดเครื่องฉาย จากการสังเกตคณะ
ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์การรวมผลิตสื่อสไลด์ต่อไปนี้

ในการร่วมกันผลิต ไม่ได้ตั้งใจไว้แต่แรกว่าจะผลิตเรื่องอะไรเกี่ยวกับป่าจึงรู้เพียง
คร่าว ๆ ว่าจะผลิตเพื่อให้คนที่มาเยี่ยม (บุคคลภายนอก) และเอาไว้ดูกันเองด้วย (ภายในชุมชน)
ไม่มีการเขียนบท เพียงแต่พูดคุย ชักชวนกันถ่ายภาพนั้นภาพนี้ เช่น เข้าไปในป่า คนหนึ่งก็พูดว่านี่
เป็นผลไม้ป่าที่ควรบันทึกภาพไว้ นี่เป็นกองไม้รวกที่ชาวบ้านตัดมา ควรถ่ายไว้เพื่อบอกว่าในป่าชุม
ชนมีผลผลิตอะไรบ้าง ตรงนี้เป็นแหล่งน้ำซับ มีน้ำไหลซึมออกมาจากก้อนหิน เป็นบ่อเกิดของลำ
ธาร ที่เห็นอยู่นั้นเป็นวัชที่ชาวบ้านนำมาปล่อยทิ้งไว้ในป่าให้เล็มกินหญ้า

การผลิตมิได้วางแผนรัดกุมแต่แรก มิได้กำหนดตัวสาร แต่ตัวสารถูกกำหนดจาก
สิ่งที่มองเห็นจากชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับป่า จากชาวบ้านที่ร่วมเดินสำรวจป่าเอง ชาวบ้านจะ
เล่าเรื่องจากมุมมองจากประสบการณ์ของตนเอง มิใช่จากใครคนใดคนหนึ่ง แต่จากหลาย ๆ คน
นำมารวมกัน

ภาพถ่ายหลายภาพเหล่านี้ถูกนำมาวางเรียงกัน และคัดเลือกออกมา บางคนก็จะ
บอกว่าควรเริ่มด้วยป้ายหมู่บ้าน เล่าความเป็นมาของป่าชุมชน บางคนบอกว่าในการเล่าความเป็น
มา ต้องกล่าวถึงครุฑและมีกุครุฑด้วย หลังจากนั้นก็มีการบรรยายโดยเขียนคำบรรยายใส่เศษ
กระดาษและสอบถามกันว่าบรรยายอะไรดี ใช้คำเมืองหรือภาษากลาง ในเรื่องความเป็นมาก็จะ
สอบถามผู้อาวุโสว่าเรื่องเกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างไร

หลังจากนั้นก็มีการบันทึกเสียง และฉายภาพที่เลือก จึงแล้วเสร็จออกมาเป็นสไลด์
หนึ่งชุดในเวลาที่ไม่นานนัก

การผลิตแบบนี้ยังไม่มีแบบแผนแน่นอน มีเพียงการตั้งเป้าหมายกว้าง ๆ ว่าจะ
ผลิตเพื่ออะไร คนดูเป็นใคร ถือเป็นการผลิตแบบลูกทุ่ง แต่ก็ได้ข้อมูล มุมมอง เนื้อหาที่ออกมาจาก
กลุ่มชาวบ้านจริง ๆ เป็นเนื้อหามุมมองที่เกิดขึ้นจากการสนทนา ปรัชญา แลกเปลี่ยน ดังนั้นใน

กระบวนการผลิตสื่อสไลด์แบบมีส่วนร่วม จึงเป็นการผลิตที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันเป็นการเรียนรู้ในสองด้าน ด้านที่หนึ่ง เรียนรู้เนื้อหาเรื่องป่าชุมชน ผู้ใหญ่เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่ที่มาของป่าชุมชน การต่อสู้ ตลอดจนการใช้สอยป่าให้กับเยาวชนและเด็กฟัง เยาวชนและเด็กมีโอกาสดักถามแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องป่าชุมชนกับผู้ใหญ่ ด้านที่สอง เป็นการเรียนรู้เรื่องกระบวนการผลิตสื่อว่า การผลิตสื่อต้องคิดล่วงหน้า หรือต้องมีแผน ลำพังรู้แต่เพียงว่าจะผลิตเพื่ออะไร อาจยังไม่เพียงพอ เพราะมาถึงขั้นการเลือกเนื้อหา (ซึ่งมีอยู่มากมาย) การเรียงลำดับเนื้อหา การบรรยายให้สอดคล้องกับภาพที่ปรากฏ ก็ต้องมีการเรียนรู้ในแง่ของการนำเสนอด้วย ซึ่งชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

ในการผลิตครั้งแรกนี้ กลุ่มผู้ผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชน เช่น ไก่ อ้อย ดม ก็เริ่มเรียนรู้และเข้าใจถึงกระบวนการผลิตสื่อมากขึ้น จากที่ถ่ายภาพไปเรื่อย ๆ คุยกันแบบที่เล่นที่จริงบ้าง สร้างความสนุกสนานไม่รู้สึกกดดัน ก็นำไปสู่การเรียนรู้กระบวนการผลิตร่วมกันในที่สุด และเยาวชนกลุ่มนี้ก็ได้กล่าวกับคณะผู้วิจัยว่า จะร่วมกันผลิตสื่อวิถีทัศน์ต่อไป

ในการเผยแพร่และเปิดรับ ก็ได้ชักชวนเพื่อนบ้านมานั่งดูกัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ร่วมผลิต มีบ้างที่ไม่ได้ร่วมผลิตแต่ก็นั่งล้อมวงดูสไลด์กัน ประมาณ 30 คน ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ใหญ่ ผู้หญิงและเด็ก การเผยแพร่ก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้คิดอย่างชัดเจนมาก่อนว่าจะเผยแพร่ให้ใครดูโดยเฉพาะรู้ว่าผลิตแล้วก็เก็บเอาไว้ให้ผู้ที่มาเยี่ยมดูหรือเอาไว้ดูกันเอง หรือใครจะเอาไปเผยแพร่ที่ไหนก็มาเอาไป (ต่อมาแกนนำบอกกับคณะผู้วิจัยว่า มีเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนสนใจและขอถือปัสสไลด์ที่ชาวบ้านผลิตนี้ไปใช้ประโยชน์ต่อไป)

การเปิดรับสไลด์นี้ มีความสำคัญ เนื่องจากดูแล้วมีการพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์ สอบถาม กระเข้าเข้าหาแย้งกัน และดูกันหลายรอบ การรับสารในลักษณะนี้เป็นการเปิดรับที่กระตือรือร้น รับสารแล้วก็แลกเปลี่ยนความรู้ความคิดซึ่งกันและกัน

ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นในระหว่างและหลังการชมสไลด์ที่ผลิตเสร็จแล้ว สรุปได้ดังนี้

ผู้ใหญ่ ซึ่งได้แก่ พ่อหว่าง แม่จิ้น ยายจันทร์ อ้ายซิว ลุงเสาร์ ลุงทอง อ้ายทอง พี่อมรา และผู้ปกครองของกลุ่มเด็กอีก 3-4 คน มีบทบาทในการให้ข้อมูลต่าง ๆ กลุ่มผู้ใหญ่ไม่ได้จะต้องเทคโนโลยี ปลอ่ยให้เยาวชนเป็นผู้ผลิต แต่ผู้ใหญ่กลุ่มนี้จะเล่าเรื่องราวในอดีตให้ฟัง เช่น พ่อหว่าง แม่จิ้น ซึ่งเป็นสามีภรรยา ที่เป็นผู้อาศัยในหมู่บ้านอาศัยอยู่ในกลุ่มบ้านเหล่า มีตำแหน่งที่ชาวบ้านนับถือ แต่มิได้เป็นแกนนำป่าชุมชน เล่าให้ฟังถึงป่าห้วยแก้วในอดีตที่มีความสมบูรณ์เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ ในอดีตแม่น้ำลายมีปริมาณมาก ชาวบ้านไม่ต้องแบ่งปันน้ำเหมือนในปัจจุบัน น้ำมีเหลือเพื่อสำหรับทุกคนครบถ้วน ไม่ว่าจะใช้เพื่อการเกษตร หรือใช้สอยในบ้าน ในป่ามีหน่อไม้ เห็ด พืชผักมากมายให้ชาวบ้านเก็บบริโภคหรือขายเพื่อยังชีพ ชาวบ้านในอดีตยังอาศัยขั้นเป็นเชื้อเพลิง

เป็นคูปองเพื่อให้แสงสว่าง ส่วนลุงเสาร์ ซึ่งปกติเป็นคนเงียบ ๆ ก็เล่าถึงการใช้ดอก ทำเป็นภาชนะ เช่น สานช่องใส่ปลา สานกระบุงหรือที่เรียกว่า ลำหวด ยายจันทร์จะแสดงทักษะเกี่ยวกับสมุนไพร ช่วยรักษาและบรรเทาอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ เช่น โรคท้องร่วงของผู้ป่วยเอดส์ ส่วนอ้ายชีว อ้ายทอง จะตอบคำถามเกี่ยวกับการต่อสู้ของชาวบ้าน เป็นต้น

กลุ่มผู้ใหญ่เมื่อเห็นภาพ ก็จะเล่าขยายความต่าง ๆ ตามมุมมองความสนใจของตนเอง มีเยาวชนและเด็ก ๆ เป็นผู้ซักถามประปราย

กลุ่มเยาวชนจะวิจารณ์ตัวสไลด์ เป็นการพูดแทรกกันถึงภาพที่ถ่ายมาและการบันทึกเสียง ส่วนเด็ก ๆ จะพูดถึงการละเล่นต่าง ๆ เช่น การจับแมลง การเล่นน้ำในลำห้วย

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า แต่ละคนได้พูดถึงป่าในมิติต่าง ๆ เช่น ผู้อาวุโส เล่าถึงอดีตบ้านห้วยแก้ว ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งน้ำ อาศัยป่าหากิน มีความสงบสุข ผู้ใหญ่บางคน พูดถึงการใช้สอยป่า เช่น เก็บเห็ด หน่อไม้ สานตะกร้า เกษนนำพูดถึงการต่อสู้ซึ่งป่ากลับคืนมาจากนายทุน ผู้หญิงพูดถึงสมุนไพร เยาวชนและเด็ก ๆ พูดถึงการละเล่น

กลุ่มชาวบ้านที่ดูสไลด์ได้มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเนื้อหาในสไลด์ แต่จะพูดช่วยเสริมเนื้อหาต่าง ๆ มากกว่า และจะพูดเลยไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ เช่น ปิดเทอมนี้เยาวชนไม่จัดกิจกรรมอะไรหรือ หรือไม่ก็จะถามถึงญาติพี่น้องที่ไม่ค่อยพบกันว่า ไปทำอะไร ที่ไหน ซึ่งเป็นบทสนทนาทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวันของชุมชน

คณะผู้วิจัยสรุปว่า การชมสไลด์ มีบรรยากาศไม่เป็นทางการ มีลักษณะชมไปคุยกันไป พูดคุยเกี่ยวกับเรื่องป่าบ้าง หรือนอกเรื่องไปยังเรื่องอื่น ๆ บ้าง ผู้ใหญ่ที่ไม่ได้ร่วมผลิตแต่แรก กลับเป็นผู้ส่งสารมากกว่ากลุ่มที่ผลิต กลุ่มที่ผลิตคือเยาวชนกลายเป็นผู้รับสารในขั้นของการเปิดรับ ซึ่งจะเห็นว่า การเปิดรับสื่อแบบมีส่วนร่วม มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง แลกเปลี่ยนกันไปมา ทุกคนมีบทบาทเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารได้ โดยมีตัวสไลด์เป็นสื่อกลางที่จุดประเด็นให้ทุกคนได้สื่อสารกัน

คณะผู้วิจัยได้ข้อสังเกตจากการผลิตสไลด์แบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมผลิตสไลด์ สร้างความสนุกสนาน สร้างความสัมพันธ์ และสร้างความภูมิใจ

สิ่งที่ปรากฏเห็นอย่างเด่นชัดในการร่วมกันผลิตสื่อของชาวบ้าน คือ ความสนุกสนานที่ได้สัมผัสกับความแปลกใหม่ ชาวบ้านได้รวมตัวกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน ที่ได้เดินป่าด้วยกัน ถ่ายภาพ พูดคุยกัน รวมทั้ง ชาวบ้านก็มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคณะผู้วิจัยด้วย เมื่อผลิตสื่อเสร็จก็เกิดความภาคภูมิใจถึงแม้ตัวชิ้นงานจะไม่ค่อยดูดีนักก็ตาม การที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าถึงประสบการณ์ในอดีตและได้สั่งสอนลูกหลานก็สร้างความรู้สึกรักมีคุณค่า ความภูมิใจให้เกิดขึ้นได้

2. ผู้เข้าร่วมเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารตอบโต้กันได้อย่างกว้างขวาง ชาวบ้านได้เล่นบทบาทเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารสลับกันไปมา ก่อให้เกิดการสร้างเนื้อหาพร้อมกัน ตีชมกัน แนะนำกัน รวมทั้งสร้างบรรยากาศของการยอมรับฟังกันมากขึ้น

3. เนื้อหาสาร มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

เนื้อหาของสไลด์ เป็นเนื้อหาที่ถูกกำหนดโดยชาวบ้าน จึงเป็นเรื่องใกล้ตัวเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้

4. ตัวสื่อ เป็นสื่อสมัยใหม่ที่ดึงดูดความสนใจ

ตัวสื่อเอง ในแง่ของการผลิตเช่น การถ่ายภาพ การบรรยายและการบันทึกเสียงสามารถเรียกร้องความสนใจจากคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่เป็นอย่างดี คนหนุ่มสาวสนใจตัวสื่อมากกว่าเนื้อหา แต่ตัวสื่อก็สามารถดึงคนหนุ่มสาวเข้ามาสัมผัสประชุมชนอย่างไม่รู้ตัว กล่าวคือบางคนไม่รู้วิธีชูดหน่อไม้ ไม่รู้ว่าขันใช้ทำอะไร ต่อเมื่อมาผลิตสื่อ (เพราะสนใจตัวสื่อ) ก็สามารถดูฉบับเนื้อหาต่าง ๆ ได้โดยปริยาย สื่อดั้งเดิมในบ้านห้วยแก้วที่ใช้จัดการป่า เช่น การประชุม ดูเป็นเรื่องเคร่งเครียด คนหนุ่มสาวไม่ชอบ ไม่เข้าร่วม แต่ถ้าเป็นสื่อสมัยใหม่ พวกเขาสัมผัสเรื่องการจัดการประชุมชนอย่างไม่รู้ตัว และเรียนรู้ยอมรับเนื้อหาได้ง่ายตามมา

5. กระบวนการผลิต สำคัญกว่าผลงานที่ปรากฏ

ตัวงานสไลด์เอง ไม่มีความเป็นมืออาชีพ ไม่ค่อยน่าดู หากเทียบกับมาตรฐานผลงานโดยทั่วไป แต่ในกรณีการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านเอง ตัวกระบวนการผลิตกลับมีคุณค่า มีความหมายมากกว่า นั่นคือกระบวนการผลิตทำให้คนหลายรุ่นได้มาร่วมแลกเปลี่ยนกัน สืบทอดความรู้ภูมิปัญญาและประเพณีการใช้ป่า

6. การผลิตสไลด์แบบมีส่วนร่วมช่วยเสริมสร้างความรู้และทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับป่าชุมชนแก่คนหนุ่มสาวรวมทั้งเด็ก ๆ

ผู้อาวุโสท่านหนึ่งเล่าว่า ในอดีตชาวบ้านหากินกับป่า เวลาเข้าไปเก็บของป่า จะพาลูกหลานไปด้วย ทำให้ลูกหลานได้เรียนรู้เกี่ยวกับป่าผ่านการสัมผัสจริง อ้ายทอง ปัจจุบันอายุ 40 ปีเศษ เมื่อเป็นเด็ก ก็เข้าไปเก็บของป่ากับพ่อแม่ จึงรู้จักวิธีเก็บของป่าเป็นอย่างดี แต่ในยุคปัจจุบัน เยาวชนคนหนุ่มสาวและเด็ก ๆ ไม่ค่อยได้เข้าป่ากับพ่อแม่ จึงไม่ได้เรียนรู้อย่างลึกซึ้งเหมือนคนหนุ่มสาวในอดีต ตัวอย่างเช่น ไก่ ไม่เคยรู้วิธีการเลี้ยงสัตว์ในป่า อ้อยไม่รู้วิธีชูดหน่อไม้หรือสานดอกทำภาชนะต่าง ๆ และเยาวชนอีกหลาย ๆ คนก็ไม่รู้จักครุนิด ไม่รู้ว่าในอดีตป่ามีความสำคัญจนกระทั่งชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาช่วงชิงป่าจากอำนาจรัฐ เพราะเมื่อเกิดเหตุการณ์ เยาวชนยังอายุน้อย ดังนั้นการมีส่วนร่วมผลิตสไลด์ของเยาวชน จึงเป็นการเรียนรู้ในสิ่งที่ขาดหายไป เป็นการเรียนรู้จากผู้ใหญ่ในชุมชนเดียวกัน สไลด์จึงเป็นสื่อที่ช่วยเสริมสร้างความรู้ และทำให้

เยาวชนตระหนักว่าป่ามีความสำคัญต่อบรรพบุรุษของพวกเขาหลายชั่วอายุคน จึงต้องหวงแหนรักษาป่าไว้ให้คนรุ่นต่อ ๆ ไป

ดม อ้อย ไก่ และเด็ก ๆ เริ่มเข้าใจเป้าหมายของการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ว่า สื่อสไลด์ช่วยเสริมความรู้และทัศนคติอย่างไร

7. ข้อดีและข้อจำกัดของสื่อสไลด์

สื่อสไลด์ที่ชาวบ้านร่วมผลิตมีทั้งข้อดีและข้อจำกัด ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ข้อดีได้แก่ ตัวสื่อเองมีความน่าสนใจเพราะเล่าเรื่องด้วยภาพ มีความดึงดูดใจ นอกจากนี้ สามารถดึงดูดคนทุกเพศทุกวัยเข้าร่วมชมได้พร้อม ๆ กัน สร้างบรรยากาศของการพูดคุยได้หลังชมเสร็จ ในกรณีของชาวบ้านห้วยแก้ว เนื้อหาในสื่อสไลด์ก็เป็นเรื่องเดิม เช่น ประวัติความเป็นมาของป่า การใช้สอยป่า ที่หลาย ๆ คนก็รู้ ๆ กันอยู่แล้ว แต่พอนำเนื้อหาเก่ามาเล่าใหม่ในสื่อใหม่ ก็สามารถสร้างความมีชีวิตชีวาให้เกิดขึ้นได้ เป็นการผลิตซ้ำ เพื่อถ่ายทอดย้ำเตือนแก่คนรุ่นต่อ ๆ มาได้ นอกจากนี้ ยังสามารถเก็บไว้ใช้ได้หลาย ๆ โอกาส เป็นบันทึกที่มีความแน่นอนในการเล่าเรื่อง ต่างจากการพูดคุยธรรมดาซึ่งอาจหลงลืมได้เมื่อเวลาผ่านไป

ส่วนข้อจำกัดของสื่อสไลด์ ก็คือ ยังคงเป็นสื่อเฉพาะกิจ ใช้ได้บางครั้งบางครั้ง มีบทบาทช่วยส่งเสริมมากกว่าเป็นสื่อหลัก เพราะสื่อชนิดนี้ต้องการการลงทุนลงแรงพอสมควร มีค่าใช้จ่าย ในแง่ของการผลิตไม่อาจให้คนจำนวนมากร่วมกันผลิตได้ แต่ในแง่ของการชมหรือเปิดรับ สามารถร่วมชมได้มาก แต่ก็ต้องสนับสนุนให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนหลังชมแล้ว ก็จะเกิดประโยชน์ในลำดับต่อมาได้

• สื่อวิถีทัศน์

การผลิตสื่อวิถีทัศน์มี 2 ชุด ชุดแรกเป็นสารคดีเกี่ยวกับความรู้การใช้ป่าเรื่อง “หน่อไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว” ชุดที่สอง เป็นเรื่องเกี่ยวกับทักษะการดูแลป่าของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านห้วยแก้ว เรื่อง “ป่าชุมชนห้วยแก้ว” ในที่นี้จะกล่าวถึง วิถีทัศน์ชุดที่หนึ่งก่อน

ในการผลิตวิถีทัศน์ชุดแรกนี้ ผู้ผลิตยังคงเป็นกลุ่มเดิมที่ผลิตสื่อสไลด์ร่วมกันมา มีความเต็มใจที่จะผลิตสื่อวิถีทัศน์เพราะจะได้เรียนรู้วิธีการผลิตมากขึ้น ก่อนการผลิตได้นั่งปรึกษากัน ทำให้มีการเตรียมการที่ดีกว่าสื่อสไลด์ซึ่งเป็นสื่อขิมलग หรือกล่าวได้ว่าแกนนำและกลุ่มเยาวชนเริ่มมีการคิดล่วงหน้าหรือวางแผนก่อนแล้วค่อยลงมือปฏิบัติ

การผลิตสื่อวิถีทัศน์แบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้ในชุมชนนี้ แบ่งได้ 6 ขั้นตอน

ขั้นตอนแรก : แนะนำเทคโนโลยี ได้แก่กล้องวิถีทัศน์ และคอมพิวเตอร์พร้อมโปรแกรมตัดต่อ

ในการผลิตสื่อวีดิทัศน์ คณะผู้วิจัยได้นำอุปกรณ์เข้าไปในหมู่บ้าน และแนะนำการใช้อุปกรณ์เหล่านี้ มีชาวบ้านสนใจเข้าร่วม 10 กว่าคน ชาวบ้านสนใจมาก ตั้งใจฟังเป็นอย่างดี กล้องวีดิทัศน์ เป็นสิ่งที่ใช้ไม่ยาก ชาวบ้านชอบที่จะจับกล้องและลองถ่าย

คณะผู้วิจัยต่อสายกล้องเข้ากับโทรทัศน์ ภาพจากกล้องที่ชาวบ้านยกถ่ายปรากฏบนจอ ยิ่งทำให้รู้สึกสนุก ชาวบ้านสายกล้องไปมาจับภาพคนนั้นคนนี้ และหยอกล้อกัน เป็นพระเอก นางเอก อย่างสนุกสนาน และแต่ละคนก็ขอลองจับกล้องดู สอบถามกลไก เช่น ชุมเข้า ชุมออก และทดลองถ่ายกัน บางคนนำกล้องไปถ่ายรอบ ๆ บริเวณบ้าน เช่น แม่ไก่ที่กำลังกกลูก พร้อมกับพากย์ลงไปด้วยว่า นี่คือแม่ไก่ กำลังกกลูกตัวเล็ก ๆ บ้างก็ถ่ายภาพถนน รถที่วิ่งไปมา บ้างก็ถ่ายภาพต้นไม้มุมสูง เป็นต้น

สำหรับการแนะนำการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ และโปรแกรมตัดต่อนั้น ชาวบ้านบอกว่ายากแก่การเข้าใจ บางคนส่ายหน้า แต่บางคนก็บอกว่า จดบันทึกขั้นตอนต่าง ๆ เอาไว้ แล้วค่อยหัดทำ บางคนก็บอกว่าต้องลองทำเลยถึงจะเป็น ต่อมาชาวบ้านที่เป็นคนหนุ่มสาว 2-3 คน ได้เข้ามาทดลองใช้ และบอกว่าเขาเองก็เคยใช้คอมพิวเตอร์มาแล้ว แต่ไม่เคยเห็นโปรแกรมตัดต่อมาก่อน

คณะผู้วิจัยจึงลงนำภาพที่ชาวบ้านถ่ายโหลดเข้าเครื่องคอมพิวเตอร์ และให้ชาวบ้านทดลองคลิกจับวางภาพต่อ ๆ กันไป ซึ่งก็คือการตัดต่อถ่าย ๆ นั้นเอง ชาวบ้านจึงกล้ามากขึ้นที่จะลองใช้คอมพิวเตอร์ ผู้อาวุโสบอกว่าให้เด็ก ๆ มาลองทำกัน แล้วก็เป็นเอง แล้วค่อยสอน กันต่อไป

คณะผู้วิจัยทั้งสองวันในหมู่บ้าน และให้ผู้สนใจผลัดเปลี่ยนกันมาใช้ แกนนำบอกว่าให้จัดระบบการใช้ เพราะอาจมีปัญหา ซึ่งคณะผู้วิจัยก็ปล่อยให้ชาวบ้านจัดการกันเอง

ในเบื้องต้นนี้เป็นการแนะนำ ให้ทดลองใช้เพื่อให้เกิดความคุ้นเคย ชาวบ้านถามว่าเอากล้องวีดิทัศน์ไปถ่ายอย่างอื่นได้ไหม ซึ่งคณะผู้วิจัยก็บอกว่า เชิญตามสบาย อยากถ่ายอะไรก็ไปลองถ่ายมา และโหลดเข้าคอมพิวเตอร์เพื่อลองจัดวางภาพต่าง ๆ ดู

ชาวบ้านลองใช้กล้องวีดิทัศน์มากกว่าที่จะตัดต่อ เพราะกล้องวีดิทัศน์ไม่ซับซ้อน นำติดตัวไปได้ ในโอกาสที่ไปเยี่ยมเยียนประชุมชนสะมะแก จ.กาญจนบุรี ชาวบ้านก็นำกล้องไปด้วย กลับมาก็ลองถ่ายกิจกรรมต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น การเล่นกีฬา การประชุมในหมู่บ้าน เป็นต้น

ในขั้นแรกของการทดลองใช้สื่อสมัยใหม่เช่นวีดิทัศน์นี้ วิเคราะห์ได้ว่า สื่อวีดิทัศน์ และคอมพิวเตอร์สำหรับตัดต่อ เป็นของใหม่มากสำหรับชาวบ้านในแง่ของการใช้งานของชาวบ้านเอง ชาวบ้านกล้า ๆ กลัว ๆ ที่กล้าเพราะเป็นของแปลกและมีโอกาสที่จะได้ใช้ ที่กลัวเพราะกลัวจะเสียหายหรือทำไม่ได้ จึงต้องให้กำลังใจและใช้เวลาสร้างความคุ้นเคย

กลุ่มคนที่กล้าใช้เป็นคนหนุ่มสาวตามคาด คนหนุ่มสาวเป็นกลุ่มแรกที่ลองใช้ และมักมีคำถามเกี่ยวกับกลไกการใช้งาน สำหรับชาวบ้านวัยกลางคนและผู้อาวุโสจะดูด้วยความสนใจห่าง ๆ ไม่ลองใช้ แต่จะพูดในทำนองว่าคงใช้ไม่เป็น ให้ลูกหลานทำกันไป แต่ผู้อาวุโสก็พร้อมที่จะสนับสนุนให้ข้อมูลต่าง ๆ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สื่อสมัยใหม่มีเสน่ห์ดึงดูดเยาวชนคนหนุ่มสาวให้เข้ามาทดลองได้ ส่วนผู้อาวุโสจะเป็นผู้ร่วมในการสร้างเนื้อหามากกว่าที่จะเป็นผู้ลงมือผลิตเอง

ขั้นตอนที่สอง : ขั้นตอนการผลิต (Pre-Production)

ในขั้นนี้ เป็นขั้นของการวางแผนการผลิต ซึ่งชาวบ้านกำหนดประเด็นเนื้อหาว่าจะผลิตรายการอะไร เพื่อเป้าหมายใด

หลังจากที่ระยะเวลาให้ชาวบ้านคุ้นเคยกับเครื่องมือแล้ว คณะผู้วิจัยจึงสอบถามกับแกนนำบางคนอย่างไม่เป็นทางการว่า วิทัศน์ที่จะผลิตนี้ น่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร ซึ่งก็มีคำตอบว่า น่าผลิตเกี่ยวกับการใช้สอยป่า เป็นรายการสั้น ๆ ในที่สุดเลือกว่า จะผลิตเกี่ยวกับการใช้ต้นไม้ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากและเป็นพืชที่ชาวบ้านใช้สอยมากที่สุด

ชาวบ้านได้นั่งปรึกษากันเกี่ยวกับการใช้ต้นไม้ ซึ่งก็เริ่มที่ต้นไม้บ้านเรามีที่ชนิด เช่น ไม้รวก ไม้บง ประโยชน์ใช้ทำอะไร เช่น ทำตะกร้า ทำหมวก บางคนก็บอกว่า ก็ไปถ่ายในห้องครัวว่ามีอะไรที่ทำจากต้นไม้บ้าง ต่อมาชาวบ้านเริ่มพูดถึงเรื่องหน่อไม้ มีหน่ออะไรบ้าง มีทั้งหน่อที่อยู่ในดินรสชาติหวานกว่าหน่อที่โผล่พ้นดิน วิธีสังเกตว่าหน่อในดินมีหรือไม่ทำอย่างไร รวมไปถึงวิธีการขุด หน่อชนิดใดที่ขุดได้ก่อน ต่อมาขุดหน่ออีกชนิด ขายราคาเท่าไร ชาวบ้านคุยประเด็นเรื่องต้นไม้อย่างมากมาย เป็นผู้อาวุโสที่รู้เรื่องเหล่านี้ดี คนหนุ่มสาวมีหน้าที่บันทึกเป็นประเด็น ๆ

ในขั้นนี้เป็นการเขียนบทสั้น ๆ เกี่ยวกับการใช้สอยต้นไม้ตนเอง ซึ่งจะเป็นเครื่องนำทางให้ไปถ่ายภาพที่ต้องการและมาบรรยายต่อไป

ชาวบ้านไม่ทราบว่าเป็นการเขียนบท พวกเขารู้แต่เพียงว่าจะต้องไปถ่ายภาพอะไร เพื่อเล่าเรื่องต้นไม้ ซึ่งทำให้การถ่ายทำมีเป้าหมายชัดเจนขึ้น มิใช่ถ่ายภาพอะไรก็ได้ที่อยากถ่ายอย่างที่ผ่านมา

ในขั้นตอนนี้ อาศัยความรู้เรื่องป่าจากผู้มีประสบการณ์การใช้ป่าอย่างมาก คนหนุ่มสาวมีหน้าที่จดบันทึก

แกนนำชาวบ้านบอกว่าวิทัศน์นี้น่าจะเอาไปให้ครูได้ดูเพื่อนำไปสอนเด็ก ๆ ในโรงเรียนให้รู้ว่า ขุดหน่อไม้กันอย่างไร ซึ่งก็อาจทำให้ชาวบ้านสนใจเรื่องป่าชุมชนมากขึ้น

มีข้อสังเกตว่า คณะผู้วิจัยแนะนำให้ชาวบ้านปรึกษากันว่าจะถ่ายทำเรื่องอะไรเท่านั้น แต่ปรากฏว่าชาวบ้านช่วยกันคิดประเด็นและเนื้อหามากมายเอง รวมทั้งกำหนดผู้ชมเองด้วย นั่นคือเด็กนักเรียนในโรงเรียนห้วยแก้ว โดยที่คณะผู้วิจัยมิได้แนะนำมาก่อน

วิเคราะห์ได้ว่า การกำหนดเนื้อหาสาร โดยอาศัยการมีส่วนร่วม จะทำให้มีเนื้อหาหลากหลายรอบด้าน เช่น การกำหนดเนื้อหาเกี่ยวกับต้นไม้ มุ่งองค์ความรู้หลายส่วนประกอบกันขึ้น ชาวบ้านคนเดียวอาจรู้เรื่องต้นไม้บางด้าน บางคนอาจรู้มาก บางคนอาจรู้น้อย เมื่อมารวมกันจึงเป็นเนื้อหาที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง กล่าวคือ หากเผยแพร่เนื้อหา ชาวบ้านจะมีองค์ความรู้เพิ่มขึ้นในระดับใกล้เคียงกัน สามารถนำไปใช้ปรับปรุงการใช้สอยต้นไม้และการรักษาต้นไม้ไว้ในอนาคตด้วย

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการสร้างสารที่หลากหลายและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง

นอกจากนี้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จะเอื้อต่อการให้ชาวบ้านได้รู้จักคิดมากขึ้น เช่น คิดว่าผลิตสื่อทำไม ผลิตให้ใครดู ซึ่งในกรณีวิถีทัศนศิลป์ ก็ได้ข้อสรุปว่า ผลิตให้เด็กนักเรียนดู เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ในหมู่บ้านห้วยแก้ว เป็นต้น

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการสื่อสารที่มีความรอบคอบ เพราะช่วยกันคิดหลายหัว และเป็นการสื่อสารที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้เป็นอย่างดี

ขั้นตอนที่สาม : ขั้นตอนการผลิตหรือขั้นตอนถ่ายทำ (Production)

หลังจากกำหนดนัดหมายกับกลุ่มถ่ายทำได้แล้ว (หลายคนติดภารกิจ เช่น ต้องไปขุดต้นไม้ ต้องไปเรียนหนังสือ) ทีมงานจึงลงมือถ่ายทำโดยใช้บทที่เขียนขึ้นเป็นเครื่องนำทาง การมีบทหรือมีแผนไว้ก่อนทำให้ชาวบ้านดำเนินการได้ง่ายขึ้น ไม่เหมือนการผลิตสไลด์ที่ไม่ได้คิดล่วงหน้าว่าจะเล่าเรื่องอะไร แต่สำหรับสื่อวิถีทัศน์ได้เตรียมตัวมาก่อนหน้านี้แล้ว ชาวบ้านรู้ว่าเนื้อหาเป็นเรื่องอะไร จะถ่ายทำเพื่อให้ใครดู

วีรชน บานทรงกิจ หรือดม เป็นมือกล้อง วิไลพร สมมี หรืออ้อย เป็นพิธีกร อ้ายชีวและชาวบ้านคนอื่น ๆ เป็นตัวละคร และให้ข้อมูล คณะผู้วิจัยเป็นผู้ให้คำปรึกษา

ทีมงานตกลงเลือกสถานที่เพื่อถ่ายจากแรก เป็นชายป่ามองเห็นทิวไม้เป็นแนวยาว ดมตั้งกล้อง ทำทางแก้ง่าม ขยับกล้องหมุนไปมาหามุมถ่าย อ้อยง่วนอยู่กับการหนีบไมโครโฟนขนาดจิ๋วเข้ากับเสื้อของตนเอง เนื่องจากเป็นข้อดีแรก ต่างคนต่างเคอะเขิน เพราะมีคณะผู้วิจัยมองอยู่ แต่เมื่อถ่ายไปได้ 3 เทค ก็เริ่มรู้สึกผ่อนคลาย ต่างให้กำลังใจกัน เช่น ไม่ต้องเขินถ่ายทำให้เด็ก ๆ ดู บางคนบอกว่าพูดคำเมืองก็ได้ แต่พิธีกรก็ตัดสินใจเองว่าจะพูดภาษากลางดีกว่า เพราะเด็ก ๆ ในโรงเรียนก็เรียนภาษากลาง

หลังจากนี้จึงเดินเข้าไปตามลำห้วยเล็ก ๆ มองหากอไม้ที่มีหน่อไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น หน่อไผ่ดิน หน่อตก เพื่อถ่ายทำตามบท อ้ายชีวเป็นคนค้นหาเลือกพื้นที่ รวมทั้งเป็นผู้สาธิตการขุดหน่อด้วย อ้อยเริ่มพูดเป็นธรรมชาติมากขึ้น ไม่พยายามจำบทเหมือนข้อแรก ๆ เริ่มออกท่าทางพูดออกนอกบทและมีลูกเล่น เช่น ดูป่าไม้เหล่านี้ซิ เขียวเขียว ทำให้การถ่ายทำเป็นเรื่องสนุก

ทางด้านคม ก็เริ่มออกคำสั่ง เช่น ชยับไปทางซ้ายอีกนิด เอาละหยุดก่อน จะชยับกล้องเข้ามาใกล้อีกเพื่อให้เห็นวิชุด

บรรยากาศของการถ่ายทำเป็นไปด้วยดี มีการปรึกษากันตลอดในกลุ่มชาวบ้าน เช่นถ่ายตอนนี้ก่อนดีไหม ในบทจะมีการสาธิตล่างหน่อไม้ ตอนนี้ชาวบ้านที่เก็บหน่อไม้กลับมาแล้ว เราไปขอให้เขาล่างหน่อไม้ และให้เขาบรรยายไปด้วย เป็นต้น

การถ่ายทำใช้เวลาเพียง 1 วัน ภาพที่ถ่ายเสร็จโหลดเก็บไว้ในคอมพิวเตอร์ เพื่อตัดต่อภายหลัง

จะเห็นว่าการถ่ายทำไม่ใช่เรื่องยากสำหรับชาวบ้านเลย แม้ว่าจะเป็นการถ่ายทำครั้งแรกในชีวิตก็ตาม ทุกคนรู้สึกสนุกที่ได้ร่วมกันทำงาน อาจเป็นเพราะว่าเป็นของแปลกใหม่ก็ได้

จากการผลิตสื่อวิถีทัศน์ทั้งสามขั้นตอนที่ผ่านมา พบว่า ชาวบ้านมีการรวบรวมความคิดเป็นระบบมากขึ้นเกี่ยวกับการผลิตสื่อสมัยใหม่ ชาวบ้านร่วมกันกำหนดเป้าหมายของการผลิตเอง คือ เพื่อเผยแพร่ความรู้ กำหนดกลุ่มเป้าหมายคือเด็กนักเรียน กำหนดเนื้อหาสาระ เป็นเรื่องต้นไม้และหน่อไม้ในป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

กระบวนการเช่นนี้ช่วยสนับสนุนให้ชาวบ้านคิดวิเคราะห์มากขึ้นและมองเห็นคุณค่าของตนเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญเป้าหมายหนึ่งของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่สี่ : ขั้นตอนหลังการผลิต (Post-Production) หรือขั้นตัดต่อ

ชาวบ้านที่เป็นเยาวชนได้นัดกันในสัปดาห์ต่อมา เพื่อบันทึกเสียง ตัดต่อภาพที่ถ่ายมา และทำคำบรรยายภาพ โดยอาศัยเครื่องคอมพิวเตอร์

คมเป็นผู้ตัดต่อ ใช้วิธีการจำขั้นตอนของการตัดต่อที่คณะผู้วิจัยได้เคยแนะนำไว้ คมเพียรพยายามอยู่ 2 วัน โดยมีคณะผู้วิจัยแนะนำอยู่ด้วย ก็สามารถตัดต่อสำเร็จเป็นสารคดีขนาดสั้นความยาว 9 นาที

การตัดต่อต้องใช้ทักษะและความพยายามพอสมควร และไม่สามารถกระทำได้ครั้งละหลาย ๆ คน ผู้ตัดต่อมีคนเดียว ที่เหลือเป็นเพียงกองเชียร์ที่นั่งดูกันไป

เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพผลงานชุดนี้ คณะผู้วิจัยจึงคัดลอกผลงานของชาวบ้าน เขียนเป็นบทสารคดีโทรทัศน์ดังนี้

บทสารคดีโทรทัศน์

เรื่อง “หน่อไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว” (ความยาว 9 นาที)

ภาพ	เสียง
CU: การแกะและการสับ หน่อไม้เตรียมนำไปแกง CG: หน่อไม้ป่าชุมชนบ้าน ห้วยแก้ว	- เสียงบรรยายภาคในเทป-
CU: แกงหน่อไม้ในซามแล้ว ชุมออกมาเป็นภาพอาหารใน ล้ารับ MS: ชาวบ้านกำลังจักตอก CU: การสานตะกร้าไม้ไผ่ CU: ช้องใส่ปลาในนาข้าว	เสียงบรรยาย (น.ส.วิไลพร สมมี/อ้อย) :สวัสดีค่ะ น้อง ๆ น้อง ๆ อาจเคยได้ลิ้มรสอาหารพวกนี้หรืออาจ จะเคยได้ใช้ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มาบ้างแล้ว แต่น้อง ๆ เคยทราบหรือไม่ว่า อาหารพวกนี้ หรือผลิตภัณฑ์เหล่านี้ นี้ ทำมาจากพืชอะไร และจะมีวิธีการ อย่างไรที่จะนำพืชพวกนี้มาทำอาหารหรือมาทำเป็นผลิตภัณฑ์ที่ สวยงามต่าง ๆ นี้ ค่ะ ตอนนี้นำน้อง ๆ มารู้จักกันว่าพืชพวกนี้ขึ้นอยู่ในที่แบบ ใด
LS: อ้อยยืนเปิดตัวด้านหน้า ป่าไผ่ของป่าชุมชนห้วยแก้ว CG: วิไลพร สมมี	“ค่ะ น้อง ๆ พืชเหล่านี้ที่น้อง ๆ เห็น สามารถนำไปปรุงอาหารหรือ นำไปทำผลิตภัณฑ์ที่ได้เห็นมาแล้ว ซึ่ง พืชเหล่านี้ เรียกว่า ต้นไผ่ ต้นไผ่นะคะ สามารถเจริญเติบโตได้ในป่าแล้วชาวบ้านนำต้นไผ่ เหล่านี้ไปปลูกในป่า ปลูกในบ้านได้ ซึ่งต้นไผ่เหล่านี้ก็จะมีหน่อ ที่ เราเรียกว่า หน่อไม้ หน่อไม้ก็จะแตกหน่อออกมา เจริญเติบโต กลายเป็นต้นไผ่ที่สมบูรณ์อีกครั้งค่ะ
LS: อ้อยยืนในดงต้นไผ่	“ตอนนี้คะ พี่อ้อยก็อยู่กลางป่าไผ่ ซึ่งจะพาน้อง ๆ มาดูต้นไผ่ เหล่านี้ ต้นไผ่เหล่านี้ก็มีประโยชน์หลายอย่าง เช่น นำไปทำ อาหาร ไปทำผลิตภัณฑ์ ทำอาหารเนี่ย ก็จะได้จากหน่อไม้ที่ขึ้นมา ส่วนผลิตภัณฑ์เนี่ย ก็จะได้จากลำต้น ซึ่งต้นไผ่จะขึ้นอุดมสมบูรณ์ ได้บริเวณป่า ช่วงนี้ก็เป็นบริเวณป่าไผ่ทั้งหมดเลย จะเห็นว่า อุดมสมบูรณ์มาก ๆ ค่ะ

ภาพ	เสียง
CU: หน่อไม้ที่โคนต้นไผ่ CU: หน่อขึ้นต้น CU: หน่อตา	บรรยาย: หน่อไม้มีสามประเภทคือ หน่อขึ้นต้น หน่อในดิน และ หน่อตา หน่อที่นำมาปรุงอาหารได้อร่อยที่สุด ก็เห็นจะเป็นหน่อในดิน
MS: อ้อยนั่งสัมภาษณ์ลุงชิว ในขณะที่ขุดหน่อไม้ MS: ลุงชิวกำลังอธิบายพร้อมสาธิตการขุดหน่อไม้ CU: เสียมที่กำลังขุดหน่อไม้ CU: การขุดหน่อในดินขั้นสุดท้ายและหยิบหน่อไม้ขึ้นมาให้ดู	“เราขุดหน่อกันแล้ว ตอนนี้นำมาดูวิธีการขุดหน่อก่อนนะค่ะ เดี่ยวเราลองมาถามลุงชิวกันเลยว่า การขุดหน่อเค้าจะมีวิธีการสังเกตอย่างไร จะรู้ได้ไงว่าตรงนี้มีหน่อค่ะ ลุงชิวค่ะ จะรู้ได้ไงว่าตรงนี้มีหน่อ เราจะดูจากตรงไหน ลุงชิว: คือถ้าไปหาหน่อ ก็ต้องดูรอบต้นหน่อ มันจะมีปลายยอดมันแทงออกมาอยู่ส่วนหนึ่ง ถ้าเห็นแล้วก็ค่อย ๆ เขี่ยมันและขุดลงขุดลึกพอประมาณ ถ้าขุดลงไปเราก็จะได้หน่อในดิน มันจะเป็นสีขาวและมันก็จะหวานด้วย “ค่ะ นี่ก็เป็นวิธีการขุดหน่อค่ะ” ลุงชิว: เห็นหน่อแล้ว ก็ขุดให้รอบ ๆ หน่อ แบบนี้ ถ้าไม่ขุดรอบ ๆ ก็จะได้ส่วนบนของหน่อนิดเดียว “หน่อตรงข้างล่างจะหวานไซ้ไหมค่ะ” “จะเห็นว่ามีสีขาวนะค่ะ” ลุงชิว: จะขุดเอาละนะ
LS: ต้นไผ่ในป่า แล้วตัดมาที่อ้อยนั่งสัมภาษณ์ชาวบ้าน กำลังจะล้างหน่อไม้ MS: ชาวบ้านกำลังล้างหน่อไม้ และตอบคำถาม	ค่ะ เราได้ดูวิธีการขุดหน่อกันมาแล้ว ตอนนี้นำมาดูวิธีการล้างหน่อค่ะ “การล้างหน่อจะเริ่มล้างจากตรงไหนไปค่ะ ชาวบ้าน: จากหัวไปถึงปลาย อ้อย: อ้อ เค้าจะล้างตรงโคนนะค่ะไปถึงปลาย แล้วจะมีวิธีการล้างเหมือนกันหรือเปล่าค่ะ ชาวบ้าน: เหมือนกันทุกทาง อ้อย: แล้วถ้าล้างเพื่อประกอบอาหาร จะล้างสะอาดกว่าที่นำไปขายหรือเปล่าค่ะ

ภาพ	เสียง
	<u>ชาวบ้าน</u>: ล้างเหมือนกันหมด ทั้งกินหรือขาย <u>อ้อย</u>: ค่ะ ก็คือว่าล้างเหมือนกันนะค่ะ ล้างให้สะอาดโดยใช้สกอตไบรท์ <u>อ้อย</u>: เมื่อก่อนเค้าจะใช้ทรายไซ้ไหมค่ะ <u>ชาวบ้าน</u>: ไซ้ค่ะ <u>อ้อย</u>: เมื่อก่อนยังไม่มีสกอตไบรท์นะค่ะ แต่ตอนนี้มีแล้วก็ใช้สะดวกดี
MS: ชุมไปที่กอไผ่ในหมู่บ้าน CU: หน่อไม้ไผ่ในกอไผ่ MS: อ้อยยืนสัมภาษณ์ลุงชีว CG: ทวีศิลป์ ศรีเรือง	<u>อ้อย</u>: ค่ะตอนนี้เราอยู่กับลุงชิวนะค่ะ ซึ่งเราก็จะมาถามลุงชีวว่า หน่อชนิดไหนจะขึ้นตอนไหน เราจะมาถามถึงวัฏจักร ของหน่อแต่ละชนิดค่ะ ค่ะลุงชีวค่ะ ช่วงเดือนอะไรคะที่หน่อจะออก <u>ลุงชีว</u>: คือ หน่อบ้านห้วยแก้ว ตามธรรมชาติจะมีไม้ไผ่สามชนิด ชนิดแรกคือ ไม้บง ชนิดที่สองคือ ไม้ซาง ชนิดที่สามคือ ไม้ไร่ ที่นี้การออกหน่อของทั้งสามชนิดนี้จะออกไม่พร้อมกัน ช่วงแรก หน่อบงจะออกก่อน ออกมาได้ระยะกลาง ๆ หน่อซาง และหน่อไร่ก็จะออกต่อ ๆ มา ดังนั้นการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ก็จะไม่ใช้ไปทั้งหมดก็ทำไปส่วนหนึ่ง พอไม้ซางออกก็ไปขุดไม้ซางและปล่อยให้หน่อไม้บงมันขึ้น หน่อบงก็จะออกก่อนคนอื่น ช่วงประมาณกลางเดือนมิถุนายนเป็นต้นไปพอเริ่มเข้ากรกฎาคม หน่อซางกับหน่อไร่ก็จะเริ่มออก ที่นี้การหาหน่อของชาวบ้านก็ไม่ได้เอาไปทั้งหมด เพราะตอนแรกเป็นหน่อในดิน ต้องขุดเอาในดิน ช่วงที่สองก็จะไผ่เหนือผิวดิน และช่วงที่สามก็จะเขยิบสูงขึ้นไปอีก โดยช่วงที่สามนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านเขาหยุดไว้ เพื่อให้มันเป็นการขยายพันธุ์ต่อไป <u>อ้อย</u>: ค่ะ จากการที่เราใช้ประโยชน์จากต้นไผ่มากมาย เราจะมีข้อตกลงยังไง ภายในหมู่บ้านคะว่าจะมีกฎยังไงไม่ให้ป่าหมดไป

ภาพ	เสียง
	ลุงชีว: จากการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน ทำให้ทรัพยากรในเรื่องอาหารมีมากขึ้น แต่ก็ใช้กันมากอยู่ การมีกฎระเบียบการใช้ก็ใช้เหมาะสม ให้มีการสืบพันธุ์ด้วย มีขยายพันธุ์ที่นี้ในคำว่า <u>หน่อ</u> ไม่ได้มีกฎระเบียบชัดเจนว่าห้ามเอาไปในปริมาณเท่าไร แต่จะสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านเองว่า เราควรจะเอาทั้งหมดหรือไม่ก็ควรจะรักษาหน่อไว้ด้วย ไม่ใช่เอาไปกินทั้งหมด
CU: การล้างหน่อในลำธาร CG: ผลิตรายการโดยชาวบ้าน ห้วยแก้ว กิ่งอ.แม่ฮอน จ.เชียงใหม่ LS: ป่าไผ่ในป่าชุมชน CG: ถ่ายภาพและตัดต่อโดย วีระชน บานทองกิจ จิราภา กัลยาณูณี	บรรยาย: วิธีชีวิตของคนในชนบทที่อาศัยอยู่กับป่าก็จะเป็นไปอย่างเรียบง่าย โดยจะใช้ประโยชน์และพึ่งพาอาศัยป่า ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จากต้นไผ่ หน่อไม้ หรือพืชชนิดอื่นที่มีอยู่ในป่า ชาวบ้านที่นี่ จะใช้พืชเหล่านี้อย่างคุ้มค่าที่สุด เพราะชาวบ้านทุกคนจะมีความตระหนักถึงการจัดการและการรักษาป่าร่วมกัน เพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์สืบต่อไป -เสียงบรรยายภาคจบจบเทป-

ขั้นตอนที่ห้า : ขึ้นเผยแพร่และเปิดรับสื่อ

หลังตัดต่อเสร็จแล้ว ผู้วิจัยและทีมเยาวชนที่ผลิตสื่อ ประสานงานกับ ผอ.โรงเรียน รวมศูนย์วัดห้วยแก้ว เพื่อนำวีดิทัศน์ที่ผลิต ฉายให้นักเรียนชม ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

ทางโรงเรียนจัดเตรียมห้องไว้ และให้นักเรียนชั้น ป.6 ประมาณ 40 คน เข้าชมพร้อมทั้งครูอีก 3-4 คน หลักจากแนะนำตัว ร้องเพลง เล่นเกมส์กันแล้ว ก็ฉายวีดิทัศน์ชุดนี้ให้นักเรียนดู ระหว่างที่ดู นักเรียนจะหัวเราะขบขัน เพราะเห็นผู้แสดงในวีดิทัศน์เป็นคนรู้จักคุ้นเคย

หลังจากชมเสร็จ จะมีการตั้งคำถาม พูดคุยกับนักเรียนเกี่ยวกับป่าชุมชนห้วยแก้ว นักเรียนบางคนที่เคยเข้าไปในป่ากับพ่อแม่ ก็จะเล่าให้ฟังว่า ตนเองพบเห็นอะไรบ้างนอกจากหน่อไม้ นอกจากนี้ครูก็ยังร่วมตั้งประเด็นพูดคุยกับนักเรียนถึงเรื่องการเอาหน่อไม้ไปต้มในโปงน้ำร้อนว่า อาจทำให้รสชาติหน่อไม้เปลี่ยนไป

การเปิดรับหรือการบริโภคสื่อ โดยสร้างบรรยากาศให้มีการพูดคุย ตอบโต้ ทำให้ตัววีดิทัศน์มีคุณค่ามากขึ้น ในแง่เป็นสิ่งที่เปิดประเด็นให้นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเอง ถึงแม้เรื่องราวของหน่อไม้จะเป็นเรื่องเดิม ๆ ที่นักเรียนบางคนรู้จักดี (บางคนรู้จักน้อย) แต่ก็สามารถกล่าวถึงได้อีกอย่างสนุกสนาน ครูก็มีส่วนสำคัญที่จะให้ความรู้แก่

นักเรียนเพิ่มเติม ในทัศนะของครูจะมองว่าตนเองมีสื่อที่จะนำมาช่วยการสอนของตนเองให้นำเสนอใจต่อไป

ขั้นตอนของการเปิดรับสื่อ นับว่ามีความสำคัญ เพราะเป็นขั้นตอนที่ทำให้คนในชุมชนมีโอกาส มีส่วนร่วมในการสื่อสารได้มาก และสามารถแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความคิด ทัศนะกันได้ เกี่ยวกับเรื่องราวภายในชุมชน

การเปิดรับสื่อจบลงด้วยดี นักเรียนรู้สึกสนุกและได้แลกเปลี่ยน ครูได้มีโอกาสสอนนักเรียนเพิ่มเติม กลุ่มเยาวชนที่ผลิตสื่อรู้สึกภูมิใจที่ได้เผยแพร่ผลงานของตนเอง โอกาสเช่นนี้มิได้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของการใช้สอยปา

ขั้นตอนที่หก : ขั้นประเมินผล

ในขั้นตอนสุดท้ายนี้ คณะผู้วิจัยจัดเสวนาในกลุ่มที่ผลิตเพื่อประเมินผล ซึ่งต่างก็พอใจในผลงานที่ทำขึ้น แต่ก็ยังเห็นข้อบกพร่องที่จะต้องแก้ไขในการผลิตครั้งต่อไป อ้อย กล่าวว่าพอใจการผลิตวิดิทัศน์ในระดับหนึ่ง ตนเองรู้สึกสนุกและได้ประสบการณ์ในการผลิตวิดิทัศน์ซึ่งไม่เคยทำมาก่อน เมื่อผ่านมาถึงขั้นนี้ รู้สึกมั่นใจ และยังได้เรียนรู้เรื่องปาชุมชนมากขึ้น ส่วนแพรว บอกว่าตนเองได้รู้ว่าหน่อไม้ในป้าห้วยแก้วมีกี่ชนิด รู้วิธีซูด วิธีการล้างหน่อไม้ รู้สึกดีที่ได้ความรู้เพิ่มสำหรับดม แสดงความเห็น ว่า ควรปรับให้วิดิทัศน์มีเนื้อหากว้างกว่านี้ สามารถสื่อกับคนภายนอกได้ อยากให้คนภายนอกได้รู้สึกเหมือนเราและอยากให้มีคนรุ่นใหม่ได้สืบทอดเจตนารมณ์ปาชุมชนห้วยแก้วต่อไป โดยส่วนตัวได้รับความรู้เรื่องการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายวิดิทัศน์และการตัดต่อโดยใช้คอมพิวเตอร์ ในการทำงานก็มีอุปสรรคเพราะต้องทำงานในชีวิตประจำวัน ต้องแบ่งเวลามาเรียนรู้ แต่ก็เต็มใจ ตอนนี้ตัดต่อได้ถึงแม้จะไม่ดูดีนัก แต่ก็ภูมิใจ

เหล่านี้นับเป็นตัวอย่างคำพูดของกลุ่มที่ผลิต ที่ร่วมกันเสวนาในวันนั้น ประมาณ 7-8 คน อ้ายชีวเสริมว่า ในการผลิตวิดิทัศน์ชุดต่อไป ควรจะวางแผนให้มีชาวบ้านมาร่วมมากขึ้นกว่านี้ สื่อวิดิทัศน์สามารถเป็นสะพานเชื่อมไปยังชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้ทางกลุ่มยังได้กล่าวถึงประเด็นอื่น ๆ อีก เช่น การใส่เพลงเข้าไปในวิดิทัศน์ ซึ่งคณะผู้วิจัยเสนอว่า หากมีเยาวชนที่ร้องเพลงได้น่าจะแต่งเพลงและเล่นเอง จะทำให้สื่อวิดิทัศน์เป็นผลงานของพวกเขาเองได้อย่างสมบูรณ์ขึ้น และยังเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมด้วย มีข้อเสนอของชาวบ้านที่เข้าร่วมเสวนาว่า ในบ้านห้วยแก้วมีชมรมสมุนไพร่ น่าจะมีสื่อที่กล่าวถึงสมุนไพร่บ้านห้วยแก้วด้วย

ข้อสังเกตของการมีส่วนร่วมผลิตวิดิทัศน์ชุดแรกมีดังนี้

1. ผู้เข้าร่วมการผลิต เริ่มเรียนรู้และสร้างความเข้าใจกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น ชาวบ้านเรียนรู้ถึงการวางแผนหรือคิดล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ เช่น กำหนดกลุ่มเป้าหมายชัดเจนว่าจะผลิตสื่อให้กับกลุ่มนักเรียนในบ้านห้วยแก้วเป็นหลัก ต่างจากสื่อสไลด์ที่รู้

คร่าว ๆ ว่า จะผลิตให้ใครดูก็ได้ไม่ว่าจะเป็นคนภายนอกหรือภายในชุมชน จึงส่งผลให้ผู้เข้าร่วมผลิตไม่ว่าจะเป็นแกนนำหรือเยาวชนเลือกเนื้อหาอย่างเจาะจง คือเลือกเล่าเรื่องปาชุมชนในประเด็นเดียว เป็นเรื่องของต้นไผ่และหน่อไม้ ไม่ได้มีเนื้อหาหลากหลายอย่างที่ผลิตในสื่อสไลด์แล้วจึงมีการเขียนบท กำหนดตัวพิธีกร ผู้แสดงและผู้ถ่ายภาพ ก่อนลงมือถ่ายทำเป็นต้น

คณะผู้วิจัยเพียงแต่ช่วยผู้ผลิต ด้วยการตั้งคำถามว่า จะผลิตเรื่องอะไร ผลิตให้ใครดู ก่อนถ่ายทำน่าจะมีการหารือว่าจะถ่ายภาพอะไร เล่าเรื่องอะไร และในที่สุด กลุ่มผู้ผลิตก็สามารถสร้างเรื่องราว สร้างการสื่อสารขึ้นมาเองได้สำหรับในเรื่องของเทคโนโลยี เช่น กล้องถ่ายวิดีโอทัศน์ และการใช้คอมพิวเตอร์ตัดต่อ เป็นสิ่งที่คณะผู้วิจัยต้องแนะนำและต้องฝึกปฏิบัติ เพราะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่เคยใช้มาก่อน

2. ความสนุกสนาน ยังเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ในการผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดแรกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการถ่ายทำ ความสนุกสนานไม่ใช่สาระสำคัญของการผลิต แต่ก็มีประโยชน์ที่ดึงดูดให้เข้าร่วม เยาวชนที่เข้าร่วมผลิตได้ก้าวข้ามความสนุกสนานไปสู่การเรียนรู้กระบวนการผลิตมากขึ้น และเมื่อสามารถผลิตได้ ก็นำไปสู่ความมั่นใจและภาคภูมิใจ

อ้อย เข้าร่วมกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมเพราะมีเวลาว่างเป็นช่วงปิดเทอม รู้สึกสนุกที่ได้ถ่ายวิดีโอทัศน์ ได้ฝึกเป็นพิธีกร ได้ร่วมเขียนบท แสดงความคิดเห็นในการตัดต่อ ต่อมาได้มาสนทนากับเด็ก ๆ ในโรงเรียน เมื่อกระบวนการผลิตผ่านไป อ้อยมีความมั่นใจในตนเอง มีความภาคภูมิใจ อ้อยกลายเป็นคนที่ชาวบ้านบางคนมาทักทายว่า อ้อยทำวีซีดีเหรอ อ้อยเป็นพิธีกรได้นะ อ้อยเก่งนะ อ้อยบอกว่า รู้สึกภูมิใจที่มีส่วนผลิตทั้งสไลด์และวีดิทัศน์ สนุกและได้เรียนรู้การผลิต ยิ่งเรื่องราวของอ้อยได้ลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพมหานคร ฉบับวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ.2546 หน้าจุดประกายการศึกษา (ดูภาคผนวก) ทำให้อ้อยรู้สึกถูกยกขึ้นมาเป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อปาชุมชน ในบทความเรื่อง “เยาวชนบ้านห้วยแก้วกับสารคดีทีวีเพื่อการเรียนรู้” นี้ อ้อยให้ข้อมูลกับผู้เขียนคอลัมน์ว่า การได้เข้ามาร่วมในกระบวนการผลิตสื่อทำให้เห็นกระบวนการอนุรักษ์ป่าของคนในยุคก่อนและเมื่อยุคสมัยเปลี่ยน การเรียกร้องด้วยการออกไปมืออาชไม่ใช่วิธีการของคนรุ่นเธอ แต่การเสนอข้อมูลผ่านสื่อจะชี้ให้เห็นความสำคัญของป่า และวิถีของชุมชนที่อยู่กับป่าอาจเป็นแนวทางในการต่อสู้และเรียกร้องสำหรับคนรุ่นต่อไป

ดังนั้นอ้อย เริ่มด้วยความสนใจ ความสนุกสนาน แต่ต่อมาทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในกระบวนการผลิต อีกทั้งมีความรู้เรื่องป่าเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดความภูมิใจ และอ้อยยังมีทัศนคติต่อการผลิตสื่อด้วยว่า สื่อเป็นเครื่องมือสำคัญของคนรุ่นเธอในการบอกเรื่องราวของปาชุมชน

3. การเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนของเยาวชน ยังเป็นจุดเด่นของการผลิตวีดิทัศน์ชุดนี้ โดยตัวกระบวนการผลิตวีดิทัศน์ ทำให้เยาวชนต้องเรียนรู้เนื้อหา เช่น เมื่อถ่ายทำทางสานตะกร้า

เยาวชนก็จะซักถาม ทำให้เกิดการเรียนรู้วิธีสานตะกร้า ผู้ใหญ่ก็มีโอกาสได้ถ่ายทอดความรู้ ดังนั้นกระบวนการผลิต ก็ยังมีความสำคัญในแง่ที่สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้

4. ในประเด็นเรื่องการเปิดรับสื่อวิถีทัศน์เรื่องหน่อไม้ นี้ นับเป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่สำคัญมาก เพราะในการเปิดรับนั้นจะเป็นเวทีที่ทำให้เกิดการขยายความหมาย ขยายขอบเขตของเนื้อหาไปสู่ประเด็นอื่น ๆ ได้อย่างน่าสนใจ ชนิดที่ผู้ผลิตไม่อาจคาดคิดมาก่อนได้ กล่าวคือ เมื่อเปิดสื่อวิถีทัศน์นี้ให้กับกลุ่มนักเรียนชม นักเรียนจะพูดถึงป่าในแง่มุมอื่น ๆ ด้วย เช่น การขุดจอมปลวก หรือเรื่องใด ๆ ที่ตนเองเคยมีประสบการณ์ ครูก็เป็นกลุ่มผู้รับสารที่สำคัญที่จะตั้งประเด็นที่มีสาระมากขึ้น เช่น การดัมหน่อในโป่ง อาจมีสารอื่นเจือปน เช่น กำมะถัน ซึมเข้าไปในเนื้อหน่อไม้ หากเอาไปบริโภคอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ นอกจากนี้ ครู ยังเปิดประเด็นอื่น ๆ กับนักเรียน เช่น ประโยชน์ของป่าไม้ การอนุรักษ์สิ่งแวดลอม ทำให้เกิดบรรยากาศของการพูดคุยที่นักเรียนสามารถเรียนรู้ และครูก็สามารถปลูกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับเรื่องป่าชุมชนแก่นักเรียนได้

สื่อวิถีทัศน์ชุดนี้ ยังถูกนำไปเปิดในเวทีที่เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือร่วมกับคณะผู้วิจัย จัดขึ้นที่โรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว เรียกว่า “เวทีพัฒนาความร่วมมือในการสนับสนุนความรู้พื้นบ้านในการจัดการทรัพยากร” แก่นนำป่าชุมชนและชาวบ้านจากบ้านทุ่งยาว จ.ลำพูน เข้าร่วม มีวิทยากรซึ่งเป็น ผู้อำนวยการโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว เจ้าหน้าที่จากอุทยานห้วยแม่ตะไคร้ ตัวแทนจากสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทย อดีตนักศึกษาที่เข้าร่วมต่อสู้เรียกร้องป่าห้วยแก้ว และชาวบ้านห้วยแก้วอีกส่วนหนึ่ง รวมทั้งสิ้นกว่า 60 คน เป็นเวทีที่พูดถึงการสร้างองค์ความรู้เรื่องป่าในชุมชน

ดม กับอ้อย ได้เปิดวิถีทัศน์นี้ ทำให้ที่ประชุมได้พูดคุยกันสนับสนุนให้เยาวชนมีส่วนร่วมด้วยการผลิตสื่อต่าง ๆ และยังได้แสดงความเห็นกันว่า ความรู้หรือภูมิปัญญาในชุมชนควรถูกนำไปบรรจุไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในชุมชนด้วย เป็นความรู้ที่ถูกสร้างโดยชุมชน และเรียนรู้โดยชุมชนเอง

ดม กับอ้อย ได้มอบแผ่นวีซีดีเรื่องหน่อไม้ให้กับครูในโรงเรียนเพื่อเอาไว้อ่านในโอกาสที่เหมาะสมต่อไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การเปิดรับสื่อแบบมีส่วนร่วมจะช่วยขยายขอบเขตของความรู้และความคิดให้กว้างขวางออกไปได้ จากเรื่องหน่อไม้ธรรมดา ก็อาจกลายเป็นเรื่องอื่น ๆ ตามมา เช่น เรื่องจอมปลวก (เด็กนักเรียน) เรื่องสุขอนามัยในการบริโภคหน่อไม้ และเรื่องสิ่งแวดล้อม (ครู) และเรื่องการสร้างภูมิปัญญาหรือสร้างหลักสูตรท้องถิ่นด้วยตัวชุมชนเอง (ผู้ใหญ่) ด้วยเหตุนี้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการสื่อสารที่มีคุณค่าในแง่มุมที่กล่าวมา

5. สื่อวีดิทัศน์เริ่มมีบทบาทในการสานสายสัมพันธ์ในชุมชนได้ ดังได้กล่าวแต่แรกแล้วว่า เหตุที่แกนนำปทุมชน เยาวชน และคณะผู้วิจัยเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ เนื่องเพราะการสื่อสารเพื่อการจัดการปทุมชนห้วยแก้ว จำกัดอยู่ในคนกลุ่มน้อย สื่อหลักหรือสื่อดั้งเดิมมิได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ มีความอ่อนล้า จึงหาสื่อสมัยใหม่มาช่วยเสริม ซึ่งก็คือสื่อวีดิทัศน์นี้ กลุ่มผู้ผลิตตั้งใจผลิตให้กับนักเรียนชม ซึ่งนักเรียนก็มาจากครอบครัวต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ในหมู่บ้านห้วยแก้ว เด็ก ๆ นักเรียนเหล่านี้เมื่อชมวีดิทัศน์ก็ได้กลับไปบอกพ่อแม่ ผู้ปกครอง ญาติพี่น้องของตนเอง

หลังจากการเปิดรับสื่อวีดิทัศน์เรื่อง หน่อไม้ มีชาวบ้านที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนมาสอบถาม ดม กับ อ้อย ถึงการผลิตสื่อนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ตัวสื่อเริ่มมีบทบาทให้ชาวบ้านทั่วไปรับรู้ว่า มีกลุ่มเยาวชนเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง ในหมู่บ้าน ได้ผลิตสื่อเกี่ยวกับปทุมชน มีบางคนมาดูวิธีดีในภายหลัง อย่างน้อยที่สุด มีกลุ่มนักเรียน กลุ่มครู ผู้ปกครองบางคน ชาวบ้านบางส่วน รวมทั้งผู้นำหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการ อบต. ผู้อาวุโส ต่างรับรู้ถึงการผลิตของเยาวชนกลุ่มนี้

ดังนั้นสื่อวีดิทัศน์จึงมีบทบาทจุดประกายให้ชุมชนได้พูดถึงปทุมชน การที่คนกลุ่มต่าง ๆ รับรู้และพูดถึง ย่อมสะท้อนถึงบทบาทของสื่อที่ส่งเสริมให้ชุมชนได้สานสัมพันธ์กันได้บ้าง

การผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดที่ 2 เกิดขึ้นจากการหารือร่วมกันระหว่างแกนนำ เยาวชน และคณะผู้วิจัยโดยมองว่าการจัดการป่าบ้านห้วยแก้วในภาวะปกติเช่นในปัจจุบันมีลักษณะอ่อนล้า การสื่อสารมีเฉพาะในกลุ่มที่ใช้ป่าโดยตรง การเข้าร่วมจากคนกลุ่มต่าง ๆ ยังมีน้อย ในอดีตชาวบ้านมีความขัดแย้งซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ทั้งชุมชนมิได้ร่วมกันจัดการป่าอย่างจริงจัง ดังนั้นวีดิทัศน์ชุดนี้ น่าจะเป็นเวทีให้คนกลุ่มต่าง ๆ ได้พูดผ่านสื่อวีดิทัศน์ และเปิดให้ชมในการประชุมหมู่บ้าน ก็จะเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้สื่อสารและหันหน้าเข้าหากัน สมานฉันท์ร่วมมือกันมากขึ้นต่อไป

เมื่อได้แนวคิดอย่างนี้ กลุ่มเยาวชนได้ปรึกษากันว่า ควรสัมภาษณ์ใครบ้าง สามารถกำหนดออกมาได้คือ นายก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสวัดห้วยแก้ว ลุงช่วย (ประธานกรรมการปทุมชน) ยายจันทร์ (ประธานชมรมสมุนไพร) แม่จิ้น (กรรมการ อบต. และผู้อาวุโส) ลุงทอง (ชาวบ้านที่ใช้ป่าเป็นประจำ) พี่อินหรือบัวซอน (ผู้ใหญ่ที่ใช้ป่า) ครู เยาวชน และศิษยาภิบาลคริสตจักร (ผู้นำศาสนาคริสต์)

สำหรับแนวคำถามในการสัมภาษณ์แต่ละคนนั้น กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าคิดอย่างไรเกี่ยวกับปทุมชน ในอนาคตจะทำอย่างไร

ขั้นตอนนี้จึงเป็นขั้นวางแผนผลิตและเขียนบท แต่ตัวบทมิได้เขียนออกมาชัดเจนเหมือนวีดิทัศน์ชุดแรก เป็นเพียงแนวคร่าว ๆ เท่านั้น

หลังจากนั้น กลุ่มเยาวชนและเด็ก 8 คน และคณะผู้วิจัยอีก 3 คน ได้ตระเวนไปยังบ้านของบุคคลต่าง ๆ เพื่อถ่ายทำใช้เวลา 2 วัน สามารถสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ได้เกือบทั้งหมดที่

ตั้งใจ แล้วจึงนำมาตัดต่อ ซ้อนคำบรรยายภาพ จึงสำเร็จเป็นวีดิทัศน์เรื่อง ป่าชุมชนห้วยแก้ว ความยาว 14 นาที

คณะผู้วิจัยคัดลอกผลงานของชาวบ้านชุดนี้ เขียนเป็นบทสารคดีโทรทัศน์ได้ดังนี้

บทสารคดีโทรทัศน์

เรื่อง “ป่าชุมชนห้วยแก้ว” (ความยาว 14 นาที)

ภาพ	เสียง
CG: ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว สารคดีที่ผลิตโดยกลุ่มเยาวชน และชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่ง อำเภอแม่ฮ่องสอน จ.เชียงใหม่	- ดนตรี -
LS: ภาพหมู่ อ้อยและกลุ่ม เยาวชนบ้านห้วยแก้ว 7 คน นั่งอยู่ในลำเหมือง	สวัสดีเจ้า (หมู่) หมู่เฮาเป็นเยาวชนบ้านห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ ฮ่องสอน จ.เชียงใหม่ วันนี้เราจะพาท่านผู้ชมไปพบกับป่าชุมชนบ้าน ห้วยแก้วของเรานะเจ้า
LS: ภาพทางเข้าป่าชุมชนและ น้ำตก CG: ป่าชุมชนห้วยแก้ว กิ่งอ. แม่ฮ่องสอน จ.เชียงใหม่ LS: ป้ายหมู่บ้านห้วยแก้วและ ถนนเข้าหมู่บ้าน	<u>เสียงอ้อยบรรยาย:</u> ห้วยแก้วป่าชุมชนแห่งชีวิต พื้นที่ที่เขียวชอุ่มแห่งนี้เป็นแหล่ง อาหาร แหล่งน้ำ และไม่ใช้สอยของชาวบ้าน พวกเราอยู่ห่างจาก ตัวเมืองเชียงใหม่มาทางทิศเหนือประมาณ 40 กิโลเมตร
LS: ภาพถ่ายในอดีต ที่มีการ ประทุ้ง	ผืนป่าแห่งนี้ เป็นป่าที่พวกเราหวงแหน มีประวัติการต่อสู้ที่ต้อง แลกด้วยชีวิตของคนในอดีตที่พวกเขาอมเสียสละเพื่อพวกเรา ชนรุ่นหลัง เพื่อจะได้มีป่าผืนนี้ไว้ใช้สอย

ภาพ	เสียง
LS: กลุ่มเด็กสัมภาษณ์ ลุงช่วย CG: บุญช่วย แสนคำ ประธานกรรมการป่าชุมชน บ้านห้วยแก้ว VLS: มุมสูงภาพป่าชุมชน	- เสียงในเทป - “เมื่อก่อนเราไม่มีข้อบังคับอะไรเลย แต่เมื่อถึงปี 2532 เขาเอาป่านี้ไปให้นายทุนเช่า คือคนที่เช่าก็เป็นคนในตระกูลของนายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน เขาเช่าเนื้อที่ 240 กว่าไร่ แต่บุกรุกขยายกว้างออกไปประมาณ 400-500 ไร่ ชาวบ้านก็เห็นว่ามันทำลายป่าเกินไป ก็เลยไปร้องเรียนทางอำเภอ จังหวัด จนถึงอธิบดีกรมป่าไม้ เขาก็ให้มาตรวจสอบ ก็เลยยกเลิกสัญญาเช่าป่าของนายทุน และชาวบ้านก็ตั้งคณะกรรมการดูแลกันมาจนถึงปัจจุบัน อธิบดีกรมป่าไม้ก็ยกให้ชาวบ้านเป็นคนดูแล เพิ่มเนื้อที่ให้เป็น 1,600 กว่าไร่ เดิมที่เขาเช่าก็แค่ 200 กว่าไร่ ทุกวันนี้ก็ดูแลต้นไม้เข้าไปปลูกเสริมเป็นต้นขนาดหน้า 10 นิ้วก็มี หน้า 6 นิ้วก็มี”
LS: ทีมงานเดินสำรวจป่า MS: หญิงชาวบ้านหาบของที่เก็บมาจากป่า CU: เห็นมือของเด็ก LS: กองหน่อไม้ในลำธารและต้นไม้	<u>บรรยาย</u> (ต่อ): วันนี้ป่ากลับมาเขียวขจีอีกครั้ง ด้วยความร่วมมือร่วมใจจากผู้รักษาป่า ช่วยกันดูแลจนพวกเราสามารถกลับมาใช้ประโยชน์จากป่าได้อีก ถึงแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์เหมือนในอดีต วันนี้เราได้ใช้ประโยชน์จากป่าผืนนี้มากมาย ทั้งในความร่มเย็นเป็นต้นน้ำลำธารเป็นแหล่งอาหารตลอดปี ทั้งเห็ด หน่อไม้ พืชผัก อาหารป่า สัตว์ป่า ตลอดจนไม้ใช้สอย
CU: ป้ายเขตป่าชุมชน LS: ภาพการประชุม CU: ภาพแผนที่คร่าวๆ ป่าชุมชน LS: ชาวบ้านหญิงเก็บหน่อไม้ใส่กระสอบและกำลังใช้มีดสับหน่อไม้	ในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้ ได้มีการตกลงกันในหมู่บ้านโดยแบ่งเป็น ไม้ใช้สอย อนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากป่าได้ เช่น การหาหน่อไม้ การเก็บเห็ด การหาพืชผัก สมุนไพร หรือไม้ไผ่ เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันได้

ภาพ	เสียง
CU: ป้ายโครงการป่าชุมชน MS: ป้ายเขตป่าชุมชน	ป่าอนุรักษ์เป็นป่าที่อยู่ลึกเข้าไป เป็นแหล่งต้นน้ำ เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่า เป็นป่าที่ห้ามใช้ประโยชน์และทำลายโดยเด็ดขาด
MS: ลูกตาน CG: ลูกตาน (ชาวบ้านห้วยแก้ว) MS: ยายสี CG: ยายสี (ชาวบ้านห้วยแก้ว) LS: กลุ่มเด็กสัมภาษณ์ป่าเพ็ญ CG: ป่าเพ็ญ (ชาวบ้านห้วยแก้ว) LS: กลุ่มเด็กสัมภาษณ์เพื่อน CG: บัวซอน ปันวงศา (ชาวบ้านห้วยแก้ว)	- เสียงในเทป - “ถ้าหน้าฝนก็หาหน่อ หาเห็ด หน้าแล้งก็หาใบตองมาผึ่งบ้าน หาไม้พินบ้าง” “เอาเห็ด เอาหน่อ หน้าหน่อกับเห็ด ออกพร้อมกัน หน้าแล้งเอาไม้ตอก จักตอก แบบนี้” “หน้าฝน ก็หาเห็ด หาหน่อ” “หาหน่อ แล้วก็จะมีคนมาซื้อต่อ อาจจะมาสั่งซื้อเพื่อไปจัดทำหน่อปืบ”
MS: ลูกชีวทำอาหารจากหน่อ LS: ภาพลูกชีวประท้วงบนรถกะบะ	บรรยาย (ต่อ): ลูกชีว หรือลูกทิวศิลป์ ศรีเรือง อายุ 49 ปี เป็นหนึ่งในผู้เรียกร้องสิทธิสภาพของป่า และมีบทบาทในการจัดการป่า ได้เล่าให้ฟังว่า
MS: อ้อยสัมภาษณ์ลูกชีว CG: ทิวศิลป์ ศรีเรือง แกนนำผู้เรียกร้องป่าชุมชน LS: ภาพต้นไม้ในป่า LS: เดินสำรวจป่า	- เสียงในเทป - “คือร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน จริงๆ แล้วชาวบ้านเป็นกลุ่มหนึ่งในสมัยหนึ่งยุคฟองสบู่ มีโครงการของรัฐหรือนายทุนบุกเบิกพื้นที่ป่า ซึ่งมีชาวบ้านดูแลอยู่แล้ว แต่มันมาเกี่ยวข้องกับ พ.ร.บ. ป่าชุมชน เพราะว่าป่าชุมชนที่ชาวบ้านดูแลรักษา มันไม่มีกฎหมายรองรับเพราะกฎหมายป่าไม้ทั้ง 5 ฉบับ ไม่ได้ให้ออกาสกับชาวบ้านในการที่จะเป็นเจ้าของดูแล ดังนั้นองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชาวบ้านได้ร่วมกันร่างกฎหมายฉบับนี้ขึ้นมาเพื่อที่จะได้มีกฎหมายคุ้มครองการดูแลรักษาป่าชุมชนของชาวบ้าน”

ภาพ	เสียง
CU: ป้ายกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน	อ้อย: ถ้าในพื้นที่ป่าชุมชน มีคนบุกรุกมาตัดไม้จะมีบทลงโทษอย่างไร ลุงชีว: ในกฎระเบียบที่ได้ตั้งขึ้น จากการประชุมร่วมกับชาวบ้าน ร้อยกว่าคน ครั้งแรกเราจะตักเตือนก่อน สำหรับคนบุกรุกไม่ว่าจะ มาหาเห็ด หาหน่อหรือตัดไม้ ถ้าตักเตือนแล้วไม่ฟังก็ต้องยึดของ กลาง ถ้ายังไม่หลาบจำก็แจ้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มาจับกุม ดำเนินคดีตามกฎหมาย
MS: คนแก่งฟังต้นไม้ LS: ภาพถ่ายชาวบ้าน	บรรยาย (ต่อ): นอกจากลุงชีวแล้ว ก็ยังมีอีกหลายท่านที่ร่วมกัน พิทักษ์ป่าผืนนี้ไว้
MS: อ้อยสัมภาษณ์นายอาคม CG: นายอาคม สมณะ นายกอบต.ห้วยแก้ว MS: นายทองสุข CG: ทองสุข กันแก้ว เขาวชนบ้านห้วยแก้ว MS: สัมภาษณ์แม่จัน CG: บัวจัน พิพัฒน์การกุล กรรมการ อบต.ห้วยแก้ว MS: สัมภาษณ์เจ้าอาวาส CG: เจ้าอาวาสวัดห้วยแก้ว	- เสียงในเทป - “ในฐานะที่เป็นครูเก่า ก็อยากเชิญชวนว่าน้ำเป็นสิ่งที่สำคัญของ หมู่บ้าน ชีวิตเกี่ยวข้องกับน้ำ สมัยก่อนน้ำมีเยอะมาก ปัจจุบัน เราไม่ค่อยได้ดูแลรักษาต้นน้ำ ทำให้น้ำก็หายไปเยอะ น้อยลงไป ดัง นั้น จึงอยากให้เยาวชนรุ่นใหม่เห็นความสำคัญของต้นน้ำในการ อนุรักษ์” “ขอเชิญชวนให้น้อง ๆ หรือเยาวชน ที่ไม่ได้อยู่ในป่าแห่งนี้ หรือ อาจอยู่บริเวณรอบ ๆ ป่าที่อื่น ขอเชิญชวนให้รักษาป่า อย่าตัดไม้ ทำลายป่า ช่วยเป็นหูเป็นตาแทนทางการด้วยนะครับ ถ้าเราพบ เห็นก็ขอให้ไปบอกเจ้าหน้าที่ ดูแลรักษาตลอดนะครับ” “ต่อไปถ้าเราจะอนุรักษ์เรื่องป่า เราก็ต้องทำแผนเข้าไป อย่างเงิน ที่นำไปทำแนวกันไฟนี้เค้าก็ให้เหมือนกัน เมื่อวานนี้เพิ่งไปทำกัน มา ทำแนวกันไฟที่ป่าชุมชนเพราะไม่มีทางเลือกว่าจะไปทำที่ไหน เราจะอนุรักษ์ป่าตรงนี้ก็เลยเอาชาวบ้านเข้าไป ชาวบ้านก็ให้ ความร่วมมือ” “ให้ช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ ประชาชนควรมีส่วนร่วมดูแลป่าไม้ ทุกคน ต้นน้ำลำธาร เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะถ้าขาดน้ำเราก็ อยู่ไม่ได้”

ภาพ	เสียง
LS: สัมภาษณ์ยายจันทร์ CG: ฟองจันทร์ กัลยาวุฒิ ประธานชมรมสมุนไพร ห้วย แก้ว LS: ยายจันทร์ชี้ให้ดูสมุนไพร	“ตอนสอนเด็ก ๆ เรื่องสมุนไพร ยายก็บอกว่า สมุนไพรบางอย่างเราต้องเก็บจากป่า บางอย่างที่เราจะไปซื้อที่อื่นก็ไม่ต้องมาปลูกเพิ่ม แต่วิธีเก็บ วิธีหาสมุนไพรจากป่าก็จะบอกว่า บางอย่างเอาแต่เปลือก เพื่อไม่ให้มันตาย เดือนนี้เราเอาฝั่งทางนี้ อีกสามเดือนเอาจากอีกฝั่งหนึ่ง เพื่อว่าต้นไม้มันจะได้มีเปลือกขึ้นมาเสริม ถ้าเราให้เด็กไปฟันเปลือกมันรอบต้น มันก็จะไม่มีน้ำเลี้ยงขึ้นไป ต้นไม้ก็จะตาย เราก็จะสอนวิธีเขาแบบนี้”
LS: สัมภาษณ์ลุงช่วย CG: บุญช่วย แสนคำ ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว LS: สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน CG: สุพล จิโน ผู้ใหญ่บ้านห้วยแก้ว	“ก็ควรจะฟังในหลวงบ้าง ฟังพระราชินีบ้างเรื่องการทำลายป่า ก็ออกทีวีบ่อย ชาวบ้านก็มีทีวี วิทยุกัน ดูกันฟังกันบ้าง ตอนนั้นก็ไม่ได้หวังว่าป่าจะถูกทำลาย ไม่มีใครกล้าทำ เด็กรุ่นนี้จะได้อะไรต่อไป” “ป่าจะอุดมสมบูรณ์ได้ก็ต้องอาศัยชาวบ้านเราเนี่ยให้ความร่วมมือ เมื่อก่อนชาวบ้านเราได้ตัดไม้ทำลายป่ากันมาก แต่ตอนนี้ก็ไม่มีแล้ว ก็ประมาณ 10 กว่าปี ป่าก็จะฟื้นตัวขึ้นมา”
LS: สัมภาษณ์อดีตเลขา อบต. ห้วยแก้ว CG: อุดร ปกเขียว อดีตเลขา นุการ อบต.ห้วยแก้ว	“ในส่วนของ อบต.ห้วยแก้วเอง ตอนนี้กำลังทำการจัดสรรงบประมาณลงไปทุกหมู่บ้านเพื่อทำแนวกันไฟ หมู่บ้านละ 9 พันกว่าบาท ทุกหมู่บ้านทั้ง 8 หมู่ ซึ่งได้เริ่มทำแล้ว และที่ผ่านมาเราก็ให้การช่วยเหลือ เช่น การทำป้ายรณรงค์การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญนะครับ”
LS: สัมภาษณ์อดีตนายก อบต. CG: ประยุทธ์ แสนปัญญา อดีตนายก อบต.ห้วยแก้ว	“คำว่าป่ามันมีประโยชน์ต่อชุมชน วิธีชีวิตของชุมชนมันมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ป่าให้ประโยชน์กับชุมชนอย่างไรเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร คือพวกเธอที่เป็นนักเรียนจากโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว ก็ตั้งใจที่นักเรียนทุกท่านให้ความสนใจเรื่องป่า เพราะวิถีชีวิตของคนต้องอาศัยป่า อาศัยน้ำ ซึ่งแหล่งน้ำก็มาจากป่า มาจากต้นไม้อันนี้ สำหรับเรื่องป่า อยากให้ทุกคนเห็นประโยชน์ในเรื่องของป่า ต้องช่วยกันรักษา มันช่วยความเป็นอยู่ของรุ่นปู่ย่าตายายมา รุ่นบรรพบุรุษมาแล้ว เพราะฉะนั้น

ภาพ	เสียง
LS: ภาพต้นไม้ในป่า MS: ลำเหมืองที่ไหลจากป่า LS: ต้นไม้ MS: ชาวบ้านกำลังตากไม้ ตอก CU: เห็นในมือเด็ก MS: อดีตนายท. อบต. กำลังพูด ให้เด็ก ๆ ฟัง	อยากให้พวกเขาสงใจเรื่องป่าให้มาก ๆ ว่าป่าให้คุณค่ากับเรา อะไรบ้าง เราได้รับสิ่งดี ๆ จากป่า เพื่อการดำรงชีพในด้านต่าง ๆ เราจะขาดป่าไม่ได้ โดยเฉพาะแหล่งน้ำแหล่งอาหาร ที่นี้เราจะ ช่วยกันดูแลรักษา ไม่ทำลาย เราจะรณรงค์ช่วยกันดูแลและปลูก เสริมสร้างให้ป่านี้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และผลของการอนุรักษ์ รักษานี้ มันจะเกิดประโยชน์ต่อพวกเราในการดำรงชีวิต ในการใช้ ประโยชน์จากป่าเราหากินจากของป่า เราได้กินหน่อไม้ เห็ด เรา ใช้ประโยชน์จากฟืนในป่า จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตใน ชนบทของเรา จึงอยากให้พวกเขารู้จักคำว่าป่า แล้วก็รักษาให้คง อยู่ต่อไป รักษาป่า น้ำ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของเรา เพราะสิ่ง เหล่านี้จะต้องอยู่กับชีวิตของเราครับ”
LS: ป่าชุมชน MS: ต้นไม้ LS: น้ำตก CU: หน่อไม้ที่โคนต้นไม้ LS: ภาพหมู่บ้านมุงสูง CG: ป่าชุมชนห้วยแก้ว กิ่งอ.แม่ฮอน จ.เชียงใหม่ CG: รายชื่อคณะผู้จัดทำ - อ้อย (วิไลพร สมมี) - ดม (วีระชน บานทรงกิจ) - น้องจักร (จักรกฤษ ศรีเรือง) - น้องเฟิร์ด (อนุเทพ รักพงษ์) - น้องรุฐ (สิริกานต์ เศรษฐเสถียรกุล) - น้องนุก (สุภาพร พันธุ์แก้ว) - น้องอ้อม (ศิริพร สมมี) - น้องแพรว (ปิยนดา เศรษฐเสถียรกุล) และชาวบ้านห้วยแก้ว	- ดนตรี - <u>บรรยาย</u> (ต่อ): ในวันนี้ป่าชุมชนห้วยแก้ว ป่าที่แลกมาด้วยความ เสียสละของ พ่อ แม่ ลูก ป้า น้า อา ของพวกเรา เราต้องร่วมแรง ร่วมใจกันดูแลและปรับปรุงให้ผืนป่าคงความร่มเย็น เป็นแหล่ง อาหารและประโยชน์อื่น ๆ จากป่าได้อย่างสมบูรณ์ต่อไป - ดนตรี -

วิถีทัศน์ชุดที่สองนี้ เปิดโอกาสให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสาร โดยเป็นผู้ร่วมแสดง หรือร่วมเป็นผู้ส่งสารและเปิดโอกาสให้บุคคลเหล่านี้ ได้แสดงความคิดเห็น และทัศนะเกี่ยวกับป่าชุมชนอย่างเสรี ซึ่งเท่ากับว่า สื่อวิถีทัศน์ชุดนี้ ได้เปิดพื้นที่การสื่อสารขึ้น เป็นพื้นที่ที่ต่างจากพื้นที่การสื่อสารเดิม เป็นพื้นที่ที่เพิ่มเติมเข้ามา ซึ่งคนทุกกลุ่มสามารถเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านธรรมดาที่ใช้ป่า เยวชน ผู้หญิง แก่นนำ ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต. พระสงฆ์

จากเนื้อหาที่แต่ละคนให้สัมภาษณ์ พบว่าจะกล่าวถึงป่าชุมชนในมุมต่าง ๆ กัน เช่น ลุงช่วย ประธานกรรมการป่าชุมชน อดีตแกนนำชาวบ้านที่ต่อสู้ช่วงชิงป่าจากนายทุน จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมา ป่าพื้นตัวได้ดีในปัจจุบัน และคนรุ่นใหม่ต้องดูแลต่อไป ชาวบ้านกล่าวถึงการใช้สอยป่า ซึ่งเป็นวิถีชีวิตประจำวัน อ้ายชีว แก่นนำป่าชุมชน กล่าวถึง พ.ร.บ.ป่าชุมชน และกฎเกณฑ์ของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว นายก อบต. กล่าวถึงทรัพยากรน้ำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของหมู่บ้าน ต้องรักษาป่าเพื่อรักษาแหล่งน้ำ เยวชนแสดงทัศนะเชิญชวนให้ช่วยกันดูแลป่า แม่จิ้น กรรมการ อบต. กล่าวถึงการทำแนวกันไฟ เจ้าอาวาสวัดห้วยแก้ว เชิญชวนให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร ยายจันทร์ กล่าวถึงสมุนไพร ผู้ใหญ่บ้านกล่าวถึงความร่วมมือของชาวบ้าน ไม่ตัดไม้ทำลายป่า อดีตนายก อบต. ได้สั่งสอนเด็กและเยวชนที่ไปสัมภาษณ์ให้เห็นประโยชน์และช่วยกันรักษาป่า เป็นต้น

ต่อมากลุ่มผู้ผลิตได้นำวิถีทัศน์ชุดนี้เปิดชมกันในการประชุมหมู่บ้าน โดยที่คณะผู้วิจัยและกลุ่มผู้ผลิตได้ติดต่อกับผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านยินดีและก่อนการประชุมยังได้ประชาสัมพันธ์กับลูกบ้านล่วงหน้าว่า ในการประชุมหมู่บ้านคราวนี้ เยวชนที่ผลิตวิถีทัศน์จะนำวิถีทัศน์เกี่ยวกับป่าชุมชนมาเปิดให้ชม

ในการเปิดรับ มีกลุ่มคนหลากหลายเข้าร่วม ทั้งระดับผู้นำเช่น ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการ อบต. ผู้อาวุโส และชาวบ้านทั่วไป ประมาณ 100 คน ก่อนการเปิดรับผู้ใหญ่บ้านได้กล่าวนำถึงวิถีทัศน์ชุดนี้ เพราะผู้ใหญ่บ้านทราบความเคลื่อนไหวของการผลิตวิถีทัศน์มาตลอด เคยถูกสัมภาษณ์หลายครั้ง ผู้ใหญ่บ้านแนะนำว่าวิถีทัศน์นี้ผลิตโดยลูกหลานบ้านห้วยแก้ว ผู้แสดงก็ไม่ใช่ว่าใครที่ไหน ก็พวกเรากันเอง ดูไปจะเจอตกลงด้วย หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยจึงได้กล่าวกับที่ประชุมเพื่อบอกกับทุกคนว่า สื่อวิถีทัศน์นี้เป็นสื่อของชุมชน หลังชมแล้วที่ประชุมสามารถแสดงความคิดเห็น อภิปรายได้

ชาวบ้านทั้ง 100กว่าคน สนใจดูวิถีทัศน์ตลอดทั้ง 14 นาที ชาวบ้านบางคนทราบว่า เป็นวิถีทัศน์ที่เยวชนร่วมกันผลิต บางคนไม่เคยทราบมาก่อน ในระหว่างที่ดูวิถีทัศน์ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีสีหน้ายิ้ม ๆ แต่บางคนก็ดูสีหน้าเรียบเฉย หลังจากชมเสร็จ อ้อย เป็นตัวแทนกลุ่มผู้ผลิตได้กล่าวเชิญชวนให้ผู้ชมได้แสดงความคิดเห็นต่าง ๆ กรรมการ อบต. คนหนึ่งพูดว่า การปลูกป่าใน

บ้านห้วยแก้วน่าจะจัดให้มีขึ้นอีก ปลุกในพื้นที่ที่มีต้นไม้เบาบาง และก็ถามกันว่า มีกลุ่มไหนเคยปลุกกันบ้าง กลุ่มผู้หญิงบอกว่ามีการปลุกสมุนไพร กลุ่มชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงนั่งแถวหน้าของที่ประชุมแสดงความเห็นว่า การผลิตวิดิทัศน์เรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ การอนุรักษ์ป่าจะต้องช่วยกันดูแลรักษาต่อไป ชาวบ้านหลายคนในที่ประชุมพูดไปในทางสนับสนุนให้เยาวชนผลิตสื่อกันอีก

บรรยากาศของการพูดคุย เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือสนับสนุนให้รักษาป่า การเก็บของป่าก็ต้องเหลือไว้ให้มีการแพร่พันธุ์ต่อไป ต้องช่วยกันระวังไม่ให้คนภายนอกชุมชนเข้ามาตัดไม้ไผ่จำนวนมากเกินไป การพูดคุยมีลักษณะเสริมความคิดเห็น และเป็นไปในแนวให้กำลังใจกับกลุ่มเยาวชนที่ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีเยาวชนที่นั่งอยู่แถวหลังที่ประชุมซุบซิบกันว่า พวกเราน่าจะทำวิดิทัศน์แบบนี้บ้าง เยาวชนแถวหลังนี้ยังไม่เคยเข้าร่วมการผลิตสื่อ

การพูดคุยกันหลังชมวิดิทัศน์ใช้เวลาประมาณ 30 นาที การแสดงความคิดเห็นปรากฏอยู่ในกลุ่มของผู้ใหญ่ที่มีลักษณะเป็นผู้นำ 7-8 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่พูดอะไร นอกจากฟังคนอื่นพูดและพยักหน้า

หลังการชมวิดิทัศน์มีชาวบ้านคนหนึ่งมาคุยกับคณะผู้วิจัยว่า อบต.ชุดใหม่ไฟแรง มีนโยบายที่จะไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มต่าง ๆ ทุกกลุ่มในหมู่บ้าน การดูแลป่าชุมชนก็เป็นเรื่องสำคัญ ขณะนี้ก็มี อบต.บางคน คุยกับแกนนำป่าชุมชนเพื่อสอบถามข้อมูล น่าจะเป็นการเริ่มต้นที่ดีไปสู่ความร่วมมือมากกว่าเดิม ต่อมาแกนนำได้มาบอกกับคณะผู้วิจัยว่า หลังจากวันเปิดชมวิดิทัศน์ มีผู้อาวุโสคนหนึ่งจากกลุ่มหัวทุ่งมาขอแผ่นวีซีดีไปเปิดดูที่บ้าน

การผลิตสื่อวิดิทัศน์ มีความสำคัญอยู่ที่ว่า จะต้องจัดให้มีการบริโภคหรือเปิดรับสื่อที่ผลิตขึ้น และสร้างบรรยากาศแห่งการแลกเปลี่ยน

การมีส่วนร่วมในสื่อวิดิทัศน์ในระดับของการร่วมชม เป็นระดับที่สามารถดึงชาวบ้านเข้ามาร่วมได้มากอยู่แล้ว

สื่อสมัยใหม่เช่นวิดิทัศน์ ที่กลุ่มเยาวชนเป็นเจ้าของผลิตขึ้นมา สามารถเรียกร้องความสนใจได้พอสมควร เยาวชนเหมือนกับเป็นตัวกลางที่จะทำให้ผู้ใหญ่ (ซึ่งในอดีตอาจมีความขัดแย้งกัน) ได้รู้สึกตัว เพราะฉะนั้นสื่อวิดิทัศน์จึงมีบทบาทในการเปิดประเด็นนำไปสู่การพูดคุยสร้างโอกาสใหม่และอาจทำให้อยู่ตัวของชุมชนจางลง นำไปสู่การขยายความร่วมมือต่อไป

ขั้นตอนการผลิตต่าง ๆ ของวิดิทัศน์ชุดที่ 2 เหมือนชุดแรก เพียงแต่ตัดขั้นตอนการทำความคุ้นเคยกับเทคโนโลยีออกไป เพราะเยาวชนที่ผลิต มีทักษะเพิ่มขึ้น สามารถดำเนินการได้เร็วในแง่ของการผลิต (แต่มีปัญหาล่าช้าบ้างตรงที่เครื่องคอมพิวเตอร์ช้า ต้องนำไปซ่อมในเมือง ปัญหาเรื่องเวลาว่างไม่พร้อมกัน)

ข้อสังเกตของการมีส่วนร่วมผลิตวิดิทัศน์ชุดที่สองมีดังนี้

1. วิดิทัศน์ชุดนี้ ได้แสดงบทบาทสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ บทบาทเปิด “พื้นที่” บทบาทเป็น “สะพาน” และบทบาทสร้าง “ความเห็นร่วม”

ดังที่ได้กล่าวแต่แรกแล้วว่า โอกาสที่คนกลุ่มต่าง ๆ จะเข้ามาสื่อสารกันถึงเรื่องป่าชุมชนอย่างเป็นทางการมีไม่มาก แต่สื่อวิดิทัศน์สามารถทำได้ด้วยการให้คนกลุ่มต่าง ๆ แสดงข้อเท็จจริงและความคิดเห็นเกี่ยวกับป่า ผ่านการสัมภาษณ์ ซึ่งเท่ากับว่าสื่อวิดิทัศน์สามารถแสดงบทบาทเปิด “พื้นที่” ใหม่ ให้ชุมชนได้สื่อสารกัน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านธรรมดา แกนนำป่าชุมชน เจ้าหน้าที่องค์กรท้องถิ่น ผู้อาวุโส หรือแม้แต่เยาวชน ซึ่งโดยปกติไม่ได้สื่อสารกันในที่ประชุมหมู่บ้าน ทว่าแต่ละคนก็สามารถส่งสารและมาปรากฏอยู่ในที่เดียวกันได้โดยผ่านสื่อวิดิทัศน์ หากผู้ที่ใช้สื่อสารแบบมีส่วนร่วมเข้าใจถึงศักยภาพนี้ วางแผนใช้สื่อให้เหมาะกับบรรยากาศของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่สื่อสารกันน้อย หรือไม่ค่อยอยากสื่อสารกันด้วยเหตุอะไรก็ตามแต่ สามารถใช้สื่อสมัยใหม่ส่งเสริมให้เกิดพื้นที่สื่อสารใหม่ได้ ถ้าจะว่าไปแล้ว การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีเนื้อแท้อยู่ที่การขยายพื้นที่การสื่อสารออกไป เพื่อให้เกิดการไหลของข่าวสาร และการเปิดพื้นที่ที่มีได้มีเฉพาะในตัวสื่อดังที่เห็นในวิดิทัศน์เท่านั้น แต่จะเกิดขึ้นในขั้นของการเปิดรับสื่อร่วมกัน เช่น การประชุมหมู่บ้านที่มีการสนทนาในระดับหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องป่าชุมชนโดยตรง ท่ามกลางชาวบ้านกว่าหนึ่งร้อยคนที่มาจากทุกกลุ่มหรือทุกปึกของหมู่บ้าน ซึ่งปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นไม่บ่อยนัก

ส่วนบทบาทในการเป็นสะพานเชื่อมโยงชุมชนเข้าหากัน วิดิทัศน์ชุดที่สองนี้ แสดงบทบาทดังกล่าวได้กว้างขวางขึ้น ที่จริงแล้วการแสดงบทบาทเป็นสะพานเชื่อมโยงชาวบ้าน เริ่มมองเห็นตั้งแต่การผลิตสื่อสไลด์ เช่น เชื่อมโยงผู้ใหญ่เข้ากับเยาวชน แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาวบ้านในกลุ่มหัวดอย เมื่อมาถึงวิดิทัศน์ชุดที่หนึ่ง สื่อมีบทบาทเชื่อมโยงกับกลุ่มนักเรียนและครูในโรงเรียน รวมทั้งผู้ปกครองบางส่วน แต่ในวิดิทัศน์ชุดที่สองนี้ เชื่อมโยงไปถึงชาวบ้านแทบทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สำคัญเชื่อมโยงไปถึงระดับผู้นำของชุมชน สิ่งหนึ่งที่คณะผู้วิจัยเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สื่อสามารถแสดงบทบาทได้ก็คือ เนื้อหาสาระหรือสารที่ปรากฏในสื่อ เนื้อหาของป่าชุมชนมีความหลากหลาย ชาวบ้านทุกคนเกี่ยวข้องกับป่าไม่ว่าจะในทางใดทางหนึ่ง การที่กลุ่มป่าชุมชนมักสื่อสารกันถึงเรื่องการต่อสู้ช่วงชิงป่า ซึ่งเป็นเนื้อหาในช่วงเกิดความขัดแย้ง อาจเป็นเนื้อหาที่ไม่เหมาะสมในขณะนี้ ปัจจุบัน ต่อเมื่อได้มีการสร้างเนื้อหาอื่น ๆ ที่มีอยู่มากมายเกี่ยวกับป่า เช่น เรื่องหน่อไม้ สมุนไพร สื่อก็จะแสดงบทบาทเป็นสะพานเชื่อมไปถึงคนกลุ่มต่าง ๆ ได้กว้างขวางขึ้น ดังนั้นการสร้างเนื้อหาในสื่อจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญและถ้าจะให้ดีแล้ว เนื้อหาของสื่อควรมาจากคนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้มีมิติต่าง ๆ ของป่าปรากฏขึ้น ซึ่งต้องเปิดโอกาสให้ทุกกลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั่นเอง

สำหรับบทบาทในการสร้าง “ความเห็นร่วม” นั้น มีข้อสังเกตว่าในวิถีทัศน์ ชาวบ้าน แกนนำ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ผู้นำศาสนา จะกล่าวถึงเรื่องป่าชุมชนในหลาย ๆ มิติ แต่เนื้อหาที่กล่าวเป็นไปในแนวทางเดียวกัน นั่นคือ มีทัศนะหรือความเห็นในทางบวกต่อป่าชุมชน ทุกคนต่างอยากให้มีการใช้ป่าและรักษาป่าไว้ คณะผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า มิใช่เพราะการให้สัมภาษณ์ในสื่อ จำเป็นต้องกล่าวถึงแต่สิ่งที่ดี ๆ หรือมีความกดดันให้ต้องทำเช่นนั้น แต่ลึกลงไปแล้ว ชาวบ้านรักป่า เพราะป่าให้ประโยชน์ และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีต ป่าเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษของชาวบ้านห้วยแก้วได้ใช้ประโยชน์นานัปการ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 5 ถึงแม้ในช่วงเกิดวิกฤติการณ์ เมื่อสัมปทานเข้ามาในหมู่บ้าน ก่อให้เกิดความแตกแยก เพราะอาจมองเห็นประโยชน์เฉพาะหน้า การทะเลาะอาจทำให้เกิดความหมางใจ แต่อุดมการณ์เดิมยังคงอยู่ เพียงแต่อาจยังไม่ได้แสดงออกมาในช่องทางการสื่อสารปกติ จนกระทั่งมีสื่อสมัยใหม่ เช่น วิถีทัศน์ มีผู้ผลิตเป็นเยาวชน ซึ่งมีได้มีประวัติศาสตร์ร่วมกับการช่วงชิงป่าและคณะผู้วิจัยซึ่งเป็นคนนอก ชาวบ้านจึงได้แสดงอุดมการณ์เดิมที่ถูกฝังรากมาตั้งแต่บรรพบุรุษออกมา คณะผู้วิจัยไม่เชื่อว่าสายสัมพันธ์ของชุมชนจะขาดสะบั้นโดยสิ้นเชิง จากเหตุการณ์ขัดแย้งเพียงครั้งเดียว ถึงแม้จะเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงก็ตาม โอกาสที่จะรื้อฟื้นยังคงมีอยู่ และการใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยอาศัยสื่อสมัยใหม่นี้ ก็เป็นช่องทางที่ทำให้ชาวบ้านแสดงความเห็นร่วมออกมาได้

จากบทบาททั้งสามที่กล่าวมา การที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในสื่อวิถีทัศน์ทั้งกระบวนการนี้ ทำให้ประเด็นเรื่องของป่าชุมชนถูกจุดประกายขึ้นมา ส่งผลให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการสื่อสารที่ส่งเสริมให้ชุมชนได้สานความสัมพันธ์กัน

2. ในการผลิตวิถีทัศน์ชุดที่สอง กลุ่มผู้ผลิตเรียนรู้และเข้าใจเรื่องการใช้สื่อมากขึ้น ผิดไปจากการผลิตสื่อในช่วงแรก ที่คำนึงถึงความสนุกสนานและอยากลองเป็นที่ตั้ง แต่เมื่อมาถึงการผลิตวิถีทัศน์ชุดนี้ ความสนุกเริ่มจางหาย กลับเป็นความเอาจริงเอาจัง ต้องใช้ความคิดและรู้จักวางแผน เช่น ผลิตสื่อเพื่อเป้าหมายอะไร เหตุใดจึงต้องมีเป้าหมายเช่นนั้น ใครคือกลุ่มผู้รับสาร ควรกำหนดแนวเนื้อหาสาระอย่างไรถึงจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ในขั้นตอนปฏิบัติก็ต้องมีความรับผิดชอบ หาเวลาที่จะถ่ายทำ ตัดต่อให้แล้วเสร็จ ในขั้นตอนการเปิดรับก็ต้องให้ชาวบ้านมีโอกาสแลกเปลี่ยน

กลุ่มผู้ผลิตทราบแต่แรกแล้วว่าวิถีทัศน์ชุดนี้ ต้องการยกระดับของการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชน ต้องการให้คนกลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามาร่วม เพราะระดับของการสื่อสารมีน้อย หากไม่หาโอกาสสื่อสารกัน การจัดการป่าอาจมีปัญหา จึงกำหนดเนื้อหาเป็นการสัมภาษณ์คนกลุ่มต่าง ๆ ให้มีโอกาสดำเนินการ และเปิดวิถีทัศน์ให้ผู้เข้าประชุมหมู่บ้านได้ชม สร้างโอกาสการพูดคุยกัน ซึ่งการที่กลุ่มผู้ผลิตคิดได้เช่นนี้ เท่ากับว่าได้มองเห็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ มิได้มองเห็นเฉพาะแต่การผลิตตัวสื่อ

การสร้างความสำเร็จเกี่ยวกับกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เพราะการสื่อสารแบบนี้เป็นการสื่อสารที่มีความตั้งใจ มีเป้าหมายและต้องการการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และการมีส่วนร่วมนี้ต้องเป็นความเต็มใจและมองเห็นประโยชน์ มิใช่เข้ามามีส่วนร่วมด้วยการฝืนใจ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นการสื่อสารที่ต้องเสียสละและทำเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นวิธีคิดเดียวกับการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรหรือการจัดการป่าชุมชนนั่นเอง ทั้งการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการมีส่วนร่วมจัดการป่า เป็นเรื่องที่ต้องยึดชุมชนเป็นตัวตั้ง เป็นศูนย์กลาง การสื่อสารและการจัดการป่าบังเกิดขึ้นและเป็นไปโดยชุมชน ซึ่งกระบวนการแบบนี้ต้องอาศัยการเรียนรู้และความเข้าใจ ซึ่งกลุ่มผู้ผลิตได้เรียนรู้กระบวนการนี้ในระดับหนึ่ง

คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกว่า อุปสรรคปัญหาของการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม อาจเกิดขึ้นได้เมื่อดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่ง สมาชิกที่เข้าร่วมอาจรู้สึกเสียเวลาหรือเห็นภารกิจอื่นสำคัญกว่า ดังเช่นการผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดที่สองนี้ต้องใช้เวลามาก ต้องนัดกันหลายครั้ง จึงสำเร็จทั้งกระบวนการได้ แต่กลุ่มผู้ผลิตก็ได้เรียนรู้เรื่องการใช้อุปกรณ์เพิ่มขึ้น

•การจัดรายการวิทยุชุมชน

ในระหว่างดำเนินการผลิตสื่อภายในหมู่บ้าน มีผู้ก่อตั้งสถานีวิทยุชุมชนขึ้นมา คือ สถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน FM 93.8 MHz รัศมีกระจายเสียง 15 ตารางกิโลเมตร ออกอากาศในตัวเมืองเชียงใหม่ คณะผู้วิจัยเห็นว่าสื่อวิทยุชุมชนเป็นสื่อแบบมีส่วนร่วมอีกสื่อหนึ่งที่ชาวบ้านห้วยแก้วน่าจะทดลองใช้ จึงถามแกนนำว่า ชาวบ้านห้วยแก้วอยากสื่อสารกับประชาชนใน อ. เมืองเชียงใหม่ บ้างไหม เพื่อสร้างความเข้าใจการจัดการป่าให้กับคนในเมือง ปรากฏว่าชาวบ้านสนใจ

ชาวบ้านสนใจที่จะออกอากาศ คณะผู้วิจัยจึงรับเป็นผู้ประสานงานให้ แต่ชาวบ้านต้องตั้งวัตถุประสงค์ คิดประเด็น และจัดรายการเอง ซึ่งชาวบ้านห้วยแก้วได้จัดรายการวิทยุชุมชนที่สถานีดังกล่าวข้างต้น 2 ครั้ง ในรูปแบบรายการสัมภาษณ์ (การจัดรายการวิทยุชุมชนเกิดขึ้นหลังจากผลิตวีดิทัศน์ชุดแรก และก่อนการผลิตวีดิทัศน์ชุดที่สอง)

การจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งแรก เริ่มต้นจากความสนใจของกลุ่มเยาวชน ซึ่งไม่เคยเห็นสถานีวิทยุมาก่อน เยาวชนสนใจการเป็นผู้ดำเนินรายการหรือการเป็น ดี.เจ. เพราะเคยฟังวิทยุมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ลึก ๆ มีความใฝ่ฝันอยากลองเป็น ดี.เจ. บ้าง

ดม และอ้อย กระตือรือร้นที่จะทดลองจัดรายการ จึงได้ร่วมกันเขียนบทหรือแนวคำถามขึ้นมา จากคำแนะนำของคณะผู้วิจัยในแง่ของรูปแบบ สำหรับเนื้อหานั้น ทั้งสองตกลงที่จะสัมภาษณ์แกนนำคือ อ้าวชีวิต เพราะเป็นผู้ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนมาก และสามารถกำหนดเนื้อหาออกมาว่า จะเป็นเรื่องของความเป็นมาของป่าชุมชนห้วยแก้ว และการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน เพื่อให้ผู้ฟังซึ่งเป็นคนในเมืองได้เกิดความเข้าใจ

เมื่อถึงเวลานัด ทีมงานทั้งหมดก็เดินทางไปยังสถานี ดมเป็นพิธีกร รู้สึกตื่นเต้นจนเหงื่อออก ดมค่อนข้างอ่านบท และพูดผิดบ้าง สำหรับอ้ายซิว พูดคล่อง เพราะผ่านเวทีต่าง ๆ มาก และคำถามต่าง ๆ ที่ดมสัมภาษณ์ อ้ายซิวไม่ทราบมาก่อนว่าเยาวชนจะถามเรื่องอะไร แต่ก็คาดเดาได้ว่าต้องเป็นเรื่องการต่อสู้เรียกร้องและการจัดการป่าโดยชาวบ้านซึ่งเป็นสิ่งที่อ้ายซิวพูดได้อย่างเป็นธรรมชาติ ไม่มีความประหม่า ใช้เวลาในการออกอากาศประมาณ 30 นาที

คณะผู้วิจัยคัดลอกเนื้อหารายการเขียนเป็นบทวิทยุได้ดังนี้

บทรายการวิทยุชุมชน

ตอน ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่

ออกอากาศวันเสาร์ที่ 31 พฤษภาคม 2546 เวลา 16.30-16.55 น.

ในรายการ “ช่วงคนน้อย” FM 93.8 MHz.

ณ จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชน เสียงเสริมสร้างพลังชุมชน

เลขที่ 180 หมู่ 2 ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

ผู้เขียนแนวคำถาม : นายวีรชน บานทรงกิจ (ดม) และนางสาววิไลพร สมมี (อ้อย)

ผู้ดำเนินรายการ : นายวีรชน บานทรงกิจ (ดม)

ผู้ให้สัมภาษณ์ : นายทวีศิลป์ ศรีเรือง (อ้ายซิว)

ดม : ขอสวัสดิ์ครับท่านผู้ฟังทุกท่าน ท่านกำลังรับฟังรายการช่วงคนน้อย สถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน เอฟเอ็ม 93.8 เมกะเฮิรตซ์ โดยผม นายวีรชน บานทรงกิจ วันนี้เราจะมาพูดคุยถึงเรื่องป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วของเรา โดยพบกับแกนนำป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ก็คือ “อ้ายซิว” หรือชื่อจริงว่า ทวีศิลป์ ศรีเรือง สวัสดิ์ครับอ้าย

อ้ายซิว : สวัสดิ์ครับ

ดม : อ้ายซิวเป็นแกนนำของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมาก็ปีแล้วครับ

อ้ายซิว : ผมมาเป็นแกนนำที่ห้วยแก้วหลังจากที่มีการประกาศให้เป็นโครงการทดลองป่าชุมชนห้วยแก้ว ก็ประมาณ 10 กว่าปี ตั้งแต่ปี 2532

ดม : ครับ ก่อนที่เราจะพูดคุยกับอ้ายซิวต่อไปว่ามาเป็นแกนนำได้อย่างไร เรามาพูดถึงความเป็นมาของหมู่บ้านก่อนว่าก่อตั้งมาก็ปีแล้ว และทำไมตั้งชื่อว่า “บ้านห้วยแก้ว”

- อ้ายชีว :** หมู่บ้านห้วยแก้ว แยกมาจากบ้านออนหลวย บ้านห้วยแก้วเคยเป็นจุดกึ่งกลางของหมู่บ้านด้านบน คือ บ้านแม่กำปอง บ้านลาย บ้านปือก จึงเป็นจุดพักของการขนส่งใบชาหรือใบเมี่ยง สมัยนั้นจะขนส่งโดยใช้วัวลากใบเมี่ยงลงมา จึงเป็นจุดพักของเมี่ยง แต่เดิมเป็นที่อาศัยของชนเผ่าลัวะที่เคยอาศัยอยู่ ต่อมาพี่น้องจากสันโค้ง สันกำแพง และดอยสะเก็ด อพยพมาอยู่ที่นี่
- ส่วนสาเหตุที่ใช้ชื่อว่า “ห้วยแก้ว” คือ มันจะมีลำห้วยหนึ่งที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ชื่อว่า ห้วยน้ำแม่ลาย แต่ที่เรียกว่าห้วยแก้วเพราะตอนนั้นน้ำใสเห็นเม็ดทราย เห็นตัวปลาแหวกว่ายอยู่ในน้ำ เหมือนกับเรามองเห็นปลาในกระจกใส จึงตั้งชื่อเป็นคำเมืองว่า “บ้านห้วยแก้ว” คือว่าน้ำมันใสจนมองเห็นตัวปลาเหมือนกับเราส่องกระจก
- ดม :** แล้วคนในหมู่บ้านมีความเกี่ยวข้องกับป่าบ้านห้วยแก้วอย่างไรครับ
- อ้ายชีว :** โดยวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว ส่วนหนึ่งคือคนที่อยู่ขอบป่าเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ ต้องหากินอยู่กับป่าและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ก็ต้องหากิน หาเห็ด หาหน่อ เอาวัวไปเลี้ยง หากบ หาเห็ดในลำห้วย และสิ่งที่สำคัญคือ เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวบ้านที่จะใช้กิน ใช้ดื่ม ใช้อาบ
- ดม :** แล้วเมื่อคนมาอาศัยหากินกับป่า ทำให้มีปัญหาบ้างมั๊ย อย่างเช่น คนในหมู่บ้านตัดไม้ไปขาย เป็นต้น
- อ้ายชีว :** คือโดยวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ใช้ประโยชน์จากป่า แต่การใช้ประโยชน์นี้จะใช้แบบประหยัดและแบบวัฒนธรรม คือใช้ในครัวเรือน หรือใช้ในชุมชน
- ดม :** แล้วมันจะมีคนต่างถิ่นมาลักตัดไม้ในบ้านห้วยแก้วบ้างไหม
- อ้ายชีว :** ถ้าพูดถึงวัฒนธรรมหรือจารีตประเพณีเก่าๆ ของเขาเนี่ย ก่อนที่จะมีคำว่า “ป่าชุมชน” เขาก็จะดูแลแบบความเชื่อตามที่ปู่ย่าตายายถ่ายทอดมา อย่างเช่น ชุนน้ำ ต้นน้ำเขาจะรักษาบริเวณนี้ไว้และเลือกใช้บางพื้นที่ เช่น นำไม้มาทำเล้าเปิดเล้าไก่ ซ่อมแซมบ้าน ทำไม้ฟืน แต่สิ่งที่สำคัญก็คือ ในแหล่งต้นน้ำจะไม่ให้ใครเข้ามาลักตัดไม้ จะหวงห้ามไว้ และมาถึงยุคป่าชุมชนก็มีกฎระเบียบห้ามคนภายนอกเข้ามาตัดไม้ โดยมีการตรวจเวรยาม สำรวจพื้นที่ป่า และมีกฎกติกาของชุมชน
- ดม :** มีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่า ที่ดูแลหรือครับ
- อ้ายชีว :** คือการดูแลป่า ตอนแรกที่ยังไม่มีคณะกรรมการป่าชุมชน จะใช้คณะกรรมการเหมืองฝายดูแลจัดการในบริเวณนั้น พอในช่วงของยุคป่าชุมชนก็มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้ดูแลป่าชุมชนตรงนั้น

- ดม :** ครบแล้วอ้ายชีวมาเป็นกรรมการป่าชุมชนได้อย่างไร มันมีเหตุการณ์อะไรบ้างที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น
- อ้ายชีว :** ความจริงแล้วมาเป็นเขยอยู่บ้านห้วยแก้ว ไม่ได้เป็นบ้านเกิด จับพลัดจับผลูมาเป็นผู้ยุ่งเกี่ยวโดยไม่รู้ตัว สาเหตุก็มีว่า ป่าห้วยแก้วเป็นป่าที่ดูแลโดยประเพณีมาก่อน และชุมชนทั้งชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นของหน้าหมู่บ้าน ใครจะหาเห็ด หาหน่อ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย หรือหาไม้หาฟืน ก็ทำได้ตามสะดวก แต่ว่าพอมาถึงปี 2532 กรมป่าไม้ก็ได้อนุญาตให้นายทุนเพียงคนเดียวเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ตรงนั้น ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าไม่เหมาะสม เพราะใช้ประโยชน์ตรงนั้นอยู่ ป่าซึ่งเป็นของคนทั้งประเทศ อยู่ติดกับชุมชนห้วยแก้ว และคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพมาอย่างต่อเนื่องทำไมจึงนำไปให้นายทุนเพียงคนเดียว นายทุนที่เข้ามาเช่าพื้นที่นั้นก็ห้ามชาวบ้านเข้าไปหาเห็ด หาหน่อ และห้ามนำวัวควายเข้าไปเลี้ยง เราเห็นว่ามันไม่ถูกต้อง ชุมชนเคยใช้ประโยชน์มาก่อน และนโยบายของรัฐก็เปิดให้นายทุนเข้าไปเช่า เรื่องมันจึงเกิดขึ้นมา และในที่สุดชาวบ้านก็สามารถผลักดันให้นายทุนออกไป จนอธิบดีกรมป่าไม้ได้ลงมามอบพื้นที่ตรงนี้ เป็นป่าชุมชน และอนุญาตให้ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลรักษาเป็นแห่งแรกในประเทศไทยด้วย
- ดม :** และจากเหตุการณ์ที่ผ่านมาไปแล้วนะครับ คนในหมู่บ้านก็ได้ป่าคืนมา แล้วมีการจัดการป่าอย่างไรบ้างครับ
- อ้ายชีว :** คือการจัดการป่า พอได้รับเป็นโครงการทดลองป่าชุมชนแล้ว จริงๆ แล้วตอนที่ต่อสู้อย่างไรก็เรียกร้องให้เป็นป่าชุมชน และได้ตั้งคณะกรรมการป่า กวาระเป๊ียบ แผนที่จะดูแลรักษาป่าเสนอให้อธิบดีกรมป่าไม้ ซึ่งกฎกติกาที่ได้ห้ามการกาน (ขีต-ฟัน) ต้นไม้ ห้ามคนภายนอกเข้ามาทำผิดกฎที่ตั้งไว้ ในช่วงแรกๆ ก็มีปัญหานิดหน่อย เพราะคนอื่นยังไม่ทราบว่ากรมป่าไม้ได้มอบพื้นที่ตรงนี้ให้ชาวบ้านดูแล ก็มีบางส่วนที่ยังไม่รู้จะเข้ามาใช้ประโยชน์แต่พอช่วงหลังคนภายนอกก็ไม่ค่อยมีแล้ว เพราะรู้ว่าที่ตรงนี้มีชาวบ้านดูแลอยู่ และมีการทำแนวกันไฟ การบวชป่าโดยอาจจะแปลกไปบ้าง คือ ในหมู่บ้านจะนับถืออยู่ 2 ศาสนาหลัก คือ คริสต์ กับพุทธ เวลาบวชก็เลยทำพิธีทั้งสองศาสนา โดยใช้สัญลักษณ์ คือ ทางพุทธก็ใช้ผ้าเหลือง ทางคริสต์ก็ใช้ไม้กางเขน โดยมีอาจารย์และตุ้เจ้า (พระสงฆ์) ไปทำพิธี
- ดม :** ครบ ก่อนที่เราจะได้พูดคุยกับอ้ายชีวต่อไป เราก็มารับฟังเพลงจากสถานีซัคเพลงนะครับ

เพลงคนลูล้ง จากงาน 20 ปี ศิลปินล้านนา คุณจรัล มโนเพ็ชร เชิญฟังครับ
(เพลงคนลูล้ง ประมาณ 4 นาที)

- ดม :** เรามาพูดคุยกับอ้ายชีวิตก่อนนะครับ หลังจากที่เรามีกฎระเบียบของป่าชุมชนขึ้นมาแล้วชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์อย่างไรบ้างครับ
- อ้ายชีวิต :** ในพื้นที่ป่าชุมชนห้วยแก้วจะแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือป่าอนุรักษ์ ในส่วนนี้จะห้ามทั้งหมดเลย อาจอนุญาตให้เข้าไปเก็บเห็ดได้อย่างเดียว เพราะไม่เก็บมันก็จะเน่าไป
- ส่วนที่สองคือป่าใช้สอย ก็สามารถไปเอาไม้มาใช้สอยในชุมชนได้ เช่น ไม้ดอก ส่วนหาของป่าก็เป็นเห็ดเป็นหน่อ และหาไม้พินได้
- ดม :** นอกจากการใช้ประโยชน์จากป่าแล้ว ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีอาชีพอะไรบ้างครับ
- อ้ายชีวิต :** คือถ้าย้อนหลังไปสิบปี พี่น้องส่วนหนึ่งยังไม่มีที่ทำกินและอาศัยอยู่ในเขตป่า ก็จะไปทำนาผาหรือทำนาแบ่งครึ่งกับเจ้าของที่มีไร่นา แต่ภายหลังการทำนาแบบนี้ไม่คุ้ม เพราะต้นทุนสูง ผลผลิตก็น้อยลง เพราะต้องใช้ปุ๋ย ใช้อะไรมาช่วยเยอะ ก็เลยเปลี่ยนอาชีพ ส่วนหนึ่งก็ทำงานในเมือง แต่โดยวิถีชีวิตจริงๆ แล้ว การพึ่งพาอาศัยป่ามีมาอย่างต่อเนื่อง และตลอดปีก็สามารถเข้าไปหาอาหารได้ คืออาหารในป่ามีฤดูกาลของมัน
- ดม :** อย่างฤดูฝนแบบนี้ ก็เป็นพวกหน่อหรือเห็ด
- อ้ายชีวิต :** ช่วงนี้ทั้งหน่อทั้งเห็ดเริ่มออกแล้ว เป็นช่วงที่ชาวบ้านจะไม่กังวลเรื่องอาหารสักเท่าไรขอเพียงแคมีข้าวอย่างเดียว แล้วเข้าไปในแพะ (ป่า) ก็ไปขุดหน่อมาต้มมาแกงกินได้ก็เป็น “ซูปเปอร์มาร์เก็ต” หรือเป็นทุนทางธรรมชาติที่เราดูแลทรัพยากรธรรมชาติ และธรรมชาติก็แบ่งอาหารตรงนี้ให้เราด้วย
- ดม :** นอกเหนือจากที่เรานำมากินแล้ว เราสามารถนำไปขายได้ไหม
- อ้ายชีวิต :** อันนี้แล้วแต่ปริมาณของมัน เราก็ไม่ได้ห้าม แต่มีข้อจำกัดว่าอย่าเอามาขายมากเกินไปให้มันคงทนอยู่แบบยั่งยืนต่อไป เอามากินแต่พอประมาณ แต่ถ้าเอามาแล้วกินไม่หมด ก็สามารถที่จะเอามาแบ่งขายได้
- ดม :** แล้วทางชุมชนมีกิจกรรมอะไรบ้างที่ให้เยาวชนรุ่นหลังได้รู้จักและมีความผูกพันกับป่าบ้าง
- อ้ายชีวิต :** ตรงนี้เป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด หลังจากที่ประเทศไทยของเรามีการพัฒนาทุกๆ ด้านละอ่อน (เด็ก) ก็เลยลืมนววิถีชีวิตของปู่ย่าตายายเป็นยังไง ก็เลยขาดช่วงกันไป แต่ตอนนี้ก็ได้มีอาจารย์จากนิเทศศาสตร์ ม.พายัพ ได้ให้ความสำคัญว่าน่าจะ

มีการเชื่อมโยงข้อมูลองค์ความรู้ของชาวบ้าน มีความจำเป็นที่จะต้องถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ อาจารย์จาก ม.พายัพ ก็ได้มีส่วนช่วยที่จะให้เยาวชนได้ทราบว่าป่านี้มีความสำคัญกับชีวิตของพวกเขา และต่อไปมันน่าจะทำเป็นหลักสูตร สอนเด็กๆ เพื่อมีองค์ความรู้ของชาวบ้านหรือภูมิปัญญาที่มีมันหายไป

ดม : และหลักสูตรนี้เราจะจัดทำในรูปแบบใดครับ

อ้ายชีว : ตอนนี้นั้นเป็นแนวคิดอยู่ว่าเราน่าจะไปศึกษาว่าป่ามีประโยชน์อย่างไร ใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง อันไหนควรใช้หรือไม่ควรใช้ หรือเรียนรู้เรื่องป่าในแง่มุมต่างๆ และถ้าเราไปตัดต้นไม้ น้ำในชุมชนของเราก็จะแห้ง หากเราไม่ใส่ใจ ไม่ดูแล ธรรมชาติมันก็จะกลับมาทำลายเรา

ดม : ครับ เดียวขอย้อนไปหน่อยว่าป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมีกี่ไร่ ครอบคลุมพื้นที่กี่หมู่บ้าน

อ้ายชีว : ป่าชุมชนห้วยแก้วจากการที่กรมป่าไม้ให้เขาคือ 235 ไร่ แต่ชาวบ้านก็ได้คัดค้าน และต่อสู้มาจนอธิบดีกรมป่าไม้เห็นว่าชาวบ้านสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ได้ แต่ในโครงการขอเป็นป่าชุมชนเราขอไป 1,600 ไร่ และกรมป่าไม้ก็ได้มอบให้ชาวบ้านดูแลรักษา

ดม : มีพื้นที่กี่หมู่บ้านครับ

อ้ายชีว : มีอยู่ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 5 ห้วยแก้ว ซึ่งอยู่ติดกับป่าชุมชน กลุ่มนี้ได้รับประโยชน์จากการทำมาหากินในป่าเป็นส่วนใหญ่ และหมู่ 4 แม่เตาดิน จะได้ประโยชน์โดยตรงเพราะป่าตรงนี้เป็นป่าขุนต้นน้ำ ไหลเข้าไปไร่นาของเขา

ดม : สำหรับวันนี้ขอขอบคุณอ้ายชีวที่มากบอกเล่าเรื่องราวของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วให้เราได้ฟังกันนะครับ ทำให้ได้รู้ว่าพวกเขาต่อสู้มาอย่างไรถึงจะเป็นป่าชุมชนห้วยแก้วขึ้นมา ผมก็ขอขอบคุณอ้ายชีวนะครับ

อ้ายชีว : ขอบคุณครับ

ดม : รายการช่วงคนน้อยวันนี้ ทางสถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน เอฟเอ็ม 93.8 เมกะเฮิรตซ์ โดยผม นายวีรชน บานทรงกิจ ก็ขอลาท่านผู้ฟังไปก่อนนะครับ พบกันใหม่วันเสาร์หน้า สำหรับวันนี้ขอสวัสดิ์ครับ

หมายเหตุ การสนทนาทั้งหมดในรายการใช้ภาษาพื้นเมือง แต่ผู้วิจัยดัดแปลงเป็นภาษากลางเพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน

มีข้อสังเกตว่า อ้ายชีวพยายามอธิบายกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นคนในเมืองให้เข้าใจเรื่องราวของป่าได้อย่างน่าสนใจ ด้วยการสร้างถ้อยคำใหม่ ๆ เพื่อการสื่อสารกับคนในเมือง เช่น ป่าคือซูปเปอร์มาเก็ต หรือป่าเป็นแหล่งเครื่องอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน เช่นเดียวกับซูปเปอร์มาเก็ตก็เป็นแหล่งเครื่องอุปโภคบริโภคของคนในเมือง

สิ่งที่เกิดขึ้นจากการจัดรายการวิทยุชุมชนคือ ชาวบ้านรู้สึกว่าการตนมีโอกาสมากขึ้นในการเข้าถึงสื่อใหม่ ๆ ที่ตนเองไม่เคยใช้มาก่อน รู้สึกมั่นใจตนเองมากขึ้นที่สามารถสื่อสารเรื่องราวของตนเองออกสู่โลกภายนอกได้ ถึงแม้การจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งนี้ไม่มีปฏิริยาใด ๆ จากคนในเมืองตอบกลับเข้ามา แต่ชาวบ้านก็รู้สึกพอใจ

การจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งที่ 2 เกิดขึ้นจากการที่คณะผู้วิจัยได้รู้จักคุ้นเคยกับกลุ่มสมุนไพร่บ้านห้วยแก้ว (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ากลุ่มหมอเมือง) ซึ่งมียายจันทร์ (นางฟองจันทร์ กัลยาภูมิ) เป็นแกนนำ ยายจันทร์ สนใจและเกี่ยวข้องกับป่าชุมชนในแง่ที่ว่า ป่าเป็นแหล่งยารักษาโรค เพราะเห็นว่าเป็นการประหยัด และใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ ยายจันทร์ยังมีบทบาทสอนเด็ก ๆ ในบ้านห้วยแก้วให้รู้จักใช้สมุนไพร่อีกด้วย

คณะผู้วิจัย ยายจันทร์ และกลุ่มเยาวชน ได้หารือกันและก๊อกลงที่จะจัดรายการวิทยุชุมชนขึ้น เพื่อให้คนในเมืองได้รู้จักและเข้าใจการใช้ประโยชน์จากป่า ในแง่ของยารักษาโรค

ดมอาสาที่จะเขียนบทและเป็นพิธีกร และดมก็ทำได้ดีขึ้นในการจัดรายการวิทยุชุมชนเป็นครั้งที่ 2 นี้ มีทักษะ และมีความมั่นใจมากขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดประเด็นคำถาม การดำเนินรายการ การเลือกเพลงคั่น และการออกนอกบทบ้าง ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ผู้ร่วมรายการประกอบด้วย ยายจันทร์ และเด็กอีก 3 คน คือ น้องแพรว น้องหนึ่ง และน้องนุช โดยมีดม เป็นพิธีกร

เนื้อหาเริ่มต้นตั้งแต่ แนะนำกลุ่มสมุนไพร่ หรือกลุ่มหมอเมืองบ้านห้วยแก้ว การทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ การเก็บสมุนไพร่ในป่าโดยไม่ทำให้เกิดความเสียหาย การปลูกสมุนไพร่ การแปรรูป เป็นต้น ใช้เวลาประมาณ 30 นาที

เนื้อหารายการเขียนเป็นบทวิทยุได้ดังนี้

บทรายการวิทยุชุมชน

ตอน สมุนไพร่จากป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

ออกอากาศวันเสาร์ที่ 6 กันยายน 2546 เวลา 16.30-16.55 น.

ในรายการ “ช่วงคนน้อย” FM 93.8 MHz.

ณ จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชน เสียงเสริมสร้างพลังชุมชน

เลขที่ 180 หมู่ 2 ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

ผู้เขียนแนวคำถาม : นายวีรชน บานทรงกิจ (ดม)

ผู้ดำเนินรายการ : นายวีรชน บานทรงกิจ (ดม)

ผู้ให้สัมภาษณ์ : นางฟองจันทร์ กัลยาวุฒิ (ยายจันทร์)

ผู้ร่วมรายการ : น้องแพรว น้องหนึ่ง น้องนุช

ดม : สวัสดีครับ ท่านผู้ฟังทุกท่าน ท่านกำลังรับฟังรายการช่วงคนน้อย ทางสถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน วันนี้จะได้มาพูดคุยกันถึงเรื่อง “สมุนไพรในป่าชุมชน” และสมุนไพรพื้นบ้านของเรา บ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่ นะครับ

ยายจันทร์: สวัสดีเจ้า

ดม : ก่อนอื่นก็ขอให้ช่วยแนะนำตัวกับท่านผู้ฟังสักนิดครับ

ยายจันทร์: สวัสดีเจ้า ท่านผู้ฟังที่เคารพทุกท่าน ข้าเจ้าชื่อฟองจันทร์ กัลยาวุฒิ อยู่บ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ฮอน ถ้าจะพูดเรื่องตำแหน่งหน้าที่คงใช้เวลาเป็นวัน แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นตำแหน่งที่ไม่ได้รับสตางค์ เป็นการทำงานอาสา

ดม : ก็มาเข้าเรื่องกันเลยนะครับ ขอให้ยายจันทร์เล่าความเป็นมาของกลุ่มหมอเมืองบ้านห้วยแก้วสักนิดเถอะครับ

ยายจันทร์: พูดถึงความเป็นมาของกลุ่มหมอเมืองบ้านห้วยแก้วนะคะ กลุ่มเราได้แยกออกมาจากกลุ่มปัญญาสึลา ซึ่งโรงพยาบาลแม่ฮอนเป็นที่เลี้ยงอยู่ การที่เราแยกออกมา นั้นไม่ใช่เกิดความแตกแยก แต่เพราะการเดินทางไปประชุม การร่วมทำกิจกรรมมันลำบาก เราจึงมาบริหารกันเอง หมอเมืองในบ้านห้วยแก้วก็มีหลายคน แต่ที่ทำกิจกรรมร่วมกันตลอดก็มี 6 คน ค่ะ คืออาจแบ่งเป็น 5-6 อย่าง ด้วยกัน คือ หมอฮ้องขวัญ (เรียกขวัญ) ก็คือหมอทอง, หมอแหก หมอเป่า หรือหมอขวากชุย ก็คือหมอแก้ว ถ้าเป็นหมอยาหมัดยาต้มพื้นบ้านก็เป็นหมออินทรี แล้วก็หมอนวด คือตัวของยายจันทร์เองเป็นหลัก ซึ่งเป็นประธานชมรมหมอนวดบ้านห้วยแก้ว ได้ทำการรักษาและสืบทอดไปสู่เด็กๆ ในโรงเรียนด้วย

นอกจากนี้ บางคนก็เรียกว่าเป็นหมอสมุนไพร คือเป็นคนปลูกและนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ขายบ้าง นำมาช่วยชาวบ้านบ้าง

อีกอย่างหนึ่งที่พิเศษคือ กลุ่มสมุนไพรในบ้านห้วยแก้ว ซึ่งขณะนี้ก็ตั้งเป็น “ชมรมสมุนไพรห้วยแก้ว” โดยมี 3 หมู่บ้าน เป็นสมาชิก ได้แก่ หมู่ 3 แม่กำปอง, หมู่ 6 ปางกอง, และหมู่ 5 ห้วยแก้ว เป็นหลัก กำลังชักชวนให้มาใช้สมุนไพรในบ้าน

ของเราจะดีกว่า ลดค่าใช้จ่าย และช่วยรัฐบาลประหยัดได้อย่างมาก ชมรม
สมุนไพร่ห้วยแก้วได้เป็นสมาชิกเครือข่ายหมอเมืองเชียงใหม่ด้วย

ดม : ระบบการทำงานของของกลุ่มหมอเมืองเราล่ะครับ

ยายจันทร์: ระบบการทำงานของเราก็ใช้ระบบการทำงานแบบชาวบ้าน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน
อย่างหมู่ 6 เขาก็ทำเอง ขายเอง หาดตลาดเอง อย่างที่วัดแม่กำปองก็มีเจ้าอาวาส
เป็นผู้นำ ลูกศิษย์วัดเป็นคนช่วยหยาฆ่าทำ ทำตากในลานวัดนั้นแหละ และจะ
มีคนมาดูงาน มาศึกษา มาซื้อยาที่พระนั่นแหละ แต่ที่พิเศษก็คือได้ตั้มยาไว้หน้า
วัด ยาชนิดหนึ่งเป็นยากินข้าวล่ำ (กินอร่อย) อีกชนิดหนึ่งเป็นยาชูกำลัง ใครผ่านไป
ผ่านมาก็มีน้ำยาบริการให้ นอกจากนี้ มีกิจกรรมพิเศษโดยให้ชาวบ้านนำ
สมุนไพร่ที่เก็บมาจากป่ามาแลกกับยาสมุนไพร่ของพระ ที่นี้เมื่อถึงเวลาถึงงาน
กิจกรรมต่างๆ ก็จะมีจดหมายสั้น (บันทึก) ไปหากัน หรือมอเตอร์ไซด์ไปแจ้งข่าว
แก่กันบ้าง ทำแบบนี้ ระบบชาวบ้าน ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว

ดม : (หัวเราะ) ลูกทุ่งจริงๆ นะครับ เราก็รู้ระบบการทำงานของกลุ่มหมอเมืองแล้วนะ
ครับ แต่เราจะเอาสมุนไพร่มาจากที่ไหนบ้าง อย่างเช่น การปลูกสมุนไพร่ และ
การดูแลรักษา นี้ของกลุ่มหมอเมืองมีมั๊ยครับ

ยายจันทร์: มี

ดม : ขอเล่าให้ฟังบ้างครับ

ยายจันทร์: คือการปลูกสมุนไพร่ก็จะส่งเสริมชาวบ้าน โดยตั้งเป้าหมายไว้ประมาณ 100 คน
ทั้ง 8 หมู่บ้าน โดยจะเอา อสม.เป็นหลัก คือ อสม.ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน
ระหว่างสุขภาพของชาวบ้านและเป็นตัวแทนของสถานีอนามัยด้วย ดังนั้น อสม.
จึงเป็นหลักในการรู้เรื่องสมุนไพร่ เราได้จัดอบรมให้กลุ่มเป้าหมายของเราทั้ง 100
คน ไป เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2538 อบรมไปแล้ว ตอนนั้นเราได้งบประมาณการ
ปลูกสมุนไพร่จากการแพทย์แผนไทย 5,000 บาท เฉพาะบ้านห้วยแก้ว ส่งเสริม
ให้ปลูกสมุนไพร่ 16 อย่าง ด้วยกัน ก็เลยตั้งชื่อตรงนั้นว่าเป็น “สวนยาประจำ
บ้าน” รับสมุนไพร่ทุกอย่างมาจาก 3 แหล่ง คือ ศูนย์ขยายพันธุ์เขต 9 แม่อน,
ห้วยฮ่อมไคร้ โครงการพระราชดำริ, และวนเกษตร เขต 10 อำเภอดอยสะเก็ด

ดม : เพราะอะไรต้องส่งเสริมให้ปลูกสมุนไพร่แต่ละตัวครับ อย่างที่ยายว่าปลูกหลังคา
ละ 16 ชนิด จะมีตัวใดบ้างที่สำคัญครับ

ยายจันทร์: ถ้าพูดว่าสำคัญ มันก็สำคัญหรอก แต่จะหาง่ายหรือยากนั้นเป็นอีกอย่าง จะมี
เช่น ฝิ่นต้น มะแว้งเครือ บอระเพ็ด ขี้เหล็ก เพชรสังฆาต ขมิ้น ปูเล่ เหล่านี้
เป็นหลัก

- ดม :** นอกจากองค์กรที่พูดมาเมื่อกี้ ยังมีองค์กรใดเข้ามาสนับสนุนและสนใจบ้างครับ
ยายจันทร์: เดียวนี้ห้วยแก้วเรากำลังอยู่ระหว่างการโปรโมทตัวเอง ชาวบ้านก็เริ่มสนใจ
 สมุนไพรขึ้นมาบ้าง จะนับได้ก็ประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์ ของหมู่บ้าน ส่วนมากจะ
 ไปอนามัย แต่เราก็ระดมให้ใช้สมุนไพรให้มากที่สุด เพราะอย่างที่พูดไปเมื่อกี้
 คือมันช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย แทนที่จะใช้เวลาไปโรงพยาบาล เราก็มาปลูก
 สมุนไพรจะดีกว่า เป็นการประหยัดไปในตัว
- ดม :** ขอดถามน้องแพรวบ้างครับว่ามีความรู้สักอย่างไรในการที่เรามาปลูกสมุนไพร
แพรว : ก็มีความรู้สักภูมิใจคะที่มีสมุนไพรอยู่ในหมู่บ้านของเรา ใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ใน
 หมู่บ้านของเรา
- ดม :** แล้วน้องแพรวรู้จักสมุนไพรอะไรบ้างคะ
แพรว : ก็หลายชนิด
ดม : มีอะไรบ้าง ขอให้แนะนำสักชนิด
แพรว : อย่างเช่น ขมิ้น ปลูกเลย ตะไคร้หอม และว่านหางจระเข้
ดม : (หัวเราะ) น้องแพรวตัวเล็กแค่นี้ก็รู้จักสมุนไพรครับ
 ในส่วนของการแปรรูปสมุนไพรของบ้านห้วยแก้ว ยายลองเล่าให้ฟังบ้างครับ
- ยายจันทร์:** การแปรรูปสมุนไพรหรือการทำยานั้น กลุ่มของเราก็จะอยู่ในกลุ่มของศูนย์พัฒนา
 ยามาเมือง เครือข่ายหมอเมืองเชียงใหม่ โดยมีศูนย์ผลิตอยู่ที่ด้านหลังวิทยาลัยครู
 (สถาบันราชภัฏเชียงใหม่) หลังจากที่เราได้ยา ได้วัตถุดิบมา ก็จะมีที่อบ มี ไล่
 แคปซูลที่นั่น เป็นสถานที่ผลิตและบรรจุอย่างถูกต้อง มี อ.ย.รับรองด้วย
- ดม :** แล้วเรื่องสรรพคุณของยาแต่ละตัวมีการติดฉลากมั้ยครับ
ยายจันทร์: มีฉลากคะ แต่ละตัวก็จะมีคำค้นในหนังสือหลายเล่มที่เกี่ยวกับสมุนไพรทั้งสิ้น
- ดม :** ในเมื่อเรามีการส่งเสริม มีการผลิตแล้ว เราต้องขายครับ สมุนไพรบางตัวเราต้อง
 ชื้อมาจากชาวบ้าน เรื่องการตลาดนี้ทางหมอเมืองจัดการกันอย่างไร
- ยายจันทร์:** การตลาดของหมอเมืองเรามีกันทั้งหมด 38 กลุ่ม บางครั้งเราไปจัดงานที่
 กรุงเทพฯ ชวนกันไปออกงานในแต่ละที่
- ดม :** เป็นการจัดนิทรรศการหรือครับ
ยายจันทร์: จัดนิทรรศการด้วย
ดม : อย่างไปอบรมหรืออะไรนี่ เป็นต้น
ยายจันทร์: ค่ะ ไปอบรม เราก็จะไม่นำเสนอ

ดม : ช่วงนี้ขอพักฟังเพลงสักเพลงนะครับ สักครูเราจะกลับมาพูดถึงเรื่องสมุนไพรกันต่อ
(เพลงน้องสาว ความยาวประมาณ 4 นาที)

ดม : ท่านกำลังรับฟังรายการช่วงคนน้อย ทางสถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน เอฟเอ็ม 93.8 เมกะเฮิรตซ์ ดำเนินรายการโดยผม วีรชน บานทรงกิจ นะครับ รายการของเราวันนี้คุยอยู่กับยายจันทร์ เรื่อง “สมุนไพรในป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว” มาต่อกันเลยนะครับ ยายครับ เมื่อที่เราคุยถึงเรื่องการตลาด พูดกันได้นิดเดียว ขอยายเสริมอีกหน่อย

ยายจันทร์: ก็อย่างที่พูดไปเมื่อที่ว่าเราไปโฆษณาบ้าง จัดนิทรรศการบ้าง และไปออกงานในกรุงเทพฯ กระทรวงสาธารณสุขบ้าง ชุมชนหมอมือเมืองกรุงเทพฯ เราก็ไป ชุมชนหมอมือเมืองเชียงใหม่เราก็ไป ก็นำเอาสมุนไพรต่างๆ ไปจำหน่าย อีกอย่างหนึ่ง เราก็ทันสมัยพอสมควรคือ เราได้โฆษณาทางอินเทอร์เน็ตด้วย โดยอาจารย์อนันต์ เจริญมัญ ประธานเครือข่ายหมอมือเมือง ก็รับสื่อสารให้เราทั้ง 38 กลุ่ม

ดม : แล้วจะมีผลิตภัณฑ์เป็นสมุนไพรแปรรูปบ้างไหมครับ มีอะไรบ้าง

ยายจันทร์: ก็มี 6-7 อย่าง บอระเพ็ดแคปซูล เพชรสังฆาตแคปซูล ใบฝรั่งแคปซูล ฟ้าทลายใจแคปซูล พริกไทยดำแคปซูล กระชายดำแคปซูล มีหลายอย่าง ถ้าต่างๆ น้อยจะมีประโยชน์ มีคุณค่าทางยามาก (หัวเราะ)

ดม : ผมติดใจใบฝรั่งแคปซูล มีสรรพคุณอย่างไรครับ

ยายจันทร์: ใบฝรั่งนี้มีสรรพคุณคือว่า ถ้าพูดถึงห้วยแก้วนี้เรามีอาสาสมัครดูแลผู้ป่วยเอดส์ที่บ้าน อย่างตัวยายเองนี้ก็จะเอาไปใช้กับผู้ป่วยเอดส์ตอนที่เขาท้องร่วง

ดม : อ้อ...คือใช้กับผู้ป่วยเอดส์นะครับ และยายได้เข้าไปหาสมุนไพรในป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมั๊ยครับ

ยายจันทร์: ถ้าจะเข้าไปหาเองก็คงไม่ได้ทำ แต่จะจ้างชาวบ้านเข้าไปหามาให้ เช่น ถ้าเราต้องการ“มะปิ่น” ก็จ้างชาวบ้านไปหามาให้ ต้องการอะไรก็ให้เขาเอามาขายให้ เป็นการช่วยเขาให้มีรายได้ส่วนหนึ่ง และเวลาที่ให้เขาเข้าไปเขาก็จะบอกว่าไม่ให้ฟันตันไม้ ให้นำเชือกปิ่นขึ้นไปแทน เอาแต่ต้น และลูกของมัน อย่าเอามาทั้งต้น

ดม : ในป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วของเราเธอครับ

ยายจันทร์: ในป่าชุมชนเล็กๆ ก็ไม่เอา แต่จะเอาในส่วนที่เรียกว่าเป็นป่าใช้สอยที่ใกล้ๆ

ดม : ผมอยากถามว่าป่าชุมชนจะจำแนกเป็นป่าประเภท

ยายจันทร์: ในป่าชุมชนจะแบ่งเป็น 1) ป่าอนุรักษ์ 2) ป่าใช้สอย 3) ป่าชุมชน

- ดม :** ปาใช้น้ำหรือปาดันน้ำนะครับ แต่ที่เราใช้นี้เป็นปาใช้สอยใช้มัยครับ
ยายจันทร์: เป็นปาใช้สอย
ดม : ผมขอออกนอกเรื่องหน่อย อย่างปาชุมชนมีกิจกรรม ยายได้เข้าร่วมกิจกรรมมัยครับ
ยายจันทร์: รู้สึกว่าจะมีตั้งแต่แรกๆ สมัยที่ต่อต้านกันตอนนั้นละนะ ตอนนั้นยายยังอยู่ในเมือง แต่ก็มีส่วนร่วม เขาไปศาลากลางก็ไปด้วย เขาไปเดินขบวนที่ไหนก็ไปด้วย หลังจากนั้นมากก็มีปลูกป่า เป็นตัวหลักในการจัดกิจกรรมและทำพิธีเลยนะ จากนั้นก็จะปลูกสมุนไพรในป่าตลอด ปีละครั้ง
ดม : ปลูกในช่วงไหนครับ
ยายจันทร์: ช่วงหน้าฝน ปีละครั้ง
ดม : แล้วเป็นโครงการอย่างไรบ้าง
ยายจันทร์: เป็นของหมอเมือง โดยอ้างชื่อนี้ แต่ก็ไม่ได้งบฯ สนับสนุนจากไหนเลย บางทีก็ต้องควักเงินตัวเองออกไป (หัวเราะ)
ดม : คราวที่แล้วได้ข่าวว่ามีการปลูกสมุนไพรที่ป่าชุมชน 12 สิงหาคม รู้สึกว่าจะมีเด็กเยาวชนเข้าร่วมด้วย
ยายจันทร์: จากการที่เราณรงค์เรื่องการปลูกป่าเมื่อวันที่ 12 สิงหาคมนี้ มันจะมีวัตถุประสงค์หลายอย่าง อันที่หนึ่ง อยากให้รู้ว่าห้วยแก้วเรายังอนุรักษ์ป่าไม่ให้สูญหาย มันมีความสำคัญว่าเราได้ป่ามาด้วยเลือดและชีวิต เพราะฉะนั้นต้องปลูกป่าให้ใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด พอเราตั้งเป้าไว้ว่าเป็นการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติด้วยเลยมีหลายองค์กรให้ความร่วมมือช่วยเหลือหลายอย่าง
ดม : ขอถามความรู้สึกของน้องแพรวอีกหน่อยว่าได้ไปปลูกป่าวันที่ 12 สิงหาคม มัยครับ
แพรว : ก็รู้สึกสนุก มีความภาคภูมิใจเจ้า
ดม : มีความประทับใจจุดไหนบ้างครับ
แพรว : ตอนปลูกป่า และตอนได้เล่นน้ำคะ
ดม : ไปเล่นน้ำที่ไหนครับ
ยายจันทร์: ที่วังไฉ่ ตอนเดินทางคะ
ดม : ป่าชุมชนของเราก็มีทรัพยากรหลายอย่างครับ อย่างเช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ปาดันน้ำและยังมีลำธารซึ่งจะเป็นสายเลือดของบ้านของเรานะครับ
 เข้าเรื่องกันต่อละครับยาย ย้อนไปที่การแปรรูปอีกหน่อยนะครับว่าเรามีการแปรรูป จำหน่ายสู่ท้องตลาด แล้วเราจะมีอะไรรับประกันความปลอดภัยกับผู้บริโภคครับ

- ยายจันทร์: เออ...ชาวบ้านเรายังไม่ได้วิจัย แต่ว่าเราได้รับการรับรองจากคนที่ได้ใบประกอบโรคศิลปะ
- แล้ว คนที่มาผลิตตรงนี้ ได้ใบมาแล้ว เราก็ขอให้เขาเป็นหลักในการผลิตให้เรา
- ดม : แล้วกลุ่มหมอเมืองหลักทั้ง 6 คน คนที่เป็นหมอเป่าคือลุงแก้วเหวอครับ เราจะไปหาตัวแก้ได้อย่างไร
- ยายจันทร์: ตรงนี้ก็จะมีการขึ้นครู เราเรียกว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน
- ดม : แล้วพอหมออินทที่ทำยามักยาพอกจะรับหน้าที่ตรงนี้ไปเหวอครับ
- ยายจันทร์: ก็แล้วแต่ว่าใครจะทำตรงไหนก็ได้ ตัวหลักคือคนนี้
- ดม : ยายมีบทบาทเป็นอาสาสมัครของชุมชนที่ดูแลผู้ติดเชื้อ แล้วผู้ติดเชื้อของเรามีกี่คนครับ
- ยายจันทร์: ผู้ติดเชื้อของบ้านห้วยแก้วทั้งหมดมี 19 คน ทั้งที่เปิดตัวและไม่เปิดตัว มีคนรับผิดชอบ 2 คน คือ พี่แอ พี่บัวผัน ประธานกลุ่มทานตะวัน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ติดเชื้อก็จะดูแลกันเองที่เปิดตัว สำหรับตัวยายก็จะดูแลทั้งที่เปิดตัวและไม่เปิดตัว เพราะจะเห็นปัญหว่ากลุ่มผู้ไม่เปิดตัวก็จะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายราชการเลย
- ดม : ผู้ติดเชื้อมีปฏิกิริยาต่อต้านหรือตอบรับบ้างครับ
- ยายจันทร์: การไปดูแลผู้ติดเชื้อ ก่อนอื่นต้องสร้างความมั่นใจให้เขา สร้างความไว้วางใจ สร้างความเป็นมิตรให้เขาโดยไม่หวังผลตอบแทน ในเมื่อเขาไว้วางใจในตัวเราแล้วว่าเราจะดูแลเขาได้ เป็นสื่อ เป็นตัวแทนเขาได้ ก็ไม่มีปัญหา
- ดม : อย่างผู้ติดเชื้อบางคนมีโรคไม่ตรงกัน บางคนก็ท้องร่วง บางคนก็ไอ เวลายายไปเยี่ยมเขาจะเอาสมุนไพรตัวใดไปครับ
- ยายจันทร์: ตรงนี้เราก็ไม่ได้ให้ยามั่ว เราต้องไปปรึกษาหมอก่อนว่าควรจะเอายาตัวใดให้ บางคนก็ได้รับเชื้อไวรัสอย่างหนึ่ง และแพ้ยาอย่างหนึ่ง ตัวนี้เราก็ไม่ได้ทำโดยพลการ
- ดม : จะต้องผ่านทางสาธารณสุขก่อนเหวอครับ
- ยายจันทร์: เออ !
- ดม : ขอถามน้องหนึ่งบ้างครับ มีความรู้สึกอย่างไรที่ได้ปลูกป่า 12 สิงหาคม
- น้องหนึ่ง : ก็มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่มีป่าของเราค่ะ
- ดม : แล้ววันนั้นเยาวชนบ้านห้วยแก้วไปปลูกป่ากันกี่คนครับ
- น้องหนึ่ง : เกิน 20 คน ค่ะ
- ดม : ก็มีเยอะนะครับ (หัวเราะ) แล้วน้องหนึ่งปลูกไปกี่ต้นครับ

- น้องหนึ่ง : หลายสิบต้นค่ะ
- ดม : น้องหนึ่งรู้จักสมุนไพรตัวใดบ้างครับ
- น้องหนึ่ง : ที่รู้มาก็เกี่ยวกับที่เรานำมาทำอาหาร บางทีก็ศึกษาจากยาย พวกชิง ข่า ตะไคร้
- ดม : แล้วน้องนุชล่ะครับ
- น้องนุช : ก็รู้สึกภาคภูมิใจที่ได้ปลูกป่าค่ะ
- ดม : ปลูกต้นไม้หรือสมุนไพรอะไรบ้างครับ
- น้องนุช : ต้นอะไรก็ไม่รู้ค่ะ
- ดม : อ้อ...เขาไปปลูกก็ไปกับเขาเนาะ
- ท่านผู้ฟังกำลังรับฟังรายการช่วงคนน้อย ทางสถานีวิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน เอฟเอ็ม 93.8 เมกะเฮิรตซ์ ดำเนินรายการโดยผม วีรชน บานทองกิจ นะครับ เข้าสู่ช่วงสุดท้ายของรายการแล้ว ผมอยากให้ยายจันทร์สรุปอีกนิดว่ากลุ่มหมอมืองจะส่งเสริมเยาวชนบ้านห้วยแก้วต่อไปมั๊ยครับ
- ยายจันทร์: เรื่องส่งเสริมเด็กๆ ในบ้านห้วยแก้วเป็นเป้าหมายสำคัญที่จะทำอยู่แล้ว เพราะเวลาเอาสมุนไพรมาแล้วก็จะเอาไปให้โรงเรียนปลูก เพื่อที่เด็กๆ จะได้รู้จักและศึกษาว่าสมุนไพรอะไรบ้างที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน และอีกอย่างหนึ่ง พื้นที่หลังบ้านเนื้อที่ 3-4 ไร่ ก็จะปลูกสมุนไพรหมด เวลาที่ครูพาเด็กๆ มาศึกษาเรื่องสมุนไพรก็จะพาไปดูที่หลังบ้าน ซึ่งเดินไปศึกษาไปก็คงจะต้องใช้เวลาถึง 2 วันกว่าจะรู้จักสมุนไพรทั้งหมด ทุกตัวที่มีอยู่เป็นสมุนไพรหมดเลย ตอนนี้น้ำมันรูกมากยังไม่กล้าตัดหญ้าอะไรเลย กลัวจะมีงูด้วยซ้ำไป
- ดม : สงสัยต้องเลี้ยงฟงพอนด้วย
- ยายจันทร์: มีเสลดฟงพอนด้วยนะ
- ดม : สุดท้ายนี้ ผมก็ขอขอบพระคุณยายจันทร์ซึ่งให้เกียรติมาร่วมรายการช่วงคนน้อยของเราในเรื่องของสมุนไพรพื้นบ้าน บ้านห้วยแก้ว
- ท่านผู้ฟังทุกท่านครับ เรามาฟังเพลงปิดท้ายรายการช่วงบ้านห้วยแก้วในเย็นวันนี้ นะครับเพลงล่องแม่ปิง เชิญรับฟัง สวัสดิ์เจ้า
- ยายจันทร์และเด็กๆ : สวัสดิ์เจ้า
- (เพลงล่องแม่ปิง ความยาวประมาณ 4 นาที)
-

หมายเหตุ การสนทนาทั้งหมดในรายการใช้ภาษาพื้นเมือง แต่ผู้วิจัยดัดแปลงเป็นภาษากลางเพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน

หลังจบรายการ ดมรู้สึกมั่นใจมาก บอกว่าตนเองพูดได้คล่องและไม่ประหม่า เด็ก ๆ ที่ร่วมรายการรู้สึกสนุก ถึงแม้จะพูดไม่มากนัก สำหรับยายจันทร์ รู้สึกดีใจมาก ที่ได้มีโอกาสเล่าเรื่องของกลุ่มสมุนไพรบ้านห้วยแก้ว ผ่านรายการวิทยุ

มีข้อสังเกตว่า การจัดรายการวิทยุชุมชนสองครั้ง ผู้ร่วมรายการมีมติการมองป่าชุมชนต่างกัน กล่าวคือ ครั้งแรก ผู้ชายที่เป็นแกนนำ จะพูดถึงการต่อสู้เรียกร้อง สิทธิในการจัดการป่าของชาวบ้าน ดูเข้มแข็ง อึกheim แต่ครั้งที่สอง ผู้หญิงจะพูดถึงการใช้ประโยชน์ พูดถึงยารักษาโรค เป็นมติการมองป่าในแง่ของการเยียวยารักษา

คนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน อาจมองป่าได้หลายมิติ หลากหลายเนื้อหาสาระเหล่านี้ หากได้สื่อสารในสื่อต่าง ๆ ตามโอกาสต่าง ๆ ก็จะช่วยสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นได้

7.3 การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสารและระดับของการมีส่วนร่วม

จากการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว 3 สื่อ และผลิต 5 ครั้ง สามารถวิเคราะห์ถึงการมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร (S-M-C-R) ได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ส่งสาร

ชาวบ้านห้วยแก้วสามารถเป็นผู้ส่งสารได้ในสื่อสมัยใหม่ที่ผลิตขึ้นทั้งหมด เช่น เป็นผู้ถ่ายภาพสไลด์ เป็นผู้บรรยาย เป็นพิธีกร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นผู้ร่วมรายการ ซึ่งก็สามารถทำได้ไม่ยากนัก และหากได้มีโอกาสฝึกฝนต่อไป จะมีทักษะเพิ่มขึ้น การเป็นผู้ส่งสารเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจอย่างหนึ่ง เพราะผู้ส่งสารเป็นผู้ริเริ่มการสื่อสาร และผู้ส่งสารมักจะควบคุมการสื่อสารได้ การสื่อสารที่มีชุมชนเป็นตัวตั้งหรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้น คนในชุมชนต้องเป็นผู้ส่งสาร มิใช่เป็นผู้รับสารอย่างเดียวดังที่เคยเป็นมาในอดีต

2. การมีส่วนร่วมผลิตหรือสร้างสาร

ชาวบ้านห้วยแก้วมีส่วนร่วมในการสร้างสารได้มากกว่าการมีส่วนร่วมเป็นผู้ส่งสาร เนื้อหาสาระในสไลด์ ในวีดิทัศน์ และในรายการวิทยุชุมชน เกิดขึ้นจากคนหลาย ๆ คน มิใช่เฉพาะผู้ส่งสารเท่านั้นที่กำหนด แต่เป็นแกนนำ เป็นผู้อาวุโส เป็นเยาวชน ที่ช่วยกันคิด ช่วยกันกำหนดขึ้นมา และก็เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

3. การมีส่วนร่วมในตัวสื่อ

ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมในสื่อสมัยใหม่ เช่น เป็นผู้แสดง เป็นพิธีกร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นผู้จัดรายการ เป็นผู้เขียนบท เป็นผู้ตัดต่อ

สื่อสมัยใหม่อาจมีข้อจำกัด ที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ในปริมาณมาก เช่น การเป็นพิธีกร การเป็นผู้ติดต่อ แต่อาจเป็นผู้แสดงได้ขึ้นอยู่กับการออกแบบ หรือไม่ก็สามารถร่วมรายการวิทยุได้เป็นจำนวนมาก ๆ เป็นต้น

4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้รับสาร

ชาวบ้านสามารถเป็นผู้รับสารได้อย่างกว้างขวางที่สุด เช่น ชาวบ้านร่วม 30 คนนั่งชมสไลด์ นักเรียน ครู กว่า 50 คน ชมวีดิทัศน์ ชาวบ้านกว่า 100 คน ชมวีดิทัศน์ด้วยกัน หลังจากรับสารก็มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน (feedback) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

การผลิตสื่อสมัยใหม่ครั้งนี้ ออกแบบมาเพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสารทุกองค์ประกอบ มากบ้างน้อยบ้าง ตามข้อจำกัดของสื่อและตามโอกาส การเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านนี้ สามารถมีส่วนร่วมในหลายบทบาท เช่น อ้ายซิมมีส่วนร่วมในการวางแผนใช้สื่อ เป็นผู้ส่งสาร เป็นแหล่งข่าวสาร เป็นผู้แสดง และแม้กระทั่งเป็นผู้ชม เช่นเดียวกับเยาวชนที่ผลิตสื่อก็สามารถมีส่วนร่วมในหลายบทบาท เช่น ดมมีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดเนื้อหา เป็นผู้ส่งสาร เป็นผู้ชม แม้กระทั่งชาวบ้านธรรมดา ก็มีส่วนร่วมเป็นผู้ส่งสาร เป็นผู้แสดง และเป็นผู้ชมที่สามารถสื่อสารกลับหรือตอบโต้กลับเข้ามาในกระบวนการของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ได้เสมอ การเข้ามามีส่วนร่วมในทุกองค์ประกอบทำให้ชาวบ้านเป็นเจ้าของการสื่อสาร และใช้การสื่อสารนั้นเพื่อชุมชนของตนเอง

การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง 4 ของการสื่อสาร (S-M-C-R) ของชาวบ้าน เป็นการเข้ามามีส่วนร่วมทั้งกระบวนการการสื่อสาร การมีส่วนร่วมทั้งกระบวนการ นอกจากชาวบ้านจะมองเห็น S-M-C-R แล้วชาวบ้านยังมองไปถึงองค์ประกอบตัวอื่นอีก เช่น บริบท (Environment) ที่แวดล้อม S-M-C-R การแลกเปลี่ยนข่าวสารของ S และ R (Feedback) อุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น (Noise) และมองเห็นผลที่เกิดขึ้น (Effect) ด้วย จึงเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่สมบูรณ์ ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้และเข้าใจ

คณะผู้วิจัย เห็นว่าชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม มองเห็นกระบวนการทั้งหมดที่ว่านี้ ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยน (Feedback) เช่น นักเรียนและผู้ปกครองได้พูดคุยกับอ้อยเกี่ยวกับการใช้สอยป่า เยาวชนได้เรียนรู้ถึงสิ่งแวดล้อมของการสื่อสาร (Environment) เช่น มองเห็นบรรยากาศในหมู่บ้านที่ชาวบ้านไม่ค่อยสื่อสารกันเรื่องป่า แต่ก็สามารถสื่อสารเรื่องอื่น ๆ ได้เป็นปกติ ซึ่งเป็นบริบทของชาวบ้านห้วยแก้วโดยเฉพาะ เยาวชนกลุ่มผู้ผลิตมองเห็นอุปสรรค (Noise) ที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต เช่น เทคโนโลยีขัดข้อง ตนเองมีทักษะการสื่อสารน้อย ผู้ส่งสารคือ เจ้าอาวาสพูดเสียงค่อย ฟังเข้าใจได้ยาก ชาวบ้านมองเห็นผล (Effect) ที่เกิดขึ้น เช่น เยาวชนเรียนรู้ทั้งเรื่องป่าและกระบวนการผลิตสื่อ มีทักษะการสื่อสารเพิ่มขึ้น เกิดความภูมิใจ ชาวบ้านทั่วไปพูดคุยกันเรื่องป่ามากขึ้น เป็นต้น

หากวิเคราะห์ในแง่ระดับของการมีส่วนร่วม ตามที่กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 57) เสนอไว้ สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสารที่กระตือรือร้น

เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นได้มากที่สุด เพราะทุกคนในชุมชน สามารถเป็นผู้ชมผู้ฟังได้ และเมื่อรับสารแล้ว ก็มีได้นิ่งเฉย แต่สามารถตอบโต้แลกเปลี่ยนเนื้อหาสารหรืออาจขยายไปสู่ประเด็นอื่น ๆ ได้อีก ระดับนี้ชาวบ้านห้วยแก้วมีส่วนร่วมได้มากที่สุด

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งสาร ผู้ผลิต หรือผู้แสดง

ระดับการมีส่วนร่วมลดลง เพราะมีข้อจำกัดของสื่อบังคับอยู่ คงมีเฉพาะบางคนในชุมชน เช่น แกนนำ ชาวบ้านที่เฒ่า เยาวชนที่เป็นผู้ผลิต ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ที่มีส่วนร่วมในระดับนี้

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย

สำหรับการผลิตสื่อสมัยใหม่ครั้งนี้ การวางแผนผลิตและการกำหนดนโยบาย ก็ยังคงเป็นของชาวบ้านห้วยแก้ว แต่ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมมีน้อยลง คงมีแต่แกนนำกลุ่มป่าชุมชนเยาวชนบางคน กับคณะผู้วิจัยที่ได้ปรึกษาหารือกันอย่างกว้าง ๆ ว่าการผลิตมีนโยบายให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ส่วนการกำหนดเนื้อหา การกำหนดสื่อ การกำหนดระยะเวลา ให้อยู่ในดุลพินิจของผู้ที่เข้าร่วมผลิตสื่อ

ดังนั้นระดับของการมีส่วนร่วมในกระบวนการการสื่อสารของชาวบ้านห้วยแก้ว เป็นไปดังที่กาญจนา แก้วเทพได้เสนอไว้ การมีส่วนร่วมในการรับสาร เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างที่สุด แต่ก็ยังเป็นระดับที่ทำให้มีผู้เข้าร่วมได้มาก สิ่งที่สำคัญในการรับสารนี้ ต้องให้ชุมชนเข้าใจถึงสิทธิในการรับรู้ และสิทธิในการแสดงออก ก็จะทำให้เป็นการรับสารที่กระตือรือร้น มีการรับและแสดงออกเพื่อการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม สำหรับในการเปิดรับสารทั้งในสื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ของชาวบ้านห้วยแก้ว เป็นไปดังที่กล่าวข้างต้น ชาวบ้านเข้าถึงการสื่อสารได้มาก ส่วนระดับของการมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งสาร ผู้ผลิตหรือผู้แสดง ชาวบ้านสามารถเล่นได้หลายบทบาท เช่น เป็นพิธีกร เป็นแหล่งข้อมูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นผู้ถ่ายทอดวีดิทัศน์ เป็นผู้ตัดต่อ เป็นผู้บันทึกเสียง ฯลฯ ในระดับนี้ผู้เข้าร่วมอาจลดลง แต่ก็ยังเป็นระดับที่มีชีวิตชีวาและเกิดการเรียนรู้มาก สำหรับระดับของการมีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบาย กรณีของการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้วนี้เป็นการวางแผนและกำหนดนโยบายการผลิตสื่อแต่ละสื่อ โดยมีชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นผู้นำ เช่น แกนนำ ผู้ใหญ่ และเยาวชนบางคน เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการวางแผน ผลิต

แบบแผนของระดับการมีส่วนร่วมแบบนี้ ยังพบในงานวิจัยของ รุจิรา สุภาษา (2542) อีกด้วย

ในทุกระดับมีความสำคัญ อาจมีผู้เข้าร่วมได้แตกต่างกัน และผู้เข้าร่วมอาจเล่นได้หลายบทบาท แต่ต้องเป็นชาวบ้านในชุมชน และการมีส่วนร่วมอาจมองในเชิงปริมาณไม่เพียงพอ อาจต้องมองในเชิงคุณภาพด้วย เช่น มีผู้ร่วมผลิตไม่มาก แต่ผู้ผลิตมีความตั้งใจ เรียนรู้ได้เร็ว มีทักษะ และเข้าใจกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ผู้เข้าร่วมเหล่านี้จะเป็นบุคคลสำคัญในกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมของชุมชนต่อไป

7.4 เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

คณะผู้วิจัยได้สังเกตพบว่า เมื่อชาวบ้านผลิตสื่อสมัยใหม่แล้ว มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง เป็นไปตามเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2543 : 54) ได้เสนอเอาไว้หรือไม่ พบว่า

1. การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วม เป็นการผลิตที่สามารถนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ทั้งในและนอกชุมชนได้ ทำให้มองเห็นคุณค่าของตนเอง

การเผยแพร่ในชุมชน คือ ความรู้เกี่ยวกับการเก็บหน่อไม้ เป็นความรู้ดั้งเดิม แต่ก็เชื่อว่า ทุกคนในหมู่บ้านจะรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเด็กและเยาวชน แม้กระทั่งเยาวชนที่ผลิตสื่อเองก็ยังไม่รู้ แต่เมื่อมาร่วมผลิต ตนเองก็ได้เรียนรู้ เมื่อรู้แล้วก็นำไปเผยแพร่กับรุ่นน้อง หรือเด็กนักเรียน ก็ทำให้เด็กและเยาวชนเรียนรู้เรื่องการเก็บหน่อไม้ร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันด้วยตนเองของพวกเขา ทำให้รู้สึกว่าคุณค่า

ส่วนการเผยแพร่ออกไปนอกชุมชน ผ่านการจัดรายการวิทยุชุมชน 2 ครั้งนั้น ชาวบ้านที่จัดรายการรู้สึกว่าคุณค่า ที่ได้นำเรื่องราว มุมมองเกี่ยวกับป่าไปเผยแพร่ผ่านสื่อวิทยุให้คนในเมืองได้รู้ และยังเห็นคุณค่าว่า ตนเองเป็นผู้จัดรายการวิทยุได้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนที่ร่วมจัดรายการ

2. การผลิตสื่อสมัยใหม่ สร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม หลังจากผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดที่ 1 และจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งแรก มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในแง่ของความมั่นใจในตนเอง การผลิตครั้งที่ 2 ผู้เข้าร่วมผลิตได้สร้างสรรค์แนวคิดของตนเองขึ้นมาโดยไม่ปรึกษาคณะผู้วิจัย เช่น ถ่ายภาพวีดิทัศน์เอง เขียนบทเอง เชื่อมั่นตนเองมากขึ้น การเป็นพิธีกร หรือการจัดรายการ มีอาการ “สั่น” น้อยลง

3. เทคโนโลยีของสื่อสมัยใหม่ที่ซับซ้อน เช่น โปรแกรมตัดต่อวีดิทัศน์ กล้องวีดิทัศน์ ไม่ใช่วิชาหลักของชาวบ้านที่เข้าร่วม จริงอยู่ครั้งแรกอาจกลัว ๆ กลัว ๆ กลัวเครื่องมือ กลัวทำไม่ได้ กลัวเสีย แต่พอฝึกฝนไป ชาวบ้านจะเรียนรู้และสามารถทำเองได้ เพราะฉะนั้น ชุมชนสามารถใช้เทคโนโลยีได้ ตามแบบของพวกเขา หากพวกเขามีโอกาสเข้าถึงเทคโนโลยี

การใช้เทคโนโลยีของชาวบ้าน อาจไม่จำเป็นต้องเดินตามแบบแผนที่มืออาชีพกำหนด ชาวบ้านอาจสร้างสรรค์แบบแผนการใช้ของตนเองได้ เป็นแบบแผนอีกชุดหนึ่ง เช่น กรณีวิถีทัศนชุดที่ 2 ถ่ายทำก่อน แล้วค่อยหาทางแทรกลงในบทในภายหลัง

4. หลังจากการผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมผ่านพ้นไป คณะผู้วิจัยเชื่อว่า ชาวบ้านมีทักษะในการผลิตสื่อเหล่านี้ให้กับชุมชนในระดับหนึ่ง ชาวบ้านสามารถผลิตสื่อวิถีทัศน์ หรือจัดรายการวิทยุกระจายเสียงได้ ชาวบ้านสามารถสร้างการสื่อสารเป็นช่องทางใหม่ ๆ ในการส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมองและทัศนะของตนเอง

5. การผลิตสื่อสมัยใหม่ครั้งนี้ เป็นการผลิตที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความรู้สึก แสดงปัญหา รวมทั้งวิพากษ์ปัญหาจากทัศนะของตนเอง เช่น ชาวบ้านเห็นว่าการจัดการป่าขาดการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ จะเป็นปัญหาต่อไปในอนาคต จึงเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ที่ดึงดูดให้เยาวชนเข้าร่วม เยาวชนก็ได้เรียนรู้เรื่องป่า และยังสร้างความภูมิใจ มั่นใจ สร้างความเป็นผู้นำให้กับเยาวชนที่เข้าร่วม

7.5 สรุปบทเรียนการผลิตสื่อสมัยใหม่

บทเรียนของการผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมทั้ง 3 สื่อของชาวบ้านห้วยแก้ว เป็นบทเรียนที่สังเคราะห์ขึ้นจากการสังเกตการทำงานร่วมกันของชาวบ้าน มีอยู่หลายด้านที่สำคัญ จึงขอนำเสนอโดยสรุปดังต่อไปนี้

1. คณะผู้วิจัยเห็นว่าความสนุกสนานที่เกิดขึ้นในการร่วมกันผลิตสื่อเป็นสิ่งสำคัญ ที่ไม่ควรมองข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นการเริ่มต้น ความสนุกสนานสามารถดึงดูดคนเข้ามาร่วมได้ เป็นเสน่ห์ให้คนรุ่นใหม่เข้าร่วมกระบวนการ และความสนุกสนานยังทำให้เกิดบรรยากาศที่ดีในการทำงานร่วมกัน

การผลิตสไลด์และการผลิตสื่อวิถีทัศนชุดแรก จะเห็นความสนุกเพลิดเพลินนี้ชัดเจน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ และเป็นตัวนำให้ผู้เข้าร่วมก้าวไปสู่ “สาระ” ในเวลาต่อมา จึงเป็นบทเรียนแรกที่ควรคำนึงถึงในการปฏิบัติการใด ๆ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือของกลุ่มคน

สาเหตุสำคัญที่คนหนุ่มสาวไม่สนใจเข้าร่วมขบวนการป่าชุมชน เพราะเป็นเรื่องเคร่งเครียด ยิ่งบรรยากาศของเรื่องจัดการป่าในบ้านห้วยแก้วที่มีประวัติศาสตร์แห่งความขัดแย้ง ทำให้คนรุ่นใหม่ขาดความเอาใจใส่ การใช้สื่อสมัยใหม่ ที่ดูแปลกใหม่ น่าลอง และรู้สึกสนุกเมื่อเริ่มผลิต จึงทำให้เกิดการยอมรับง่าย และการเรียนรู้จึงตามมาในภายหลัง บทเรียนของการใช้ความสนุกเพลิดเพลินจึงเป็นเรื่องที่ควรคำนึงถึงในการปฏิบัติการกับชุมชน

2. พิธีระลึกอยู่เสมอว่า กระบวนการผลิต สำคัญกว่าผลงานที่ปรากฏ บทเรียนที่ตามมาจากความสนุกสนานก็คือ ต้องให้ผู้เข้าร่วมเข้าใจถึงกระบวนการผลิต ความเข้าใจกระบวนการ

การนอกจากจะทำให้การทำงานดำเนินไปได้แล้ว ยังทำให้เกิดการเรียนรู้อีกหลายด้านตามมา ในกรณีการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้วนี้ ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้ปัญหาของการจัดการป่า กระบวนการผลิตยังทำให้คนหลายรุ่นได้ร่วมแลกเปลี่ยนกัน สืบทอดภูมิปัญญาของการจัดการป่า แม้กระทั่งเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือกัน ซึ่งกระบวนการผลิตนี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีความหมายต่อการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงไม่ควรมุ่งหวังไปที่ตัวชิ้นงานที่ปรากฏเพียงอย่างเดียวว่าจะต้องดีมีมาตรฐานเสมอไป

3. การผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว จำเป็นต้องมีขั้นตอนการดำเนินงาน ขั้นตอนการดำเนินงานเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กระบวนการผลิตดำเนินไปอย่างสะดวก หากชาวบ้านไม่เข้าใจ จะทำให้กระบวนการผลิตสะดุดสะดาย เพราะสื่อสมัยใหม่ เป็นสื่อที่ชาวบ้านไม่เคย เป็นสื่อแปลกใหม่ของชาวบ้านในแง่ของการผลิต

ขั้นตอนการผลิตของแต่ละสื่ออาจไม่เหมือนกัน เช่น การผลิตวีดิทัศน์ จะซับซ้อนมีหลายขั้นตอนกว่าการจัดรายการวิทยุชุมชน

อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนการผลิตต่อไปนี้เป็นขั้นตอนผลิตสำคัญที่ไม่อาจขาดไปได้ และหากดำเนินการตามนี้ โอกาสที่จะผลิตได้สะดวก มีประสิทธิภาพ ก็จะเกิดขึ้นได้ง่าย

กระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตสื่อนี้ สามารถสรุปเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ได้ 5 ขั้นตอน คือ

(i) ขั้นสร้างความสนใจและความต้องการ คณะผู้วิจัยเข้าสู่ชุมชนโดยเชื่อมความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวบ้านที่พึงพึ่งพาเป็นประจำ ชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เคยเรียกร้อง จึงมีความสนใจเรื่องป่าชุมชนเป็นทุนเดิม จึงง่ายที่จะทำความเข้าใจกับคณะผู้วิจัย หลังจากที่มีการเสวนากันอย่างไม่เป็นทางการ 2-3 ครั้ง ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็แสดงความสนใจและความต้องการผลิตสื่อด้วยตนเอง

ความสนใจและความต้องการเป็นสิ่งสำคัญประการแรกต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร ชาวบ้านต้องเต็มใจ มองเห็นประโยชน์ จึงจะทำให้กระบวนการดำเนินไปได้ มิเช่นนั้นอาจเบื่อง่าย และไม่ให้ความร่วมมือต่อไปได้ กระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา มีความต่อเนื่อง ดังนั้นจึงต้องมั่นใจว่าเป็นความต้องการของชาวบ้านจริง

สำหรับกลุ่มชาวบ้านห้วยแก้ว ใช้เวลาไม่มากนักในขั้นตอนสำคัญนี้

(ii) ขั้นวางแผน การวางแผนคือการมากำหนดร่วมกันว่าจะผลิตสื่ออะไร ผลิตอย่างไร ผลิตเพื่อใคร มีเป้าหมายคืออะไร ฯลฯ เช่น ผลิตสื่อวีดิทัศน์ กลุ่มชาวบ้านต้องการเล่าถึงการใช้สอยป่า มีเป้าหมายเพื่อถ่ายทอดความรู้พื้นบ้านแก่เด็กนักเรียนในโรงเรียนวัดห้วยแก้ว หรือการจัดรายการวิทยุชุมชน ต้องการให้คนในเมืองทราบว่าชาวบ้านดูแลป่าได้ มีการมอบหมายให้ร่างแนวคำถามหรือเขียนบท มีการกำหนดประเด็น กำหนดผู้ร่วมรายการ เป็นต้น

ขั้นการวางแผนนี้ ช่วยให้ชาวบ้านคิดอย่างเป็นระบบ มีเหตุมีผลและมองเห็นการทำงานร่วมกันชัดเจนขึ้น

(iii) ขั้นผลิต หลังจากตกลงกันแล้ว กลุ่มชาวบ้านจึงลงมือผลิต เช่น เดินป่าเพื่อถ่ายภาพนิ่ง ถ่ายทำวิดีโอ ตัดต่อด้วยคอมพิวเตอร์ เดินทางไปจัดรายการที่สถานีวิจัย

ขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนที่ชาวบ้านรู้สึกตื่นเต้น เพราะไม่เคยผลิตมาก่อน แต่ก็จะได้ประสบการณ์ได้เรียนรู้ร่วมกัน ทั้งการเรียนรู้เนื้อหาสาระและการเรียนรู้เทคนิค

(iv) ขั้นเผยแพร่และเปิดรับสื่อ การเผยแพร่ การรับชมสื่อที่ผลิตขึ้นเอง มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในขั้นนี้ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมได้มาก และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนหลังจากเปิดรับสื่อ ผู้ที่ไม่เคยผลิตก็สามารถเข้ามาเรียนรู้ เข้ามามีส่วนร่วมวิพากษ์วิจารณ์ได้

(v) ขั้นประเมินผล ในขั้นตอนนี้ คณะผู้วิจัยจัดให้มีการเสวนาเพื่อประเมินถึงทุกอย่างที่ได้ทำไป พอใจหรือไม่ มีข้อดีข้อเสียอะไร ซึ่งก็จะนำไปปรับปรุงการผลิตครั้งต่อไป ให้มีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ แต่การประเมินดูเหมือนจะเป็นขั้นตอนที่ไม่น่าสนใจเท่ากับขั้นตอนอื่น ๆ แต่ก็มีความจำเป็นต่อการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

4. การผลิตสื่อสมัยใหม่ เช่น วิดิทัศน์ มีความซับซ้อน ต้องอาศัยทักษะพอสมควร เช่น ต้องสามารถควบคุมกล้องถ่ายวิดีโอได้รวมถึงการซูมและการแพนกล้อง ในขั้นการตัดต่อยังมีรายละเอียดมากขึ้น คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องอธิบายอย่างง่าย ๆ ตามลำดับขั้นตอน ตั้งแต่การเปิดเครื่อง การเข้าสู่โปรแกรม การเลือกภาพ การวางภาพ การใช้โปรแกรมเขียนคำบรรยาย การโอนย้ายข้อมูล ฯลฯ ผู้ที่ทำการตัดต่อก็จะบันทึกขั้นตอนไว้และต้องลองทำ มิเช่นนั้นจะเบื่อและไม่เข้าใจ ดังนั้นการตัดต่อจึงต้องลงมือทำ หรือที่เรียกว่า Learning by Doing หลักการก็คือ อธิบายให้น้อย ใช้ถ้อยคำง่าย ๆ และให้ลองทำมาก ๆ

5. ผู้ผลิตสื่อสมัยใหม่ต้องสนใจและมีความอดุสาหะ จึงจะสามารถพัฒนาทักษะขึ้นมาได้ มีเยาวชนหลายคนสนใจลองทำในตอนแรก แต่ก็ยอมแพ้ถอนตัวออกไป ดังนั้นต้องอุทิศตนเองพอสมควร สื่อสมัยใหม่มีข้อจำกัดตรงที่ต้องการทักษะในการผลิต อาจไม่เหมาะกับชาวบ้าน ยิ่งชาวบ้านที่มีความอาวุโสจะไม่กล้าใช้ กลุ่มคนที่เหมาะจะเป็นเยาวชน และถ้าใจรักก็จะสนุกและทำได้ไม่ยาก ดังนั้นในการฝึกอบรมต้องใจเย็น ปล่อยให้เรียนรู้อย่างไม่กดดัน ค่อย ๆ พัฒนาทักษะ อาจสร้างคนกลุ่มหนึ่งที่มีความสามารถผลิตสื่อสมัยใหม่ได้ ซึ่งมีความสำคัญเพราะการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม ต้องเน้นให้บังเกิดขึ้นจากชุมชน

6. สื่อสมัยใหม่มีข้อจำกัดในแง่ที่มีราคาแพง และมีค่าบำรุงรักษา เพราะเครื่องมืออาจเสียได้ง่าย คณะผู้วิจัยพบปัญหากล้องไม่ทำงาน คอมพิวเตอร์เสีย ต้องซ่อมแซมแก้ไข ในหมู่บ้านที่ยากจนอาจมีปัญหา ดังนั้นชุมชนที่จะใช้สื่อสมัยใหม่ จึงต้องมีงบประมาณ หรือองค์กร

บริหารท้องถิ่น เช่น อบต. อาจต้องเข้ามาดูแลเพราะเป็นองค์กรที่มีรายได้ หรืออาจต้องอาศัยแหล่ง
สนับสนุนจากภายนอกชุมชน ข้อจำกัดด้านราคาแพงนี้จึงเป็นจุดอ่อนที่สำคัญของสื่อสมัยใหม่

บทที่ 8 ผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว

ผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชาวบ้านห้วยแก้วนี้ เป็นผลที่สังเคราะห์ขึ้นจากการสังเกตกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว เกิดผลที่สำคัญ 5 ประการดังต่อไปนี้

ประการที่ 1 การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้

ความรู้เรื่องป่าชุมชน หรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น มีความสำคัญต่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน และความรู้เป็นสิ่งที่สร้างพลังอำนาจให้กับชาวบ้านที่เป็นเจ้าของความรู้นั้น ความรู้อาจปรับเปลี่ยนมีการสร้างขึ้นใหม่ได้ และความรู้เรื่องป่าชุมชนเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นหนึ่งเสมอ จึงทำให้ชุมชนสามารถใช้ความรู้ดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้

ความรู้เรื่องป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว ถ่ายทอดโดยอาศัยปากต่อปาก อาศัยการปฏิบัติจริง พ่อแม่เข้าป่าจะพาลูกไปด้วย การเรียนรู้สืบทอดจึงเกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันการเรียนรู้เช่นนี้ลดลง เด็กและเยาวชนไม่ค่อยสนใจ ระดับการพึ่งพิงป่าโดยตรงของชาวบ้านก็ลดลง เยาวชนไม่รู้ว่าหน่อไม้มีกี่ชนิด มีวิธีการซูดอย่างไร ไม่รู้จักสมุนไพรและวิธีใช้ สื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านร่วมผลิตจึงเข้ามามีบทบาทการถ่ายทอดความรู้เรื่องป่า เสริมวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบเดิมที่เริ่มถดถอยลง การผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมมีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้สองจังหวะ

จังหวะแรก เกิดขึ้นในระหว่างการผลิต กล่าวคือ เมื่อเยาวชนตกลงผลิตสื่อที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องประโยชน์ของต้นไม้และเรื่องของหน่อไม้ เยาวชนที่ผลิตจำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องเหล่านี้ ต้องสอบถามผู้รู้ว่า ก่อนที่จะสานตะกร้าต้องเตรียมไม้ไผ่อย่างไร มีวิธีการสานตะกร้าอย่างไร หรือต้องหาข้อมูลว่า หน่อไม้มีกี่ชนิด ชนิดใดขึ้นก่อนหลัง มีวิธีการซูดอย่างไร มีวิธีการล้างหน่อไม้อย่างไร จึงทำให้เกิดการสร้างและสืบทอดความรู้เหล่านี้ในระหว่างการผลิต คณะผู้วิจัยถามเยาวชนว่าสานตะกร้าเป็นหรือไม่ ไม่มีใครในกลุ่มผู้ผลิตที่ทำได้เลย ดังนั้นเยาวชนจึงได้เรียนรู้วิธีการสานตะกร้าจากลุงเสาร์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่เพียงไม่กี่คนในกลุ่มห้วยดอยที่ทำได้

ด้วยตัวกระบวนการผลิตสื่อเอง บังคับให้ผู้ผลิตต้องเรียนรู้เนื้อหาที่ต้องการสื่อ จึงจะสามารถผลิตสื่อและนำเสนอได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นลักษณะเดียวกับผู้สื่อข่าวหรือนักโฆษณา ที่ต้องเรียนรู้สิ่งที่ตนเองจะสื่อสารอย่างมาก หากเป็นผู้สื่อข่าวป่าไม้ ก็ต้องศึกษาเข้าใจเรื่องป่าไม้เหมือนเป็นนักวิชาการป่าไม้ หากเป็นนักโฆษณา ต้องศึกษาตัวผลิตภัณฑ์ที่จะโฆษณาไปจนถึงจิตวิทยาของผู้บริโภคจนเข้าใจ จึงจะสามารถสร้างชิ้นงานโฆษณาได้

เช่นเดียวกับการผลิตสื่อสมัยใหม่ของเยาวชนบ้านห้วยแก้ว พวกเขาต้องเรียนรู้เนื้อหา เรียนรู้เรื่องป่า ในกระบวนการผลิตไปด้วย และยังเป็นการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมที่ต้องปรึกษาหารือกัน ยิ่งเอื้อให้เกิดการเรียนรู้

จังหวะที่สอง เกิดขึ้นในขั้นของการเปิดรับ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญเพราะการเปิดรับมีผู้เข้าร่วมได้มาก เช่น การเปิดรับสื่อสไลด์ ผู้อาวุโสได้มีโอกาสเล่าเรื่องราวของป่าชุมชนให้กับเยาวชน และมีโอกาสแลกเปลี่ยนข่าวสารกันมาก หรือการเปิดรับสื่อวีดิทัศน์ชุดแรก เด็กนักเรียนมีโอกาสแลกเปลี่ยนกับผู้ผลิต ครูมีโอกาสขยายเนื้อหาออกไปนอกเหนือจากตัวสารที่ปรากฏในวีดิทัศน์ ทำให้เกิดการสร้างและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับป่าได้กว้างขวาง

ความรู้เหล่านี้มิใช่ความรู้ใหม่ เป็นความรู้เดิมแต่ก็ถูกนำมาเสนอใหม่ ผ่านกระบวนการผลิตสื่อทำให้น่าสนใจมากขึ้น ก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ที่ไม่น่าเบื่อ เป็นการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเด็กและเยาวชน เป็นการเรียนรู้ที่ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชุมชนบ้านห้วยแก้วในปัจจุบันไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิม แต่เป็นชุมชนที่ปรับตัวเองใกล้เคียงกับชุมชนเมือง สื่อสมัยใหม่จึงมีใช้ถึงกับเป็นสื่อแปลกปลอมจนเข้ากันไม่ได้กับชุมชน สื่อสมัยใหม่จึงมีบทบาทสร้างและถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าซึ่งเป็นของเดิมได้อย่างน่าสนใจ มีเสน่ห์เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านห้วยแก้วและโดยชาวบ้านห้วยแก้วเอง

สื่อสมัยใหม่ยังมีบทบาทถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเรื่องป่า ไปยังสังคมภายนอกได้ กรณีของการจัดรายการวิทยุชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว ให้กับกลุ่มผู้ฟังที่เป็นประชาชนในตัวเมืองเชียงใหม่ เป็นตัวอย่างของการใช้สื่อสมัยใหม่ได้อย่างน่าสนใจของชาวบ้านห้วยแก้ว ถึงแม้จะทดลองผลิตเพียงสองครั้ง แต่จากผลงานที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นการเขียนแนวคำถาม หรือการพูดของผู้ดำเนินรายการ ซึ่งไม่เคยทำรายการมาก่อน รวมไปถึงเนื้อหาและลีลาการพูดของผู้ให้สัมภาษณ์ ทั้งอ้ายซิวและยายจันทร์ที่สื่อความหมายได้อย่างกระชับชัดเจนมีรายละเอียดโดยเฉพาะเรื่องสมุนไพร และมีการสอดแทรกอารมณ์ขัน ถือว่าเป็นผลงานที่น่าสนใจ ผลของการวิจัยจึงพบว่า สื่อสมัยใหม่สามารถมีบทบาทถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชนได้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ด้วยตัวของชาวบ้านหรือเจ้าของความรู้เองโดยตรง

ประการที่ 2 การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน

ตามที่ได้กล่าวมาตั้งแต่แรกแล้วว่า ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว มีที่มาจากความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับอำนาจรัฐ มีการต่อสู้ช่วงชิงป่ากัน ผลกระทบอย่างหนึ่งของสัมปทานที่เข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้ว คือ ทำให้ชุมชนแตกแยก ร้าวฉาน ทั้งในระดับครอบครัว โรงเรียน สถาบันศาสนา และยังคงทิ้งร่องรอยนี้มาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านไม่ยอมสื่อสารกันถึงเรื่องป่า เพราะมักเกี่ยวพันไปถึงอดีต องค์กรชาวบ้านที่ดูเลาป่า หรือคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วเป็นองค์กรเล็ก ๆ ที่กระตือรือร้นในช่วงแรกหลังเกิดวิกฤติการณ์ ปัจจุบันเป็นองค์กรหลวม ๆ มีแกนนำบางคนเท่านั้นที่ยังมีความเคลื่อนไหว

การสื่อสารเรื่องปาฐมนมีน้อย ช่องทางการสื่อสารปกติ เช่น การประชุมหมู่บ้าน หอกระจายข่าว ไม่ได้ถูกนำมาใช้สื่อสารเพื่อการจัดการปาฐมนใหม่ เช่น สไลด์ วิดิทัศน์ จึงเข้ามามีบทบาทในตรงนี้ คือ ช่วยสานความสัมพันธ์ให้ชาวบ้านหันหน้าเข้าหากัน มีส่วนร่วมดูแลรักษาปากันต่อไป

สื่อสมัยใหม่มีลักษณะกลาง ๆ กล่าวคือ ชาวบ้านรับรู้ว่ามีสื่อสมัยใหม่ เป็นสื่อที่คณะผู้วิจัยนำเข้ามา และผู้ที่ผลิตสื่อส่วนใหญ่เป็นเยาวชน เป็นเด็ก ๆ ซึ่งไม่มีประวัติศาสตร์ร่วมในความขัดแย้ง เหมือนคนรุ่นพ่อแม่ สื่อที่มีลักษณะกลาง ๆ นี้ จึงเข้ากับคนทุกกลุ่มได้

หลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่า สื่อสมัยใหม่มีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่แรกในการผลิตสื่อสไลด์ ผู้อาวุโสที่อยู่นอกกลุ่มหัวดอย เช่น แม่จิ้น พ่อหว่าง ก็มาร่วม ไก่ ซึ่งเป็นเยาวชนก็เป็นคนที่อยู่ในกลุ่มบ้านเหล่า ดม ซึ่งเป็นเยาวชนคนสำคัญมาจากกลุ่มบ้านใน หมอคำ เป็นผู้อาวุโสอีกคนหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มบ้านใน ถึงแม้จะไม่ได้มาร่วมในการเปิดรับสื่อสไลด์ แต่ก็มาร่วมวงสนทนาในบ้านของแกนนำก่อนที่จะผลิตสื่อสไลด์ และให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี จริงอยู่ในการมีส่วนร่วมผลิตสื่อสไลด์ ส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่และเยาวชนในกลุ่มหัวดอย หรือกลุ่มที่เรียกร่องช่วงชิงป่า แต่บุคคลที่กล่าวมา 4-5 คน ก็ยังเข้าร่วมกระบวนการ แสดงให้เห็นว่า สื่อช่วยดึงคนเข้ามาทำ ให้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องเกี่ยวกับป่า เริ่มรื้อฟื้นความสัมพันธ์

ในการผลิตวิดิทัศน์ชุดแรก สื่อมีบทบาทมากขึ้นในการขยายพื้นที่ไปยังกลุ่มนักเรียน และครู เนื้อหาของวิดิทัศน์ซึ่งเป็นเรื่องหน่อไม้ เนื้อหาเป็นความรู้ที่เข้ากันได้กับโรงเรียน สื่อจึงขยับตัวเองออกไปยังคนกลุ่มอื่นได้มากขึ้น ในกลุ่มของผู้นำหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ก็มองเห็นประโยชน์ของวิดิทัศน์ชุดนี้ มีผู้มาขอวิดิทัศน์ซึ่งเป็นแผ่นวีซีดี นำไปเผยแพร่ต่อ ชุมชนจึงมีโอกาสสื่อสารกันมากขึ้น สานความสัมพันธ์กันได้ในระดับหนึ่ง

ต่อมาในการผลิตวิดิทัศน์ชุดที่สอง สื่อยังมีบทบาทในการสานความสัมพันธ์มากขึ้น เพราะมีเนื้อหาที่กว้างขึ้น ให้คนกลุ่มต่าง ๆ ได้ส่งสารในสื่อวิดิทัศน์ได้โดยตรง เนื้อหาสารจึงเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่ม การเปิดรับกระทำกันในที่ประชุมหมู่บ้าน ซึ่งมีคนเข้าร่วมกว่า 100 คน ทำให้ชาวบ้านได้พูดคุยกันถึงเรื่องปาฐมน ในประเด็นต่าง ๆ ตามมา สื่อสมัยใหม่นี้จึงมีบทบาทสานความสัมพันธ์

คณะผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ชาวบ้านห้วยแก้วทราบดีถึงเรื่องการจัดการดูแลป่า มองเห็นประโยชน์ และใช้ชีวิตร่วมกับป่ามาตั้งแต่อดีตหลายชั่วอายุคน ถึงแม้จะเกิดปัญหา แต่ชุมชนเองก็อยากหันหน้าเข้าหากันอยู่แล้ว เพียงแต่ขาดเวทีที่มีลักษณะกลาง ๆ ที่ทุกคนจะเข้าร่วมได้อย่างสะดวกใจ จึงไม่แปลกที่คณะผู้วิจัยได้รับความร่วมมืออย่างดีกับคนทุกกลุ่ม ไม่ว่าคณะผู้วิจัยจะไปคุยกับเจ้าหน้าที่ อบต. ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ ประธานกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งชาวบ้านทั่วไป ต่างก็พูดในเชิงสนับสนุน เห็นว่าเป็นเรื่องดีที่จะผลิตสื่อ และด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ การผลิตสื่อ

สมัยใหม่แบบมีส่วนร่วม จึงได้แสดงบทบาทหรือหน้าที่อีกชนิดออกมาได้ นั่นคือบทบาทในการประสานรอยร้าว สร้างการคืนดี สานสัมพันธ์ของคนในชุมชนต่อไปได้

การกล่าวเช่นนี้ มิใช่ว่าสื่อสมัยใหม่มีความมหัศจรรย์ มีพลังอำนาจทำได้ทุกอย่าง แต่สื่อสมัยใหม่สามารถแสดงศักยภาพได้ หากใช้ให้เหมาะสม เข้ากันได้กับเงื่อนไขของชุมชน เช่น สื่อสมัยใหม่มีความเป็นกลาง สื่อสมัยใหม่มีเนื้อหาที่เข้ากันได้กับคนหลาย ๆ กลุ่ม สื่อสมัยใหม่ที่ดึงเอาอุดมการณ์ลึก ๆ ของคนออกมาได้ และที่สำคัญสื่อสมัยใหม่ถูกใช้แบบมีส่วนร่วม นั่นคือ ชาวบ้านมีส่วนร่วมวางแผน ร่วมผลิต ร่วมเปิดรับ สื่อสมัยใหม่จึงจะสามารถแสดงบทบาทสำคัญ เช่น บทบาทในการสานความสัมพันธ์ของชุมชนนี้ได้

ประการที่ 3 สื่อสมัยใหม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก

การเปิดพื้นที่ของสื่อสมัยใหม่ไปยังคนหลาย ๆ กลุ่มนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้อยู่แล้ว แต่การเปิดพื้นที่ไปยังผู้หญิงและเด็ก เป็นเรื่องที่คณะผู้วิจัยสังเกตและให้ความสำคัญเป็นพิเศษ

การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าบ้านห้วยแก้ว จะเห็นบทบาทของผู้ชายค่อนข้างมาก คณะกรรมการป่าชุมชนทั้ง 3 ชุด เป็นผู้ชายทั้งหมด เป็นผู้ชายที่ต่อสู้เรียกร้องช่วงชิงป่า หรือเป็นหน่วยกล้าตายเป็นส่วนใหญ่ ผู้หญิงไม่มีบทบาทในคณะกรรมการ แต่ในความเป็นจริง ผู้หญิงใช้สอยป่า รู้จักป่าไม่น้อยกว่าผู้ชาย แต่มักอยู่เบื้องหลัง และไม่ถูกกล่าวถึง ยิ่งเด็ก ๆ ด้วยแล้ว ดูเหมือนจะถูกกีดกันออกไป และนี่เป็นจุดที่น่าสังเกตว่าสื่อจะเข้าไปทำอะไรได้บ้าง เพราะในความเป็นจริง การจัดการป่าชุมชนต้องให้คนทุกกลุ่มมีส่วนร่วม รวมไปถึงผู้หญิงและเด็กด้วย

คณะผู้วิจัยได้เดินทางกับเครือข่ายป่าชุมชนหลายครั้ง เคยร่วมเวทีป่าชุมชนหลายแห่ง พบว่าในป่าชุมชนอื่น ผู้หญิงมีบทบาทร่วมด้วยเสมอ เช่น ป่าชุมชนทุ่งยาว จ.ลำพูน มีผู้หญิงที่ขึ้นมาเป็นระดับแกนนำป่า คือ แม่ภาคี ซึ่งเคยมาร่วมเวทีป่าชุมชนห้วยแก้ว แม่ภาคีมีส่วนร่วมจัดการป่าด้วยการรวบรวมแม่บ้านแต่ละครอบครัว ให้นับจำนวนของป่าที่เก็บมาได้ในแต่ละวัน และตีราคาออกมาเป็นตัวเงิน ทำอย่างนี้ทุกวันจนกระทั่งบอกได้ว่าชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า สามารถตีค่าเป็นตัวเงินได้เท่าไร พบว่าป่าเป็นแหล่งรายได้มากมายของชาวบ้าน นอกจากนี้กลุ่มผู้หญิงยังได้อบรมสั่งสอนลูกหลาน ให้รู้จักวิธีการเก็บผัก เก็บของป่าให้ถูกต้อง เพื่อจะได้ใช้สอยได้อย่างยั่งยืน ป่าจึงสามารถคงความสมบูรณ์อยู่ได้

ภาพของผู้หญิงและเด็กที่ช่วยกันใช้สอยและดูแลป่า เป็นภาพที่อ่อนโยนกว่าภาพของผู้ชายที่ชิงชังมักพูดเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากร รวมไปถึงการใช้อำนาจไม่เป็นธรรมของรัฐ ซึ่งเป็นภาพที่ดูด้นไม่น่ารัก (แต่ก็เป็นภาพที่จำเป็นสำหรับบางชุมชน) ทำให้คณะผู้วิจัยมองหาภาพของผู้หญิงในป่าชุมชนห้วยแก้ว และพบว่ากลุ่มผู้หญิงในบ้านห้วยแก้วมีบทบาทสำคัญไม่แพ้กลุ่มแม่บ้านป่าชุมชนทุ่งยาว ผู้หญิงมีบทบาทใช้สอยป่าและรักษาป่าอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นแม่

บ้านอายุน้อย ไปจนถึงแม่เฒ่าอายุ 80 ปี การเดินสำรวจและเยี่ยมตามบ้านของคณะผู้วิจัยมักจะพบเห็นภาพของผู้หญิงเหล่านี้เสมอ

ภาพของผู้หญิงและเด็ก ได้เข้ามาปรากฏในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ตั้งแต่แรก การผลิตสื่อสไลด์ เยาวชนหญิง คือ ไก่ กับ อ้อย ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญกว่าเยาวชนชาย ไก่เป็นผู้เขียนคำบรรยายและบันทึกเสียง ผู้หญิง เช่น แม่จิ้น ยายจันทร์ พี่อมรา ต่างมีบทบาทถ่ายทอดข้อมูลแก่เยาวชนและเด็ก ๆ ในสื่อวีดิทัศน์ชุดแรกจะเห็นอ้อยเป็นผู้มีส่วนเขียนบทและเป็นพิธีกร ในการเปิดรับสื่อวีดิทัศน์ที่โรงเรียน อ้อยและเด็ก ๆ มีส่วนร่วมที่สำคัญ ในวีดิทัศน์ชุดที่สอง อ้อยและเด็ก ๆ ยังเป็นกำลังสำคัญในขั้นการผลิต ตัดต่อ สัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในการเปิดรับกลุ่มแม่บ้านที่นั่งแถวหน้าที่ประชุมยังมีบทบาทแสดงความคิดเห็น ในการจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งที่สอง ยายจันทร์และเด็ก ๆ ผู้หญิง ได้แสดงบทบาทสำคัญในการเล่าถึงเนื้อหาเกี่ยวกับป่าชุมชนในอีกมิติหนึ่ง คือ เรื่องของสมุนไพรอย่างละเอียด สะท้อนถึงภูมิปัญญาของผู้หญิงในการใช้ป่า

ในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้งหมดที่ผ่านมา ผู้หญิงมีบทบาทในทุกสื่อ ผู้หญิงมีโอกาสและสามารถสื่อสารเรื่องป่าในมุมมองของตนเองได้ เช่น มองป่าในแง่ของการเยียวยารักษา เป็นต้น ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่นี้ คือ เปิดพื้นที่ หรือเปิดเวทีให้ผู้หญิงและเด็กมีโอกาสแสดงออกถึงเรื่องป่าชุมชนในมุมมองของตนเอง

จากงานวิจัยของวิเศษ สุจินพรหม (2544) พบว่าผู้หญิงที่บ้านทุ่งยาวมีบทบาทในการจัดการป่าค่อนข้างมาก ผู้หญิงเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนทั้งภายในชุมชนทุ่งยาวและภายนอกชุมชนระดับจังหวัด โดยเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน ผู้หญิงที่ทุ่งยาวจึงมีบทบาทเด่นและได้รับการยอมรับ สำหรับผู้หญิงบ้านห้วยแก้ว มีบทบาทอยู่ภายในชุมชนไม่น้อย แต่เป็นไปอย่างเงียบ ๆ อยู่เบื้องหลัง แต่สื่อสมัยใหม่ก็ได้ช่วยให้ผู้หญิงมีพื้นที่แสดงบทบาทมากขึ้น

ประการที่ 4 สื่อสมัยใหม่มีบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่า ในเรื่องที่ต้องชุมชนต้องการ

ดังที่ได้กล่าวมาตลอดแล้วว่า ระดับการพูดคุย สนทนา แลกเปลี่ยน ถกเถียง ได้แย่งเกี่ยวกับป่าชุมชนในหมู่บ้านห้วยแก้ว มีไม่มากนัก ชุมชนไม่ค่อยสื่อสารกัน ยกเว้นในกลุ่มป่าชุมชนที่เป็นกลุ่มเล็ก เกาะเกี่ยวกันอย่างหลวม ๆ ในปัจจุบัน ที่มีการพูดคุยกันบ้างเรื่อย ๆ ในชีวิตประจำวัน ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้สอยป่า ส่วนแกนนำที่สำคัญจะออกนอกหมู่บ้าน มีบทบาทในกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ การสื่อสารภายในชุมชนบ้านห้วยแก้วเองมีปัญหา

สภาพการไม่สื่อสาร จะก่อให้เกิดปัญหาตามมาในอนาคต เช่น คนจะสนใจเรื่องป่าน้อยลง กฎเกณฑ์การใช้ป่าที่สร้างขึ้นจะค่อย ๆ ถูกลืมเลือนไป (ปัจจุบันแทบไม่ใช้กฎเกณฑ์อยู่แล้ว

มีเพียงบางข้อที่สำคัญเท่านั้นที่ยังปฏิบัติเคร่งครัด เช่น ห้ามตัดต้นไม้) ความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าจะเป็นปัญหาตามมาด้วย

สื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านร่วมกันผลิต จึงมีบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยขึ้นมา ในสื่อสไลด์มีประเด็นหลายเรื่อง เช่น ประวัติความเป็นมา การใช้ประโยชน์ รวมทั้งประเด็นให้ความร่วมมือกันรักษาต่อไป ในสื่อวีดิทัศน์ชุดแรก เจาะจงประเด็นไม้ไผ่และหน่อไม้ ซึ่งเป็นความรู้ของการใช้สอยป่า สื่อวีดิทัศน์ชุดต่อมา จุดประเด็นเกี่ยวกับทักษะต่อป่าของบุคคลหลาย ๆ กลุ่ม ประเด็นเนื้อหาเหล่านี้ชาวบ้านเป็นผู้เลือกเอง ทำให้เกิดการพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนกันในเรื่องรอบ ๆ ประเด็นที่ตั้งขึ้นมา ทำให้ชุมชนได้สื่อสารกัน

สื่อสามารถจุดประเด็น หรือกำหนดวาระ (Set Agenda) ขึ้นมาได้ ในอดีตเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้สัมผัสในสิ่งที่คล้าย ๆ กันนี้ นั่นคือมีบุคคลภายนอกเข้ามาช่วยเหลือด้วยการจัดฉายสไลด์ มีวิทยากรมาบรรยาย สื่อมวลชนเข้ามาทำข่าว แต่ในคราวนี้เป็นเหตุการณ์ปกติ ภายในชุมชนสามารถจุดประเด็นขึ้นมาด้วยตนเอง โดยอาศัยสื่อสมัยใหม่ เช่น สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ แต่เป็นการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม ที่ชาวบ้านสามารถเลือกประเด็นที่ต้องการได้ ไม่จำเป็นต้องให้บุคคลภายนอกเข้ามาผลิตสื่อให้เสมอไป

การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านห้วยแก้ว ได้แสดงบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยสนทนาเกี่ยวกับป่าชุมชนในระดับหนึ่ง

ประการที่ 5 การผลิตสื่อสมัยใหม่สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร (Spokespeople)

จากการผลิตสื่อสมัยใหม่ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคลที่ร่วมผลิต จากบุคคลธรรมดา ยกกระดับเป็นบุคคลสำคัญในการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

ความเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดขึ้นอย่างน้อยในตัวยาวชนสองคน คนแรกคือ ดม ที่เข้าร่วมการผลิตสื่อตั้งแต่แรก ดม มีหลายบทบาทในการผลิต เช่น เป็นผู้ร่วมแสดงความคิดเห็นในชั้นวางแผนผลิต เป็นผู้ถ่ายทำวีดิทัศน์ รวมทั้งการตัดต่อ และยังเป็นผู้ดำเนินรายการวิทยุชุมชน ดมมีบทบาทเหล่านี้โดยที่ไม่เคยเรียนรู้และสัมผัสมาก่อน แต่ดมก็เป็นคนที่สนใจและสามารถทำได้ในระดับหนึ่ง เมื่อการผลิตผ่านไป ดมรู้สึกภาคภูมิใจและมีความมั่นใจในตัวเอง ยาวชนในบ้านห้วยแก้วต่างทราบกันดีว่า ดม เป็นมือกล้อง และเป็นมือตัดต่อวีดิทัศน์ ความภาคภูมิใจของดมเกิดขึ้นเพราะสามารถผลิตสื่อได้ และยังสามารถเรียนรู้ มีข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนเพิ่มเติมจากการที่ได้ร่วมผลิตสื่อ ทำให้ดมมั่นใจว่าตนเองเป็นหนึ่งที่สามารถถ่ายทอดข้อมูลให้กับบุคคลอื่นได้ เมื่อมีบุคคลภายนอกหมู่บ้านมาเยี่ยม เช่น ชาวบ้านปางอีกา ชาวบ้านทุ่งยาว ดมมีโอกาสดูความคิดเห็นแลกเปลี่ยนข้อมูลกับบุคคลเหล่านั้น นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่จากชุมชนคนรักป่า ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาในหมู่บ้านพร้อมกับนักศึกษาปริญญาโทชาวญี่ปุ่นที่สนใจเรื่องป่าชุมชนและสื่อที่ดม

มีส่วนร่วมผลิต ดมเป็นคนหนึ่งที่ได้รับการแนะนำให้เป็นผู้ดูแลและให้ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนแก่ผู้มาเยี่ยม

เยาวชนอีกคนหนึ่งคือ อ้อย ซึ่งได้กล่าวถึงหลายครั้งก่อนหน้านี้ อ้อยเป็นอีกคนหนึ่งที่มีบทบาทเด่นขึ้นมา เมื่อมีบุคคลภายนอกมาเยี่ยมอ้อยจะได้รับการแนะนำว่าเป็นบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนได้ เช่น เมื่อมีนักศึกษาปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ มาเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรป่า อ้อยเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนแก่ผู้มาเก็บข้อมูลและยังพาไปพบบุคคลต่าง ๆ อ้อยกลายเป็นบุคคลสำคัญทั้ง ๆ ที่ก่อนการผลิตสื่อ อ้อยเป็นเพียงเด็กสาวธรรมดาที่แทบจะไม่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนเลย และไม่เคยถูกกล่าวถึง แต่ปัจจุบันอ้อยเป็นผู้ให้ข้อมูลแก่บุคคลภายนอกได้

อย่างไรก็ตาม ทั้งดม และอ้อย เป็นเยาวชนที่มีความสนใจ เต็มใจเข้าร่วมการผลิตสื่อ และมีส่วนสำคัญในขั้นตอนต่าง ๆ ของการผลิต เป็นเยาวชนที่มีความรับผิดชอบ จึงทำให้ทั้งสองได้รับการยอมรับและก้าวขึ้นมาเป็นบุคคลสำคัญ เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลข่าวสารหรือเป็นผู้นำด้านข้อมูลข่าวสาร (Spokespeople) เกี่ยวกับป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

ดังนั้นกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม สามารถสร้างผู้นำขึ้นมาได้ ในอนาคตทั้งดมและอ้อยอาจจะไม่เป็นเพียงผู้ให้ข่าวสารเท่านั้น แต่จะพัฒนาตนเองเป็นผู้นำในการจัดการทรัพยากรแทนคนรุ่นก่อน ๆ ที่นับวันจะอ่อนล้าลงไป

บทที่ 9 สรุป อภิปราย ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะ

9.1 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ออกแบบเป็นทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีแนวคิดสำคัญว่าชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการจัดการทรัพยากรป่า และเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าด้วย ปฏิบัติการสำคัญอยู่ที่คณะผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านที่สนใจและเต็มใจร่วมกันผลิตสื่อสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้สนับสนุนการจัดการป่าชุมชน โดยที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมตลอดทั้งกระบวนการการสื่อสารวัตถุประสงค์การวิจัย มีอยู่ 4 ข้อ ได้แก่

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
2. เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
3. เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
4. เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

การสรุปและอภิปรายผล แบ่งเป็น 4 ประเด็นหลักดังต่อไปนี้

9.1.1 การจัดการป่าชุมชนห้วยแก้ว:การจัดการที่มีชุมชนเป็นฐานแต่ปัญหายังคงอยู่

การวิจัยพบว่า การจัดการป่าบ้านห้วยแก้วมีมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านประมาณกว่า 80 ปีมาแล้ว เป็นการจัดการตามวิถีชีวิตดั้งเดิม ชาวบ้านรู้จักป่า ใช้ประโยชน์จากป่า และดูแลรักษาป่า ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับป่า ทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและความเชื่อ ชาวบ้านอยู่กับป่า อาศัยป่าเป็นแหล่งปัจจัยสี่ตลอดมา การจัดการป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของชาวบ้านห้วยแก้ว การจัดการป่าห้วยแก้วในยุคบุกเบิกไม่แตกต่างไปจากชุมชนชนบทไทยอื่น ๆ ดังที่นักวิชาการได้ศึกษาเอาไว้ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เช่น ยศ สันตสมบัติ (อ้างในอนันท์ กาญจนพันธ์ 2543) เคยกล่าวไว้ว่า การจัดการป่าโดยราษฎรในท้องถิ่นมิใช่เรื่องแปลกใหม่ หากแต่มีประวัติความเป็นมายาวนาน และปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบท ชาวบ้านอาจเรียกชื่อป่าแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น แต่ความหมายโดยรวมคือ ป่าเป็นของส่วนรวมที่ชาวบ้านดูแลรักษาและป่ามีความสัมพันธ์แนบแน่นกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ต่อมาสภาพการจัดการป่าห้วยแก้วเปลี่ยนไป แรงกระทบที่สำคัญมาจากปัจจัยภายนอก นั่นคือนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้และนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติที่เน้นการค้าและการส่งออกเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าตามมา รัฐเข้ามามีบทบาทเป็นผู้จัดการป่า และในที่สุดรัฐก็ให้สัมปทานป่าห้วยแก้วแก่เอกชน ทำให้ชาวบ้านห้วยแก้วไม่สามารถใช้ป่าได้อย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านส่วนหนึ่งเห็นว่าไม่เป็นธรรม จึงต่อสู้เรียกร้องปากลับคืน โดยร้องเรียนเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ไปจนถึงคณะรัฐบาล แต่ไม่เป็นผล ชาวบ้านจึงบุกยึดป่ากลับคืนมาจากเอกชนที่กำลังเข้าไปไถ่ปรับพื้นที่ ชาวบ้านห้วยแก้วได้รับแรงสนับสนุนจากขบวนการนักศึกษา นักวิชาการ และนักพัฒนาองค์กรเอกชน แต่แกนนำชาวบ้านก็ถูกจับในข้อหาบุกรุกและแกนนำชาวบ้านอีกคนซึ่งเป็นครูใหญ่ถูกยิงเสียชีวิต ชาวบ้านห้วยแก้วจึงชุมนุมประท้วง ทั้งที่จังหวัดเชียงใหม่และที่ทำเนียบรัฐบาล ในที่สุดก็มีการยกเลิกสัมปทานป่าห้วยแก้วและกรมป่าไม้ ได้ประกาศให้ป่าห้วยแก้ว เป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย

เรื่องราวของป่าชุมชนห้วยแก้วจึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงปัญหาในระดับนโยบาย การที่รัฐเข้ามามีอำนาจเหนือชาวบ้าน จัดการป่าเองโดยไม่คำนึงถึงชาวบ้านที่อาศัยอยู่กับป่า เป็นการจัดการป่าแบบบนลงล่าง ขาดความเข้าใจว่าคนอยู่ร่วมกับป่าอย่างไร คงคำนึงถึงเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงสร้างความบอบช้ำเสียหายให้กับชุมชนอย่างมาก ไม่ใช่ในแง่ของการทำลายป่าเพียงอย่างเดียวแต่ทำลายชุมชนบ้านห้วยแก้วด้วย กล่าวคือทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันเอง ดังนั้นป่าห้วยแก้วจึงถูกกระทำโดยรัฐ สัมปทานถูกมอบให้เอกชน โดยที่ชาวบ้านไม่มีส่วนรู้เห็น ต่อมาชาวบ้านกลับเป็นฝ่ายเข้ามามีอำนาจจัดการป่า เท่ากับว่าชาวบ้านห้วยแก้วไม่ยอมเป็นฝ่ายถูกกระทำ แต่เริ่มเป็นฝ่ายกระทำเอง

เมื่อวิกฤติการณ์ผ่านไป การจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วก็มีการปรับตัว ชาวบ้านจัดตั้งองค์กร คือคณะกรรมการป่าชุมชน มีการวางแผน กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าขึ้นมา มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้ที่จะจัดการป่าเป็นระบบมากขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดจัดการป่าอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเป็นฐานของการจัดการ (Community - Base Approach) ซึ่ง ศัญญิตา กาญจนพันธ์ (อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธ์ 2543) เคยกล่าวไว้ว่าเป็นแนวคิดที่ชุมชนท้องถิ่นต้องเข้ามาจัดการเป็นหลัก หน่วยงานของรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุน แนวคิดนี้สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาตามกรอบความคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นที่สนใจและเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาการทำลายป่า

ถ้าจะว่าไปแล้ว แนวคิดแบบนี้ มีความสอดคล้องกันได้ดีกับการจัดการป่าในอดีตยุคบุกเบิกของชาวบ้านห้วยแก้ว กล่าวคือ อำนาจในการจัดการป่า ยังอยู่ในมือของชาวบ้าน ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้และมีสำนึกร่วมกันในการรักษาป่า เพราะหากป่าถูกทำลาย ผู้ที่จะได้รับผลกระทบก่อนก็คือชาวบ้าน การที่ชาวบ้านมองเห็นประโยชน์ชาวบ้านย่อมต้องรักษาป่า

ชาวบ้านช่วยกันจัดการป่าและฟื้นฟูป่าในส่วนที่ถูกทำลายโดยอาศัยความรู้พื้นบ้าน พิธีกรรมและกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น ป่าช่วยกันสามารถฟื้นตัวขึ้นมาได้ในระดับหนึ่ง

การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านช่วยกัน ถึงแม้จะมีลักษณะที่ทำให้ชุมชนเป็นฐาน ดังที่กล่าวมาก็ใช่ว่าจะราบรื่นไร้อุปสรรคปัญหา จากข้อมูลการวิจัยพบว่าปัจจุบันการจัดการป่าชุมชน จำกัดวงแคบอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ คือ กลุ่มหัวดอยที่เป็นตัวหลักในการต่อสู้ช่วงชิงป่า ชาวบ้านกลุ่มนี้อาจมีความกระตือรือร้นในช่วงแรก เมื่อเวลาผ่านไป การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนก็ขาดหาย กิจกรรมการจัดการป่าก็ไม่จัดขึ้นมาอีก กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ปฏิบัติได้บ้างข้อ และที่เป็นปัญหาก็คือ การมีส่วนร่วมในการจัดการป่า มิได้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่ป่าช่วยกันมีอาณาเขต 1,600 ไร่ และนอกจากนี้มิใช่เฉพาะชาวบ้านช่วยกันเท่านั้นที่ใช้ป่าแห่งนี้ ยังมีชาวบ้านในตำบลช่วยกันจากหลายหมู่บ้านที่มีส่วนในการใช้ป่าแห่งนี้

จริงอยู่ที่การจัดการป่าจำกัดอยู่ในวงแคบ อาจไม่มีผลกระทบต่อป่ามากนักในรุ่นปัจจุบัน แต่ในระยะยาวหรือในอนาคต จะมีปัญหาตามมาเมื่ออุดมการณ์ป่าชุมชนเริ่มจางหายและไม่สืบทอดไปยังคนรุ่นต่อไป

จากข้อมูลการวิจัยยังพบว่าในชุมชนบ้านช่วยกัน ชาวบ้านยังมีสำนึกที่ดีต่อป่า ซึ่งฝังรากมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน แต่เหตุการณ์ขัดแย้งรุนแรงในบ้านช่วยกัน ทำให้ชาวบ้านรวมกันไม่ได้ ยังมีกลุ่มต่าง ๆ ที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าอยู่บ้าง แต่มีลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่หันหน้าเข้าหากัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมี พ.ร.บ.ป่าชุมชนแล้ว ชาวบ้านยังรวมตัวกันไม่ได้ก็จะเป็นปัญหาต่อการจัดการป่า

หากมองในแง่ของรัฐ ตั้งแต่ประกาศให้ป่าช่วยกันเป็นป่าชุมชนแห่งแรกแล้ว รัฐเองก็ยังไม่ได้นับสนุนป่าชุมชนแห่งนี้อย่างเป็นทางการ มีเพียงเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาต้นไม้มามอบให้เพื่อปลูกป่าในช่วงการฟื้นฟูป่าระยะแรกเท่านั้นซึ่งไม่ได้ช่วยการจัดการป่าแต่อย่างใด คำว่า “ป่าชุมชนแห่งแรก” จึงเป็นเพียงถ้อยคำไพเราะที่รัฐมอบให้ รัฐยังไม่มียุทธศาสตร์สนับสนุนช่วยเหลือดังที่ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) เคยคาดหวังไว้ การจัดการป่าชุมชนช่วยกันจึงเป็นการจัดการป่าตามยุทธศาสตร์และมีปัญหามาจนถึงปัจจุบัน

9.1.2 การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าช่วยกัน : การสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง

การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าของชาวบ้านช่วยกันแบ่งเป็นการสื่อสารภายในชุมชนและการสื่อสารกับภายนอกชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชนพบว่าในช่วงก่อนเกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านสื่อสารกันอย่างเรียบง่าย ไม่มีการใช้สื่อที่ซับซ้อนอันเป็นลักษณะของการสื่อสารในชุมชนชนบททั่วไป ชาว

บ้านมีแหล่งสื่อสารสำคัญอยู่ 3 แหล่ง คือ 1) การประชุมหมู่บ้าน เป็นการสื่อสารอย่างเป็นทางการ มีผู้ปกครองคือกำนันเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นทั้งเรื่องการปกครอง การพัฒนาและกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ของหมู่บ้าน 2) การสื่อสารภายในกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มศาสนา เป็นต้น 3) การสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ อาศัยการสนทนาพูดคุยปากต่อปาก ในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน สถานที่สื่อสารเกิดขึ้นได้ทุกแห่ง เช่น ในบ้าน ร้านค้า ศาลาวัด ไร่นา อ่างเก็บน้ำ ฯลฯ

การสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องป่าสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน แต่หากเป็นเรื่องสำคัญเช่นการลักลอบตัดไม้ รวมไปถึงเรื่องสัมปทานที่เข้ามา กำนันและกลุ่มผู้ปกครองจะเป็นผู้นำในการสื่อสาร ดังนั้นการสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องป่าในประเด็นสำคัญจึงมีน้ำหนักเป็นแบบบนลงล่าง

เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านเข้ามามีบทบาทเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร มีการใช้สื่อ เช่นการสื่อสารโดยใช้สื่อบุคคล การทำหนังสือเปิดผนึก การทำหนังสือให้ชาวบ้านลงประชามติ การฉายสไลด์และการเชิญวิทยากรบรรยาย การติดต่อกลุ่มพลัง การใช้สื่อมวลชน การชุมนุมประท้วง และใช้อย่างเป็นระบบจากระดับเรียบง่าย มีความหลากหลายและซับซ้อนขึ้น จนไปถึงระดับที่มีความรุนแรง น้ำหนักการสื่อสารเป็นแบบล่างขึ้นบน พอถึงช่วงหลังวิกฤติการณ์ (ระยะแรกประมาณ 2 ปี) ชาวบ้านกลับมาใช้สื่อที่เรียบง่ายคือการประชุม การสนทนา และใช้สื่อกิจกรรมบ้าง ความหลากหลายหมดไป แต่ชาวบ้านยังมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร มีน้ำหนักเป็นแบบแนวนอน แต่หลังจากนั้นมาจนถึงปัจจุบัน การสื่อสารที่ว่ามีควาบบางลง และจำกัดอยู่ในกลุ่มหัวดอย ปัญหาเรื่องการสื่อสารภายในจึงเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามหากมองการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชนช่วงเกิดวิกฤติการณ์และหลังวิกฤติการณ์ระยะแรก จะเห็นว่าเป็นมิติการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง หรือการสื่อสารที่มีชุมชนเป็นฐาน หรืออาจเรียกว่าเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม สามารถแยกแยะคุณลักษณะต่าง ๆ ของการสื่อสารแบบนี้ได้คือ

การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง

- ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มการสื่อสาร
- เป็นการสื่อสารที่แสดงความต้องการของชาวบ้าน
- เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านได้แสดงปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชาวบ้านเอง
- ชาวบ้านแลกเปลี่ยนเนื้อหาสารกันได้ ชาวบ้านเป็นทั้งผู้ส่งสารและเป็นผู้รับสาร
- เนื้อหาสารเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต
- สื่อที่ใช้ เป็นสื่อที่เอื้อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้
- เป็นการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของตนเอง

ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มการสื่อสาร ในที่นี้คือชาวบ้านกลุ่มห้วยดอย เมื่อเทียบกับชาวบ้านทั้งหมดแล้ว กลุ่มห้วยดอยเป็นกลุ่มเล็กประมาณร้อยละ 18 ซึ่งเป็นกลุ่มหนึ่งของบ้านห้วยแก้ว แต่กลุ่มห้วยดอยมีผลประโยชน์กับป่าโดยตรง เมื่อเกิดเหตุการณ์เข้าป่า กลุ่มห้วยดอยจึงเป็นผู้เปิดประเด็นและขยายวงออกไป และกลุ่มห้วยดอยยังเป็นแกนนำในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในเวลาต่อมา เมื่อได้ตั้งองค์กรชาวบ้านหรือคณะกรรมการป่าชุมชน

เป็นการสื่อสารที่แสดงความต้องการของชาวบ้าน ในการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลางมักเป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านแสดงความต้องการของตนเองออกมา เช่น ชาวบ้านกลุ่มห้วยดอย ต้องการรักษาป่าไว้และแสดงออกถึงความต้องการของชุมชน เป็นคุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบนี้

เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านได้แสดงปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชาวบ้านเอง ในกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว จะเห็นคุณลักษณะแบบนี้ชัดเจน กล่าวคือ ชาวบ้านมองเห็นปัญหามีผู้เข้าป่า ป่าถูกทำลายและชาวบ้านใช้ประโยชน์ไม่ได้ จึงรวมกลุ่มสื่อสารแสดงออก ชาวบ้านได้ร่วมสื่อสาร วิเคราะห์ปัญหาและค้นหาสาเหตุพบว่าการอนุมัติถูกต้องตามกฎหมายอ้างว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรม แต่ชาวบ้านไม่เคยทราบเรื่อง ต่อมาชาวบ้านร่วมกันสื่อสารเพื่อแก้ปัญหา นั่นคือ ทักท้วง คัดค้านการเข้าป่า ป่าห้วยแก้วไม่ใช่ป่าเสื่อมโทรม ซึ่งใช้วิธีการสื่อสารหลากหลาย

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้การสื่อสารเพื่อการตั้งองค์กร กฎเกณฑ์ ดำเนินการเพื่อการจัดการป่า ด้วยตัวของชาวบ้านเอง ด้วยทัศนะของชาวบ้านเป็นหลัก

การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยได้มีโอกาสมองปัญหา
ร่วมกัน วิเคราะห์สาเหตุและหาทางแก้ไขปัญหาด้วยจุดยืนมุมมองของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสื่อ
สารแบบสนทนา หรือการสื่อสารด้วยการประชุมหรือการสื่อสารแบบอื่นใด

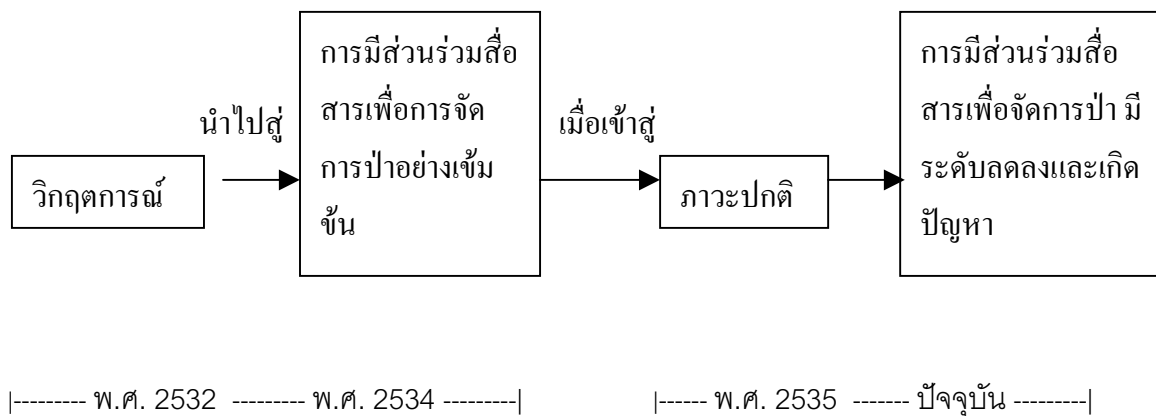
ชาวบ้านแลกเปลี่ยนเนื้อหาสารกันได้ **ชาวบ้านเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้
รับสาร** การแลกเปลี่ยนเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง เพราะ
เป็นการสื่อสารที่เสมอภาค มิใช่การสื่อสารทางเดียวที่ผู้ส่งสารมักมีอำนาจเหนือผู้รับสาร กลุ่มชาว
บ้านหัวดอยมีการสื่อสารแบบแลกเปลี่ยนกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นและ
ในระยะแรกของการจัดการป่า

เนื้อหาสารเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การใช้ป่าและการดูแลป่า เป็นวิถีที่
แนบเนื่องกับชาวบ้านห้วยแก้วมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน เป็นเรื่องใกล้ตัว เป็นผลประโยชน์ และเป็น
วัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง เพราะฉะนั้นเนื้อหาสารในการสื่อสารแบบนี้
มักจะเกี่ยวพันกับชุมชน

สื่อที่ใช้ เป็นสื่อที่เอื้อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ สื่อที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้มัก
เป็นสื่อที่มีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว เป็นสื่อขนาดเล็ก เช่น การสนทนาในกลุ่มต่าง ๆ การประชุมชาวบ้าน
ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลักในการจัดการป่า มีการพูดคุยอย่างไม่
เป็นทางการในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่าและมีการประชุมกรรมการป่าชุมชนในระยะแรก อย่างไรก็ตาม
ตาม อาจมีการนำสื่ออื่น ๆ มาใช้ได้อีกที่สามารถให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสื่อสารได้

เป็นการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของตนเอง คุณลักษณะข้อนี้
มีความสำคัญ หากชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร เป็นเจ้าของการสื่อสาร ใช้สื่อให้เกิด
ประโยชน์กับตนเองได้ จะก่อให้เกิดความภูมิใจ มั่นใจ และเห็นคุณค่าของตนเอง รู้สึกถึงศักยภาพ
ของตนเอง ในกรณีการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าของกลุ่มหัวดอย ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณค่าของตนเองสามารถ
แสดงความต้องการ แสดงจุดยืนของตนเองได้ สามารถปกป้องรักษาป่า สามารถสื่อสารจนหน่วย
ราชการระดับกระทรวงต้องรับฟังและสามารถตอบโต้สื่อสารกับผู้ที่มีอำนาจได้ โดยที่ไม่นึกว่าเรื่อง
ของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วจะเป็นเรื่องที่สังคมในวงกว้างจะให้ความสนใจ ไม่มีใครคาดคิดว่า
จะสามารถสื่อสารจนประสบผลสำเร็จ จนระงับการเข้าป่าได้ การสื่อสารแบบนี้ทำให้ชาวบ้านมองเห็น
คุณค่าของตนเอง

แต่การสื่อสารแบบนี้เกิดขึ้นและมองเห็นชัดเจนในช่วงเวลาหนึ่ง คือ ช่วงเกิดวิกฤต
การณ์ เมื่อเข้าสู่ภาวะปกติเช่นในปัจจุบัน การสื่อสารแบบนี้ลดลง และเกิดปัญหาตามมา

ปัญหาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชนปัจจุบันได้แก่ ไม่มีการสื่อสารอย่างเป็นทางการในกลุ่มป่าชุมชน คงมีเพียงพูดคุยในเรื่องใช้สอยป่าในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่า ถึงแม้จะเป็นการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง แต่อยู่ในกลุ่มเล็ก ช่องทางการสื่อสารของหมู่บ้านซึ่งเป็นช่องทางหลักหรือแหล่งสื่อสารหลักไม่ถูกนำมาใช้ หอกระจายข่าว สื่อประเพณี เป็นสื่อที่ไม่น่าสนใจ เยาวชนขาดความสนใจเรื่องป่า การสื่อสารภายในจึงมีน้อยและเกิดความอ่อนล้า

ส่วนการสื่อสารกับภายนอกชุมชนพบว่า กลุ่มแกนนำมีการติดต่อกับภายนอกชุมชนนับตั้งแต่เกิดวิกฤตการณ์และยังคงติดต่อเรื่อยมา การสื่อสารกับภายนอกส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารกับผู้มีฐานคิดแบบเดียวกัน ทั้งในระดับหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัดในพื้นที่ภาคเหนือ ความเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนมีการตื่นตัว จนในที่สุดก็เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่รวบรวมบรรดาผู้ประสบปัญหาเกี่ยวกับป่า เครือข่ายเหล่านี้มีกิจกรรมต่างๆ โดยมีเป้าหมายคือ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ แลกเปลี่ยนวิธีแก้ไขปัญหา และเป็นการสนับสนุนให้กำลังใจ สร้างความเป็นปึกแผ่นเป็นกลุ่มก้อนทำให้รู้สึกมีพลังอำนาจ นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายของการจัดการป่า ให้มีการรับรองสิทธิของชาวบ้านอย่างเป็นทางการในรูปของกฎหมาย

การสื่อสารของเครือข่ายมีหลายรูปแบบ เช่น การจัดเวทีต่าง ๆ ไปจนถึงการชุมนุม เนื้อหาสาระที่ไหลเวียนอยู่ในเครือข่ายมี 4 ประเด็นใหญ่ คือ 1) เนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้การใช้สอยและรักษาป่า 2) เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการป่าสมัยใหม่ เช่น มีการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติ และการประเมินผล 3) เนื้อหาเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่า เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และพิธีกรรมต่าง ๆ 4) เนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิและอำนาจในการจัดการป่าของชาวบ้าน

แกนนำบ้านห้วยแก้วได้แลกเปลี่ยนเนื้อหาสาระเหล่านี้กับพันธมิตรในเครือข่ายเสมอมา เป็นการสื่อสารในแนวนอน สำหรับสาระที่แกนนำสื่อสารแลกเปลี่ยนกับภายนอกเป็นเรื่องการต่อสู้เพื่อให้ได้ปากกลับคืนมา (ในระยะแรกที่ติดต่อกับภายนอกชุมชน) สิทธิและอำนาจในการจัดการป่า และการฟื้นฟูป่าด้วยวิถีธรรมชาติซึ่งเป็นจุดเด่นของบ้านห้วยแก้ว

การสื่อสารในเครือข่ายมีประโยชน์อยู่มากก็จริง แต่ประโยชน์ที่กลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วกลับมีไม่มากนัก การปรับใช้ความรู้จากภายนอกได้แก่ หลักในการจัดการป่า การตั้งกฎเกณฑ์ และการทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่า แต่ปัจจุบันก็ไม่ได้ใช้แล้ว ดังนั้นหมู่บ้านห้วยแก้วในฐานะที่เป็นหมู่บ้านจุดประกายหรือปลุกกระแสของป่าชุมชนขึ้นมา แต่ทว่าในปัจจุบันดูเหมือนถูกทอดทิ้งไม่สามารถเป็นชุมชนต้นแบบได้ ทั้งในแง่ของการมีส่วนร่วมจัดการป่าและการสื่อสารเพื่อจัดการป่า

9.1.3 สื่อสมัยใหม่ : การสื่อสารในเงื่อนไขการมีส่วนร่วม

การตัดสินใจในการผลิตสื่อสมัยใหม่ เป็นการตัดสินใจที่มาจากกลุ่มแกนนำ ชาวบ้านและเยาวชนที่คณะผู้วิจัยเข้าไปเชื่อมต่อ ชาวบ้านเลือกสื่อสมัยใหม่ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ 1) สื่อดั้งเดิมในหมู่บ้านใช้ไม่ได้ผลในเรื่องการสื่อสารเพื่อจัดการป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อที่เป็นทางการ เช่น การประชุมหมู่บ้าน 2) สื่อดั้งเดิมขาดความน่าสนใจ อ่อนล้า เพราะเป็นสื่อที่ใช้มานาน 3) สื่อสมัยใหม่ เป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดออกนอกหมู่บ้านได้สะดวก กลุ่มแกนนำสนใจการสื่อสารให้สังคมภายนอกเข้าใจชุมชน นอกเหนือจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการนี้แล้ว สื่อสมัยใหม่เป็นสื่อที่เยาวชน “อยากลอง” เพราะไม่เคยผลิตมาก่อน

สื่อสมัยใหม่ที่ร่วมกันผลิตได้แก่ สื่อสไลด์ 1 ชุด สื่อวีดิทัศน์ 2 ชุด และจัดรายการวิทยุชุมชน คลื่น 93.8 MHz ในตัวเมืองเชียงใหม่ 2 ครั้ง สรุปได้ดังนี้

สื่อสไลด์เป็นสื่อแรกที่ชาวบ้านร่วมกันผลิต เริ่มต้นการผลิตมีผู้เข้าร่วม 15 คน ในการเปิดรับมีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในกลุ่มห้วยดอย มี 6-7 คนที่มาจากกลุ่มบ้านเหล่า กลุ่มบ้านใน สื่อสไลด์เป็นสื่อแรก มิได้มีการเตรียมตัวหรือวางแผนมากนัก รู้แต่เพียงเป้าหมายคร่าว ๆ ว่า ผลิตเรื่องป่าชุมชนเอาไว้ให้ผู้มาเยี่ยมชมหรือดูกันเอง ชาวบ้านผลิตสไลด์ความยาวประมาณ 2 นาทีได้ 1 ชุด ในกระบวนการผลิตพบว่า การมีส่วนร่วมสร้างความสนุกสนาน ความสัมพันธ์ ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนสารไปมา มีบทบาทเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร เนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับป่าชุมชนหลายด้านแต่เน้นหนักความเป็นมาของป่าชุมชนห้วยแก้ว และการผลิตสื่อทำให้ผู้ใหญ่ได้มีโอกาสเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับป่าแก่เด็กและเยาวชน ตัวผลงานไม่น่าสนใจ แต่กระบวนการผลิตสร้างการสืบทอดภูมิปัญญาและมิตรภาพ

สื่อวีดิทัศน์ผลิตสองชุด ชุดแรกเรื่อง “หน่อไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว” ความยาว 9 นาที มีผู้เข้าร่วมผลิต 10 กว่าคน ในการเปิดรับมีนักเรียน ครูและกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมประมาณ 50

คน ใช้สถานที่เปิดรับในโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว ในกระบวนการผลิตวีดิทัศน์ชุดแรกนี้พบว่า กลุ่มผู้ผลิตซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชนเริ่มเรียนรู้กระบวนการผลิต มีการวางแผนเลือกกลุ่มเป้าหมาย เลือกเนื้อหา เขียนบท ลงมือถ่ายทำ ตัดต่อและบันทึกเสียง มีการปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและดูมีระบบมากกว่าการผลิตสไลด์ กลุ่มผู้ผลิตดำเนินงานทั้งกระบวนการ โดยมีคณะผู้วิจัยเป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา กลุ่มผู้ผลิตยังคงมีความสนุกสนานในขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้เรื่องป้าชุมชนในแง่ของการใช้สอย และวีดิทัศน์ชุดนี้ได้ขยายขอบเขตของการมีส่วนร่วมไปยังกลุ่มนักเรียน-ครู สื่อสมัยใหม่ เริ่มมีบทบาทสถานสายสัมพันธ์ในชุมชน

สื่อวีดิทัศน์ชุดที่สองผลิตเรื่อง “ป้าชุมชนห้วยแก้ว” ความยาว 14 นาที ผู้เข้าร่วมผลิตยังเป็นชุดเดิม ในการเปิดรับมีชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมประมาณ 100 คน เป็นการประชุมหมู่บ้าน วีดิทัศน์ชุดนี้กลุ่มผู้ผลิตวางแผนให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้มีโอกาสเป็นผู้แสดง เป็นผู้ส่งสารในเรื่องเกี่ยวกับความคิดและทัศนะที่มีต่อป้าชุมชนห้วยแก้ว พบว่าสื่อวีดิทัศน์นี้มีบทบาทเปิดพื้นที่ เป็นสะพาน และสร้างความเห็นร่วม ในกลุ่มผู้ผลิตได้เรียนรู้และเข้าใจกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น

การผลิตรายการวิทยุชุมชนจัดขึ้นสองครั้ง ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน FM 93.8 MHz ตั้งอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ การจัดรายการวิทยุชุมชนเป็นการสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ภายนอกหมู่บ้านห้วยแก้ว โดยที่ชาวบ้านห้วยแก้วเป็นผู้กำหนดเนื้อหาและดำเนินการจัดรายการเอง หรือเป็นผู้ส่งสารที่สามารถแสดงทัศนะและมุมมองของชาวบ้านเองโดยตรง การจัดรายการครั้งที่หนึ่ง มีเนื้อหาเกี่ยวกับที่มาของป้าชุมชนห้วยแก้วและการจัดการ ป้าการจัดรายการครั้งที่สองมีเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพรจากป้าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

การจัดรายการวิทยุด้วยตนเองของชาวบ้านเป็นการสะท้อนถึงโอกาสในการเข้าถึงสื่อสมัยใหม่และสะท้อนความสามารถในการใช้สื่อสมัยใหม่ของชาวบ้าน ผู้ร่วมรายการสามารถสื่อสารเรื่องราวของชุมชนตนเองได้อย่างละเอียดในหลายมิติ การสื่อสารแบบนี้เป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจอย่างหนึ่งของชุมชน ชุมชนสามารถสื่อสารได้โดยไม่ต้องให้นักวิชาการหรือนักพัฒนาพูดแทน สำหรับเยาวชนที่มีส่วนร่วมผลิตมีความภาคภูมิใจ

การผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อ ออกแบบให้เป็นการผลิตที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร และทุกระดับของการมีส่วนร่วม เป็นการผลิตสื่อที่อยู่ภายใต้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เขียนเป็นแผนภาพดังนี้

องค์ประกอบของการสื่อสาร

ในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมใน 3 ด้าน ดังกล่าว คณะผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น การสื่อสารที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างเริ่มจากจุดเล็ก ๆ ในชุมชน จากแกนนำและเยาวชน แต่การสื่อสารก็จะค่อย ๆ แผ่ขยายออกไป มีชาวบ้านเข้าร่วมในกระบวนการมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเปิดรับ และในกระบวนการร่วมกันสร้างการสื่อสารนี้ ทำให้ชาวบ้านได้แบ่งปันความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกที่มีต่อป้าชุมชนของตนเอง ชาวบ้านได้มีโอกาสตกแต่งความหมายของการจัดการป่า ได้สมาคมและมีความเป็นมิตรต่อกัน การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นการสื่อสารที่สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การสื่อสารเปรียบเหมือนกับการร่วมกันประกอบพิธีกรรม ตามแบบจำลอง

การสื่อสารเชิงพิธีกรรมที่ Denis McQuail (1993) ได้เคยเสนอไว้ ซึ่งการสื่อสารเชิงพิธีกรรมนี้ไม่ได้หมายความว่า การสื่อสารมีความศักดิ์สิทธิ์ มีผู้ที่สำคัญไม่กี่คนที่สามารถเข้าร่วมได้ แต่ตรงข้ามคือเป็นการสื่อสารที่สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมได้อย่างเสมอภาคตามความสมัครใจ สามารถเข้าออกได้ทุกเมื่อที่ต้องการ การสื่อสารแบบนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญว่าใครเป็นผู้ส่งสาร หรือผู้รับสาร และไม่ได้ให้ความสำคัญต่อผลสุดท้ายที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารนั้น แต่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการสื่อสารว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่า เช่น สร้างการเรียนรู้ สร้างความสมานฉันท์ สร้างความเห็นร่วม สร้างผู้นำ ดังนั้นการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านจึงเป็นการผลิตที่มีเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” เข้ามาเกี่ยวข้อง มิใช่สื่อที่นำเข้ามาจากภายนอกชุมชนและชาวบ้านมีส่วนร่วมเพียงแค่รับชม

นอกจากนี้ “การมีส่วนร่วม” ในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนแนวคิดของทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตยซึ่งเป็นทฤษฎีที่ Denis McQuail (1987: 121-123) ได้กล่าวเอาไว้ว่า สื่อในสังคมแบบเสรีประชาธิปไตย มักเป็นสื่อขนาดใหญ่ที่ผูกขาด ประชาชนมีโอกาสน้อยที่จะมีส่วนร่วมในสื่อขนาดใหญ่ที่เป็นสื่อหลักของสังคม เช่น ชาวบ้านห้วยแก้วไม่มีโอกาสหรือพลังอำนาจในการใช้สื่อโทรทัศน์หรือสื่อวิทยุกระจายเสียงที่เป็นสื่อหลักในสังคมไทย แต่ชาวบ้านสามารถใช้สื่อขนาดเล็ก ดังเช่นสื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์และสื่อวิทยุชุมชนได้ ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะให้ชาวบ้านได้มีพื้นที่ในสื่อบ้าง สื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านผลิตเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกกลุ่มมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสื่อตามความต้องการของตนเอง สื่อเหล่านี้มีความเป็นอิสระ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ง่าย มีลักษณะสื่อสารสองทาง และเป็นไปเพื่อชาวบ้านห้วยแก้วเอง

สื่อสไลด์และสื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อที่ใช้ในชุมชน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกกลุ่มมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์ เช่น กลุ่มนักเรียน กลุ่มสมุนไพรร กลุ่มอบต. กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มเยาวชน และกลุ่มชาวบ้านทั่วไปที่ใช้ป่า สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนใด ๆ ของการผลิตตามความสมัครใจ จึงเป็นสื่อที่มีความเป็นประชาธิปไตย มีพื้นที่ให้ชาวบ้านทุกกลุ่มได้แสดงความรู้ ภูมิปัญญา และทักษะต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนได้ ส่วนสื่อวิทยุชุมชนเป็นสื่อที่ชาวบ้านห้วยแก้วใช้สื่อสารให้บุคคลภายนอกได้เกิดความเข้าใจ

9.1.4 ผลของการมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่ : ตัวบ่งชี้พลังอำนาจของชุมชน

การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านห้วยแก้วได้ส่งผลที่สำคัญ 5

ประการ คือ

1. การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้
2. การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน
3. สื่อสมัยใหม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก
4. สื่อสมัยใหม่มีบทบาทจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่าในเรื่องที่ชุมชนต้องการ
5. การผลิตสื่อสมัยใหม่สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร

ผลทั้ง 5 ประการล้วนแล้วแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชาวบ้าน เป็นผลจากการที่ชาวบ้านมองเห็นปัญหาจึงสร้างการสื่อสารขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหานั้นด้วยตนเอง ถึงแม้ปัญหายังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่อย่างน้อยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านได้ส่องแนวทางแก้ไขปัญหามาออกมา แสดงเป็นตารางเปรียบเทียบดังนี้

ก่อนการผลิตสื่อสมัยใหม่	หลังการผลิตสื่อสมัยใหม่
1. การถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชนมีน้อย หดตัวอยู่ในกลุ่มป่าชุมชน ขาดการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่	1. การถ่ายทอดความรู้สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรม การถ่ายทอดความรู้เกิดขึ้นทั้งในขณะผลิตสื่อ และหลังผลิตสื่อ
2. การจัดการป่าอยู่ในกลุ่มเล็ก กลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้านเช่น กลุ่มสมุนไพร่ กลุ่มครู-นักเรียน กลุ่มอบต. มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าอยู่บ้าง แต่มีลักษณะต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ไม่ประสานเกี่ยวข้องกัน	2. เริ่มสานสายสัมพันธ์ไปยังกลุ่มต่าง ๆ ให้หันหน้าเข้าหาหัน เช่น แกนนำ ผู้หญิง เยาวชน นักเรียน-ครู อบต.
3. ผู้หญิงไม่มีส่วนร่วมในคณะกรรมการป่าชุมชน ไม่มีพื้นที่เคลื่อนไหวทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงมีบทบาทต่อการจัดการป่าไม่น้อย เด็ก ๆ ไม่มีส่วนร่วม	3. เปิดพื้นที่ใหม่ให้ผู้หญิงและเด็กมีบทบาทเรื่องป่าชุมชน ผู้หญิงและเด็กจึงมีบทบาทเด่นขึ้นมาโดยอาศัยสื่อสมัยใหม่
4. ชุมชนไม่ค่อยสื่อสารเรื่องป่า	4. จุดประเด็นให้ชุมชนได้พูดคุยสื่อสารเกี่ยวกับป่าในมิติต่าง ๆ การสื่อสารเกิดขึ้นในบ้าน ในโรงเรียน และในที่ประชุมหมู่บ้าน
5. ผู้ให้ข้อมูลข่าวสารรวมทั้งผู้นำจำกัดอยู่ในคณะกรรมการป่าชุมชนหรือแกนนำ	5. สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสารรุ่นใหม่ บทบาทการนำเริ่มขยายไปยังกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่

สิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมดังที่เปรียบเทียบเป็นสิ่งที่แสดงถึงพลังอำนาจของชุมชนได้ในแง่ที่ว่าเกิดการถ่ายทอด**องค์ความรู้**เรื่องป่าชุมชน ความรู้เป็นพลังอำนาจอย่างหนึ่ง หากคนมีความรู้และใช้ความรู้ ย่อมสร้างพลังอำนาจให้กับเจ้าของความรู้นั้น เกิดการสานสายสัมพันธ์หรือเกิดพวกพ้องหรือเกิด**เครือข่าย**ขึ้นมา เครือข่ายเป็นบ่อเกิดของพลังอำนาจ มีการเปิดพื้นที่หรือเป็นการขยายขยายให้**คนเข้ามามี**กิจกรรมเกี่ยวปามากขึ้นไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็ก ๆ ทุกคนมีความเกี่ยวข้องกับป่า มีผู้เข้าร่วมมากย่อมมีพลัง เกิดการจุดประเด็น การพูดคุยหรือกำหนดวาระเพื่อให้ชุมชน**เกิดความตระหนัก**ถึงสิ่งที่สำคัญเช่นเรื่องของป่าชุมชน และได้สร้างผู้ให้ข่าวสารหรือ**ผู้นำ**ขึ้นมา เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงพลังอำนาจได้

ดังนั้นปัจจัยด้านการสื่อสารจึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงพลังอำนาจของชุมชน แต่ต้องเป็นการสื่อสารในเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” ดังเช่นสื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านห้วยแก้วใช้ในเงื่อนไขดังกล่าว และได้แสดงผลลัพธ์ออกมา

9.2 ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัด 3 ประการได้แก่

1. ความขัดแย้งเรื่องป่าที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้ว เป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อน (Sensitive Issue) ถึงแม้เวลาผ่านไป 10 กว่าปี ชาวบ้านก็ยังไม่อยากพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต คณะผู้วิจัยไม่สามารถสนทนาเจาะลึกกับชาวบ้านทุกกลุ่มได้ คณะผู้วิจัยต้องสังเกตและหยั่งท่าที หากชาวบ้านคนใดไม่อยากพูดก็จะไม่ฝืนใจ เพราะเกรงว่าจะเป็นการ “ฟุ้งผยองหาตะเข็บ” เป็นการรบกวนชุมชนให้เกิดความไม่สบายใจ ซึ่งไม่ใช่เป้าประสงค์ของคณะผู้วิจัย ตรงกันข้ามคณะผู้วิจัยต้องการเห็นชาวบ้านสมานฉันท์ร่วมกันใช้สื่อเพื่อจัดการทรัพยากรป่าได้อย่างยั่งยืน คณะผู้วิจัยทราบว่า ชาวบ้านบางคนที่เข้ามามีส่วนร่วมผลิตสื่อในช่วงแรก ถูกเตือนไม่ให้เข้าร่วมเมื่อรู้ว่าเนื้อหาของสื่อบางส่วนเป็นเรื่องความขัดแย้งในอดีต ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงต้องระมัดระวังและพยายามแสดงเจตนารมณ์กับชาวบ้านเสมอว่า สื่อที่ร่วมผลิตเป็นสื่อที่ช่วยส่งเสริมการจัดการป่าไม่ใช่ตอกย้ำความขัดแย้งในอดีต ด้วยสถานการณ์ที่กล่าวมาอาจทำให้คณะผู้วิจัยไม่ได้ข้อมูลที่รอบด้านจากชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

2. หากมองการเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้งกระบวนการในเชิงปริมาณ พบว่า การผลิตสื่อสไลด์มีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คน การผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดแรกมีผู้เข้าร่วมประมาณ 50 คน การผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดที่สองมีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน ดังนั้นการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของงานวิจัยครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมไม่เกิน 180 คน (และส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในระดับของการเปิดรับ) ซึ่งไม่ถึง 1 ใน 3 ของชาวบ้านห้วยแก้วทั้งหมด การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของงานวิจัยครั้งนี้จึงเกิดขึ้นในบางส่วนของชุมชน แต่ก็เชื่อว่าได้เกิดขึ้นในส่วนที่สำคัญของชุมชน

3. เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ออกแบบเป็นการวิจัยครั้งเดียว (One Shot Study) จึงไม่สามารถระบุถึงความยั่งยืนของการใช้สื่อสมัยใหม่ได้ ถึงแม้คณะผู้วิจัยจะสามารถมองเห็นกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสื่อสารดังที่ได้วิเคราะห์และอภิปรายในตัวเนื้อหาของการวิจัยไปแล้วก็ตาม แต่กระบวนการและผลของการมีส่วนร่วมนั้นก็ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของการวิจัย แต่อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยเชื่อว่าชาวบ้านมีประสบการณ์ ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมแล้ว การที่จะประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดผล มากขึ้นและมีความต่อเนื่องยั่งยืนถือว่าเป็นโอกาสของชุมชนต่อไป

9.3 ข้อเสนอแนะ

• ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

ข้อเสนอแนะสำหรับหมู่บ้านห้วยแก้วเอง ควรเริ่มต้นที่มีศูนย์กลางของการสื่อสาร ที่มีผู้เข้าร่วมมาจากชาวบ้านหลายกลุ่ม ศูนย์กลางดังกล่าวได้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนที่มีอยู่แล้ว (คณะกรรมการป่าชุมชนปัจจุบันเป็นผู้ชาย รวมตัวกันหลวม ๆ จะตื่นตัวก็ต่อเมื่อมีบุคคลภายนอก มาสร้างความเสียหายให้กับป่าซึ่งเป็นเพียงมิติหนึ่งของการจัดการป่า) แต่ปรับปรุงให้คณะกรรมการมีตัวแทนมาจากหลายฝ่าย เช่น มีตัวแทนจากกลุ่มแม่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นแม่บ้านชาวพุทธ หรือชาวคริสต์ เพราะกลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มักมีกิจกรรมเชื่อมโยงกับกลุ่มต่าง ๆ ได้ดี และกลุ่มผู้ หญิงยังสนใจป่าในแง่ของการใช้สอยซึ่งเป็นเรื่องของการจัดการป่าที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน (กลุ่มแม่บ้านมองการจัดการป่าในมิติอื่น อาจส่งผลให้เกิดกิจกรรมใหม่ ๆ) คณะกรรมการป่าชุมชนอาจมีกลุ่มแม่บ้านเข้าไปก่อนแล้วจึงหาโอกาสขยายไปยังกลุ่มอื่น เช่นมีตัวแทนจากกลุ่มเหมือง ฝายซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้น้ำจากป่า ตัวแทนจากกลุ่มองค์กรท้องถิ่นเช่น อบต. หรือจากกลุ่มผู้ปกครองของหมู่บ้าน ตัวแทนจากเยาวชน ตัวแทนจากครู เป็นต้น ก็จะทำให้คณะกรรมการป่าชุมชน ค่อย ๆ มีความเป็นตัวแทนของหมู่บ้านกว้างขึ้น (ส่งผลให้มีมิติของการจัดการป่ากว้างขึ้นด้วย) เมื่อ ศูนย์กลางมีมิติการจัดการป่ากว้างขึ้น ก็จะทำให้เกิดกิจกรรมการสื่อสารหลากหลายขึ้นด้วยนอก เหนือจากสื่อการประชุมที่ควรจัดขึ้นสม่ำเสมอแล้ว อาจมีสื่อกิจกรรมอื่น ๆ ที่คณะกรรมการป่าชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นมาตามความสนใจและตามศักยภาพของชุมชน หรืออาจใช้สื่อสมัยใหม่ที่เยาวชน มีประสบการณ์บ้างแล้ว แต่ทุกสื่อมีเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” ก็จะเสริมสร้างให้การจัดการป่า ชุมชนบ้านห้วยแก้วมีความเข้มแข็งมากขึ้น

สำหรับข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนทั่วไปนั้น อาจประยุกต์บทเรียนจากการใช้สื่อ ของบ้านห้วยแก้วไปใช้ ด้วยการที่ต้องวิเคราะห์บริบทของชุมชนตนเองก่อนว่า มีปัญหาอะไร ชุม ชชนสนใจเรื่องอะไร หรือต้องการพัฒนาการจัดการป่ามิติใด จากนั้นจึงเลือกสื่อให้เหมาะสม ชุมชน มีบริบทต่าง ๆ กัน มีสื่อให้เลือกใช้หลายสื่อต่าง ๆ กัน ก็อาจเลือกสื่อใดที่มีอยู่แล้วขึ้นมา แต่ก็ต้อง

ใช้ในเงื่อนไข “การมีส่วนร่วม” กล่าวคือเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร มีส่วนร่วมในทุกะดับของการสื่อสาร และมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการสื่อสารก็จะเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชนซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการสื่อสารแบบนี้

ส่วนชุมชนที่ตั้งใจจะใช้สื่อสมัยใหม่นั้น ควรพิจารณาให้รอบคอบเนื่องเพราะสื่อสมัยใหม่มีข้อจำกัดคือ ราคาแพง ต้องใช้ทักษะ ต้องมีการฝึกฝน ต้องลงทุนลงแรงพอสมควร อาจไม่คุ้มค่า ดังนั้นการใช้สื่อสมัยใหม่ ควรคำนึงถึงเหตุผลและเป้าหมายของการใช้ มิใช่ใช้เพื่อ “ความสนุก” หรือ “ความมัน” สนองความต้องการของผู้ที่อยากใช้เท่านั้น แต่ต้องใช้อย่างมีเหตุผล เช่น หากเป็นบริบทของบ้านห้วยแก้ว สื่อดั้งเดิมใช้ไม่ได้ผล การเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ก็มีความเหมาะสมหรือชุมชนอื่น ๆ ที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้ง แต่เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่สนใจ ก็อาจสนับสนุนให้เยาวชนใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อจะได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือบางชุมชนอาจเห็นว่าสื่อเดิม ๆ ในชุมชนไม่มีคนสนใจ อ่อนล้า ก็ใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อกระตุ้นหรือยกระดับความสนใจได้ หรือบางชุมชนอาจใช้เพื่อเตรียมความพร้อม สำหรับโอกาสในการใช้สื่อสมัยใหม่ที่กำลังมาถึงเช่น วิทยุชุมชน โทรทัศน์ชุมชน ก็มีความเหมาะสมดี

การใช้สื่อสมัยใหม่ควรมีเหตุผลที่หนักแน่นเพียงพอแก่การใช้และใช้ในเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” จะช่วยให้ชุมชนมองเห็นคุณค่า มองเห็นประโยชน์ ชุมชนก็จะยกระดับความสามารถในการจัดหาและใช้สื่อสมัยใหม่ได้เองต่อไปในอนาคต

• ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

องค์ความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชน ยังคงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไปโดยออกแบบเป็นทั้งการวิจัยและการพัฒนา นักวิจัยนำศึกษาสื่อหลาย ๆ ชนิดพร้อมกันในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นสื่อดั้งเดิมหรือสื่อสมัยใหม่ หรือศึกษาการสื่อสารทั้งระบบของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อดูการผสมผสานและการส่งเสริมซึ่งกันและกัน จะทำให้มองเห็นการสื่อสารอย่างเป็นองค์รวม นอกจากนี้ควรวิเคราะห์เนื้อหาสารในชุมชนด้วยจะทำให้เข้าใจชุมชนได้ลึกซึ้ง เช่น เข้าใจวิถีคิด เข้าใจวัฒนธรรม ความรู้ ทัศนคติ วิธีแก้ปัญหา ฯลฯ เพราะลำพังการศึกษากระบวนการหรือตัวสื่อ อาจไม่เพียงพอ

ประเด็นที่น่าศึกษาอีกประเด็นหนึ่งคือจะทำอย่างไรให้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีความยั่งยืน ปัจจัยอะไรที่ทำให้การสื่อสารแบบนี้มีความเข้มแข็ง นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจและมีความสำคัญ

• ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนา

การฟื้นฟูการจัดการป่าชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สื่อสมัยใหม่ เช่นวิทยุทัศน์ วิทยุชุมชน หรือแม้กระทั่ง สื่ออินเทอร์เน็ต ยังต้องการองค์กรภายใน

นอกจากเป็นองค์กรภาครัฐหรือองค์กรภาคเอกชนเข้ามาสนับสนุน แต่การสนับสนุนต้องอยู่ภายใต้วิธีคิดว่า ทุกอย่างต้องมีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง ต้องเชื่อมั่นว่าชาวบ้านใช้การสื่อสารสมัยใหม่ได้ด้วยเท่าที่เช่นนี้ จะไม่ทำให้นักพัฒนาขึ้นมากเกินไปซึ่งเป็นลักษณะของการสั่งสอนและรวบรัด แต่นักพัฒนาจะเป็นผู้สนับสนุน ผู้ประสาน และเป็นผู้สร้างโอกาสให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติ ได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ชาวบ้านจึงจะพัฒนาวิธีการของตนเอง เช่นวิธีการจัดการป่าและวิธีการผลิตสื่อ ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่ และอาจได้ความรู้เรื่องการจัดการป่าและการผลิตสื่อชุดใหม่ ต่างจากความรู้ชุดที่มีอยู่เดิมก็ได้ นอกจากนี้ก็ยังต้องมีการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เช่น เทคโนโลยีการสื่อสาร การฝึกอบรม วิทยากร เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ. 2540. **จุดประกายความคิดเรื่องสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กาญจนา แก้วเทพและคณะ. 2543. **สื่อเพื่อชุมชน: การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

จเร คำหุ่นและคณะ. 2546. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มเยาวชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่แปง ตำบลนาพูน อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่**. งานวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

ฉลายชาย รมิตานนท์. 2528. **ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

วิเศษ สุจินพรัหม. 2544. **การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่า ชุมชนจังหวัดลำพูน**. งานวิจัยโครงการฝึกอบรมนักวิจัยด้านสตรีศึกษา ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว. 2537. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2542. **ข้อมูลชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติหมู่บ้านห้วยแก้ว**. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สถาพร สมศักดิ์และคณะ. 2545. การศึกษารูปแบบการจัดการและพัฒนาเครือข่ายป่า ชุมชน จังหวัดน่าน. งานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค
สุภาวิณี ทรงพรวานิชย์และคณะ. 2546. การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากาศ อำเภอ
แม่ทา จังหวัดลำพูน. งานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

เสนห์ จามริกและคณะ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม1.
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร:
กระบวนการทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ภาษาอังกฤษ

McQuail, D (1987). Mass Communication Theory: An Introduction. 2nd Ed. London:
Sage

McQuail, D and Windahl, S. (1993). Communication Models for The Study of Mass
Communication. 2nd Ed. New York: Longman

ภาคผนวก

บางส่วนของสไลด์ป่าชุมชนห้วยแก้ว

ในปี 2532 ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ของบ้านห้วยแก้ว ต.ห้วยแก้ว กิ่งอ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ ส่วนหนึ่งถูกทำลายเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว ในเชิงธุรกิจของนายทุน โดยได้รื้อกล้าพื้นที่ป่าที่ได้ขอเช่าพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้น

ต่อมาได้มีการรวมกันของชาวบ้านห้วยแก้ว เพื่อเรียกร้องป่าที่อุดมสมบูรณ์คืนมาดังเดิม โดยการนำของนายนิด ไชยวันณะ ครูใหญ่ของโรงเรียนห้วยแก้ว แต่ความตั้งใจดังกล่าวกลับส่งผลสะท้อนให้เขาต้องเสียชีวิต

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านทุกคนยังคงระลึกถึงท่านและจัดสร้างอนุสรณ์ไว้กลางป่าผืนนี้

ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วได้ใช้ระยะเวลาในการฟื้นตัวอยู่ 14 ปี ต้นไม้ที่ถูกทำลายได้ฟื้นตัวขึ้นมาโดยความร่วมมือในการปลูกของชาวบ้านห้วยแก้ว ขณะนี้สภาพป่าดีขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ใช้ผลประโยชน์จากป่าแห่งนี้ คือ ไม้ไผ่ หน่อไม้ และการเลี้ยงสัตว์ อีกทั้งยังเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ

เมื่อป่าอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้วงจรชีวิตของป่าอุดมสมบูรณ์ขึ้น การที่ป่าจะสมบูรณ์อยู่ได้ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจและการวางแผนของเราทุกคน เพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์และได้ใช้ประโยชน์สืบต่อไป

บางส่วนของสารคดีเรื่องหน่อไม้

สวัสดีค่ะ น้อง ๆ น้อง ๆ อาจเคยได้ลิ้มรสอาหารพวกนี้หรืออาจเคยได้ใช้ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มาบ้างแล้ว แต่น้อง ๆ เคยทราบหรือไม่ว่าอาหารพวกนี้ หรือผลิตภัณฑ์เหล่านี้ ทำมาจากพืชอะไร และจะมีวิธีการอย่างไรที่จะนำพืชพวกนี้มาทำอาหารหรือมาทำเป็นผลิตภัณฑ์ที่สวยงามต่าง ๆ นี้

“ตอนนี้นะคะ พี่อยู่ก็อยู่กลางป่าไผ่ ซึ่งจะพาน้อง ๆ มาดูต้นไผ่เหล่านี้ ต้นไผ่เหล่านี้ก็มีประโยชน์หลายอย่าง เช่น นำไปทำอาหาร ไปทำผลิตภัณฑ์ ทำอาหารเนี่ย ก็จะได้จากหน่อไม้ที่ขึ้นมา ส่วนผลิตภัณฑ์เนี่ย ก็จะได้จากลำต้น ซึ่งต้นไผ่จะขึ้นอุดมสมบูรณ์ได้บริเวณป่า ช่วงนี้ก็เป็นบริเวณป่าไผ่ทั้งหมดเลย จะเห็นว่าอุดมสมบูรณ์มาก ๆ ค่ะ.....

เราดูหน่อกันแล้ว ตอนนี้เรามาดูวิธีการขุดหน่อก่อนนะคะ เดี่ยวเราลองมาถามลุงชิวกันเลยว่า การขุดหน่อเค้าจะมีวิธีการสังเกตอย่างไร จะรู้ได้ไงว่าตรงนี้มีหน่อค่ะ ลุงชิวค่ะ จะรู้ได้ไงว่าตรงนี้มีหน่อ เราจะดูจากตรงไหน.....

เราได้ดูวิธีการขุดหน่อกันมาแล้ว ตอนนี้เราจะมาดูวิธีการล้างหน่อนะคะ

“การล้างหน่อจะเริ่มล้างจากตรงไหนไปค่ะ.....

อ้อย: ตอนนี้เราอยู่กับลุงชีวะนะค่ะ ซึ่งเราก็จะมาถามลุงชีวะว่า หน่อชนิดไหนจะขึ้นตอนไหน เราจะมาถามถึงวัฏจักร ของหน่อแต่ละชนิดค่ะ ค่ะ ลุงชีวะค่ะ ช่วงเดือนอะไรคะที่หน่อจะออก

ลุงชีวะ: คือ หน่อบ้านห้วยแก้ว ตามธรรมชาติจะมีไม้ไผ่สามชนิด ชนิดแรกคือ ไม้บง ชนิดที่สองคือ ไม้ซาง ชนิดที่สามคือ ไม้ไร่ ที่นี้การออกหน่อของทั้งสามชนิดนี้จะออกไม่พร้อมกัน

บรรยาย: วิถีชีวิตของคนในชนบทที่อาศัยอยู่กับป่าก็จะเป็นไปอย่างเรียบง่าย โดยจะใช้ประโยชน์และพึ่งพาอาศัยป่า ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จากต้นไผ่ หน่อไม้ หรือพืชชนิดอื่นที่มีอยู่ในป่า ชาวบ้านที่นี่จะใช้พืชเหล่านี้อย่างคุ้มค่าที่สุด

เพราะชาวบ้านทุกคนจะมีความตระหนักถึงการจัดการและการรักษาป่าร่วมกัน เพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์สืบต่อไป

บางส่วนของสารคดี ป่าชุมชนห้วยแก้ว

- ดนตรี -

สวัสดีเจ้า (หมู่)

หมู่เฮาเป็นเยาวชนบ้านห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่
ออน จ. เชียงใหม่ วันนี้เราจะพาท่านผู้ชมไปพบกับป่าชุมชน
บ้านห้วยแก้วของเราเนเจ้า

ห้วยแก้วป่าชุมชนแห่งชีวิต พื้นที่เขียวชอุ่มแห่งนี้เป็นแหล่ง
อาหาร แหล่งน้ำ และไม้ใช้สอยของชาวบ้าน พวกเราอยู่ห่าง
จากตัวเมืองเชียงใหม่มาทางทิศเหนือประมาณ 40 กิโลเมตร

ผืนป่าแห่งนี้ เป็นป่าที่พวกเราหวงแหน มีประวัติการต่อสู้ที่ต้องแลกด้วยชีวิตของคนในอดีตที่พวกเขายอมเสียสละเพื่อพวกเราชนรุ่นหลัง เพื่อจะได้มีป่าผืนนี้ไว้ใช้สอย

“เมื่อก่อนเราไม่มีข้อบังคับอะไรเลย แต่เมื่อถึงปี 2532 เขาเอาป่านี้ไปให้นายทุนเช่า คือคนที่เช่าก็เป็นคนในตระกูลของนายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน เขาเช่าเนื้อที่ 240 กว่าไร่ แต่บุกรุกขยายกว้างออกไปประมาณ 400-500 ไร่ ชาวบ้านก็เห็นว่ามันทำลายป่าเกินไป ก็เลยไปร้องเรียนทางอำเภอ จังหวัด จนถึงอธิบดีกรมป่าไม้ เขาก็ให้มาตรวจสอบ ก็เลยยกเลิกสัญญาเช่าป่าของนายทุน และชาวบ้านก็ตั้งคณะกรรมการดูแลกันมาจนถึงปัจจุบัน อธิบดีกรมป่าไม้ก็ยกให้ชาวบ้านเป็นคนดูแล เพิ่มเนื้อที่ให้เป็น 1,600 กว่าไร่ เดิมที่เขาเช่าก็แค่ 200 กว่าไร่ ทุกวันนี้ก็ดูแลต้นไม้เข้าไปปลูกเสริมเป็นต้นขนาดหน้า 10 นิ้วก็มี หน้า 6 นิ้วก็มี”

วันนี้ป่ากลับมาเขียวขจีอีกครั้ง ด้วยความร่วมมือ ร่วมใจจากผู้รักษาป่า ช่วยกันดูแลจนพวกเราสามารถกลับมาใช้ประโยชน์จากป่าได้อีก ถึงแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์เหมือนในอดีต วันนี้เราได้ใช้ประโยชน์จากป่าผืนนี้มากมาย.....

ทั้งในความร่มเย็นเป็นต้นน้ำลำธารเป็นแหล่งอาหารตลอดปี
ทั้งเห็ด หน่อไม้ พืชผัก อาหารป่า สัตว์ป่า ตลอดจนไม้ใช้
สอย.....

ในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้
ได้มีการตกลงกันในหมู่บ้านโดยแบ่งเป็น ไม้ใช้สอย
อนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากป่าได้ เช่น การหาหน่อไม้ การเก็บ
เห็ด การหาพืชผัก สมุนไพร หรือไม้ไผ่ เพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน
ได้

ป่าอนุรักษ์เป็นป่าที่อยู่ลึกเข้าไป เป็นแหล่งต้นน้ำ เป็นที่อยู่ของ
สัตว์ป่า เป็นป่าที่ห้ามใช้ประโยชน์และทำลายโดยเด็ดขาด

- เสียงในเทพ -

“ถ้าหน้าฝนก็หาหน่อ หาเห็ด หน้าแล้งก็หาใบตองมามุงบ้าน
หาไม้พินบ้าง”

“เอาเห็ด เอาหน่อ หน้าหน่อกับเห็ด ออกพร้อมกัน หน้าแล้งเอา
ไม้ตอก จักตอก แบบนี้”

“หน้าฝน ก็หาเห็ด หาหน่อ”

“หาหน่อ แล้วก็จะมีคนมาซื้อต่อ อาจจะมาสั่งซื้อเพื่อไปจัดทำ
หน่อปิ้ง”.....

“คำว่าป่ามันมีประโยชน์ต่อชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนมันมีส่วน เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ป่าให้ประโยชน์กับชุมชนอย่างไร เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร คือพวกเธอที่เป็นนักเรียน จากโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว ก็ดีใจที่นักเรียนทุกท่านให้ ความสนใจเรื่องป่า เพราะวิถีชีวิตของคนต้องอาศัยป่า อาศัย น้ำ ซึ่งแหล่งน้ำก็มาจากป่า มาจากต้นไม้ สำหรับเรื่องป่า อยาก ให้ทุกคนเห็นประโยชน์ในเรื่องของป่า ต้องช่วยกันรักษา

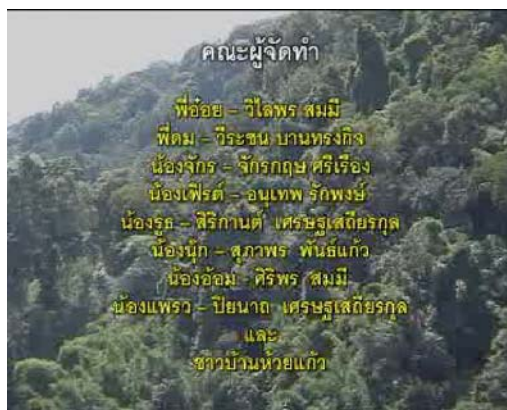
มันช่วยความเป็นอยู่ของรุ่นปู่ย่าตายายมา รุ่นบรรพบุรุษมา แล้ว เพราะฉะนั้นอยากให้พวกเธอสนใจเรื่องป่าให้มาก ๆ ว่า ป่าให้คุณค่ากับเรา อะไรบ้าง เราได้รับสิ่งดี ๆ จากป่า เพื่อการ ดำรงชีพในด้านต่าง ๆ เราจะขาดป่าไม่ได้ โดยเฉพาะแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร ที่นี้เราจะช่วยกันดูแลรักษา ไม่ทำลาย เราจะ รณรงค์ช่วยกันดูแลและปลูกเสริมสร้างให้ป่านี้เกิดความอุดม สมบูรณ์ และผลของการอนุรักษ์รักษานี้ มันจะเกิดประโยชน์

ต่อพวกเราในการดำรงชีวิต ในการใช้ประโยชน์จากป่าเราหา กินจากของป่า เราได้กินหน่อไม้ เห็ด เราใช้ประโยชน์จากฟืนใน ป่า จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตในชนบทของเรา จึงอยาก ให้พวกเธอรู้จักคำว่าป่า แล้วก็รักษาให้คงอยู่ต่อไป รักษาป่า น้ำ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของเรา เพราะสิ่งเหล่านี้จะต้องอยู่กับ ชีวิตของเราครับ”.....

ป่าชุมชนห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จ. เชียงใหม่

ในวันนี้ป่าชุมชนห้วยแก้ว ป่าที่แลกมาด้วยความเสียสละของ พ่อแม่ ลุง ป้า น้า อา ของพวกเรา เราต้องร่วมแรงร่วมใจกันดูแลและปรับปรุงให้ผืนป่าคงความร่มเย็น เป็นแหล่งอาหารและประโยชน์อื่น ๆ จากป่าได้อย่างสมบูรณ์ต่อไป

- คนตรี -

เราอยากให้คุณ กับสารคดีทั่ว เพื่อการเรียนรู้

เมื่อสิบกว่าปีก่อน กลุ่มชาวบ้าน
หัวแก้วหัวแหวนร่วมกันเพื่อรักษาป่าน้ำไป
สู่การผลักดันร่างพร.บ.ป่าชุมชน ซึ่งเป็น
กฎหมายที่เขียนโดยชาวบ้าน ส่งผลให้
เกิดการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นในเขตพื้นที่ใน
ลำดับต่อมา

อย่างไรก็ตาม แม้หัวข้อนี้จะเป็นที่ถกเถียงกันของชาวอเมริกันบ้างในกลุ่มสื่อหรือชาวบ้านและพยายามเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายกับชุมชนและองค์กรภายนอก แต่จนถึงขณะนี้กระบวนการก็ยังไม่ค่อยได้ผลเท่าไรก็จริง แต่ “จุดอ่อน” ประการหนึ่งของเรื่องนี้ก็คือ กิจกรรมในต่างประเทศมีการประชาสัมพันธ์เขาเป็นที่ยอมรับเฉพาะ “คนจีน” เท่านั้น

ดังนั้น เพื่อให้ อย่งนอก ชาติ
กระบวนการทำงานของชาวนาน่าที่จริง
ชาวนาน่าที่อยู่กับได้ค่อย และมี
กระบวนการในการอนุรักษ์อย่างไร
พร้อมกับให้ ชาติใน ได้โอกาส
ถ่ายทอดแนวคิดกระบวนการ
ทำงานของตัวเองผ่าน สาร ที่คิดและ
ผลิตขึ้น

โครงการวิจัย : การศึกษาเพื่อการ
มีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน บ้าน
สี่แคว กิ่ง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ที่
ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) จึงเกิดขึ้น โดย
อาจารย์ศรีธรณ์ โรงสุพรรณ และทีม
อาจารย์จากคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัย
พายัพ ได้เข้าไปศึกษากระบวนการ
จัดการของบ้านสี่แควว่ารูปแบบการ
สื่อสารที่ใช้กันอยู่เพื่อเชื่อมชุมชน
อย่างไรบ้าง พบว่าเมื่อมีการเลือกตั้ง

“ทุกชิ้นต้องเป็นเรื่องชาวบ้าน
...ที่เกิดเรื่องราวไปซะหมด เนื้อหาของ
ตัวสารที่จะใส่ลงไป จะหาความบันเทิงมา
ดูเอง วิเคราะห์วิจารณ์เอง ซึ่ง
วิธีการแบบนี้สอดคล้องกับการจัดการป
ด้วยตัวของพวกเขา... ซึ่งเราถือว่า
ภาคีและสร้างแบบภาคีสื่อสารของ

ยาวแบบปีกทำสารคดี

ชาวบ้าน จะทำให้เขาเรียนรู้และเข้าใจสิ่งที่เขาทำอยู่จากอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างลึกซึ้งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้การจัดการป่าทำได้เริ่มไปได้อย่างยั่งยืนบนแนวทางที่ถูกต้อง” หัวหน้าทีมวิจัยกล่าว

สิ่งหนึ่งที่เป็นที่วิจัยและหาบ้านที่ร่วม
 สืบค้นพบ ก็คือ สื่อที่ชาวบ้านใช้กับบุคคล
 ภายนอก จะมีสื่อใดก็ได้ที่เฉพาะ
 บ้านที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้ในหน้าที่ ซึ่ง
 การมีสื่อสมัยใหม่เข้ามาช่วย ทำให้การ
 สื่อสารกับภายนอกมีขอบเขตที่จำกัด
 เนื่องจากชาวบ้านไม่มีโอกาส หรือช่องทาง
 ในการติดต่อด้วยตัวเอง

ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว ทีมวิจัยจึงพยายามหารือกับชาวบ้านเพื่อนำรูปแบบของสื่อที่เหมาะสม โดยผ่านเวที

“เรารู้ดีที่ใช้มาคุยกับชาวบ้านเพื่อรู้ ว่าสื่อไหนจะเหมาะสมหรือก็ถามกันว่า ต้องการทำอะไรบ้าง ทั้งการถาม การคุย หรือให้ของทำ เช่น เราต้องการให้เด็กทดลองใช้สื่อถักยวรูปหรือสื่อใดที่หลาย คนเขาบอกว่าชาวบ้านทำไม่ได้หรอก แต่ตอนที่เราลงมือแล้วมันไม่ได้ยาก ยากจน เขาก็ทำสิ่งอื่นในช่วงของการถ่ายทอด เราก็ทำสิ่งอื่น ซึ่งพิสูจน์แล้วว่าพวกเด็กๆ และลงเสียง ซึ่งพิสูจน์แล้วว่าพวกเด็กๆ ได้”

ดม - วีรชน บารงกิจ และ อภัย
- วิไลพร สมัย คือ ยาวทงรุ่นแรกๆ ที่
ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการผลิต
สื่อกิจการจากมหาวิทยาลัยพายัพ
ดม รับหน้าที่เป็นทั้งช่างภาพ เขียน

บท และตัดต่อ เขาบอกว่า ตั้งแต่เมื่อก่อน
เด็กที่มีความรู้ไม่มากอย่างเขา มีโอกาส
ผลิตรายการได้ ประกอบเสียงและดนตรี
ก็ได้อยู่ในช่วงผลิตสารคดีโทรทัศน์

“การดูแลประวัติชีวิตของชาวบ้าน
ผมคิดว่าให้คนรุ่นก่อนหยวนหยวนต่อสู้
เพื่อเซ็กกับเอาไว้ได้จนรุ่งแจ้งทั่วทั้งวัน แต่
สถานการณ์เรื่องป่าจะแย่ไปแล้ว แต่
การดูแลรักษาป่าต้องดำเนินต่อไปจน
เราซึ่งมีความรู้เรื่องป่ามากขึ้น ก็ได้
โครงการวิจัยนี้ไป เราคือความหวัง”

เพราะการเขียนหนังสือที่ดีต้องเก็บข้อมูล สัมภาษณ์ ทำแบบสอบถาม ถ่ายทำ และผลิตออกมาเป็นสื่อเพื่อนำเสนอให้กับชาวบ้าน แรกๆ คงกลัวก็ดูก็เก่งก่อน จากนั้นจึงนำไปค้นหาค้นหาหมั่น

தமிழ்

สำหรับ อ้อย ผู้บริหารที่เป็นพิธีกร และเป็นคนเลื่องลือบรรยายในสารคดีชุดนี้ ก็กล่าวว่า การได้เข้าร่วมในกระบวนการการวิจัย ทำให้เห็นกระบวนการรับรู้กับของคนในศอกก่อน และมีอยู่คนสลับเปลี่ยนการรับรู้กับตัวเองออกไป เมื่อเวลาใช้วิธีการของคนรุ่นแรก แต่คนสมัยต่อมาสนใจผลสำเร็จ ซึ่งทำให้ความสำคัญตกไป และวิธีของคนรุ่นที่อยู่กับปากอาจเป็นแนวทางในการต่อสู้และเรียกร้องสำหรับคนรุ่นต่อไป

ด้าน **หัตถิล** **ศรีเรือง** ผู้ที่เคยนำชาวบ้านเรียกร้องไปยังผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น กลางสัปดาห์ที่แล้วได้บอกว่า "สื่อ" น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่โดนภัยในน้ำมีพิษร่วมในการจัดการ และพวกเราได้เรียกร้องเปลี่ยนเนื้อหา และความคิดเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แม้การเรียกร้องจะสิ้นสุด แต่ก็ไม่ได้รับความยุติธรรมและสิ่งแสดง

การนำ สื่อ ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย มาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการจัดการ ทรัพยากรไม่คุ้มค่าเสียแถม ยังเป็น อีกมิติของการอนุรักษ์ในยุคที่การต่อสู้ เรียกร้องต่อเอาแต่ย์ "ข้อมูล และ ความรู้" เป็นฐานสำคัญ

กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนบ้านห้วยแก้ว
 ก็มักเป็นการปูพื้นฐานของงานอื่นๆ
 แบบหนึ่ง ซึ่งพวกเขาได้เรียนรู้
 เฉพาะเทคนิคสมัยใหม่ แต่ยังไม่
 “ค้นหา” องค์ความรู้ดั้งเดิมที่ซ่อนอยู่ในตัว
 มาคนและในวิถีชีวิตของชุมชน
 มาผสมผสานกับวิธีคิดใหม่ ก็จะมี
 อาจารย์วิจารณ์ดังเดิม... วิถีชีวิตที่ก่อ
 ตั้งขึ้น “บ้านห้วยแก้ว”

ข้อมูลจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

“บ้านห้วยแก้ว” หลัฉบับเรียนเรียมาร้องเรียนสุด ผลิตสื่อเพื่ออนุรักษ์ด้วยตัวเอง

กล่าวได้ว่า “ป่าห้วยแก้ว” ถึง อ.แม่อน และ “ป่าห้วยแก้ว” อีกเช่นกันที่เป็นจุดเริ่ม จ.เชียงใหม่ เป็นอีกหนึ่งบทเรียนสำหรับชุมชนคน ต้นการก่อตัวของกลุ่มและองค์กรชุมชนต่างๆ ในการ รักป่าในยุคแรกๆ ที่พยายามต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพล ปกป้องรักษาป่าเป็นจุดเริ่มต้นผลักดันพระราช จากภายนอกที่เข้าไปบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าของพวกเขา บัญญัติป่าชุมชนเป็นกฎหมายที่เขียนโดยชาวบ้าน เขา แม้แต่ป่าแห่งนี้จะมีเนื้อที่เพียงสองร้อยกว่าไร่แต่ ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นทุกๆ พื้นที่ในห้วย ก็มีคุณค่ามหาศาลเนื่องเพราะชาวบ้านห้วยแก้วได้ เวลาได้มา

อาศัยเป็นแหล่งอาหารเป็นแหล่งกักเก็บของลำห้วย อย่างไรก็ตาม แม้ป่าห้วยแก้วจะเป็นจุด เล็กๆ อีกหลายสายที่หล่อเลี้ยงไร่นาไม่ต่ำกว่า 120 เริ่มต้นของการอนุรักษ์ป่าในกลุ่มองค์กร คราวเรียน

ชาวบ้านและพยายามเชื่อมกันเป็นเครือข่ายแต่ “จุด

ปกป้องรักษาป่ากลับรับรู้เป็นการเฉพาะของคน

งในเท่านั้น เพื่อให้ “คนข้างนอก” เข้าใจกระบวนการ ทำงานของชาวบ้านว่าแท้จริงแล้วนั้น ชาวบ้านที่ อยู่กับป่าได้ใช้สอยและมีกระบวนการในการ อนุรักษ์ป่าอย่างไร ขณะเดียวกัน “คนข้างใน” มี โอกาสถ่ายทอดแนวคิดกระบวนการการทำงานของตัวเองผ่าน “สาร” ที่คิดและผลิตขึ้นเอง

ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจาก ส่วนงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการวิจัย : การศึกษาเพื่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน บ้านห้วยแก้ว ถึงอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

จึงเกิดขึ้นเพื่อลดจุดอ่อนข้อนี้ ทีมวิจัยนำโดยอาจารย์ ศีรธรณ์ วิจารณ์สุพจน์และทีมอาจารย์จากคณะนิเทศ ศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ เข้าไปศึกษากระบวนการ จัดการป่าของบ้านห้วยแก้วว่ามีความเป็นมา และรูปแบบการสื่อสารที่ใช้อยู่ว่าเป็นอย่างไรเพื่อ นำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาวางแผนในการผลิตสื่อใน ขั้นตอนต่อไปโดยกำหนดให้ทุกๆ กระบวนการผลิต ชาวบ้านจะต้องเป็นผู้คิดและผลิตด้วยตัวเองเพื่อ

นำเสนอกระบวนการอนุรักษ์สู่กลุ่มคนที่ยังไม่เข้าใจ ในเรื่องการจัดการทรัพยากรได้ร่วมเรียนรู้และร่วม ในกระบวนการสื่อสารนั้นด้วย

“ทุกขั้นตอนเป็นเรื่องของชาวบ้านทั้งคิด เรื่องราวที่นำเสนอเนื้อหาของตัวสารที่จะใส่ลงไป ทำเอง ดูอะไรที่เราจะวิจารณ์กันเอง มันจะทำให้การ สื่อสารแบบนี้เป็นสอดคล้องกับการจัดการป่าด้วย ตัวเอง เราเชื่อว่าสารสื่อสารเป็นส่วนหนึ่งของ การจัดการป่าถ้าชาวบ้านสามารถทำได้ก็ถือว่าทำ ให้การจัดการป่าดำเนินไปได้และเป็นแนวทางที่ถูกต้อง” หัวหน้าทีมวิจัยกล่าว

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลที่ทีมวิจัยทำการ สืบหาเจอเบื้องต้นพบว่าที่ผ่านมามีบ้านห้วยแก้วมีการ จัดการป่าที่เข้มข้นเป็นสถานที่ศึกษาของชุมชน อันได้เป็นอย่างดีสื่อที่สำคัญคือสื่อส่วนบุคคลและ กระบวนการสื่อสารของชาวบ้านที่เข้มแข็งไม่มีสื่อ สมัยใหม่ชาวบ้านไม่มีโอกาสหรือช่องทางในการผลิต สื่อด้วยตัวเองเพราะกระบวนการในการเข้าถึงอย่าง จำกัดและด้วยข้อจำกัดดังกล่าวทีมวิจัยพยายาม หารื้อกับชาวบ้านเพื่อค้นรูปแบบของสื่อที่เหมาะสม โดยผ่านเวทีชาวบ้าน

“เริ่มต้นก็เข้ามาคุยกับชาวบ้านเพื่อดูว่า

สื่อไหนจะเหมาะสมหรือกับแก่นนำว่าต้องการทำอะไรบ้าง บางครั้งก็ไปคุยกับเด็กๆ ช่วงแรกไม่รู้หรอกว่าสื่อไหนที่เหมาะสม ลองถาม ลองคุย เอาอย่างนี้ไหมลองเอากล้องถ่ายรูปไปถ่ายสไลด์กันชาวบ้านก็บอกว่าเขาก็เริ่มต้นให้เด็กๆ เขาคิดว่าเป็นกำลังสำคัญในการผลิตสื่อในอนาคต เข้ามาร่วมทุกๆ กระบวนการ”

“อย่างวิดิโอก็มีคนพูดเยอะว่าเอาไปให้ชาวบ้านทำชาวบ้านทำไม่ได้หรอก ทีมวิจัยต้องการจะพิสูจน์ว่าชาวบ้านจะทำได้หรือไม่ ตอนนี้พิสูจน์ได้แล้วว่าทำได้ ทีมงานก็อยู่ในช่วงของการถ่ายทำติดต่อกันและลงเสียง ผมเห็นหลายคนที่ทำได้เพราะจะนั่นสื่อคืออะไรก็ได้ถ้าคนในชุมชนต้องการและสนใจเข้ามาทำ หากเราสนับสนุนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตผลงานกันระหว่างสื่อเก่าและสื่อใหม่ มันจึงขึ้นอยู่กับว่าชุมชนต้องการสื่อแบบไหน”

ดม-วีรชน บานจงกิจ และ อ้อย-วิไลพร สมมี คือเยาวชนรุ่นแรกๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการผลิตสื่อจากทีมอาจารย์จากมหาวิทยาลัยพายัพ ดมจะรับหน้าที่เป็นทั้งช่างภาพ เขียนบทและตัดต่อ เขาบอกว่าสนุกสนานและตื่นเต้นแต่ก็มีความรู้ไม่มากอย่างเขามีโอกาสผลิตสื่อได้ประกอบเสียงและอยู่ในช่วงของการผลิตสารคดีโทรทัศน์

“การดูแลป่าเป็นวิถีชีวิตหนึ่งของชาวบ้านรุ่นผมโตมาก็เห็นคนรุ่นก่อนพยายามต่อสู้เพื่อจะเก็บเอาไว้ให้คนรุ่นหลัง แม้ทุกวันนี้สถานการณ์เรื่องป่าจะเงียบไปแล้วแต่ป่าก็ต้องได้รับการดูแลรักษาแต่คนรุ่นเรายังไม่มีความรู้เรื่องป่ามากนักโครงการของอาจารย์จึงทำให้เรา

มีความรู้เรื่องนี้เพราะการเขียนบททำให้เราเรียนรู้เรื่องการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์และนำมาเรียบเรียงเพื่อเขียนสคริปต์และทำเป็นสื่อเพื่อนำเสนอให้กับชาวบ้าน แรกๆ คงทำแล้วดูกันเองก่อนจากนั้นก็เขียนขายนำไปเสนออยู่หมู่บ้าน ผมเชื่อว่าทุกคนต้องจริงจังในการอยู่ร่วมกับป่าและกิจกรรมที่กำกับก็เป็นที่กิจกรรมที่เสริมให้เกิดการดูแลรักษาป่าให้ยั่งยืนต่อไปเพื่อให้คนรุ่นหลังได้รู้เหมือนรุ่นเดียวกับผม”

ดม เล่าว่าการทำงานดังกล่าวไม่ใช่เรื่องยากเพียงแต่ต้องตั้งใจมากเป็นพิเศษโดยเฉพาะขั้นตอนการผลิตวิดิโอเนื่องจากจะต้องเขียนบทถ่ายภาพด้วยนั้นเขายังต้องรับหน้าที่ตัดต่อด้วยตนเองแทบทั้งหมด

สำหรับอ้อย นอกจากจะรับหน้าที่เป็นพิธีกรและร่วมเขียนบท เธอยังเป็นคนลงเสียง

บรรยายในสารคดีอีกด้วย

“แรกๆ ก็คิดว่ายากแต่ทำไปสักพักก็คุ้นกับมันและคงต้องพัฒนาไปเรื่อยๆ”

อ้อย ยังบอกอีกว่าการร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นทำให้เห็นกระบวนการอนุรักษ์ป่าของคนในยุคก่อนและเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนการเรียกร้องด้วยการออกไปมอบอาจไม่ใช่วิธีการของคนรุ่นเธอการเสนอข้อมูลผ่านสื่อที่ให้เห็นความสำคัญของป่าและวิถีของชุมชนที่อยู่กับป่าอาจเป็นแนวทางในการต่อสู้และเรียกร้องสำหรับคนรุ่นต่อไป

ด้านทวิศิลป์ ศรีเรือง ผู้ที่เคยนำชาวบ้านเรียกร้องป่าห้วยแก้วกลับมาเป็นชุมชนกล่าวเสริมในประเด็นเดียวกันว่า “สื่อ” น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนภายในเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแม้การเรียกร้องจะสิ้นสุดแต่ไม่ได้หมายความว่าความเคลื่อนไหวจะสิ้นสุดลง

“ผมเองมองว่านอกจากเป็นการทำความเข้าใจกับคนในชุมชนยังได้ถ่ายทอดเรื่องราวให้คนภายนอกได้รับรู้กระบวนการรักษาป่าของคนอยู่ป่าแต่กระบวนการผลิตมันต้องอาศัย

เทคนิคบางอย่าง เรื่องนี้ควรเป็นหน้าที่ของเด็กๆ
คนรุ่นผมทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดข้อมูลเพราะ
เวลาเข้าไปถ่ายวิดีโอก็จะมีการสอบถามสัมภาษณ์
เราก็ใช้โอกาสนี้ในการถ่ายทอดเรื่องราวของป่า
การใช้ประโยชน์จากป่ารวมถึงการดูแลรักษาป่า
และเรื่องราวเหล่านี้ก็ถูกถ่ายทอดไปสู่กลุ่มคนอื่นๆ
ทั้งในชุมชนและสาธารณะ”

การนำ “สื่อ” ที่มีอยู่หลากหลายมาใช้
ให้เป็นประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่
บ้านห้วยแก้ว นับเป็นอีกมิติหนึ่งของงานอนุรักษ์
ในยุคที่การต่อสู้เรียกร้องต้องอาศัย “ข้อมูล” และ

“ความรู้” เป็นฐานสำคัญและการดำเนินการของกลุ่ม
เยาวชนบ้านห้วยแก้วพื้นฐานของความรู้อีก
อีกแบบหนึ่งพวกเขาก็ไม่เรียนรู้เพราะทัศนคติใหม่
เท่านั้น

หากยังต้อง “ค้นหา” องค์ความรู้เดิมที่
ซุกซ่อนอยู่ในตัวบุคคลและในวิถีชีวิตของคนในชุมชน
มาผสมผสานกับวิถีชีวิตใหม่ เพื่อจะดำรงไว้ซึ่งวิถี
เดิมวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิง “ป่าห้วยแก้ว”

บทความจาก
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
สำนักงานภาค (สทว.ภาค)

การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน ของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว เป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย (ตามประกาศของกรมป่าไม้) มีพื้นที่ 1,600 ไร่ ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศเหนือ 40 กิโลเมตร ป่าชุมชนแห่งนี้ เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของชาวบ้านหมู่บ้านห้วยแก้ว ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ มีจำนวน 170 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่า ดิน และน้ำ ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

ชุมชนบ้านห้วยแก้ว เป็นชุมชนที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับป่ามาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านมีความผูกพันกับป่า ใช้ประโยชน์และรักษาป่าควบคู่กันมา จนกระทั่งได้เกิดเหตุการณ์สำคัญ กล่าวคือ ต้นปี พ.ศ. 2532 กรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานเอกชนรายหนึ่ง เข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ป่า และเอกชนรายนี้ได้ถางป่าจนเกิดความเสียหายกว่า 375 ไร่ ทำให้ชาวบ้านที่ใช้ป่าเพื่อดำรงชีพไม่สามารถเข้าไปใช้ป่าได้ จึงรวมตัวกันคัดค้าน ต่อมาผู้นำชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งเป็นครูใหญ่ถูกยิงเสียชีวิต แต่ชาวบ้านยังคงเรียกร้องต่อไปโดยเดินทางไปร้องขอความเป็นธรรมถึงทำเนียบรัฐบาล ในที่สุดก็มีการระงับสัมปทาน ให้ชาวบ้านดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์ได้

ถึงแม้จะได้ปามาดูแลเองแต่ก็มีข้อสังเกตว่า ความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้วนี้ มีจุดเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอกคือสัมปทาน เมื่อสัมปทานเข้าไปในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความเห็นแตกออกหลายฝ่าย บ้างไม่เห็นด้วยเช่นกลุ่มที่คัดค้าน บ้างก็เห็นด้วยกับสัมปทานเพราะจะทำให้ชาวบ้านบางส่วนมีงานทำ บางครอบครัวถูกขายเห็นด้วยกับสัมปทานแต่พอคัดค้าน ในสถาบันโรงเรียนครูใหญ่คัดค้านแต่ถูกยิงเสียชีวิต ครูไม่กล้าแสดงความเห็นหรือมีบทบาทได้ วัดเป็นเพียงสถานที่ที่ให้เอกชนผู้เช่าป่ามาตั้งเจดีย์กับชาวบ้านที่คัดค้านเท่านั้น ในคริสตจักรแตกออกเป็น 2 ฝ่าย (ชาวบ้านประมาณ 1 ใน 4 ส่วน นับถือศาสนาคริสต์) ดังนั้นปัจจัยภายนอกคือสัมปทานนี้ นอกจากจะทำลายพื้นที่ป่าแล้ว ยังมีผลกระทบต่อสถาบันสังคมหมู่บ้านอย่างมาก ทั้งสถาบันครอบครัว สถาบันโรงเรียน สถาบันศาสนา ชาวบ้านห้วยแก้วในขณะนั้นมีแต่ความบอบช้ำ ป่าชุมชนแห่งนี้จึงมิใช่ได้มาด้วยการที่รัฐมอบให้ แต่ได้มาจากการต่อสู้ของชาวบ้านซึ่งต้องแลกด้วยชีวิตและสายสัมพันธ์ของชุมชน

ในระยะแรกของการจัดการป่า ชาวบ้านตั้งองค์กรคือ คณะกรรมการป่าชุมชน มีการประชุมสม่ำเสมอ มีการตั้งกฎเกณฑ์การใช้ป่า มีกิจกรรมเช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การตระเวนตรวจป่า แต่การรวมกลุ่มจัดการป่านี้นี้จำกัคงแคบอยู่ในกลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวคัดค้านการให้สัมปทานเท่านั้น และมีความกระตือรือร้นในช่วงเวลาสั้น ๆ

ปัจจุบันการจัดการป่าของกลุ่มคนที่ใช้ป่าซึ่งเป็นชาวบ้านที่ยากจนนี้ ยังมีอุปสรรคหลายประการ เช่น ไม่มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน ไม่มีการสื่อสารอย่างเป็นทางการในการประชุมหมู่บ้าน ขาดงบประมาณ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. ไม่ได้มีส่วนร่วมจัดการป่าอย่างจริงจัง คณะกรรมการป่าชุมชนมีเฉพาะผู้ชาย และไม่เป็นตัวแทนของชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน ไม่มีกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาป่า

สำหรับการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้วนั้น พบว่าในภาวะวิกฤติมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในหมู่บ้าน การสื่อสารถูกนำมาใช้หลายรูปแบบและเป็นไปอย่างเข้มข้น เช่น การใช้สื่อบุคคล การยื่นหนังสือเปิดผนึก การใช้สื่อสไลด์ การติดต่อกลุ่มพลัง การใช้สื่อมวลชน รวมไปถึงการชุมนุมประท้วง แต่พอเข้าสู่ภาวะปกติ การสื่อสารเบาบางลง ใช้เพียงการสื่อสารระหว่างบุคคลในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ คือ การสนทนาพูดคุยในกลุ่มของผู้ใช้ป่าโดยตรง ซึ่งเป็นกลุ่มเล็กในหมู่บ้าน ช่องทางการสื่อสารปกติภายในหมู่บ้าน เช่น การประชุมหมู่บ้าน การประชุมอบต. ไม่ถูกนำมาใช้สื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนเนื่องจากความขัดแย้งในอดีต อีกทั้งการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในกลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาว มีอยู่น้อยมากขาดการสืบทอด

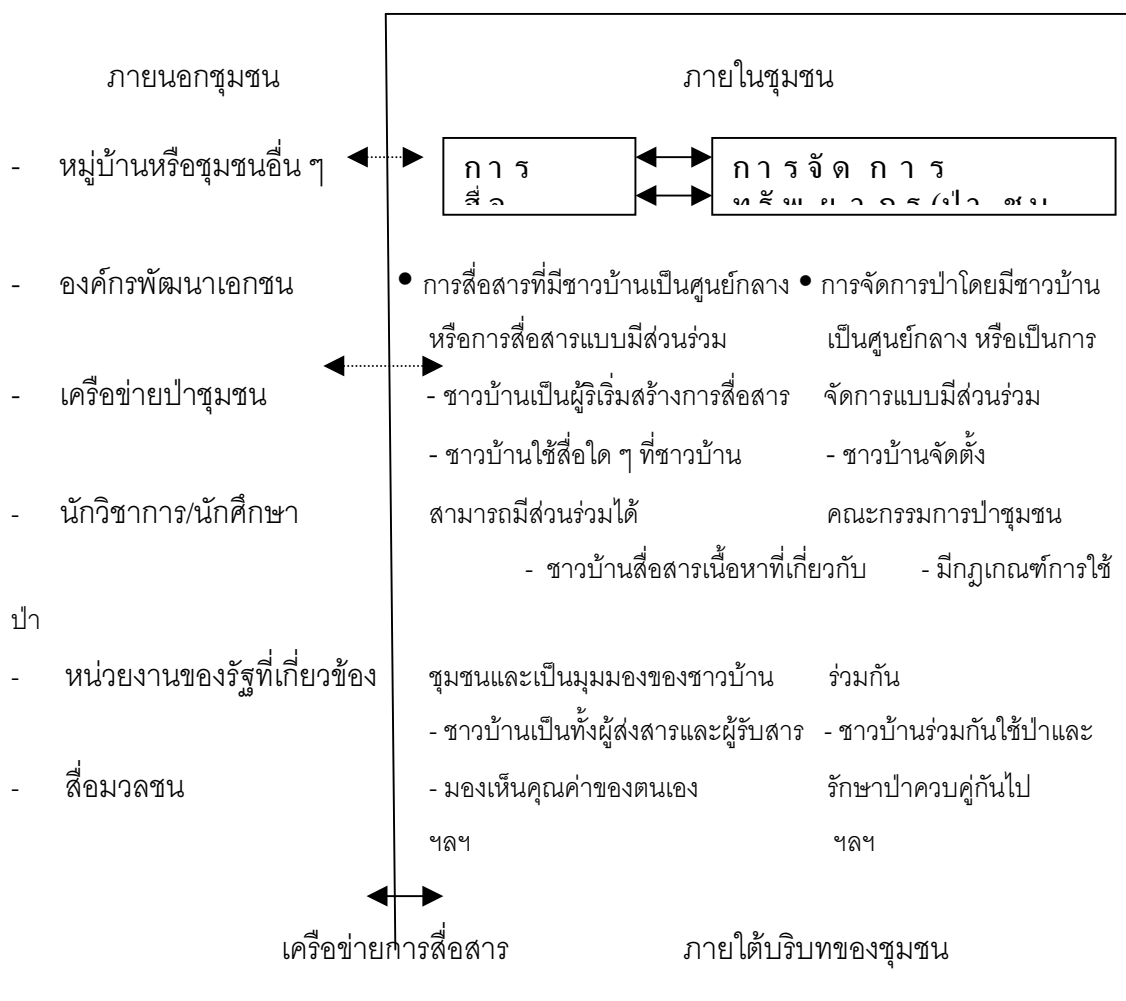
จากสภาพปัญหาการจัดการป่าและการใช้การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าที่กล่าวมาจะเห็นว่าในกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วนี้จะต้องหันมาให้ความสำคัญกับการสื่อสารเพื่อแก้ไขปัญหาและสนับสนุนการมีส่วนร่วมจัดการป่า ดังนั้นจึงหยิบยกขึ้นมาศึกษาโดยอาศัยแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งการสื่อสารแบบนี้น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการป่า มิใช่เฉพาะในแง่ของการเป็นเพียงเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสาร แต่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
2. เพื่อวิเคราะห์การสื่อสารที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
3. เพื่อศึกษาและปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
4. เพื่อศึกษาผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เพื่อการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ให้ความสนใจกับแนวคิด 2 เรื่องด้วยกันคือ แนวคิดเรื่องการสื่อสาร โดยเน้นไปที่การสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลางหรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม กับอีกแนวคิดหนึ่งคือ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลางเช่นเดียวกัน ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ แสดงเป็นแบบจำลองได้ดังนี้

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชน หมายถึง ชุมชนบ้านห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัด เชียงใหม่

ป่าชุมชน หมายถึง ป่าไม้ที่ได้รับการดูแลรักษาโดยชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดป่า เพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง แนวทางการจัดการป่าที่มุ่งเน้นความต้องการของชุมชนทั้งในด้านนิเวศวิทยาชุมชน และเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยที่ประชาชนหรือชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นผู้ใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาป่าชุมชน เป็นผู้เข้ามามีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

การมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง การสื่อสารรูปแบบใด ๆ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบต่าง ๆ ของการสื่อสาร การมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับการเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้นสามารถตอบโต้ได้ ระดับของการเป็นผู้ส่งสารหรือเป็นผู้ผลิตเอง หรือระดับของการเป็นผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการสื่อสารนั้นๆ ได้ นอกจากนี้ ยังหมายถึงการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการสื่อสารด้วย

ปฏิบัติการการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง ปฏิบัติการการสื่อสารที่จัดขึ้นได้แก่ การผลิตสื่อสไลด์ การผลิตสื่อวีดิทัศน์ การจัดรายการวิทยุชุมชน โดยชาวบ้านเป็นกำลังสำคัญในการผลิตสื่อเหล่านี้ เป็นผู้วางแผน กำหนดเนื้อหา ผลิต และบริโภคข่าวสารหรือเปิดรับกันเอง โดยมีสาระเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเป็นหลัก

สื่อสมัยใหม่ หมายถึง สื่อที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยในการสื่อสาร ในงานวิจัยนี้ หมายถึงสื่อ 3 ชนิด ที่ชาวบ้านร่วมกันผลิตได้แก่ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และสื่อวิทยุชุมชน ที่ชาวบ้านเป็นผู้จัดรายการเอง

สื่อดั้งเดิม หมายถึง สื่อที่ชาวบ้านใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน เป็นสื่อที่ไม่ต้องอาศัยเทคโนโลยี และเป็นสื่อที่ชาวบ้านใช้นานาน ได้แก่ การสื่อสารปากต่อปาก หรือการพูดคุยสนทนาซึ่งเป็นการใช้สื่อบุคคล การสื่อสารในกลุ่มต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น การสื่อสารในกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ รวมทั้งการประชุมอย่างเป็นทางการ เช่น ประชุมหมู่บ้าน ประชุม อบต.

ผลของการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการการสื่อสาร ซึ่งในที่นี้คือการผลิตสื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านอาจมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ส่งสาร สร้างสาร ผลิตสื่อ หรือเป็นผู้รับสาร (มีส่วนร่วมในองค์ประกอบใดก็ได้) เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าวแล้วอาจก่อให้เกิดผลใด ๆ ตามมา เช่น ก่อให้เกิดการถ่ายทอด

ความรู้ สถานความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งเป็นผลที่ช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชาวบ้านหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของการสื่อสาร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อทราบข้อมูลและมองเห็นภาพของการจัดการประชุมชน และการสื่อสารที่ใช้ในการจัดการประชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว
2. เพื่อเป็นแนวทางสนับสนุนและขยายแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนเป็นหลัก
3. เพื่อเป็นบทเรียนเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการจัดการทรัพยากรแก่ชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีด้านการสื่อสารที่ใช้เป็นเครื่องชี้นำการศึกษาวิจัย ได้แก่

1. แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritual Model of Communication) เป็นแนวคิดการสื่อสารพื้นฐานที่อธิบายว่าการสื่อสารคือการที่ผู้ทำการสื่อสารได้ร่วมกันสร้างการสื่อสารขึ้นมา โดยที่ผู้ทำการสื่อสารมีความเท่าเทียมกัน ดังนั้นการสื่อสารจึงเป็นการแบ่งปัน (Sharing)การมีส่วนร่วม (Participation) การสมาคม (Association) ความเป็นเพื่อน (Fellowship) และการมีความศรัทธาเหมือนกัน (Possession of a Common Faith) (Denis McQuail 1993: 54-55)

2. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นการสื่อสารที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกองค์ประกอบของการสื่อสารและทุกระดับ เช่น เป็นผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการสื่อสาร เป็นผู้ส่งสาร เป็นผู้ผลิต เป็นผู้แสดง เป็นผู้รับสาร เป็นผู้ใช้สาร เป็นต้น นอกจากนี้เป้าหมายของการสื่อสารแบบนี้ ยังเป็นเป้าหมายที่ทำให้ชุมชนที่สร้างการสื่อสารขึ้นมา มีพลังอำนาจ เช่น มีความมั่นใจ มองเห็นคุณค่าตนเอง ได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิถีวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน ฯลฯ (กาญจนา แก้วเทพ 2543: 54-57)

3. ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตย (Democratic-Participant Media Theory) ลักษณะสำคัญของทฤษฎีได้แก่ ประชาชนแต่ละคนและแต่ละกลุ่มในสังคม มีสิทธิในการสื่อสาร มีสิทธิเข้าถึงสื่อ มีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากสื่อตามความต้องการของตนเอง สื่อตามทฤษฎีนี้ต้องมีความเป็นอิสระ สื่อดำรงอยู่และเป็นไปเพื่อประชาชน ชุมชนท้องถิ่นมีสื่อเป็นของตนเอง เป็นสื่อขนาดเล็ก สามารถมีส่วนร่วมได้ง่าย เป็นการสื่อสารสองทาง เป็นต้น (Denis McQuail 1987: 121-123)

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกต นอกจากนี้ยังออกแบบเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการการสื่อสารที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ในงานวิจัยนี้ได้แก่ การผลิตสื่อสมัยใหม่ 3 สื่อ คือ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และการจัดรายการวิทยุชุมชน และเป็นการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม

การจัดการป่าชุมชนห้วยแก้ว:การจัดการที่มีชุมชนเป็นฐานแต่ปัญหายังคงอยู่

การวิจัยพบว่า การจัดการป่าบ้านห้วยแก้วมีมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านประมาณกว่า 80 ปีมาแล้ว เป็นการจัดการตามวิถีชีวิตดั้งเดิม ชาวบ้านรู้จักป่า ใช้ประโยชน์จากป่า และดูแลรักษาป่า ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับป่า ทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและความเชื่อ ชาวบ้านอยู่กับป่า อาศัยป่าเป็นแหล่งปัจจัยสี่ตลอดมา การจัดการป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของชาวบ้านห้วยแก้ว การจัดการป่าห้วยแก้วในยุคบุกเบิกไม่แตกต่างไปจากชุมชนชนบทไทยอื่น ๆ ดังที่นักวิชาการได้ศึกษาเอาไว้ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เช่น ยศ สันตสมบัติ (อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธ์ 2543: 101) เคยกล่าวไว้ว่า การจัดการป่าโดยราษฎรในท้องถิ่นมิใช่เรื่องแปลกใหม่ หากแต่มีประวัติความเป็นมายาวนาน และปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบท ชาวบ้านอาจเรียกชื่อป่าแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น แต่ความหมายโดยรวมคือ ป่าเป็นของส่วนรวมที่ชาวบ้านดูแลรักษาและป่ามีความสัมพันธ์แนบแน่นกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ต่อมาสภาพการจัดการป่าห้วยแก้วเปลี่ยนไป แรงกระทบที่สำคัญมาจากปัจจัยภายนอก นั่นคือนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้และนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติที่เน้นการค้าและการส่งออกเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าตามมา รัฐเข้ามามีบทบาทเป็นผู้จัดการป่า และในที่สุดรัฐก็ให้สัมปทานป่าห้วยแก้วแก่เอกชน ทำให้ชาวบ้านห้วยแก้วไม่สามารถใช้ป่าได้อย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านส่วนหนึ่งเห็นว่าไม่เป็นธรรม จึงต่อสู้เรียกร้องปากลับคืน โดยร้องเรียนเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ไปจนถึงคณะรัฐบาล แต่ไม่เป็นผล ชาวบ้านจึงบุกยึดปากลับคืนมาจากเอกชนที่กำลังเข้าไปไถ่ปรับพื้นที่ ชาวบ้านห้วยแก้วได้รับแรงสนับสนุนจากขบวนการนักศึกษา นักวิชาการ และนักพัฒนาองค์กรเอกชน แต่แกนนำชาวบ้านก็ถูกจับในข้อหาบุกรุกและแกนนำชาวบ้านอีกคนซึ่งเป็นครูใหญ่ถูกยิงเสียชีวิต ชาวบ้านห้วยแก้วจึงชุมนุมประท้วง ทั้งที่จังหวัดเชียงใหม่และที่ทำเนียบรัฐบาล ในที่สุดก็มีการยกเลิกสัมปทานป่าห้วยแก้วและกรมป่าไม้ ได้ประกาศให้ป่าห้วยแก้ว เป็นป่าชุมชนแห่งแรกของประเทศไทย

เรื่องราวของป่าชุมชนห้วยแก้วจึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงปัญหาในระดับนโยบาย การที่รัฐเข้ามามีอำนาจเหนือชาวบ้าน จัดการป่าเองโดยไม่คำนึงถึงชาวบ้านที่อาศัยอยู่กับป่า เป็นการจัดการป่าแบบบนลงล่าง ขาดความเข้าใจว่าคนอยู่ร่วมกับป่าอย่างไร คงคำนึงถึงเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงสร้างความบอบช้ำเสียหายให้กับชุมชนอย่างมาก ไม่ใช่ในแง่ของการทำลายป่าเพียงอย่างเดียวแต่ทำลายชุมชนบ้านห้วยแก้วด้วย กล่าวคือทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันเอง ดังนั้นป่าห้วยแก้วจึงถูกกระทำโดยรัฐ สัมปทานถูกมอบให้เอกชน โดยที่ชาวบ้านไม่มีส่วนรู้เห็น ต่อมาชาวบ้านกลับเป็นฝ่ายเข้ามามีอำนาจจัดการป่า เท่ากับว่าชาวบ้านห้วยแก้วไม่ยอมเป็นฝ่ายถูกกระทำ แต่เริ่มเป็นฝ่ายกระทำเอง

เมื่อวิกฤติการณ์ผ่านไป การจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วก็มีการปรับตัว ชาวบ้านจัดตั้งองค์กร คือคณะกรรมการป่าชุมชน มีการวางแผน กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าขึ้นมา มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้ที่จะจัดการป่าเป็นระบบมากขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดจัดการป่าอีกรูปแบบหนึ่งที่ให้ชุมชนเป็นฐานของการจัดการ (Community - Base Approach) ซึ่ง สัณฐิตา กาญจนพันธ์ (อึ้งใน อานันท์ กาญจนพันธ์ 2543: 247-248) เคยกล่าวไว้ว่าเป็นแนวคิดที่ชุมชนท้องถิ่นต้องเข้ามาจัดการเป็นหลัก หน่วยงานของรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุน แนวคิดนี้สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาตามกรอบความคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นที่สนใจและเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาการทำลายป่า

ถ้าจะว่าไปแล้ว แนวคิดแบบนี้ มีความสอดคล้องกันได้ดีกับการจัดการป่าในอดีตยุคบุกเบิกของชาวบ้านห้วยแก้ว กล่าวคือ อำนาจในการจัดการป่า ยังอยู่ในมือของชาวบ้าน ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้และมีสำนึกร่วมกันในการรักษาป่า เพราะหากป่าถูกทำลาย ผู้ที่จะได้รับผลกระทบก่อนก็คือชาวบ้าน การที่ชาวบ้านมองเห็นประโยชน์ชาวบ้านย่อมต้องรักษาป่า

ชาวบ้านห้วยแก้วร่วมกันจัดการป่าและฟื้นฟูป่าในส่วนที่ถูกทำลายโดยอาศัยความรู้พื้นบ้าน พิธีกรรมและกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น ป่าห้วยแก้วสามารถฟื้นตัวขึ้นมาได้ในระดับหนึ่ง

การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว ถึงแม้จะมีลักษณะที่ให้ชุมชนเป็นฐาน ดังที่กล่าวมาก็ใช่ว่าจะราบรื่นไร้อุปสรรคปัญหา จากข้อมูลการวิจัยพบว่าปัจจุบันการจัดการป่าชุมชน จำกัดวงแคบอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ คือ กลุ่มหัวดอยที่เป็นตัวหลักในการต่อสู้ช่วงชิงป่า ชาวบ้านกลุ่มนี้อาจมีความกระตือรือร้นในช่วงแรก เมื่อเวลาผ่านไป การประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนก็ขาดหาย กิจกรรมการจัดการป่าก็ไม่จัดขึ้นมาอีก กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ปฏิบัติได้บางข้อ และที่เป็นปัญหาก็คือ การมีส่วนร่วมในการจัดการป่า มิได้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่ป่าห้วยแก้วมีอาณาเขต 1,600 ไร่ และนอกจากนี้มิใช่เฉพาะชาวบ้านห้วยแก้วเท่านั้นที่ใช้ป่าแห่งนี้ ยังมีชาวบ้านในตำบลห้วยแก้วจากหลายหมู่บ้านที่มีส่วนในการใช้ป่าแห่งนี้อยู่

จริงอยู่ที่การจัดการป่าจำกัดอยู่ในวงแคบ อาจไม่มีผลกระทบต่อป่ามากนักในรุ่นปัจจุบัน แต่ในระยะยาวหรือในอนาคต จะมีปัญหาตามมาเมื่ออุดมการณ์ป่าชุมชนเริ่มจางหายและไม่สืบทอดไปยังคนรุ่นต่อไป

จากข้อมูลการวิจัยยังพบว่าในชุมชนบ้านห้วยแก้ว ชาวบ้านยังมีสำนึกที่ดีต่อป่า ซึ่งฝังรากลึกมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน แต่เหตุการณ์ขัดแย้งรุนแรงในบ้านห้วยแก้ว ทำให้ชาวบ้านรวมกันไม่ติด ยังมีกลุ่มต่าง ๆ ที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าอยู่บ้าง แต่มีลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่หันหน้าเข้าหากัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมี พ.ร.บ.ป่าชุมชนแล้ว ชาวบ้านยังรวมตัวกันไม่ติดก็จะเป็นปัญหาต่อการจัดการป่า

หากมองในแง่ของรัฐ ตั้งแต่ประกาศให้ป่าห้วยแก้วเป็นป่าชุมชนแห่งแรกแล้ว รัฐเองก็ยังไม่ได้นับสนุนป่าชุมชนแห่งนี้อย่างเป็นทางการ มีเพียงเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาต้นไม้มามอบให้เพื่อปลูกป่าในช่วงการฟื้นฟูพื้นที่แรกเท่านั้นซึ่งไม่ได้ช่วยการจัดการป่าแต่อย่างใด คำว่า “ป่าชุมชนแห่งแรก” จึงเป็นเพียงถ้อยคำไพเราะที่รัฐมอบให้ รัฐยังไม่มีบทบาทสนับสนุนช่วยเหลือดังที่ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) เคยคาดหวังไว้ การจัดการป่าชุมชนห้วยแก้วจึงเป็นการจัดการป่าตามยถากรรมและมีปัญหามาจนถึงปัจจุบัน

การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าห้วยแก้ว: การสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง

การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าของชาวบ้านห้วยแก้วแบ่งเป็นการสื่อสารภายในชุมชนและการสื่อสารกับภายนอกชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชนพบว่าในช่วงก่อนเกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านสื่อสารกันอย่างเรียบง่าย ไม่มีการใช้สื่อที่ซับซ้อนอันเป็นลักษณะของการสื่อสารในชุมชนชนบททั่วไป ชาวบ้านมีแหล่งสื่อสารสำคัญอยู่ 3 แหล่ง คือ 1) การประชุมหมู่บ้าน เป็นการสื่อสารอย่างเป็นทางการ มีผู้ปกครองคือกำนันเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นทั้งเรื่องการปกครอง การพัฒนาและกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ของหมู่บ้าน 2) การสื่อสารภายในกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มศาสนา เป็นต้น 3) การสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ อาศัยการสนทนาพูดคุยปากต่อปาก ในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน สถานที่สื่อสารเกิดขึ้นได้ทุกแห่ง เช่น ในบ้าน ร้านค้า ศาลาวัด ไร่นา อ่างเก็บน้ำ ฯลฯ

การสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องป่าสอดคล้องตามวิถีชีวิตประจำวัน แต่หากเป็นเรื่องสำคัญเช่นการลักลอบตัดไม้ รวมไปถึงเรื่องสัมปทานที่เข้ามา กำนันและกลุ่มผู้ปกครองจะเป็นผู้นำในการสื่อสาร ดังนั้นการสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องป่าในประเด็นสำคัญจึงมีน้ำหนักเป็นแบบบนลงล่าง

เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านเข้ามามีบทบาทเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร มีการใช้สื่อ เช่นการสื่อสารโดยใช้สื่อบุคคล การทำหนังสือเปิดผนึก การทำหนังสือให้

ชาวบ้านลงประชามติ การขายสไลด์และการเชิญวิทยากรบรรยาย การติดต่อกลุ่มพลัง การใช้สื่อมวลชน การชุมนุมประท้วง และใช้ข้อความเป็นระบบจากระดับเรียบง่าย มีความหลากหลายและซับซ้อนขึ้น จนไปถึงระดับที่มีความรุนแรง ผู้นำการสื่อสารเป็นแบบล่างขึ้นบน พอถึงช่วงหลังวิกฤติการณ์ (ระยะแรกประมาณ 2 ปี) ชาวบ้านกลับมาใช้สื่อที่เรียบง่ายคือการประชุม การสนทนา และใช้สื่อกิจกรรมบ้าง ความหลากหลายหมดไป แต่ชาวบ้านยังมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร มีผู้นำเป็นแบบแนวนอน แต่หลังจากนั้นมาจนถึงปัจจุบัน การสื่อสารที่ถือว่ามีความเบาบางลง และจำกัดอยู่ในกลุ่มหัวดอย ปัญหาเรื่องการสื่อสารภายในจึงเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามหากมองการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชนช่วงเกิดวิกฤติการณ์และหลังวิกฤติการณ์ระยะแรก จะเห็นว่าเป็นมิติการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง หรือการสื่อสารที่มีชุมชนเป็นฐาน หรืออาจเรียกว่าเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม สามารถแยกแยะคุณลักษณะต่าง ๆ ของการสื่อสารแบบนี้ได้คือ

การสื่อสารเพื่อการ

- ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มการสื่อสาร
- เป็นการสื่อสารที่แสดงความต้องการของชาวบ้าน
- เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านได้แสดงปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชาวบ้านเอง
- ชาวบ้านแลกเปลี่ยนเนื้อหาสารกันได้ ชาวบ้านเป็นทั้งผู้ส่งสารและเป็นผู้รับสาร
- เนื้อหาสารเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต
- สื่อที่ใช้ เป็นสื่อที่เอื้อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้
- เป็นการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของตนเอง

ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มการสื่อสาร ในที่นี้คือชาวบ้านกลุ่มหัวดอย เมื่อเทียบกับชาวบ้านทั้งหมดแล้ว กลุ่มหัวดอยเป็นกลุ่มเล็กประมาณร้อยละ 18 ซึ่งเป็นกลุ่มหนึ่งของบ้านห้วยแก้ว แต่กลุ่มหัวดอยมีผลประโยชน์กับป่าโดยตรง เมื่อเกิดเหตุการณ์เข้าป่า กลุ่มหัวดอยจึงเป็นผู้เปิดประเด็นและขยายวงออกไป และกลุ่มหัวดอยยังเป็นแกนนำในการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในเวลาต่อมา เมื่อได้ตั้งองค์กรชาวบ้านหรือคณะกรรมการป่าชุมชน

เป็นการสื่อสารที่แสดงความต้องการของชาวบ้าน ในการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลางมักเป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านแสดงความต้องการของตนเองออกมา เช่น ชาวบ้าน

กลุ่มหัวดอย ต้องการรักษาป่าไว้และแสดงออกถึงความต้องการของชุมชน เป็นคุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบนี้

เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านได้แสดงปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชาวบ้านเอง ในกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว จะเห็นคุณลักษณะแบบนี้ชัดเจน กล่าวคือ ชาวบ้านมองเห็นปัญหามีผู้เช่าป่า ป่าถูกทำลายและชาวบ้านใช้ประโยชน์ไม่ได้ จึงรวมกลุ่มสื่อสารแสดงออก ชาวบ้านได้ร่วมสื่อสาร วิเคราะห์ปัญหาและค้นหาสาเหตุพบว่ามี การอนุมัติถูกต้องตามกฎหมายอ้างว่าป่าห้วยแก้วเป็นป่าเสื่อมโทรม แต่ชาวบ้านไม่เคยทราบเรื่อง ต่อมาชาวบ้านร่วมกันสื่อสารเพื่อแก้ปัญหา นั่นคือ ทักท้วง คัดค้านการเช่าป่า ป่าห้วยแก้วไม่ใช่ป่าเสื่อมโทรม ซึ่งใช้วิธีการสื่อสารหลากหลาย

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้การสื่อสารเพื่อการตั้งองค์กร กฎเกณฑ์ ดำเนินการ เพื่อการจัดการป่า ด้วยตัวของชาวบ้านเอง ด้วยทัศนะของชาวบ้านเป็นหลัก

การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยได้มีโอกาสมองปัญหา ร่วมกัน วิเคราะห์สาเหตุและหาทางแก้ไขปัญหาด้วยจุดยืนมุมมองของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารแบบสนทนา หรือการสื่อสารด้วยการประชุมหรือการสื่อสารแบบอื่นใด

ชาวบ้านแลกเปลี่ยนเนื้อหาสารกันได้ ชาวบ้านเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร การแลกเปลี่ยนเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นการสื่อสารที่เสมอภาค มิใช่การสื่อสารทางเดียวที่ผู้ส่งสารมักมีอำนาจเหนือผู้รับสาร กลุ่มชาวบ้านหัวดอยมีการสื่อสารแบบแลกเปลี่ยนกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นและในระยะแรกของการจัดการป่า

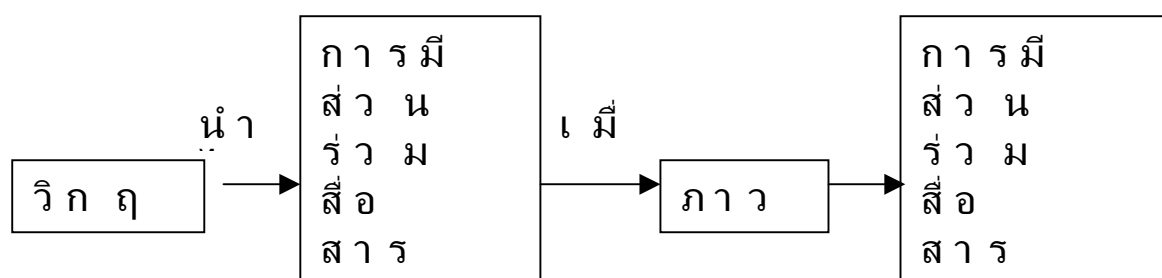
เนื้อหาสารเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การใช้ป่าและการดูแลป่า เป็นวิถีที่แนบแน่นกับชาวบ้านห้วยแก้วมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน เป็นเรื่องใกล้ตัว เป็นผลประโยชน์ และเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง เพราะฉะนั้นเนื้อหาสารในการสื่อสารแบบนี้ มักจะเกี่ยวพันกับชุมชน

สื่อที่ใช้ เป็นสื่อที่เอื้อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ สื่อที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้มักเป็นสื่อที่มีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว เป็นสื่อขนาดเล็ก เช่น การสนทนาในกลุ่มต่าง ๆ การประชุมชาวบ้าน ชาวบ้านกลุ่มหัวดอยใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลักในการจัดการป่า มีการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่าและมีการประชุมกรรมการป่าชุมชนในระยะแรก อย่างไรก็ตาม อาจมีการนำสื่ออื่น ๆ มาใช้ได้อีกที่สามารถให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสื่อสารได้

เป็นการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของตนเอง คุณลักษณะข้อนี้มีความสำคัญ หากชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร เป็นเจ้าของการสื่อสาร ใช้สื่อให้เกิดประโยชน์กับตนเองได้ จะก่อให้เกิดความภูมิใจ มั่นใจ และเห็นคุณค่าของตนเอง รู้สึกถึงศักยภาพ

ของตนเอง ในกรณีการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าของกลุ่มห้วยดอย ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณเองสามารถแสดงความต้องการ แสดงจุดยืนของตนเองได้ สามารถปกป้องรักษาป่า สามารถสื่อสารจนหน่วยราชการระดับกระทรวงต้องรับฟังและสามารถตอบโต้สื่อสารกับผู้ที่มีอำนาจได้ โดยที่ไม่รู้สึกว่าเรื่องของป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วจะเป็นเรื่องที่สังคมในวงกว้างจะให้ความสนใจ ไม่มีใครคาดคิดว่าจะสามารถสื่อสารจนประสบผลสำเร็จ จนระงับการเข้าป่าได้ การสื่อสารแบบนี้ทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของตนเอง

แต่การสื่อสารแบบนี้เกิดขึ้นและมองเห็นชัดเจนในช่วงเวลาหนึ่ง คือ ช่วงเกิดวิกฤตการณ์ เมื่อเข้าสู่ภาวะปกติเช่นในปัจจุบัน การสื่อสารแบบนี้ลดลง และเกิดปัญหาตามมา

|----- พ.ศ. 2532 ----- พ.ศ. 2534 -----|

|----- พ.ศ. 2535 ----- ปัจจุบัน -----|

ปัญหาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าภายในชุมชนปัจจุบันได้แก่ ไม่มีการสื่อสารอย่างเป็นทางการในกลุ่มป่าชุมชน คงมีเพียงพูดคุยในเรื่องใช้สอยป่าในกลุ่มชาวบ้านที่ใช้ป่า ถึงแม้จะเป็นการสื่อสารที่มีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง แต่อยู่ในกลุ่มเล็ก ช่องทางการสื่อสารของหมู่บ้านซึ่งเป็นช่องทางหลักหรือแหล่งสื่อสารหลักไม่ถูกนำมาใช้ หอกระจายข่าว สื่อประเพณี เป็นสื่อที่ไม่น่าสนใจ เยาวชนขาดความสนใจเรื่องป่า การสื่อสารภายในจึงมีน้อยและเกิดความอ่อนล้า

ส่วนการสื่อสารกับภายนอกชุมชนพบว่า กลุ่มแกนนำมีการติดต่อกับภายนอกชุมชนนับตั้งแต่เกิดวิกฤตการณ์และยังคงติดต่อเรื่อยมา การสื่อสารกับภายนอกส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารกับผู้ที่มีฐานคิดแบบเดียวกัน ทั้งในระดับหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัดในพื้นที่ภาคเหนือ ความเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนมีการตื่นตัว จนในที่สุดก็เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่รวบรวมบรรดาผู้ประสบปัญหาเกี่ยวกับป่า เครือข่ายเหล่านี้มีกิจกรรมต่างๆ โดยมีเป้าหมายคือ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ แลกเปลี่ยนวิธีแก้ไขปัญหา และเป็นการสนับสนุนให้กำลังใจ สร้างความเป็นปึกแผ่นเป็นกลุ่มก้อนทำให้รู้สึกมีพลังอำนาจ นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายของการจัดการป่าให้มีการรับรองสิทธิของชาวบ้านอย่างเป็นทางการในรูปของกฎหมาย

การสื่อสารของเครือข่ายมีหลายรูปแบบ เช่น การจัดเวทีต่าง ๆ ไปจนถึงการชุมนุม เนื้อหาสาระที่ไหลเวียนอยู่ในเครือข่ายมี 4 ประเด็นใหญ่ คือ 1) เนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้การใช้สอย และรักษาป่า 2) เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการป่าสมัยใหม่ เช่น มีการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติ และการประเมินผล 3) เนื้อหาเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่า เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และพิธีกรรมต่าง ๆ 4) เนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิและอำนาจในการจัดการป่าของชาวบ้าน

แกนนำบ้านห้วยแก้วได้แลกเปลี่ยนเนื้อหาสาระเหล่านี้กับพันธมิตรในเครือข่ายเสมอมา เป็นการสื่อสารในแนวนอน สำหรับสาระที่แกนนำสื่อสารแลกเปลี่ยนกับภายนอกเป็นเรื่อง การต่อสู้เพื่อให้ได้ป่ากลับคืนมา (ในระยะแรกที่ติดต่อกับภายนอกชุมชน) สิทธิและอำนาจในการจัดการป่า และการฟื้นฟูป่าด้วยวิถีธรรมชาติซึ่งเป็นจุดเด่นของบ้านห้วยแก้ว

การสื่อสารในเครือข่ายมีประโยชน์อยู่มากก็จริง แต่ประโยชน์ที่กลับเข้ามาในหมู่บ้านห้วยแก้วกลับมีไม่มากนัก การปรับใช้ความรู้จากภายนอกได้แก่ หลักในการจัดการป่า การตั้งกฎเกณฑ์ และการทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่า แต่ปัจจุบันก็ไม่ได้ใช้แล้ว ดังนั้นหมู่บ้านห้วยแก้วในฐานะที่เป็นหมู่บ้านจุดประกายหรือปลุกกระแสของป่าชุมชนขึ้นมา แต่ทว่าในปัจจุบันดูเหมือนถูกทอดทิ้ง ไม่สามารถเป็นชุมชนต้นแบบได้ ทั้งในแง่ของการมีส่วนร่วมจัดการป่าและการสื่อสารเพื่อจัดการป่า

สื่อสมัยใหม่ : การสื่อสารในเงื่อนไขการมีส่วนร่วม

การตัดสินใจในการผลิตสื่อสมัยใหม่ เป็นการตัดสินใจที่มาจากกลุ่มแกนนำ ชาวบ้านและเยาวชนที่คณะผู้วิจัยเข้าไปเชื่อมต่อ ชาวบ้านเลือกสื่อสมัยใหม่ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ 1) สื่อดั้งเดิมในหมู่บ้านใช้ไม่ได้ผลในเรื่องการสื่อสารเพื่อจัดการป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อที่เป็นทางการ เช่น การประชุมหมู่บ้าน 2) สื่อดั้งเดิมขาดความน่าสนใจ อ่อนล้า เพราะเป็นสื่อที่ใช้มานาน 3) สื่อสมัยใหม่ เป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดออกนอกหมู่บ้านได้สะดวก กลุ่มแกนนำสนใจการสื่อสารให้สังคมภายนอกเข้าใจชุมชน นอกเหนือจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการนี้แล้ว สื่อสมัยใหม่เป็นสื่อที่เยาวชน “อยากลอง” เพราะไม่เคยผลิตมาก่อน

สื่อสมัยใหม่ที่ร่วมกันผลิตได้แก่ สื่อสไลด์ 1 ชุด สื่อวีดิทัศน์ 2 ชุด และจัดรายการวิทยุชุมชน คลื่น 93.8 MHz ในตัวเมืองเชียงใหม่ 2 ครั้ง สรุปได้ดังนี้

สื่อสไลด์เป็นสื่อแรกที่ชาวบ้านร่วมกันผลิต เริ่มต้นการผลิตมีผู้เข้าร่วม 15 คน ในการเปิดรับมีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในกลุ่มห้วยดอย มี 6-7 คนที่มาจากกลุ่มบ้านเหล่า กลุ่มบ้านโน สื่อสไลด์เป็นสื่อแรก มิได้มีการเตรียมตัวหรือวางแผนมากนัก รู้แต่เพียงเป้าหมายคร่าว ๆ ว่า ผลิตเรื่องป่าชุมชนเอาไว้ให้ผู้มาเยี่ยมชมหรือดูกันเอง ชาวบ้านผลิตสไลด์ความยาวประมาณ 2 นาทีได้ 1 ชุด ในกระบวนการผลิตพบว่า การมีส่วนร่วมสร้างความสนุกสนาน

ความสัมพันธ์ ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนสารไปมา มีบทบาทเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร เนื้อหาสารเกี่ยวข้องกับป่าชุมชนหลายด้านแต่เน้นหนักความเป็นมาของป่าชุมชนห้วยแก้ว และการผลิตสื่อทำให้ผู้ใหญ่ได้มีโอกาสเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับป่าแก่เด็กและเยาวชน ตัวผลงานไม่น่าสนใจ แต่กระบวนการผลิตสร้างการสืบทอดภูมิปัญญาและมิตรภาพ

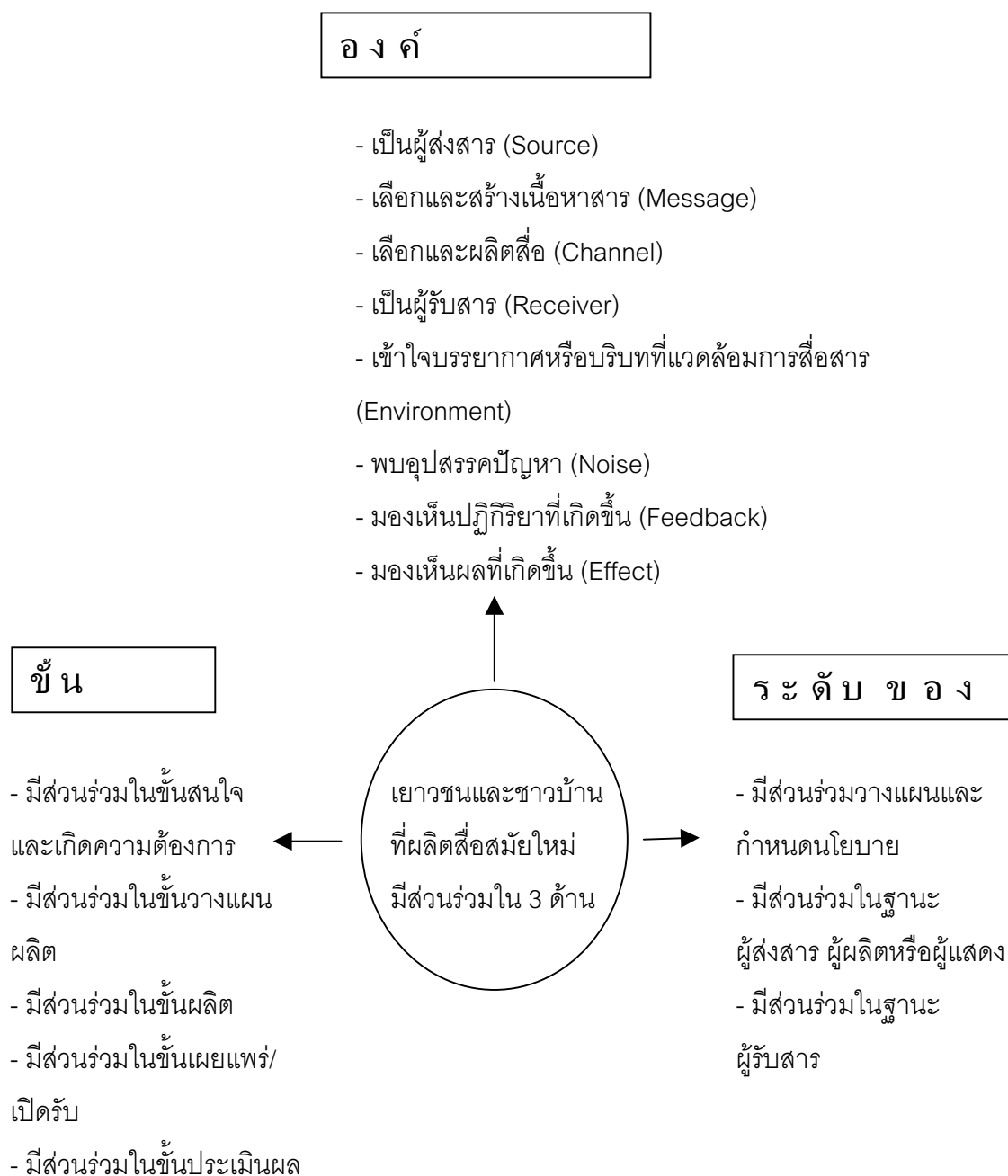
สื่อวิถีทัศน์ผลิตสองชุด ชุดแรกเรื่อง “หน่อไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว” ความยาว 9 นาที มีผู้เข้าร่วมผลิต 10 กว่าคน ในการเปิดรับมีนักเรียน ครูและกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมประมาณ 50 คน ใช้สถานที่เปิดรับในโรงเรียนรวมศูนย์วัดห้วยแก้ว ในกระบวนการผลิตวิถีทัศน์ชุดแรกนี้พบว่ากลุ่มผู้ผลิตซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชนเริ่มเรียนรู้กระบวนการผลิต มีการวางแผนเลือกกลุ่มเป้าหมายเลือกเนื้อหา เขียนบท ลงมือถ่ายทำ ตัดต่อและบันทึกเสียง มีการปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและดูมีระบบมากกว่าการผลิตสื่อสไลด์ กลุ่มผู้ผลิตดำเนินงานทั้งกระบวนการ โดยมีคณะผู้วิจัยเป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา กลุ่มผู้ผลิตยังคงมีความสนุกสนานในขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้เรื่องป่าชุมชนในแง่ของการใช้สอย และวิถีทัศน์ชุดนี้ได้ขยายขอบเขตของการมีส่วนร่วมไปยังกลุ่มนักเรียน-ครู สื่อสมัยใหม่ เริ่มมีบทบาทสานสายสัมพันธ์ในชุมชน

สื่อวิถีทัศน์ชุดที่สองผลิตเรื่อง “ป่าชุมชนห้วยแก้ว” ความยาว 14 นาที ผู้เข้าร่วมผลิตยังเป็นชุดเดิม ในการเปิดรับมีชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมประมาณ 100 คน เป็นการประชุมหมู่บ้าน วิถีทัศน์ชุดนี้กลุ่มผู้ผลิตวางแผนให้ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้มีโอกาสเป็นผู้แสดง เป็นผู้ส่งสารในเรื่องเกี่ยวกับความคิดและทัศนะที่มีต่อป่าชุมชนห้วยแก้ว พบว่าสื่อวิถีทัศน์นี้มีบทบาทเปิดพื้นที่ เป็นสะพาน และสร้างความเห็นร่วม ในกลุ่มผู้ผลิตได้เรียนรู้และเข้าใจกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น

การผลิตรายการวิทยุชุมชนจัดขึ้นสองครั้ง ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน FM 93.8 MHz ตั้งอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ การจัดรายการวิทยุชุมชนเป็นการสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ภายนอกหมู่บ้านห้วยแก้ว โดยที่ชาวบ้านห้วยแก้วเป็นผู้กำหนดเนื้อหาและดำเนินการจัดรายการเอง หรือเป็นผู้ส่งสารที่สามารถแสดงทัศนะและมุมมองของชาวบ้านเองโดยตรง การจัดรายการครั้งที่หนึ่ง มีเนื้อหาเกี่ยวกับที่มาของป่าชุมชนห้วยแก้วและการจัดการ ป่าการจัดรายการครั้งที่สองมีเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพรจากป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว

การจัดรายการวิทยุด้วยตนเองของชาวบ้านเป็นการสะท้อนถึงโอกาสในการเข้าถึงสื่อสมัยใหม่และสะท้อนความสามารถในการใช้สื่อสมัยใหม่ของชาวบ้าน ผู้ร่วมรายการสามารถสื่อสารเรื่องราวของชุมชนตนเองได้อย่างละเอียดในหลายมิติ การสื่อสารแบบนี้เป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจอย่างหนึ่งของชุมชน ชุมชนสามารถสื่อสารได้โดยไม่ต้องให้นักวิชาการหรือนักพัฒนาพูดแทน สำหรับเยาวชนที่มีส่วนร่วมผลิตมีความภาคภูมิใจ

การผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อ ออกแบบให้เป็นการผลิตที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร และทุกระดับของการมีส่วนร่วม เป็นการผลิตสื่อที่อยู่ภายใต้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เขียนเป็นแผนภาพดังนี้

ในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้ง 3 สื่อที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมใน 3 ด้าน ดังกล่าว คณะผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่เป็นการสื่อสารที่ชาวบ้านร่วมกัน

สร้างขึ้นมา การสื่อสารที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างเริ่มจากจุดเล็ก ๆ ในชุมชน จากแกนนำและเยาวชน แต่การสื่อสารก็จะค่อย ๆ แผ่ขยายออกไป มีชาวบ้านเข้ามาร่วมในกระบวนการมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเปิดรับ และในกระบวนการร่วมกันสร้างการสื่อสารนี้ ทำให้ชาวบ้านได้แบ่งปันความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกที่มีต่อป่าชุมชนของตนเอง ชาวบ้านได้มีโอกาสตกแต่งความหมายของการจัดการป่า ได้สมาคมและมีความเป็นมิตรต่อกัน การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นการสื่อสารที่สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การสื่อสารเปรียบเหมือนกับการร่วมกันประกอบพิธีกรรม ตามแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมที่ Denis McQuail (1993: 54-55) ได้เคยเสนอไว้ ซึ่งการสื่อสารเชิงพิธีกรรมนี้ไม่ได้หมายความว่า การสื่อสารมีความศักดิ์สิทธิ์ มีผู้ที่สำคัญไม่กี่คนที่สามารถเข้าร่วมได้ แต่ตรงข้ามคือเป็นการสื่อสารที่สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมได้อย่างเสมอภาคตามความสมัครใจ สามารถเข้าออกได้ทุกเมื่อที่ต้องการ การสื่อสารแบบนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญว่าใครเป็นผู้ส่งสาร หรือผู้รับสาร และไม่ได้ให้ความสำคัญต่อผลสุดท้ายที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารนั้น แต่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการสื่อสารว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่า เช่น สร้างการเรียนรู้ สร้างความสมานฉันท์ สร้างความเห็นร่วม สร้างผู้นำ ดังนั้นการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านจึงเป็นการผลิตที่มีเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” เข้ามาเกี่ยวข้อง มิใช่สื่อที่นำเข้ามาจากภายนอกชุมชนและชาวบ้านมีส่วนเพียงแครับชม

นอกจากนี้ “การมีส่วนร่วม” ในกระบวนการผลิตสื่อสมัยใหม่ของชาวบ้านห้วยแก้ว ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนแนวคิดของทฤษฎีการมีส่วนร่วมในสื่อแบบประชาธิปไตยซึ่งเป็นทฤษฎีที่ Denis McQuail (1987: 121-123) ได้กล่าวเอาไว้ว่า สื่อในสังคมแบบเสรีประชาธิปไตย มักเป็นสื่อขนาดใหญ่ที่ผูกขาด ประชาชนมีโอกาสน้อยที่จะมีส่วนในสื่อขนาดใหญ่ที่เป็นสื่อหลักของสังคม เช่น ชาวบ้านห้วยแก้วไม่มีโอกาสหรือพลังอำนาจในการใช้สื่อโทรทัศน์หรือสื่อวิทยุกระจายเสียงที่เป็นสื่อหลักในสังคมไทย แต่ชาวบ้านสามารถใช้สื่อขนาดเล็ก ดังเช่นสื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์และสื่อวิทยุชุมชนได้ ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะให้ชาวบ้านได้มีพื้นที่ในสื่อบ้าง สื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านผลิตเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกกลุ่มมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสื่อตามความต้องการของตนเอง สื่อเหล่านี้มีความเป็นอิสระ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ง่าย มีลักษณะสื่อสารสองทาง และเป็นไปเพื่อชาวบ้านห้วยแก้วเอง

สื่อสไลด์และสื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อที่ใช้ในชุมชน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกกลุ่มมีสิทธิเข้าถึงและใช้ประโยชน์ เช่น กลุ่มนักเรียน กลุ่มสมุนไพรร กลุ่มอบต. กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มเยาวชน และกลุ่มชาวบ้านทั่วไปที่ใช้ป่า สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนใด ๆ ของการผลิตตามความสมัครใจ จึงเป็นสื่อที่มีความเป็นประชาธิปไตย มีพื้นที่ให้ชาวบ้านทุกกลุ่มได้แสดงความรู้ ความรู้สึกและทัศนะต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนได้ ส่วนสื่อวิทยุชุมชนเป็นสื่อที่ชาวบ้านห้วยแก้วใช้สื่อสารให้บุคคลภายนอกได้เกิดความเข้าใจ

ผลของการมีส่วนร่วมผลิตสื่อสมัยใหม่ : ตัวบ่งชี้พลังอำนาจของชุมชน

การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านห้วยแก้วได้ส่งผลที่สำคัญ 5

ประการ คือ

1. การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้
2. การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทสานความสัมพันธ์ของชุมชน
3. สื่อสมัยใหม่เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก
4. สื่อสมัยใหม่ที่บทบาทจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่าในเรื่องที่ชุมชนต้องการ
5. การผลิตสื่อสมัยใหม่สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร

ผลทั้ง 5 ประการล้วนแล้วแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชาวบ้าน เป็นผลจากการที่ชาวบ้านมองเห็นปัญหาจึงสร้างการสื่อสารขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเอง ถึงแม้ปัญหายังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่อย่างน้อยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านได้ส่งแนวทางแก้ไขปัญหามาออกมา แสดงเป็นตารางเปรียบเทียบดังนี้

ก่อนการผลิตสื่อสมัยใหม่	หลังการผลิตสื่อสมัยใหม่
1. การถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชนมีน้อย หดตัวอยู่ในกลุ่มป่าชุมชน ขาดการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่	1. การถ่ายทอดความรู้สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรม การถ่ายทอดความรู้เกิดขึ้นทั้งในขณะผลิตสื่อ และหลังผลิตสื่อ
2. การจัดการป่าอยู่ในกลุ่มเล็ก กลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้านเช่น กลุ่มสมุนไพร กลุ่มครู-นักเรียน กลุ่มอบต. มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าอยู่บ้าง แต่มีลักษณะต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างอยู่ไม่ประสานเกี่ยวข้องกัน	2. เริ่มสานสายสัมพันธ์ไปยังกลุ่มต่าง ๆ ให้หันหน้าเข้าหาหัน เช่น แกนนำ ผู้หญิง เยาวชน นักเรียน-ครู อบต.
3. ผู้หญิงไม่มีส่วนร่วมในคณะกรรมการป่าชุมชน ไม่มีพื้นที่เคลื่อนไหวทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงมีบทบาทต่อการจัดการป่าไม่น้อย เด็ก ๆ ไม่มีส่วนร่วม	3. เปิดพื้นที่ใหม่ให้ผู้หญิงและเด็กมีบทบาทเรื่องป่าชุมชน ผู้หญิงและเด็กจึงมีบทบาทเด่นขึ้นมาโดยอาศัยสื่อสมัยใหม่
4. ชุมชนไม่ค่อยสื่อสารเรื่องป่า	4. จุดประเด็นให้ชุมชนได้พูดคุยสื่อสารเกี่ยวกับป่าในมิติต่าง ๆ การสื่อสารเกิดขึ้นในบ้าน ในโรงเรียน และในที่ประชุมหมู่บ้าน
5. ผู้ให้ข้อมูลข่าวสารรวมทั้งผู้นำจำกัดอยู่ในคณะกรรมการป่าชุมชนหรือแกนนำ	5. สร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสารรุ่นใหม่ บทบาทการนำเริ่มขยายไปยังกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่

สิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วมดังที่เปรียบเทียบเป็นสิ่งที่แสดงถึงพลังอำนาจของชุมชนได้ในแง่ที่ว่าเกิดการถ่ายทอด**องค์ความรู้**เรื่องป่าชุมชน ความรู้เป็นพลังอำนาจอย่างหนึ่ง หากคนมีความรู้และใช้ความรู้ ย่อมสร้างพลังอำนาจให้กับเจ้าของความรู้นั้น เกิดการสานสายสัมพันธ์หรือเกิดพวกพ้องหรือเกิด**เครือข่าย**ขึ้นมา เครือข่ายเป็นบ่อเกิดของพลังอำนาจ มีการเปิดพื้นที่หรือเป็นการขยายขยายให้**คนเข้ามาร่วม**กิจกรรมเกี่ยวปามากขึ้นไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็ก ๆ ทุกคนมีความเกี่ยวข้องกับป่า มีผู้เข้าร่วมมากย่อมมีพลัง เกิดการจุดประเด็น การพูดคุยหรือกำหนดวาระเพื่อให้ชุมชน**เกิดความตระหนัก**ถึงสิ่งที่สำคัญเช่นเรื่องของป่าชุมชน และได้สร้างผู้ให้ข่าวสารหรือ**ผู้นำ**ขึ้นมา เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงพลังอำนาจได้

ดังนั้นปัจจัยด้านการสื่อสารจึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงพลังอำนาจของชุมชน แต่ต้องเป็นการสื่อสารในเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” ดังเช่นสื่อสมัยใหม่ที่ชาวบ้านห้วยแก้วใช้ในเงื่อนไขดังกล่าว และได้แสดงผลลัพธ์ออกมา

ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัด 3 ประการได้แก่

1. ความขัดแย้งเรื่องป่าที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านห้วยแก้ว เป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อน (Sensitive Issue) ถึงแม้เวลาผ่านไป 10 กว่าปี ชาวบ้านก็ยังไม่อยากพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต คณะผู้วิจัยไม่สามารถสนทนาเจาะลึกกับชาวบ้านทุกกลุ่มได้ คณะผู้วิจัยต้องสังเกตและหยั่งท่าที หากชาวบ้านคนใดไม่อยากพูดถึงก็จะไม่ฝืนใจ เพราะเกรงว่าจะเป็นการ “ฟื้นผอยหาตะเข็บ” เป็นการรบกวนชุมชนให้เกิดความไม่สบายใจ ซึ่งไม่ใช่เป้าประสงค์ของคณะผู้วิจัย ตรงกันข้ามคณะผู้วิจัยต้องการเห็นชาวบ้านสมานฉันท์ร่วมกันใช้สื่อเพื่อจัดการทรัพยากรป่าได้อย่างยั่งยืน คณะผู้วิจัยทราบว่า ชาวบ้านบางคนที่ไม่เข้าร่วมผลิตสื่อในช่วงแรก ถูกเตือนไม่ให้เข้าร่วมเมื่อรู้ว่าเนื้อหาของสื่อบางส่วนเป็นเรื่องความขัดแย้งในอดีต ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงต้องระมัดระวังและพยายามแสดงเจตนารมณ์กับชาวบ้านเสมอว่า สื่อที่ร่วมผลิตเป็นสื่อที่ช่วยส่งเสริมการจัดการป่าไม่ใช่ตอกย้ำความขัดแย้งในอดีต ด้วยสถานการณ์ที่กล่าวมาอาจทำให้คณะผู้วิจัยไม่ได้ข้อมูลที่รอบด้านจากชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

2. หากมองการเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตสื่อสมัยใหม่ทั้งกระบวนการในเชิงปริมาณ พบว่า การผลิตสื่อสไลด์มีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คน การผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดแรกมีผู้เข้าร่วมประมาณ 50 คน การผลิตสื่อวีดิทัศน์ชุดที่สองมีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน ดังนั้นการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของงานวิจัยครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมไม่เกิน 180 คน (และส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในระดับของการเปิดรับ) ซึ่งไม่ถึง 1 ใน 3 ของชาวบ้านห้วยแก้วทั้งหมด การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของงานวิจัยครั้งนี้จึงเกิดขึ้นในบางส่วนของชุมชน แต่ก็เชื่อว่าได้เกิดขึ้นในส่วนที่สำคัญของชุมชน

3. เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ออกแบบเป็นการวิจัยครั้งเดียว (One Shot Study) จึงไม่สามารถระบุถึงความยั่งยืนของการใช้สื่อสมัยใหม่ได้ ถึงแม้คณะผู้วิจัยจะสามารถมองเห็นกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสื่อสารดังที่ได้วิเคราะห์และอภิปรายในตัวเนื้อหาของการวิจัยไปแล้วก็ตาม แต่กระบวนการและผลของการมีส่วนร่วมนั้นก็ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของการวิจัย แต่อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยเชื่อว่าชาวบ้านมีประสบการณ์ ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมแล้ว การที่จะประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดผล มากขึ้นและมีความต่อเนื่องยั่งยืนถือว่าเป็นโอกาสของชุมชนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

• ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

ข้อเสนอแนะสำหรับหมู่บ้านห้วยแก้วเอง ควรเริ่มต้นที่มีศูนย์กลางของการสื่อสาร ที่มีผู้เข้าร่วมมาจากชาวบ้านหลายกลุ่ม ศูนย์กลางดังกล่าวได้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนที่มีอยู่แล้ว (คณะกรรมการป่าชุมชนปัจจุบันเป็นผู้ชาย รวมตัวกันหลวม ๆ จะตื่นตัวก็ต่อเมื่อมีบุคคลภายนอก มาสร้างความเสียหายให้กับป่าซึ่งเป็นเพียงมิติหนึ่งของการจัดการป่า) แต่ปรับปรุงให้คณะกรรมการมีตัวแทนมาจากหลายฝ่าย เช่น มีตัวแทนจากกลุ่มแม่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นแม่บ้านชาวพุทธ หรือชาวคริสต์ เพราะกลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมเชื่อมโยงกับกลุ่มต่าง ๆ ได้ดี และกลุ่มผู้หญิงยังสนใจป่าในแง่ของการใช้สอยซึ่งเป็นเรื่องของการจัดการป่าที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน (กลุ่มแม่บ้านมองการจัดการป่าในมิติอื่น อาจส่งผลให้เกิดกิจกรรมใหม่ ๆ) คณะกรรมการป่าชุมชนอาจมีกลุ่มแม่บ้านเข้าไปก่อนแล้วจึงหาโอกาสขยายไปยังกลุ่มอื่น เช่นมีตัวแทนจากกลุ่มเหมืองฝายซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้น้ำจากป่า ตัวแทนจากกลุ่มองค์กรท้องถิ่นเช่น อบต. หรือจากกลุ่มผู้ปกครองของหมู่บ้าน ตัวแทนจากเยาวชน ตัวแทนจากครู เป็นต้น ก็จะทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนค่อย ๆ มีความเป็นตัวแทนของหมู่บ้านกว้างขึ้น (ส่งผลให้มีมิติของการจัดการป่ากว้างขึ้นด้วย) เมื่อศูนย์กลางมีมิติการจัดการป่ากว้างขึ้น ก็จะทำให้เกิดกิจกรรมการสื่อสารหลากหลายขึ้นด้วยนอกเหนือจากสื่อการประชุมที่ควรจัดขึ้นสม่ำเสมอแล้ว อาจมีสื่อกิจกรรมอื่น ๆ ที่คณะกรรมการป่าชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นมาตามความสนใจและตามศักยภาพของชุมชน หรืออาจใช้สื่อสมัยใหม่ที่เยาวชนมีประสบการณ์บ้างแล้ว แต่ทุกสื่อมีเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” ก็จะเสริมสร้างให้การจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมีความเข้มแข็งมากขึ้น

สำหรับข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนทั่วไปนั้น อาจประยุกต์บทเรียนจากการใช้สื่อของบ้านห้วยแก้วไปใช้ ด้วยการที่ต้องวิเคราะห์บริบทของชุมชนตนเองก่อนว่า มีปัญหาอะไร ชุมชนสนใจเรื่องอะไร หรือต้องการพัฒนาการจัดการป่ามิติใด จากนั้นจึงเลือกสื่อให้เหมาะสม ชุมชนมีบริบทต่าง ๆ กัน มีสื่อให้เลือกใช้หลายสื่อต่าง ๆ กัน ก็อาจเลือกสื่อใดที่มีอยู่แล้วขึ้นมา แต่ก็ต้อง

ใช้ในเงื่อนไข “การมีส่วนร่วม” กล่าวคือเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร มีส่วนร่วมในทุกะดับของการสื่อสาร และมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการสื่อสารก็จะเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชนซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการสื่อสารแบบนี้

ส่วนชุมชนที่ตั้งใจจะใช้สื่อสมัยใหม่นั้น ควรพิจารณาให้รอบคอบเนื่องเพราะสื่อสมัยใหม่มีข้อจำกัดคือ ราคาแพง ต้องใช้ทักษะ ต้องมีการฝึกฝน ต้องลงทุนลงแรงพอสมควร อาจไม่คุ้มค่า ดังนั้นการใช้สื่อสมัยใหม่ ควรคำนึงถึงเหตุผลและเป้าหมายของการใช้ มิใช่ใช้เพื่อ “ความสนุก” หรือ “ความมัน” สนองความต้องการของผู้ที่อยากใช้เท่านั้น แต่ต้องใช้อย่างมีเหตุผล เช่น หากเป็นบริบทของบ้านห้วยแก้ว สื่อดั้งเดิมใช้ไม่ได้ผล การเลือกใช้สื่อสมัยใหม่ก็มีความเหมาะสมหรือชุมชนอื่น ๆ ที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้ง แต่เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่สนใจ ก็อาจสนับสนุนให้เยาวชนใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อจะได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือบางชุมชนอาจเห็นว่าสื่อเดิม ๆ ในชุมชนไม่มีคนสนใจ อ่อนล้า ก็ใช้สื่อสมัยใหม่เพื่อกระตุ้นหรือยกระดับความสนใจได้ หรือบางชุมชนอาจใช้เพื่อเตรียมความพร้อม สำหรับโอกาสในการใช้สื่อสมัยใหม่ที่กำลังมาถึงเช่น วิทยุชุมชน โทรศัพท์ชุมชน ก็มีความเหมาะสมดี

การใช้สื่อสมัยใหม่ควรมีเหตุผลที่หนักแน่นเพียงพอแก่การใช้และใช้ในเงื่อนไขของ “การมีส่วนร่วม” จะช่วยให้ชุมชนมองเห็นคุณค่า มองเห็นประโยชน์ ชุมชนก็จะยกระดับความสามารถในการจัดหาและใช้สื่อสมัยใหม่ได้เองต่อไปในอนาคต

• ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

องค์ความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชน ยังคงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไปโดยออกแบบเป็นทั้งการวิจัยและการพัฒนา นักวิจัยนำศึกษาสื่อหลาย ๆ ชนิดพร้อมกันในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นสื่อดั้งเดิมหรือสื่อสมัยใหม่ หรือศึกษาการสื่อสารทั้งระบบของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อดูการผสมผสานและการส่งเสริมซึ่งกันและกัน จะทำให้มองเห็นการสื่อสารอย่างเป็นองค์รวม นอกจากนี้ควรวิเคราะห์เนื้อหาสารในชุมชนด้วยจะทำให้เข้าใจชุมชนได้ลึกซึ้ง เช่น เข้าใจวิถีคิด เข้าใจวัฒนธรรม ความรู้ ทศนคติ วิธีแก้ปัญหา ฯลฯ เพราะลำพังการศึกษากระบวนการหรือตัวสื่อ อาจไม่เพียงพอ

ประเด็นที่น่าศึกษาอีกประเด็นหนึ่งคือจะทำอย่างไรให้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีความยั่งยืน ปัจจัยอะไรที่ทำให้การสื่อสารแบบนี้มีความเข้มแข็ง นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจและมีความสำคัญ

• ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนา

การฟื้นฟูการจัดการป่าชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น วิทยุทัศน์ วิทยุชุมชน หรือแม้กระทั่ง สื่ออินเทอร์เน็ต ยังต้องการองค์การภายนอกอาจเป็นองค์กรภาครัฐหรือองค์กรภาคเอกชนเข้ามาสนับสนุน แต่การสนับสนุนต้องอยู่ภายใต้วิธีคิดว่า ทุกอย่างต้องมีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง ต้องเชื่อมั่นว่าชาวบ้านใช้การสื่อสารสมัยใหม่ได้ด้วยเท่าที่เช่นนี้ จะไม่ทำให้นักพัฒนาขึ้นามากเกินไปซึ่งเป็นลักษณะของการสั่งสอนและรวบรัด แต่นักพัฒนาจะเป็นผู้สนับสนุน ผู้ประสาน และเป็นผู้สร้างโอกาสให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติ ได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ชาวบ้านจึงจะพัฒนาวิธีการของตนเอง เช่นวิธีการจัดการป่าและวิธีการผลิตสื่อ ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่ และอาจได้ความรู้เรื่องการจัดการป่าและการผลิตสื่อชุดใหม่ ต่างจากความรู้ชุดที่มีอยู่เดิมก็ได้ นอกจากนี้ก็ยังต้องมีการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เช่น เทคโนโลยีการสื่อสาร การฝึกอบรม วิทยากร เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. 2540. **จุดประกายความคิดเรื่องสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพและคณะ. 2543. **สื่อเพื่อชุมชน: การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จเร คำหุ่นและคณะ. 2546. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มเยาวชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่แปง ตำบลนาพูน อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่**. งานวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค
- ฉลายชาย รมิตานนท์. 2528. **ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วิเศษ สุจินพรัหม. 2544. **การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน**. งานวิจัยโครงการฝึกอบรมนักวิจัยด้านสตรีศึกษา ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศลิษา พึ่งแสงแก้ว. 2537. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2542. **ข้อมูลชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติหมู่บ้านห้วยแก้ว**. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สถาพร สมศักดิ์และคณะ. 2545. การศึกษารูปแบบการจัดการและพัฒนาเครือข่ายป่า ชุมชน จังหวัดน่าน. งานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค
สุภาวิณี ทองพรวาณิชย์และคณะ. 2546. การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากาศ อำเภอ
แม่ทา จังหวัดลำพูน. งานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค

เสนห์ จามริกและคณะ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม1.
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร:
กระบวนการทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ภาษาอังกฤษ

McQuail, D (1987). Mass Communication Theory: An Introduction. 2nd Ed. London:
Sage

McQuail, D and Windahl, S. (1993). Communication Models for The Study of Mass
Communication. 2nd Ed. New York: Longman